

A black and white close-up portrait of Bruce Lee, looking slightly to the left with a serious expression. The background is a plain, light color.

DE ZONEN VAN

Bruce Lee

EEN EIGENZINNIGE SPORTBIOGRAFIE, EEN ONTROERENDE BRIEFROMAN
EN EEN ONTHUTSENDE COMING OF AGE MEMOIR INEEN.

ALEX BOOGERS

INSIDE

Alex Boogers

De zonen van Bruce Lee

INSIDE

© 2020 Alex Boogers
Omslagbeeld: Hollandse Hoogte
Auteursfoto: Lenny Oosterwijk
Omslagontwerp: Luidmouth, Utrecht
Binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 488 4631 3
ISBN 978 90 488 4632 3 (e-book)
NUR 489

www.overamstel.com

OVERAMSTEL
uitgevers

Inside is een imprint van Overamstel uitgevers bv

De auteur ontving voor dit boek een reisbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

The Laughing Heart

*your life is your life.
don't let it be clubbed into dank
submission.
be on the watch.
there are ways out.
there is light somewhere.
it may not be much light but
it beats the
darkness.
be on the watch.
the gods will offer you
chances.
know them, take them.
you can't beat death but
you can beat death
in life,
sometimes.
and the more often you
learn to do it,
the more light there will
be.
your life is your life.
know it while you have
it.
you are marvelous
the gods wait to delight
in
you.*

Charles Bukowski

A boxer, like a writer, must stand alone.

A.J. Liebling

Jongen,

Op de avond dat ik had besloten om Bruce Lee te imiteren, belandde ik in het ziekenhuis met een hersenschudding en elf hechtingen in mijn hoofd. Het gebeurde tijdens een schoolfeest.

Ik was dertien en wilde Raymond, de populaire jongen die een paar vervelende opmerkingen had gemaakt tegen het meisje dat ik leuk vond, de schrik op het lijf jagen door dezelfde vliegende trap te maken als Bruce Lee aan het slot van de film *Fist of Fury*. Ik was natuurlijk niet van plan Raymond echt te raken. Het was show, een demonstratie van mijn grote vechttalent. Hij zou onder de indruk zijn van mijn kunsten en het meisje voorgoed met rust laten. Dat was het idee.

Ik verliet de door discolampen verlichte klas waar de meisjes met fluorescerende wollen truien, spijkerrokjes en getoupeerd haar tegenover elkaar stonden te dansen. De jongens probeerden er cool uit te zien en stonden langs de kant met een plastic bekertje in hun hand en keken vanonder de haarlok voor hun ogen toe. Ik zag Raymond aan het einde van de lange gang staan met een groepje jongens. Ik nam een aanloop en toen ik opsprong om de trap uit te voeren bracht ik een katachtige gil voort. Hij keek op en nog voordat dat ik bij hem in de buurt kwam knalde ik met mijn hoofd tegen de bovenkant van de deurpost in de hal en viel ik als een zak aardappelen op de grond. Ik keek naar hem. Hij zag lijkleek, slikte een paar keer, en wees met een bibberende wijsvinger naar me.

‘Je gezicht, je bloedt!’

Ik voelde aan mijn schedel, voelde een zachte pulp en werd duizelig en misselijk. Ik keek naar het bloed aan mijn vingers, naar de rode vlekken op mijn nieuwe crèmekleurige trui, naar de bloedspatten op de grond. Ik was een kalfje dat zojuist ter wereld was gekomen, nog nat van de bloedblubber, en niet in staat om meteen op te staan.

Een van de jongens uit het groepje rende naar het klaslokaal en kwam terug met mevrouw Van Dijk, die van schrik haar plastic bekertje liet vallen toen ze me zag.

‘O, God!’ riep ze. ‘O, God!’

‘Hij kwam helemaal daar vandaan gerend,’ zei een andere jongen, en wees naar het einde van de lange gang, ‘en toen sprong hij keihard tegen de bovenkant van die deurpost aan. Maar echt keihard, hè!’

Mevrouw Van Dijk hurkte bij me neer.

‘God, jongen! Waarom heb je dat nu gedaan? We moeten naar het ziekenhuis. Kunnen jullie je ouders bellen en vragen of ze jullie kunnen ophalen? Gebruik de telefoon in de docentenkamer maar. Schiet op! De klassenavond is afgelopen. Wil iemand dat tegen de klas zeggen? Hoe kom je nu toch zo, Alex?’

Er kwamen steeds meer leerlingen om ons heen staan. Sommige meisjes sloegen verschrikt een hand voor hun mond. Het meisje waar het allemaal om was begonnen keek mij bezorgd aan. Ik ontweek haar blik uit schaamte en werd steeds duizeliger.

‘Die gek denkt zeker dat hij Karate Kid is,’ hoorde ik een van de vrienden van Raymond zeggen. Mevrouw Van Dijk probeerde mij overeind te helpen.

‘Gaat het nog?’ vroeg ze toen ze mij bij mijn bovenarmen vastpakte.

Ik knikte, maar mijn benen werden week en ik verstevigde mijn grip op haar arm. Een vader van een van de meisjes kwam binnen en bood aan om op de klas te letten zodat mevrouw Van Dijk met mij naar het ziekenhuis kon. Hij ondersteunde me naar haar auto, een gele eend, Citroën 2CV.

‘Blijven praten,’ zei mevrouw Van Dijk, maar ik wist niets te zeggen. Onderweg naar het ziekenhuis zei ze steeds: ‘Ben je er nog? Blijven praten, hè? Wat heb je nu toch gedaan?’

In het ziekenhuis brachten ze me naar de Spoedeisende Hulp. Een dikke man zat met een theedoek om zijn arm gebonden in de wachtkamer. Zijn harige buik kwam onder zijn T-shirt vandaan. Hij leek in slaap te dommelen, maar toen hij me zag knikte hij me toe.

‘Het ziet er niet fraai uit,’ zei hij en keek naar zijn hand, ‘maar bloed maakt het vaak erger dan het is, hè. Ik moet wachten op mijn collega, die komt mijn vingertop brengen.’

Ik werd naar binnen geroepen. Mevrouw Van Dijk nam me bij de hand en zei: ‘Ik ben niet zijn moeder, hoor. Ik ben zijn docente Handvaardigheid. We hadden een feestje op school.’

‘Een wild feestje als ik het zo bekijk,’ zei de man met de witte jas, die zich voorstelde als Jasper-de-coassistent. Hij stak zijn handen in de zakken

van zijn witte jas en keek me onderzoekend aan.

‘Het was een gezellige avond,’ zei mevrouw Van Dijk, ‘en toen sprong deze wildebras uit enthousiasme tegen een deurpost in de hal.’

De coassistent bekeek de wond en maakte hem schoon.

‘Kan een beetje prikken!’

Ik zat op een verrijdbaar bed, keek naar het metalen, steriele bakje naast me en zag dat hij er bebloede plukken haar en wat donkerrode klontjes in liet vallen.

‘Ken je die film *First Blood* met Sylvester Stallone? vroeg hij terwijl hij haastig wat laden opendeed en een paar gazen pakte.

Ik probeerde te knikken, maar de verpleegkundige hield mijn hoofd goed vast.

‘Ja? Dan kun je je vast die scène herinneren waarin John J. Rambo zijn eigen arm hecht in het bos? Weet je dat nog? Zo gaan we nu ook het gat in je hoofd hechten. Dan heb je een beetje een idee.’ Hij grijnsde. ‘Geen zorgen,’ zei hij, ‘de verdoving is al gegeven, dus je voelt er niets van.’

Mevrouw Van Dijk keek over de schouder van de coassistent mee. Ik hoorde haar stem heel dichtbij. ‘Jeetje,’ zei ze steeds. ‘Wat verschrikkelijk allemaal! Jeetje!’

‘Zal ik u even naar de gang begeleiden,’ zei de verpleegkundige. ‘Misschien kunt u zijn ouders op de hoogte brengen?’

‘Wat? O, ja, God, ja, natuurlijk! Ik ben vlakbij, Alex.’ Ze wuifde bezorgd achterom en verliet de behandelkamer.

Uiteindelijk had ik elf hechtingen in mijn hoofd. Mevrouw Van Dijk bracht me naar huis en toen je oma mij zag begon ze te schelden, want oma, zoals je weet, kan zich nu eenmaal niet beheersen. Daarna verontschuldigde ze zich bij mevrouw Van Dijk, maar die zei dat ze het heel goed kon begrijpen.

‘U bent natuurlijk geschrokken.’

‘Hij is voor het ongeluk geboren,’ zei je oma.

Mevrouw Van Dijk lachte even en zei toen dat ik van de dokter rust moest houden en dat je oma mij om de twee uur moest wekken om te controleren of ik nog aanspreekbaar was.

‘Ook dat nog,’ zei ze.

Het was de laatste keer dat ik Bruce Lee probeerde te imiteren, jongen, maar het zou niet de laatste hersenschudding zijn. Het was overigens ook

niet mijn eerste, maar daar kom ik later nog op terug.

Je hebt me, op verschillende momenten, gevraagd naar mijn achtergrond als vechter, en als de gelegenheid zich voordeed wanneer we samen ergens een broodje aten, heb ik je er fragmentarisch over verteld. Jij doet volgend schooljaar, op je zeventiende, vwo-eindexamen en je hoopt naar de kunstacademie te kunnen gaan. Ik kan niet in woorden uitdrukken wat zulke gezamenlijke middagen in een broodjeszaak voor me betekenen. Hoe we over onze dromen praten, over je toekomst, over kunst, over literatuur, over *mijn* literatuur, en over vechtkunst. Ik heb je natuurlijk op zulke momenten over Bruce Lee verteld, hoe invloedrijk hij als vechtkunstenaar was, en hoeveel hij voor me betekent. Maar ik heb je nooit precies verteld hoe dat zo is gekomen, welke rol hij inneemt in mijn leven, en hoe hij daarmee ook een rol in jouw leven speelt. Het wordt tijd dat ik je vertel wie hij echt is. Deze brief gaat over Bruce Lee, en over jou en mij.

Kort na je geboorte zei de kraamverzorgster, een lieve dame die me aan een non deed denken: 'Ik zie het al, deze is *wakker!*' Ik had geen idee wat ze bedoelde, want je bent ons enige kind, en voor je moeder en mij waren het vooral uitputtende dagen, dus hoewel ik haar opdrachten en adviezen probeerde te onthouden ging veel aan mij voorbij, al ben ik die ene opmerking nooit vergeten. Misschien wel omdat je in de weken en maanden daarna inderdaad vaak wakker lag. Je keek dan naar boven, alsof je een wereld zag, een universum, die voor gewone stervelingen verborgen bleef. Later, ik vermoed dat je een jaar of twee was, sloop ik een keer naar je kamertje om te kijken of je al sliep en toen zag ik voor het eerst hoe je op je rug lag en met je wijsvinger aan het luchttekenen was. Ik fluisterde naar je moeder dat ze moest komen en toen hebben we een tijdlang naar je gekeken. Je was *wakker*. Het tekenen bleef, 's avonds in je bedje in de lucht, maar ook op papier, en eigenlijk ben je er nooit mee gestopt.

Die wakkere geest van je heb ik altijd bewonderd.

De kraamverzorgster had je in haar armen en zei tegen je: 'Zie je dat? Je vader is weer in de buurt. Als je in de toekomst iets voor elkaar wil krijgen, ventje, vraag het dan maar aan hem, want hij kan vast geen weerstand bieden.'

Ze had gelijk.

Voor jou is het beeld van een vader die 's avonds vechters traint en lesgeeft de gewoonste zaak van de wereld. Je groeit op in een eigenaardig ritme waarin je vader 's avonds naar een gym gaat waar voor de leek uitbarstingen van geweld plaatsvinden. Ik overdrijf niet eens. Lang had de 'karatetrap' buiten de sportschool een negatieve connotatie. De voetballer die op het veld 'een karatetrap' uitdeelt krijgt rood. Dat is natuurlijk terecht, maar zelden voldoet zo'n wilde trap aan de technische uitvoering zoals die wordt geleerd in een dojo. De term 'karatetrap' wordt gebruikt om de gewelddadigheid ervan aan te geven. Het opzettelijk toebrengen van fysiek letsel.

Ik geloof niet dat de karateka's er ongelukkig mee waren dat het slechte imago ergens in de jaren tachtig door de kickboksport werd overgenomen. Vanaf dat moment waren het kickbokstrappen die werden uitgedeeld als sporters in andere disciplines buiten hun boekje gingen. Gewelddadige criminelen die een blauwe maandag aan kickboksen hadden gedaan werden betiteld als een bende kickboksers, zelfs als geen enkel bendelid ooit actief aan een wedstrijd had deelgenomen.

Als kleine jongen zag je hoe ik steeds met mijn sporttas verdween en als ik terugkwam lag jij allang te slapen. Ik vroeg dan aan je moeder of je misschien had gehuild of lastig was geweest.

'Valt wel mee,' zei je moeder elke keer. 'Hij heeft nog getekend en wilde z'n tekeningen aan jou laten zien. Ze liggen op z'n tafeltje.' Op het houten tafeltje in de woonkamer van onze flat zag ik elke week wel een stapeltje tekeningen liggen. 'Kijk, papa!' stond op een vel geschreven, als een aankondiging van een portfolio dat je speciaal voor mij had gemaakt.

Vaak zag je hoe ik thuis wedstrijd filmpjes bestudeerde van kickboksers die op een aankomend kickboksgala tegen jongens moesten vechten van de gym waar ik les gaf. Als trainer was het mijn taak om te weten wat mijn leerlingen te wachten stond. Als ik mijn best deed om de sterke punten en de zwakke plekken in de stijl van hun tegenstanders te bestuderen kon ik het gevaar al voor het gevecht zien aankomen. De gezondheid van de jonge vechters zag ik als mijn verantwoordelijkheid. Het gevecht moest ik proberen te 'lezen' lang voordat het daadwerkelijke gevecht plaatsvond.

Zelf begon ik als achtjarige met Taekwon-Do, de Koreaanse variant van karate waarbij vooral de beentechnieken het verschil uitmaken, en het was Frans, mijn introverte taekwondomeester, die tegen mij zei toen ik net zo

oud was als jij nu: ‘Ook als je niet kunt trainen vanwege een blessure, Alex, dan kom je naar de sportschool om te kijken. Wie kijkt, léért!’ Hij bood mij op een bescheiden maar strenge manier een structuur die ik bij je oma ontbeerde en waar ik mij op school tegen verzette, omdat de regels daar vooral bedoeld leken om mij níet te zien. Ik moest op school voldoen. Meedraaien. Opvolgen. Geen lawaai maken. Ik mocht niet het kiezelsteentje in de schoen zijn of de ribbel in het tafelkleed.

De meeste docenten moesten me niet, merkte ik. Ik keek en léérde. Ik hoorde niet bij ‘de stijgers’. En ik had geen donkere huidskleur, zodat de docenten niet eens moeite deden om hun vermoeide blikken te verhullen. Deze observaties konden, dacht ik eerst, mijn inbeelding zijn. Iedereen weet hoe streng meneer Groeneveld kon zijn of hoe hysterisch mevrouw Van Dijk werd als we niet luisterden, om nog maar te zwijgen over het eigenaardige karakter van meneer Barendregt, die je vanachter zijn bureau minutenlang kon aanstaren terwijl hij aan zijn pijp zoog en kleine wolkjes uitblies. Niets van dit alles had te maken met mij, maakte ik mijzelf een tijdlang wijs. Die docenten waren ‘gewoon zo’. Maar de stilzwijgende afspraak tussen mij en verschillende docenten bleef dat we elkaar niet moesten.

De blanke arbeidersklasse waaruit ik kom voelde zich in de jaren tachtig verwaarloosd en vergeten, jongen. We werden op één hoop gegooid met buitenlanders die als gelukszoekers werden gezien, de gastarbeiders die elke dag ploeterden en uiteindelijk kozen voor gezinshereniging, de Surinamers die na het koloniale bewind massaal naar Nederland kwamen; samen werden we in wijken weggestopt waar niemand wilde wonen, in buurten waar de politie op een bepaald punt niet langer surveilleerde, in straten waar problemen vooral onderling werden ‘opgelost’. Slechts een paar honderd meter van ons vandaan woonde de overwegend blanke middenklasse, met andere verwachtingen, passend bij de opgeruimde, overzichtelijke, groene doorzonwijken waarin zij leefde, en die zich waarschijnlijk niets kon voorstellen bij mijn wereld van mijn familie en die van mijn gekleurde vrienden.

Je opa Leo las vaak in de krant dat het beter ging met ons land en dan schudde hij zijn hoofd en begon hij weer te schelden. De meningen in de kranten die hij las konden, volgens hem, niet anders worden uitgelegd als een overtuiging, als een ideologie waarin de arbeider voor de gek wordt

gehouden. Het waren ‘de rechtse graaiers’ en ‘het linkse gajes’ die verantwoordelijk waren voor de puinhoop. ‘Ze schuiven ons aan de kant als oud vuil.’ Hij wees soms naar de tv en brulde tegen niemand in het bijzonder: ‘Allemaal tuig van de richel!’

Je opa Leo werkte in een fabriek met gastarbeiders en later als monteur en chauffeur van kranen en vrachtwagens in de Spaanse Polder in Rotterdam. Hij wilde niets te maken hebben met de middenklasse en de elite. Hij vond het dan ook geen prestatie toen ik zei dat ik niet naar de lts wilde, maar naar het voortgezet onderwijs.

‘Wat kun je daar in godsnaam mee? Werklozen zijn er al genoeg.’

Daar had ik nog niet over nagedacht. Ik was gewoon niet technisch, ook al stuurde juffrouw Christa op de basisschool aan op een technische opleiding.

‘Jongens als jij hebben het veel meer naar hun zin op de lts, Alex.’

Soms, op verjaardagen, als mijn ooms te veel hadden gedronken en mijn tantes elk onderwerp aangrepen om hun hoge, hysterische lach te laten klinken, werd ik het mikpunt van hun spot, aangemoedigd door opa Leo, die dan zei: ‘Hebben jullie het al gehoord, Alex gaat studeren. Hij wil vast dokter worden.’

Tante Wil tikte me dan aan en zei: ‘Luister, jongen, je bent veel, maar zeker geen dokter, knoop dat nou maar in je oren.’

‘Laat die jongen, Wil,’ zei je oma. Maar dan begonnen mijn ooms zich ermee te bemoeien.

‘Te lui om te werken, zeker?’ zei oom Piet, en je opa Leo fronste dan zijn wenkbrauwen, alsof zijn zwager de vinger op de zere plek had gelegd. Ik hield me vervolgens zo stil mogelijk in de hoop dat hun spot vanzelf zou ophouden. Maar eerst moest ik het uitzitten. De onsamenhangende monologen van mijn oom Piet, de litanieën van mijn tantes, die medelijden hadden met mijn moeder, omdat ze opgezaald zat met zo’n kind, of die prompt beweerden dat mijn afwijkende gedrag door haar kwam: ze verwende mij te veel. Daardoor had ik zulke gekke gedachten gekregen. Ze maakte een ‘kweetje’ van me, een mietje dat geen eelt op z’n ziel had, zeiden ze. Elke week werd ik door een oom of een tante wel uitgemaakt voor een werkeloze, een lui varken, een dwaas, of een raar ventje, ook al kon ik na de brugklas naar de havo. Ik zou nooit de dokter, nooit de advocaat, nooit een Belangrijke Meneer worden. Ik kon dat soort

waanideeën maar beter uit mijn hoofd zetten. Ik wist nooit goed wat ik erop moest zeggen, want ik koesterde zulke dromen niet, maar ook dat zei ik maar niet. Ik wist dat ze dan zouden willen weten wat ik later dacht te worden, en daar durfde ik mij niet over uit te laten.

Ik heb nooit echt nagedacht over *wat* ik wilde worden. Ik wist *wie* ik wilde worden toen ik Bruce Lee zag. Ik wilde worden zoals hij. Natuurlijk imiteerde ik hem, maar het ging me niet alleen om wie hij was, maar ook om wat hij deed. Hij kon vechten en pikte van niemand iets. Hij *geloofde* in wat hij deed, en hij liet zich niet van de wijs brengen. Ik wist dat ik het op zo'n manier moest aanpakken, maar ik wist ook dat ik het daar met niemand over kon hebben, en al helemaal niet met mijn familie.

Er was geen kwade opzet in het spel. Misschien wilden je oma, je opa Leo, en mijn ooms en tantes mij op hun idiote manier behoeden voor teleurstellingen in het leven. Het was vooral angst, denk ik. Angst voor 'de buitenwereld', die weinig goeds in de zin had en die we vooral moesten wantrouwen. Niet de elite, maar de arbeidersklasse zelf probeerde mij op mijn plek te houden. Het gezegde dat een dubbeltje nooit een kwartje zal worden, werd het hardst gebezigd door mijn eigen nest.

Dat maakte de sportschool voor mij tot zo'n bijzonder universum. Ik werd als leerling aangenomen. Wie de sportschool binnenkwam had geen achtergrond of geschiedenis meer. Het witte pak was een uniform, en het woord zegt het al: we zagen er in de zaal allemaal hetzelfde uit, je milieu deed er niet meer toe. De zaal of, in het Koreaans, dojang, was de plek waar ik wilde zijn. Buiten de sportschool mocht ik geen enkele droom koesteren, binnen de muren van de sportschool leek niets onmogelijk.

In Nederland was het aanbod van vechtsporten in de jaren zeventig nog gering. Je had boksen, judo en karate en met enig geluk zat er zo'n budoschool als de onze bij je in de buurt, waar je Taekwon-Do kon volgen. De eerste kickboksscholen waren er weliswaar ook al, maar alleen in Amsterdam, en die stad was voor mij een andere wereld, ver van het Naamloze Gat Vlaardingen. Je moet weten dat vechtsport toen nog amper op tv werd uitgezonden. Alleen heel soms een bokspartij: Alex Blanchard tegen Rudi Koopmans, en Ali natuurlijk. Je oma en opa Leo waren toen nog getrouwd en je opa haalde me als kleine jongen uit bed wanneer Ali 's nachts op tv werd uitgezonden: '*Aal, Ali op tv!*'

Niet veel later zat hij onderuitgezakt op de bank te slapen en keek ik in kleermakerszit op de grond voor de tv naar de majestueuze Muhammad Ali. Ik hield van boksen en was sinds de sportschool helemaal gek van Aziatische vechtkunsten. Het boksen – *The noble art of self-defence* – vond plaats in de ring en was een echte sport, terwijl het bij de Aziatische vechtkunsten meer draaide om de kunst, de vormen, de technieken en je persoonlijke ontwikkeling. Die wedstrijden bestonden doorgaans uit licht contact en vonden plaats op de mat, zonder ring.

De eerste grote kickbokstrainers in Nederland waren Jan Plas, Thom Harinck en Johan Vos. Voor mij, als jongetje van acht, waren het namen die ik weleens in een obscuur vechtsportblaadje had zien staan dat op de sportschool lag.

De pioniersgeest van deze jonge Nederlandse avonturiers, ontdekte ik later, had sommigen van hen naar Japan gebracht, ze hadden gehoord dat daar wedstrijden werden gehouden in een soort tussenvorm van karate en boksen, en daar ging het er harder en feller aan toe. Dat maakte nieuwsgierig. Zelf hadden deze pioniers zich al toegelegd op verschillende karatestijlen, waaronder Kyokushin en Taekwon-Do. Een enkeling had ook nog even gebokst, en dat was al tamelijk revolutionair, want wie zich toelegde op een oosterse vechtkunst zocht zelden een boksschool op. Je had de vechtkunst op de mat en je had de ringsport, en in de ring draaide het vooral om boksen. Daartussen bestond in het Westen tot de jaren zestig niets.

Bruce Lee moest toen nog ten tonele verschijnen.

De kickbokssport, waar ik mij later op zou toeleggen, is ontstaan uit de vindingrijkheid van de Japanners. Met hun competitieve natuur wilden ze karate niet alleen als vorm beoefenen, maar ook toetsen in een gevecht dat de realiteit zo dicht mogelijk benaderde. Ik begreep die honger, want ook bij Taekwon-Do bestonden de wedstrijden uit een semicontactsysteem. Je stond tegenover je tegenstander, en je mocht hem dan op halve kracht raken. Wie een te harde trap of stoot uitdeelde werd gediskwalificeerd. Daar ging het voor mij soms mis, en dat was frustrerend. Niet de beste vechter won, maar degene die de meeste puntjes wist te scoren.

De evolutie van de verschillende budosporten naar een ringsport is belangrijk om te kennen, jongen, want het zegt veel over waar de vechtsport nu staat, en welke plaats Bruce Lee binnen die geschiedenis inneemt.

De Japanners kozen ervoor, tijdens een sportieve uitwisseling, om de ring in te stappen met Thaise vechters, die gespecialiseerd waren in het Thaiboksen ofwel Muay Thai, zoals hun traditionele volkssport officieel heet. Een dynamische vechtvorm die niet valt te vergelijken met de bestaande karatestijlen. Deze Thaise ringsport, die de kunst van de acht ledematen wordt genoemd, waarbij niet alleen de handen en de voeten als wapens kunnen worden gebruikt, maar ook de knieën en de ellebogen, was compleet nieuw voor de Japanners. Daarnaast waren de Thaise vechters meesters in het clinchen, een techniek waarbij de vechters elkaar omarmen, het hoofd naar beneden proberen te brengen om een knie tegen het lichaam of hoofd te plaatsen, of ze proberen elkaar onderuit te halen met een worp of een beenveeg. De Japanners, volledig onder de indruk van deze stijl, adopteerden die technieken en pasten ze toe op hun eigen karatestijl.

In Amerika was in die tijd een vergelijkbare ontwikkeling aan de gang, want ook daar groeide de behoefte aan een competitieve vechtvorm die minder te maken had met de zelfverdedigingskunst, maar des te meer met sport. Het 'full contact karate' zoals zij hun nieuwe sport noemden en waaruit vervolgens het Amerikaans kickboksen is ontstaan, leek in uitvoering nog veel op de oorspronkelijke traditionele karatestijlen, met als grootste aanpassing dat de deelnemers bokshandschoenen droegen, gekleed gingen in foielelijke glimmende, lange broeken, en een schuimrubberen bescherming om de voeten, de zogenaamde 'safety kicks'.

Zowel in Japan als in de Verenigde Staten groeide het verlangen om vanuit de rigide stijl van zelfverdedigingskunsten een sport te creëren die iets meer vrijheid bood en waarin je al je vaardigheden kon toetsen. Volgens de traditionele meesters binnen de vechtkunsten was het wedstrijdelement juist bijzaak, een inferieure manier om jezelf te ontwikkelen. In de oorspronkelijke Aziatische zelfverdedigingskunst is er namelijk nooit sprake van een winnaar. Je kunt niet 'de beste' zijn. Het draait in de kunst niet om het ego. Je kunt relevant zijn, het zeggen of tonen zoals het nog nooit is gezegd of getoond, helderheid verschaffen in een troebele wereld, als eerste het licht ontsteken terwijl de rest nog in de duisternis loopt, maar je steekt nooit je handen in de lucht omdat je hebt gezegevierd. Je kunt aantonen hoe toegewijd je bent, en tot welk niveau je je hebt ontwikkeld, en daar past een zekere status bij, maar een winnaar ben je nooit.

In de traditionele zelfverdedigingskunst is het dan ook niet de bedoeling om een strijd aantrekkelijk te maken voor een publiek, laat staan om geld, roem en prijzen te vergaren. Een zelfverdedigingskunst is al duizenden jaren een manier van leven, een toewijding aan een discipline, een streven naar een harmonieus leven door inspanning, meditatie en het overwinnen van obstakels, die vooral worden opgeworpen door de beperkingen van het lichaam, en die kunnen worden opgelost door de geest.

Misschien zit je helemaal niet op deze historische schets te wachten, jongen, dat kan. Maar besef dat elke vorm van kunst het resultaat is van de geschiedenis die ze heeft doorgemaakt. Het zou vreemd zijn om je hier niets over te vertellen, juist omdat jij zo in kunststromingen bent geïnteresseerd.

De oosterse vechtkunst is ontstaan ergens op de handelswegen tussen China en Mesopotamië waar monniken en handelsreizigers ervaringen met elkaar uitwisselden hoe ze om moesten gaan met rovers en overvallers. Overlevingstactieken in de eerste plaats, maar de monniken ontdekten dat je door deze fysieke inspanningen ook je geest kon trainen, en dat was voor de asceten minstens zo belangrijk. De oefeningen werden een onderdeel van hun dagelijkse handelingen.

Je kunt deze oorsprong nog herkennen aan het Japanse woordje ‘do’ dat veel zelfverdedigingskunsten in hun naam meedragen en dat duidt op ‘weg’, ‘manier’ of ‘pad’. Wie een zelfverdedigingskunst beoefende of eigenlijk bestudeerde, deed dat zijn gehele leven. En de Chinese verzamelnaam ‘Kung Fu’ of ‘Gung Fu’ van waaruit alle vechstijlen zich hebben ontwikkeld, betekent ‘oefening’ en ook wel ‘hoge vaardigheid’. Het is een taak die je niet even een dag naast je neer kunt leggen. Je kunt niet ‘even’ vechtkunstenaar zijn. Wie een vechtkunst beoefent herschept zijn bestaan en richt zijn leven ernaar in, en misschien is er dan ooit een moment waarop de beoefenaar kan zeggen: ‘Ah, ik heb het begrepen, ik heb het gezien.’

In 1978 liep ik samen met Laynel, mijn beste vriendje, een sportschool binnen, omdat we het zat waren om te worden gepest. Hij was Surinaams, had een donkerbruine huid en hoog kroeshaar en ik had de witste huid in mijn straat en een blond bloempotkapsel. Wij waren Sjors en Sjimie. Voor de andere Surinaamse jongens in de buurt was Laynel een ‘Bounty’, voor

de blanke jongens een ‘roetmop’ en ik was omdat ik heulde met buitenlanders, een ‘nikkervriendje’.

Toen we voor het eerst gingen kijken viel Laynel meteen het bandensysteem op: wit betekende onkundig, een nieuweling, een beginner. Zwart betekende geoefend, ervaren, getraind, kundig. Daartussenin allerlei verschillende kleuren.

‘Zwart betekent hier iets,’ zei hij triomfantelijk.

De leraar sprak na de les met ons.

‘Jullie willen erop?’

‘We willen ons leren verdedigen,’ zei Laynel.

‘Leren vechten dus?’

Laynel knikte.

‘Dat is niet het enige wat je hier leert,’ zei de leraar die we gewoon Frans mochten noemen. ‘Er is meer.’

Daar was Laynel niet in geïnteresseerd. Hij wilde vooral van zich af leren slaan, maar dat zei hij natuurlijk niet. We keken toe hoe de jongens na de training nog steeds allerlei trappen aan het oefenen waren. De gevorderde jongens met hun ongelooflijke capriolen en gillen leken op superhelden in opleiding.

‘Laten we kijken hoe het uitpakt,’ zei Frans. We mochten diezelfde week beginnen. Ik kan mij verder geen bijzondere gebeurtenis uit 1978 herinneren. Ik weet niet welke muziek in de Top 40 stond, wat er in de wereld speelde en waar we ons tijdens de lessen op school druk over maakten. Ik weet nog wel dat er in de buurt een race gaande was wie het snelst zijn voetbalboek vol had met de hoofden van de spelers van de landenteams die meededen aan het wereldkampioenschap voetbal, maar voor mij was de belangrijkste gebeurtenis dat Laynel en ik hadden besloten om voor onszelf op te komen. We pikten het niet langer. De pesterijen en het getreiter. Ik wist toen nog niet dat ik mijzelf zou overgeven aan een kunst die de rest van mijn leven in beslag zou nemen.

De wekelijkse trainingen werden voor mij, zoals oosterse meesters dat graag duiden, een weg, een levensstijl, een ‘do’, volgens de Japanners. De samoerai noemen het: ‘bushido’, de weg van de krijger. Zo dachten Laynel en ik er toen natuurlijk nog niet over. We wilden een keer zonder kleerscheuren thuiskomen, dat was alles. Je mocht ons niet meer aanraken zonder dat het gevolgen had. Punt. Ik wist toen nog niet dat de beslissing

om mijn beste vriend terzijde te staan en met hem mee te gaan naar een sportschool voorgoed mijn leven zou veranderen, noch dat een Chinese Amerikaan die ik nooit zou ontmoeten uiteindelijk mijn belangrijkste gids zou worden op die weg.

Ik schrijf je deze brief omdat je mij vroeg of je met me mee kon naar de Verenigde Staten. Op deze reis hoop ik een spoor van Bruce Lee te vinden tijdens zijn jaren aan de westkust. Je leunt nu naast me tegen het raampje van het vliegtuig, staart naar het felle licht en luistert op je koptelefoon naar muziek terwijl we inmiddels alweer een paar uur onderweg zijn naar Seattle.

Aan een tafeltje bij ons favoriete lunchcafé *Guliano* in Rotterdam viel de beslissing voor deze trip. Bruce Lee was te lang een vaste terugkerende anekdote geweest, een posterfiguur, een verhaal in de kantlijnen dat ik weleens vertelde aan geïnteresseerden, waardoor hij het etiket opgeplakt kreeg van ‘jeugdheld’, en waarmee ik hem tekortdeed. Ik kreeg van mijn omgeving vaak van die minzame glimlachjes als ik over hem vertelde. Veel mensen associëren hem met goedkope kungfu-pulp uit de jaren zeventig, en de meeste leeftijdgenoten hebben als kind interesse in voetbal gehad, niet in kungfu. Zij droomden over Johan Crujff of Willem van Hanegem en later over Marco van Basten, niet over een gillende Chinees.

Ik wilde je al over hem vertellen toen je eenmaal geboren was, jongen. Ik heb zo vaak over hem willen vertellen, zoals je aan je kind wilt vertellen over de grootvader die hij nooit echt zal leren kennen, behalve dan door de verhalen die jij doorgeeft. Dichter bij levenslessen en een geschiedenis die van vaders op zonen overgaan kom ik niet.

Ik sprak pas met je over Bruce Lee toen je een jaar of vijf was. Je kreeg interesse in hem toen ik met enige regelmaat een documentaire van hem keek en je voerde met beelden van zijn vechtballet. Je keek ademloos toe. Je zag hem de wurgstokjes ronddraaien en je hoorde hem gillen terwijl hij die stokken alle kanten op zwiepte en zijn vijanden te lijf ging. Toen je later met je oma op de kermis in Rotterdam was en je na het ballen gooien een prijsje mocht uitzoeken, kwam je met een paar schuimrubberen stokjes thuis en draaide je er wild mee in het rond. Ik legde je uit dat ze ‘nunchaku’s’ hetten, en jij maakte ervan: ‘noensjakoes!’ Het was dezelfde periode waarin ik een paar keer in de week video’s bestudeerde

van aankomende tegenstanders van de kickboksers die ik trainde op de sportschool. Het geluid en de beelden trokken je aandacht weg van wat je op dat moment aan het doen was. Je zag de ring, hoorde het gejoel van het publiek en de opzweepende muziek die de vechters naar de ring begeleidde.

‘Wat is dat, papa?’

Naast de drang om te tekenen wilde je nu ook leren vechten, net als de jongens in de filmpjes, net als Bruce Lee. Je imiteerde zelfs zijn gil, zijn woeste strijdkreet: ‘*Wataa!*’ Ik wist zeker dat je huilend de zaal uit zou lopen als ik je op een dag mee zou nemen naar de sportschool, want je had geen aanleiding, geen echte prikkel om aan vechtsport te doen. Je werd niet gepest. Je hoefde voor niemand te bewijzen hoe stoer je was. Je hoefde niet te schreeuwen en te slaan om gezien te worden.

Ik had het mis.

Je wilde leren vechten, simpelweg omdat je ermee bent opgegroeid, omdat vechtkunst vertrouwd voor je was. Je zag de kickboksspullen die in ons huis rondslingerden, je zag de beelden van vechters op video en tv, je leek betoverd door Bruce Lee, en al die vonkjes prikkelden je, elke dag weer. Je was dan ook vanaf de eerste les verliefd op de sport. Je hield van het competitieve element. Soms was je in tranen als een iets oudere jongen je een te harde stoot had gegeven, maar dan veegde je ze snel weg, en ging je weer door. Je maakte kickboksen tot *jouw* sport, op *jouw* manier, en dat bewonderde ik in je. Het werd de tweede sport waar je geen genoeg van kreeg, naast het voetballen dat je een jaar eerder al was gaan doen.

In het begin stond ik elke zondag langs de lijn en ik zag hoe je over het veld rende, de bal veroverde, je teamgenootjes in stelling bracht en volledig opging in het spel. Het was een genot om naar je te kijken. Ik denk dat ik dat te weinig tegen je heb gezegd. Misschien heb ik het nooit tegen je gezegd.

Je bent nooit onverschillig geweest, jongen. De bezieling waarmee je in het veld stond voedde mijn dromen voor jouw toekomst. Wie met zoveel vuur vecht voor de bal en tot de laatste minuut knokt voor de overwinning, zal in het leven niet bij de pakken gaan neerzitten als het even tegenzit. Ik moedigde je team aan zoals vaders dat doen. Ik noemde jou en sommige andere spelertjes een ‘bliksemschicht’ en elk schot was natuurlijk een ‘prachtpegel’ of een ‘wereldschot’. Ik scandeerde je naam en die van je

teamgenootjes. Andere ouders moesten soms om me lachen, en toen ik eens achteraf aan je vroeg of je last had van mijn aanmoedigen, omdat ik niet wilde dat je je voor mij zou schamen, zei je: ‘Ik hoor je niet eens, pap.’

Toen je zestien was besloot je dat je je alleen nog maar wilde richten op vechtsport. Merkwaardig genoeg, als de niet-voetballer die ik ben, die het altijd als straf zag wanneer opa Leo de zenders langsging voor een voetbalwedstrijd, kostte het mij moeite dat je het voetbal eraan gaf. Je was er zo bedreven in, jongen. Ik was er nooit van uitgegaan dat je een groot voetballer zou worden, want ondanks je grote liefde voor de bal had je het daar nooit over. Maar je *beleefde* de sport, en het was juist die beleving waar ik als vader van genoot.

Je zei: ‘We kunnen dit jaar kampioen worden met ons team, en dan stop ik ermee en richt ik me alleen nog op vechtsport.’

Ik slikte mijn teleurstelling weg omdat ik wist dat je je beslissingen niet licht nam, en er ook niet van afweek als je ze eenmaal had genomen.

Drie beelden drongen zich aan me op bij die mededeling: jij als tweejarige die met dikke, papperige beentjes achter een strandbal aan rent, met zo veel fanatisme dat iedereen die je zag rennen zei: ‘Dat wordt een voetballertje.’ En die gedrevenheid bleef, want op een dag kwam je thuis van school en zei dat je met vier jaar wél op voetbal kon: ‘Sjors bij mij in de klas zegt dat het kan!’ Je moeder en ik hadden geen idee. In mijn jeugd hield je opa Leo van Ajax én van Sparta. *Studio Sport* stond altijd op, en in zijn bestelbus luisterde hij op zondag altijd naar *Langs de Lijn*. Van Hanegem lulde, volgens je opa Leo, vooral uit zijn nek en Johan was een grootmeester en een profeet, maar mij zei het allemaal niets. Voetbal was het lawaai dat ik negeerde. Jij voedde mij er jaren later in op toen je de regels uitlegde als we op de bank zaten en naar het Nederlands Elftal keken, en jij vertelde welke speler bij welke club speelde.

Beeld twee: jij als dertienjarige onder de douche in de kleedkamer, een speler die na de rust niet met de selectie mee het veld op komt en ook niet als reserve op de bank zit. Je had jezelf inmiddels een weg omhoog gevochten tot de selectie, maar in de aanloop ernaartoe had je een groeiaandoening gekregen. De arts had de ziekte van Sever geconstateerd, een pijnlijke blessure aan de hiel, die na een periode van drie maanden wel weer zou verdwijnen, maar je nu verhinderde om snelle sprints te maken of om er stevig in te gaan, zoals je gewend was te doen. Toch wilde je trainen.

‘Ik zit erbij, pap. Dan moet je wel blijven trainen.’ Toen een training een oefenwedstrijd werd tegen een andere club en je werd opgesteld, wilde je je trainer niet teleurstellen, ook al wist hij van je aandoening, omdat ik hem erover had geïnformeerd. Toch schold hij je de huid vol in de kleedkamer na de eerste helft en nam hij je na de rust niet meer mee het veld op.

Ik zocht naar je en toen ik je niet kon vinden vroeg ik aan de trainer waar je was, maar die wuifde mij weg, omdat de wedstrijd zijn aandacht vroeg. Ik liep naar de kleedkamer en daar zag ik je onder de douche staan, de stoom kwam van je pezige lijf, je keek naar de tegelvloer, en je had jezelf omarmd om de warmte van het water langer vast te houden.

‘Wat is er, jongen?’ vroeg ik.

Ik zag de tranen in je ogen die je niet wilde laten zien.

‘De trainer vond me slecht,’ zei je krampachtig. ‘Hij zei dat hij zich in mij had vergist en nu word ik weer teruggeplaatst.’

Ik was de wolf die zijn welp moest beschermen. Ik voelde de drang om de trainer een les te leren, op de manier zoals ik dat als tiener op straat had geleerd: terugslaan. Een andere keuze was er niet. Als je bukt en je maakt van jezelf een stoeptegels, dan word je door iedereen vertrappt en overlopen. Elke keer weer. Je móét terugvechten.

Ik nam je in mijn armen en je vroeg of ik juist niets wilde doen. ‘Niet nodig, pap,’ zei je. Je kent mijn drift en ik raakte ontroerd dat je mij wilde geruststellen. Jij was op dat moment de volwassene, niet ik. Je droogde je af en ging op het houten bankje zitten in je onderbroek en keek heel even naar de grond voordat je je sokken zocht en aantrok.

Ik vroeg mij af of de aanpak van de trainer paste bij een goede leermeester. Was het echt nodig geweest om een drietrapsraket af te vuren? Niet alleen een jeugdvoetballer van het veld te halen is een les. Ook de tirade in de kleedkamer ten overstaan van zijn teamgenootjes is een les. De beslissing om hem zelfs niet mee te nemen na de rust is opnieuw een les. Akkoord. Ik begreep de militaristische benadering. Het draaide natuurlijk om het credo: hier worden mannen gemaakt, geen watjes. Prima. Maar gold dat ook voor zijn eigen zoon, de keeper die weinig ballen tegenhield? Welke lessen kreeg hij?

Frans besteedde weinig aandacht aan mij. Hij negeerde mij en gaf juist meer aandacht aan de leerlingen die moeite hadden om een techniek onder de knie te krijgen. Maar wanneer ik gefrustreerd raakte doordat mijn

inspanningen er zelden toe leken te doen, gaf hij mij op het juiste moment een kort knikje, waaruit ik opmaakte dat het goed was, of hij vroeg spontaan of ik hem wilde helpen met de kleintjes, die op woensdagmiddag les kregen. Ooit kreeg ik van hem een taekwondopak cadeau, omdat ik nog altijd in een geleend pak liep, dat van een jonge neef was geweest die een blauwe maandag aan karate had gedaan en mij niet goed paste. ‘Hier,’ zei Frans. ‘Ik heb er een te veel. Misschien heb jij er iets aan.’ Hij moet hebben geweten hoe krap we het thuis hadden. En nu ineens had ik het pak van de meester. Ik droeg het alsof ik er speciale krachten van kreeg. Ik kreeg ook een tijdschrift over Bruce Lee van hem. ‘Vond ik nog tussen mijn vechtsportbladen,’ zei hij. ‘Ik doe er niets meer mee.’ Het was een fotoboekje, met weinig tekst. Het was bijzonder, want veel informatie over Bruce Lee was nog niet in print verkrijgbaar en ik ontdekte er een artikel in over de wijsheid van de legendarische vechtkunstenaar. Zijn spreuken werden meteen mijn lijfspreuken.

Frans leerde mij dat je nooit iemand achterlaat. Niemand blijft ongezien. Je duwt diegene naar voren. Kleine tikjes. Korte knikjes. Op het juiste moment.

‘Kom, we gaan troosteten bij McDonald’s,’ zei ik.

Later belde de trainer mij op om te vragen waar je was. ‘Bij mij,’ zei ik. Hij begon te schreeuwen dat niemand zomaar mag vertrekken en dat het team gezamenlijk de kleedkamer verlaat, na de wedstrijd.

‘Je hebt hem achtergelaten als een stuk vuil,’ zei ik.

‘Hoe ik het aanpak zijn jouw zaken niet.’

‘Je bent een zakkenwasser,’ zei ik. ‘Ik kan beter ophangen voordat ik iets zeg of doe waar ik spijt van krijg.’

‘O, ga je dreigen? Denk je nu echt dat ik bang –’

Ik hing op. Je keek naar me. Je had het gesprek meegeluisterd. Er viel weinig meer over te zeggen. Ik haalde mijn schouders op en we haalden onze hamburgers uit de wikkels en namen allebei een grote hap.

Je werd teruggeplaatst. Het selectieteam presteerde slecht. De trainer werd vervangen. Met een lager team haalde je bescheiden successen. Later werden jullie kampioen. Je hield ervan om met je vrienden te voetballen. Je kreeg complimenten voor je spel. Je koos definitief voor vechtsport.

Het derde beeld.

Je liefde voor de bal is vanaf het moment dat je kunt lopen in speels gevecht geweest met je enthousiasme voor de bewegende beelden van Bruce Lee.

Je probeerde thuis regelmatig je papperige beentjes boven je hoofd te trappen en schreeuwde dan je strijdkreet. Soms schopte je jezelf per ongeluk onderuit en dan stond je meteen weer op en veegde je je broek schoon. Opnieuw! ‘Kijk, papa!’ Je werkte jezelf in het zweet en je moeder moest vaak vragen om het even iets rustiger aan te doen. Daarna kwamen de nunchaku’s van de kermis en toen zwaaide je daarmee weer in het rond. Je liefde voor die sport begon niet alleen door de vechtfilmpjes van kickboksers die je mij zag bestuderen. Je fascinatie had niet alleen te maken met mijn pupil, Soumia, die bij ons kind aan huis was en op achttienjarige leeftijd de wereldtitel won en het sterkste meisje van de wereld werd in de gewichtsklasse tot 53 kilogram. Je was, op een veel jongere leeftijd dan ik, maar met evenveel overgave, betoverd door Bruce Lee.

En nu wilde je mee op reis.

We vliegen naar de westkust van de Verenigde Staten, omdat ik hoop daar een spoor van hem te vinden. Ik heb lang gearzeld of ik je mee zou nemen. Ik kan mij soms afzonderen, of de omgeving valt voor mij weg als ik mij op iets richt en dan heb ik alleen nog maar oog voor dat ene, wat dat ene op dat moment ook is. Ik zei tegen je dat ik niet altijd prettig gezelschap voor je zou zijn. Ondanks mijn aarzeling leek de reis jou vooral een groot avontuur. Niet omdat je nu nog steeds mijn liefde voor Bruce Lee deelt, in elk geval niet op dezelfde wijze, maar door de grote aantrekkingskracht die Amerika op je uitoefent. Je houdt van de hiphopcultuur, het modern expressionisme en de graffiti, en hoewel je als kleine jongen in het Van Gogh Museum op veilige afstand je vingertje liet meebewegen in de dik opgezette, driftige penseelstreken van de manische schilder, bewonder je nu als tiener de popart van Warhol en het levendige werk van Jean-Michel Basquiat.

Ik schrijf deze brief vooral omdat ik op deze reis niet je opdringerige gids wil zijn die op elke straathoek stilstaat en je verveelt met informatie waar je op dat moment niet op zit te wachten, en tegelijk wil ik je álles vertellen. Het papier is een geduldig oor. En schept misschien iets meer afstand tussen ons, zodat je óók je eigen reis maakt.

Vrees niet, jongen. Onze reis zal geen eindeloze pelgrimstocht worden langs de verschillende locaties waar Bruce Lee heeft gewoond en tegelijk weet ik zeker dat we verschillende plekken zullen vinden. Ik heb trouwens geen idee waar ik precies op hoop of wat ik verwacht. Je weet dat ik niet het type ben dat minutenlang naar een gebouw kan staren en ik vermoed dat ik ook niet ontroerd zal raken als ik ontdek dat we door de straten lopen die hij heeft afgeschuimd. Ik hoop gewoon wat kruimels te vinden van een man die op zijn levenspad bijzondere inzichten verwierf, inzichten waar ik mij als jonge jongen aan heb kunnen vasthouden. Zijn filosofie werd mijn filosofie. Zijn lessen werden mijn geboden. Bruce Lee was de sporter die ik wilde worden. Hij was de filosoof op wie ik grip probeerde te krijgen. Hij was de straatvechter die een vechtkunstenaar werd, de vechtkunstenaar die de vechtsport wereldwijd bekendmaakte, de sporter die innovatieve manieren bedacht om je lichaam nog beter te trainen en die nieuwe instrumenten uitvond; de uitvinder die een entertainer werd, de acteur die met de realistische martial arts-film een nieuw actiegenre schiep, de Aziaat die Oost en West veroverde, de kungfu-god die wereldwijd miljoenen fans en bewonderaars kreeg, omdat ze in hem geloofden en wilden leren vechten zoals hij.

Ik denk dat ik elf of twaalf moet zijn geweest toen ik naar de bibliotheek ging. Nu was ik geen lid van de bibliotheek. Ik weet niet eens precies waarom ik geen lid was. Ik herinner me wel dat je oma altijd haar vaste antwoord klaar had: 'Wat kost me dat? We kijken volgende week wel.' Maar die week kwam nooit. Ik zal ongetwijfeld voor een schoolopdracht naar de bibliotheek zijn gegaan. Ik struinde tussen de gevulde kasten en vond een boek met op de rug een deel van het prachtige gezicht van Muhammad Ali, die opa Leo afwisselend 'Ali' of 'Clay' noemde. Ik had op tv gezien hoe onaantastbaar hij was, hoe majestueus hij was, hoe groot hij was, maar nooit dacht ik dat ik over hem zou kunnen lezen in een boek. Dat klinkt nu merkwaardig, in een tijd waarin informatie voortdurend verspreid en gedeeld wordt, maar de wereld die toen verborgen ging tussen twee kaften leek, buiten de boeken die we op school lazen, vooral voor anderen bestemd. Boeken betekenden toen nog niets voor mij, en nu vond ik ineens een boek met Ali's portret op het omslag.

In de gedigitaliseerde wereld waarin jij opgroeit en waarin culturen elkaar voortdurend inspireren moet het vreemd klinken wat ik nu schrijf, maar ik

wist niet dat het kon: een boek waarin het draait om een bokser, een die net zo snel kon praten als dat hij stoten kon uitdelen. Een bokser die zichzelf ook een dichter noemde, weliswaar van behoorlijk infantiele rijmpjes, maar wel met profetische waarde, want in zijn verzen voorspelde hij wanneer hij zijn tegenstander de ring uit zou slaan, en vaak klopte het.

Ik was verbijsterd. Ik dacht dat het in boeken altijd om iets anders moest gaan. Ik dacht dat je niet over boksters kón lezen in een boek. En daar ging het voor mij eigenlijk al mis als ik over kunst nadacht: hoe komt het dat ik als kind dacht dat literatuur níet over een bokser mocht gaan? De Amerikaanse schrijver Amiri Baraka, die ik pas jaren later zou ontdekken, had gelijk toen hij schreef dat het Westen het woord ‘kunst’ nooit echt ten volle heeft begrepen. Wat hij precies schreef was:

‘The word “art” is something the West has never understood. Art is supposed to be a part of a community. Like, scholars are supposed to be a part of a community... Art is to decorate people’s houses, their skin, their clothes, to make them expand their minds, and it’s supposed to be right in the community, where they can have it when they want it.’

Natuurlijk had ik toegang tot boeken. Ik kon de bibliotheek binnengaan wanneer ik wilde, maar boeken waren geen vrienden, eerder vreemdelingen die je raar aankeken en die je moest proberen zo veel mogelijk te omzeilen. De leeslijst op de havo verruimde mijn geest niet, maar maakte de doorgang smaller, alsof er maar één manier was hoe je naar een boek kon kijken, en die werd je aangedragen door de docent. En nu vond ik ineens een boek over een beroemde bokser die in zijn eigen woorden vertelde waarom hij was gaan boksen en hoe hij opgroeide in Amerika, en welke wegen hij had bewandeld om een succesvol bokser te worden, ondanks het feit dat hij in een land opgroeide waar zwarten niet dezelfde rechten hadden als blanken. Ik kon het boek niet wegleggen. Dit boek begreep ik. Ik eigende het mij toe en stal het uit de bibliotheek. Thuis leerde ik van hem over de burgerrechtenbeweging, over Martin Luther King en Malcolm X en de Nation of Islam. Het leek of ik een geheim had ontdekt.

‘Een sportboek is natuurlijk géén literatuur,’ zei de docent. Of zoals ik het toen hoorde: ‘Je kunt niet zomaar elk boek grijpen, Alex, ik bepaal wat je

kunt lezen. Je kunt niet zomaar een boek verheffen tot literatuur, omdat het jou toevallig aanspreekt.'

Ik had toen geen gevat antwoord, jongen, maar later heb ik regelmatig teruggedacht aan deze afwijzing. Het eerste boek dat ik ooit op eigen initiatief van begin tot eind had gelezen mocht niet rekenen op een warm onthaal. Wat mijn reactie had moeten zijn, in de geest van Baraka, was dat elk boek een deel van de gemeenschap is, dat literatuur daardoor net zo goed van mij is, en het mij een venster gaf tot een wereld die vertrouwd en nieuw tegelijk was. Het had mij verrijkt. Het was een boek dat ik *wilde* lezen. Het was van mij, het behoorde mij toe. Ik wilde uitleggen wat het met mij had gedaan. Ik begreep er niets van dat het niet op de lijst mocht. Toen ik volwassen was leerde ik dat het boek was geredigeerd door Toni Morrison, winnares van de Pulitzerprijs én de Nobelprijs voor de Literatuur.

Ik schrijf je dit, omdat je elk onderwerp moet durven beetpakken, jongen, ook als het niet meteen voldoet aan de norm. Voel je voor niets te klein of te groot. Je weet immers nooit wat het je brengt, en als je je door anderen laat wijsmaken wat belangrijk is en wat niet, hoe kun je dan ooit je eigen mening vormen? Ik hoop dat het je lukt om na het vwo naar de kunstacademie te gaan. Ik hoop dat je wordt toegelaten. Ik hoop dat je je weg vindt, en anders vertrouw ik erop dat je je weg máákt.

Bruce Lee schreef in zijn krukkige Engels: *'Using no way as way, having no limitation as limitation.'* Zijn spreuk verraadt, ook als je verder nog niets van zijn leven zou weten, dat hij zich zelden liet ontmoedigen.

Wanneer zag ik hem voor het eerst?

Ik denk niet dat ik je daarover kan vertellen zonder eerst vooruit te springen naar het moment waarop deze wijsheid mijn lijfspreuk werd. Afgezien van de Bijbel – die mij door Mirjam, een meisje dat bij mij op de mavo zat (ik degradeerde in mijn tweede jaar havo naar de mavo) werd aangereikt, omdat zij godvrezend was en elke week naar de kerk ging – waren er geen woorden waaraan ik mij kon vasthouden. Op mijn zestiende was ik met een gebroken rug en een hersenschudding in het ziekenhuis beland, omdat ik op een vrijdagnacht bij Marko, mijn buurjongen, achter op zijn opgevoerde Zündapp stapte en hij met een vaart van tachtig kilometer per uur een lange, onverlichte, opgebroken straat in reed en met zijn brommer tegen een berg stenen klapte. Ik sloeg over de kop en kwam op de stenen terecht. We waren eerder die avond met een paar meisjes

meegereden naar hun buurt. Het was een zwoele zomeravond. Er werd wat geflirt. We hadden allebei een afspraakje gemaakt. Niets wees erop dat de avond zo dramatisch zou eindigen. Je kent dit verhaal. Je kent inmiddels verschillende versies van deze geschiedenis. De ontknoping is altijd dezelfde: met het ongeluk verwoestte ik mijn rug. Ik heb je dit verhaal verteld toen je interesse kreeg in kickboksen en wilde weten of ik aan wedstrijden had meegedaan en hoe goed ik was geweest toen ik jonger was. Ik moest je vertellen dat ik nooit die ringvechter ben geworden. Ik was de tiener die uitblonk in Taekwon-Do, die zich met zijn beste vriend op straat leerde verdedigen, die zijn zwarte band haalde toen hij zestien was, en die demonstraties gaf tijdens festivals, braderieën en evenementen in de stad waarin hij liet zien over hoeveel gebukte mensen hij kon springen met een vliegende trap. In die vliegende trap, die een enkele keer is gefotografeerd, zag ik later als volwassen man niet meer de kunstigheid, maar vooral het bevroren beeld: mijn jongere ik die in de lucht hangt, met tientallen toekomstscenario's die ik met een ongelukkige salto om zeep had geholpen toen ik op die berg stenen belandde. Ik was geen moment bewusteloos geweest. Tenminste, ik vermoed van niet, voor mijn gevoel sprong ik na de val in één keer op, en toen voelde ik pas dat het mis was. Mijn linkerbeen prikte, een heet goedje leek door mijn aderen te gaan, alsof duizenden woedende bijen zich op mijn vlees hadden gestort en daarna verdween elk gevoel. Ik sleepte mijn been mee en wekte mijn vriend, die langzaam ontwaakte, vervolgens de schaafwonden op zijn armen en benen zag en begon te huilen.

Samen strompelden we naar de verlichte autoweg, een paar honderd meter verwijderd van het donkere, opgebroken pad. We waren twee zombies die naar een teken van leven zochten, en misschien wist ik toen al dat ik mijn toekomst als vechtkunstenaar had verwoest. Ik was met tachtig kilometer per uur gelanceerd en was op een stapel bakstenen beland. Wat had ik anders verwacht? Je tuimelt door de lucht, je maakt een salto, een ogenschijnlijke vreugdesprong als je niet beter zou weten, en prompt beland je in een andere realiteit. Het echte gevecht zou, in zekere zin, pas na het ongeluk plaatsvinden, maar dat kon ik toen nog niet overzien.

Ik realiseer mij dat ik hier een bijzonder optimistisch beeld schets van mijn vechttalent. Ik was een jongen die de taekwondowedstrijden waaraan hij deelnam won met een ogenschijnlijke nonchalance, omdat niemand zag

hoe hard ik er werkelijk voor trainde. Ik heb je over mijn prestaties verteld zoals iedereen wel een brallerige oom kent die op elke verjaardag beweert dat hij net zo goed als Ronaldo of Messi had kunnen worden, en die bij een grote club zou hebben gespeeld als hij niet die hardnekkige knieblesure kreeg, of die ongelukkige operatie aan zijn enkel. Wat niet is gebeurd, bestaat niet. Ik ben nooit die beroemde vechter geworden. Punt. Ik ben niet de vechter geworden over wie ik had gedroomd, maar evenmin weigerde ik het pad van de vechtkunst te verlaten. Natuurlijk waren er toen ik later als kickbokstrainer aan de slag ging oudere leerlingen die mij nog kenden van de periode vóór het ongeluk en die dan tegen de wedstrijdjongens in de sportschool zeiden: ‘Jullie doen het leuk, maar *hij*, hij was pas goed! Je zag zijn benen niet. Ik heb met hem gespard en dacht dat hij drie benen had.’

Ik vond het elke keer weer gênant, omdat ik nooit wist hoe ik mij na zo’n compliment moest gedragen. Je kunt niet sparren met een verloren reputatie, het gaat erom waar je nu toe in staat bent. Dus glimlachte ik alleen maar en wuifde ik de woorden weg of murmelde iets als: ‘Dat was vroeger’, al was ‘vroeger’ toen nog niet eens zo heel lang geleden.

De opname in het ziekenhuis leek op een veroordeling. Artsen keken zorgelijk naar de uitslagen van de scans en de röntgenfoto’s. Ik had wervels gebroken en er waren wervels verschoven. Met een team van artsen uit Rotterdam en Antwerpen zouden ze me weer op de been krijgen, maar een vechtsportcarrière zat er niet meer in.

‘Misschien vind je zwemmen ook wel leuk,’ zei mijn arts.

Het ongeluk met de brommer gebeurde in een chaotische tijd in mijn familie: jouw overgrootmoeder, bij wie ik grotendeels opgroeide omdat jouw oma als oudste dochter voor haar het huishouden bestierde, was kort daarvoor overleden op vijfenvijftigjarige leeftijd. Je opa Leo, die praktisch nooit thuis was en met wie ik zelden een woord wisselde, verdween voorgoed toen hij scheidde van je oma, die met hoge schulden achterbleef. Na de dood van haar moeder en het vertrek van haar man verkeerde je oma afwisselend in een staat van wanhoop, paniek en dan weer razernij. En nu lag ik in het ziekenhuis met een gebroken lichaam, zonder enig uitzicht op een volledig herstel.

Na de operatie, waarbij het team de botsplinters in mijn ruggengraat had verwijderd, de verschoven wervels had teruggehamerd en vastgezet met de

botspanen die uit mijn bekken waren gezaagd, stond je opa Leo nog één keer aan mijn bed. Zijn grote knuisten om de reling gevouwen. Ik ontwaakte half uit mijn narcose en zag hem staan aan het voeteneinde. Hij hilde. Uit zijn wanhopige handgebaren kon ik opmaken hoe machteloos hij zich voelde. We spraken niet, omdat we nooit spraken. Hij verliet het ziekenhuis, en daarna heb ik hem jaren niet meer gezien, althans niet meer zoals ik hem zag, of zoals ik naar hem wilde kijken. Ik zou voorgoed zijn zoon blijven, maar hij was om allerlei redenen niet meer in staat om mijn vader te zijn.

De verpleegkundige die had gehoord over mijn liefde voor vechtsport hing een poster van Bruce Lee naast mijn bed, je oma nam films en een videorecorder mee, die in mijn ziekenhuiskamer op het kleine tv'tje werd aangesloten, en op mijn verzoek nam ze het Bruce Lee-boek mee dat ik enkele jaren daarvoor van je overgrootmoeder had gekregen, haar laatste cadeau. Een uniek exemplaar in Nederland, dat ze met een bestelkaart uit een Amerikaans magazine over had laten komen. We hadden aanvankelijk niet gedacht dat het zou lukken. Er was nog geen online boekhandel waarbij je eenvoudig boeken kon kopen uit het buitenland. Het was een riskante onderneming om iets te bestellen dat van de andere kant van de grote oceaan moest komen, want voordat je het wist kon je fluiten naar je centen. Maar op een dag werd het boek bij je overgrootmoeder thuisbezorgd. Ze belde mij op en zei: 'Het is er!' We woonden niet ver bij elkaar vandaan en toen ik de hoorn had neergelegd racete ik naar haar huis, langs de flats, voorbij de tuintjes, over het grasveld, met een hinkstapsprong over het hekje voor haar deur, waarna ik via het schuurtje, dat nooit op slot zat, haar huis binnenging.

'Ik dacht al dat je gelijk zou komen,' zei ze toen ze me hijgend en met een bonzend hart voor zich zag staan. 'Het ligt op tafel.'

Mijn eerste echte Bruce Lee-boek.

Het was tastbaar.

Een boek. Over Bruce Lee. Een boek met foto's en informatie over hoe hij was uitgegroeid tot het fenomeen dat hij nog altijd is. Na het boek over Ali, dat ik in hetzelfde jaar had gelezen, zou dit het boek worden waarin ik mijzelf volledig zou verliezen. De titel verklaarde alles: *The World of Bruce Lee*. Samengesteld door zijn weduwe, Linda Lee. Zijn wereld zou mijn wereld worden, besloot ik. Na een eerste lezing had ik een van zijn

spreuken al overgeschreven: *'Using no way as way, having no limitation as limitation.'*

Je oma bracht het boek mee naar het ziekenhuis. De spreuk werd vanaf dat moment mijn credo. Mijn ouders waren inmiddels gescheiden. De artsen zeiden dat ik blij mocht zijn als ik weer zou kunnen lopen. Over vechtsport werd niet gesproken, al zei een van de artsen wel dat het goed was om na te denken over een andere toekomst. 'Het is een klein wonder dat je niet verlamd bent, Alex. Denk daar maar aan, wat een geluksvogel je bent!'

Die zomer hing iedereen die ik kende op het strand, in Nederland of in het buitenland. Mijn vrienden reden elk weekend met opgevoerde brommers naar Hoek van Holland. Ik lag gereconstrueerd in het ziekenhuis. Als ik mijn ogen dichtdeed zag ik de tekst op mijn grafsteen: *De beste vechtkunstenaar aller tijden die het nooit heeft kunnen waarmaken.*

Buiten de sportschool was er niets. Ik kon me niet voorstellen dat er ooit iets anders zou zijn. Goed, ik deed nog wel iets naast het sporten, maar als je oma dat zou hebben ontdekt, dan had ze het 'idioterie' genoemd en je opa Leo had het genegeerd. Elke keer als *Toppop* op tv was herhaalde hij zichzelf: 'Die rockmuzikanten zijn allemaal junkies!' En daarna ging zijn tirade door. In Den Haag, op het Binnenhof, zaten de oplichters en de graaiers. En kunstenaars waren allemaal werklozen die hun hand ophielden. Tekenen, schilderen, schrijven. Je had er geen ene flikker aan.

Soms bladerde ik 's nachts, als ik weer eens niet kon slapen, in een deel van de encyclopedie die je oma op afbetaling had gekocht, omdat ze in haar naïviteit dacht dat ik er iets aan kon hebben op de havo, maar vaker koos ik ervoor om een pen en een stuk papier te pakken en te schrijven. Ik moet een jaar of elf, twaalf zijn geweest. Zo begon het. Wat ik schreef was minder belangrijk dan dat ik schreef. Het voelde alsof er een kanaal openging, een doorgang, waardoor ik kon schrijven wat ik op dat moment dacht of fantaseerde. Ik kraste woorden. Ik spuugde ze eruit. Het was kort voordat ik het boek over Muhammad Ali in de bibliotheek zou ontdekken, in dezelfde periode dat oma en opa Leo steeds vaker ruzie kregen en hij vaker van huis wegbleef. Als ik vroeg waar hij was, dan schreeuwde ze: 'Naar de hoeren!' Het was dezelfde periode waarin je oma zonder een voor mij aanwijsbare reden in woede kon ontsteken en mij ervanlangs gaf. Met haar handen, met schoenen. Ze stond over mij heen en schreeuwde. Ik kon haar niet

tegenspreken, want dan zou het allemaal nog langer duren. Ze leerde me dat je leven nooit veilig is en je elk moment een pak slaag kunt krijgen. In een loopgraaf is het nooit rustig. Als je slaapt, slaap licht! Als je beweegt, beweeg behoedzaam! Niets van wat ik schreef kon ik vergelijken met wat ik in mijn boeken voor school zag staan, en omdat het op niets leek, liet ik aan niemand lezen wat ik had geschreven en verstopte ik de vellen in mijn bureau of onder mijn bed.

En toen lag ik voor onbepaalde tijd in het ziekenhuis, zonder dat ik wist of ik op een dag nog kon sporten. Het credo van Bruce Lee werd mijn mantra. Ik hield me vast aan zijn woorden: *'Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation. Using no way as way, having no limitation as limitation.'*

Bruce Lee heeft van mij een betere vechter gemaakt en hij stond ook aan het begin van mijn schrijverschap. Hij vertelde mij over onzichtbare wegen, over weerbarstigheid en buigzaamheid. Hij leerde mij over de onoverwinnelijkheid van water en het voeden van het vuur. Je moest je, als je de omstandigheden niet kon veranderen, leren aanpassen aan de omstandigheden. Ik werd zeventien in het ziekenhuis en lag het merendeel van de tijd naakt, omdat ik niets zelfstandig kon en kleding alleen maar in de weg zat. In mijn piemel zat een slang die ervoor zorgde dat ik kon plassen. Ik had slangen onder in mijn rug zitten die ervoor zorgden dat de wonden niet zouden gaan ontsteken. Ik werd gevoed en gewassen. Mijn ontlasting werd weggehaald, mijn billen werden geveegd. Een maand later werden warme, natte gipsrollen om mij heen gevouwen. Het voelde als een eigenaardig inwijdingsritueel, als een rups die zich inspon, een ritueel dat zou leiden tot een noodzakelijke wedergeboorte. Ik werd opnieuw gemáákt. Ik had afscheid genomen van het beweeglijke lichaam dat ik tot dan toe had gekend, en nu was er niets meer, behalve het gips, de pijn in mijn onderlichaam, en mijn onrustige hoofd. De schrijver Amiri Baraka kende ik nog niet, laat staan zijn uitspraak over kunst, maar waarom zou ik, in afwezigheid van een gezond lichaam, niet kunnen schrijven? Waarom zou dat niet iets te betekenen kunnen hebben? Die gedachte was revolutionair,

want niemand die ik kende, niemand in mijn familie vertelde mij dat ik gewoon een pen of potlood kon oppakken. Ik dacht niet dat wat ik zou schrijven lezenswaardig zou zijn voor onbekende ogen, maar dat deed er niet toe. Ik geloof niet eens dat ik daarover nadacht. De pen werd mijn houvast. Mijn zwaard. Het instrument dat mij nog in staat stelde om te bewegen, om door het raam te springen van mijn kamer en als een kraai weg te vliegen en lawaai te maken. Schrijven werd de weg die voorheen onzichtbaar was. Ik was zeventien jaar oud. En ik lag in het ziekenhuis en ik schreef.

Laynel, die vaak op bezoek kwam, was in die tijd intensief op zoek naar zijn roots. Hij vond in de bibliotheek boeken over kolonialisme en slavernij, en hij haalde kracht uit boeken over de burgerrechtenbeweging in Amerika en uit de biografieën van Malcolm X en Martin Luther King. Het waren zijn eerste momenten van herkenning.

Waar moest ik het zoeken? Opa Leo en je oma hadden het vaak gezegd: ‘De duivel schijnt altijd op de grote hoop.’ Er werd, in de vaste overtuiging van mijn ouders en ooms en tantes, niet over ons soort mensen geschreven. Er werd op ons gescheten. Je oma en je opa Leo waren arm, ondanks het feit dat je opa hard werkte. Ze werden nog armer toen ze gingen scheiden. Gerard Reve schreef: ‘Arme mensen zijn slecht, anders zouden zij niet arm zijn.’

Werd er zo naar ons gekeken? Waren wij slecht? Was het voor ons niet weggelegd om een beter bestaan op te bouwen?

Ik keek naar Bruce Lee. Ik las over zijn leven en putte er hoop uit. Ik wist toen nog niet wat ik met het schrijven moest en kon. Was het nodig om daar al over na te denken? Of zou ik genezen en alsnog de vechter worden over wie ik droomde?

Zonder dat ik het zelf wist heb ik Bruce Lee toen geadopteerd als een geestelijk vader, als een gids, als iemand die mij de weg zou wijzen, ondanks mijn gebroken rug. Ik wist dat hij er altijd zou zijn, ook als er een stevige mist zou neerdalen en ik soms niet meer zou weten waar ik naartoe moest. Hij zou er zijn. Hij wel.

Die eerste keer.

Ik was elf jaar toen ik na school naar je overgrootmoeders huis liep. Het was mijn vaste wandeling langs de rozenstruiken bij school, de flats, het

pleintje, de parkeerplaatsen, en de rijtjeshuizen. Ik wist dat oom Bas, die bij haar inwoonde, van zee was teruggekomen. Hij was een zeeman die vier tot zes maanden op zee zat en daarna weer een paar maanden thuiskwam. Hij was de broer van je overgrootmoeder, en dus mijn oudoom. Oom Bas was een strenge man, die veel meer geld had dan opa Leo, want op zee maak je niets op, en hij had ook geen gezin om te onderhouden. De maanden die hij aan wal was, zoals hij het leven aan land noemde, bracht hij door met het bekijken van films op zijn gloednieuwe VHS-videorecorder. Hij huurde elke week een stuk of twaalf films, kungfu-films, want daar hield hij van. De films waren cadeaus in een plastic hoes. Ik kon niet wachten om de cassette in de videorecorder te stoppen. Elke film was een verrassing en ik slokte ze allemaal op, de verhalen over monniken en rovers, over goed en kwaad. Ik keek naar geweldige sprookjes en wist toen nog niet dat deze verhalen voortkwamen uit de klassieke Chinese opera waarin werd gezongen, gevochten, gedanst, en getoverd. Monniken vlogen. Vrouwen zweefden. Speren werden geworpen en de zwaarden kletterden. Ik bewonderde het gewelddadige ballet, de ingestudeerde capriolen van de acteurs, de vreemde sprongen en de gevechten die in de lucht plaatsvonden. In kungfu-films was niets onmogelijk, te gek of te absurd. Op een van die dagen kwam ik van school en toen zat oom Bas in zijn favoriete fauteuil terwijl je overgrootmoeder, die al meer dan tien jaar bedlegerig was, zachtjes kermde van de pijn. Toen hij mij hoorde binnenkomen, zei hij: 'Aal, moet je nu eens kijken, die Chinees is helemaal gek! Hij krijsst als een kat, beweegt als een panter, en hij schopt ze écht allemaal in elkaar!'

Het was dat ene woordje.

Echt.

'Bruce Lee heet-ie, kijk dan, kijk dan!'

Ik gaf je overgrootmoeder, die op de bank lag, een haastige kus op haar wang, stond in het midden van de woonkamer en keek naar een Chinees die in onderaardse gewelven zijn belagers ervanlangs gaf. Hij had een zwarte broek aan en had een ontbloot bovenlijf. Het was majestueus, het was magisch, het was anders wat ik tot dan toe had gezien in de kungfu-films die ome Bas had gehoord en elke andere actiefilm die ik ooit had gezien. Bruce Lee was direct, rauw, wild, woest, en met elke beweging die hij maakte zag je de spieren en pezen bijna uit zijn huid springen. Dit was niet de stoere Clint Eastwood die als Harry Callahan in *Dirty Harry* de boeven

bedreigde met een pistool, terwijl ik als kijker ook wel wist dat Clint in het echte leven nooit op die manier de slechteriken zou durven aanpakken. Hetzelfde gold voor Charles Bronson, die natuurlijk niet echt verstand had van explosieven en ook geen doodswens had, zoals in zijn films. En Christopher Reeve had misschien als Clark Kent een geheime identiteit, en natuurlijk was het geweldig om hem als Superman te zien vliegen, maar de acteur liep niet elke dag in het blauw-rode pak, en ik wist ook wel dat hij niet kon vliegen of een vrachtwagen kon optillen. Ook David Carradine, een blanke Amerikaan, die na een spoedcursus karate de rol van de Aziatische Kwai Chang Caine op zich had genomen in de tv-serie *Kung Fu*, leek op een acteur die een aantal oriëntaalse bewegingen had ingestudeerd. Hij bleef een Amerikaan die een Chinees speelde.

Het was allemaal imitatie, ingestudeerd, gespeeld, halfbakken. We werden ermee overspoeld. Alsof we moesten geloven dat er niets anders was. En dat deden we ook.

Bruce Lee trok voor mij het gordijn met een ruk naar beneden. Hij zag eruit als een superheld, een *echte* superheld. Hij liet niet met zich sollen, niet in de film waar we naar keken, en ook niet in het echte leven. Zijn lichaam verraadde een jarenlange toewijding. Hij had niet zomaar wat bewegingen geleerd voor die ene rol. Hij *was* die rol. Ik herkende in hem een drift, een woede, die ik in niemand anders terugzag. Het was geen blinde agressie. Het was een vuur dat hem voedde en tegelijk leek te verteren. Ik herkende het natuurlijk niet meteen toen ik bij je overgrootmoeder in de woonkamer stond en ome Bas triomfantelijk uitriep: 'Zie je dat? Hij slaat ze helemaal de pleures! Te gek, hè.'

Ik voelde het ritme waarop hij bewoog en zag de innerlijke geldingsdrang waarmee hij zijn tegenstanders te lijf ging. Vóór Bruce Lee was er niets, en daar was ik mij ineens van bewust toen ik hem zag. De oosterse en westerse filmindustrieën brachten films uit waarin het draaide om stereotypen. De indianen waren geschminkte westerse acteurs, die theatraal 'oehoehoehoehoe!' brulden en genoodzaakt waren om de strijd te verliezen, want indianen waren de verliezers. Zwarten werden in de jaren twintig in theatervoorstellingen gespeeld door blanke acteurs met een geschminkt gezicht, en toen zwarte acteurs eenmaal in films mochten spelen dan was dat toch meestal als de dommige knecht, de slaaf, de crimineel. Chinezen waren bijna altijd obers en bedienden, bogen diep, misten de 'r' in hun

uitspraak, hadden vooruitstekende tanden, droegen een lange vlecht, en werden in het Westen door blanke acteurs gespeeld. Aziaten schuifelden als schimmen en schaduwen op het witte doek en in het echte leven.

Bruce Lee bewoog op het scherm en in zijn echte leven overal doorheen en doorbrak hokjes en raciale barrières. Hij was een moderne Leonardo Da Vinci die de wereld van sport, vechtkunst en film samenbracht. Hij bracht de jazz in kungfu en liet zien dat hij in staat was om te bewegen op een manier die niemand ooit had gezien. Als een jonge Billie Holiday die op een onverwachte manier haar tonen omhoog.

Hij was, zoals de kranten in Hongkong kort na zijn dood met veel gevoel voor poëzie en pathos schreven, een schitterende ster, een vuurpijl die heel even voor de mensheid aan de hemel was verschenen en daarna verdween.

Het rook in je kamer nog naar verf. Je had je koffer mee naar je kamer genomen en was met spuitbussen in de weer geweest. Met het inpakken voor deze reis kregen we het over Bruce Lee en dat hij tijdens zijn leven door weinig mensen echt begrepen werd. We zien het genie, maar altijd achteraf.

Ik sloot mijn koffer en jij voelde aan de jouwe of de verf al gedroogd was. Je zei: ‘Pap, We gaan nu wel naar Seattle, maar toen we een paar jaar geleden in Hongkong waren was je ook al zo op zoek. Dat weet ik nog.’

Je had gelijk: drie jaar geleden gingen we weer naar Indonesië. Het was onze derde keer. Nu je iets ouder was leerde je de Indische achtergrond van je moeder beter begrijpen. We verbleven toen als tussenstop een volle week in Hongkong.

‘Ik had toen niet verwacht er nog iets aan te treffen,’ zei ik.

Je herinnert je het museum in Sha Tin nog. Een tentoonstelling over het leven van Bruce Lee. Het lag buiten het centrum en de reis nam veel tijd in beslag. We waren bezweet toen we uit de benauwde taxi stapten. Het museum leek van buitenaf niet meteen toegankelijk voor het publiek, totdat we bij de ingang een groot standbeeld zagen van Bruce Lee die een sidekick geeft.

‘Ze hebben hem verstopt,’ zei je, en daarna ging je bij het beeld staan en nam je een karakteristieke Bruce Lee-pose aan. Je was een paar jaar jonger en durfde nog speels te zijn. Nu moet je er eerst even over nadenken of je zoiets zou doen, denk ik.

Ik had naar het beeld gekeken. Dat herinner ik mij nog. Jij stond ervoor. Mijn zoon en Bruce Lee in hetzelfde kader gevangen. Zonder hem waren we niet in Hongkong beland. Ik bedoel eigenlijk te zeggen dat ik zonder hem nooit echt het idee zou hebben gehad dat ik naar iets kon streven, laat staan dat ik ooit een verre reis zou kunnen maken. Ik besef hoe sneu dit klinkt. Maar voor mij bood hij een weg, een manier. En toen poseerde jij met hem, en ik maakte een foto. We waren op dat moment twee blije kinderen.

In Hongkong stierf hij, op tweeëndertigjarige leeftijd, in het appartement van zijn minnares. Ik hoopte tijdens die week in die gigantische stad juist iets van zijn jeugd te ontdekken. Een startpunt. Iets van een begin.

I

HONGKONG

*Hij die steevast zijn weg vervolgt,
heeft wilskracht.*

*Hij die sterft, maar niet vergaat,
heeft het eeuwige leven.*

Lao-Tse

Hongkong in juli.

Mijn Chinese vriend, Liang, die in 1989 als kunststudent deelnam aan de demonstraties op het plein van de Hemelse Vrede in China en als politiek vluchteling naar Nederland kwam, bezoekt nog regelmatig de Speciale Administratieve Regio van de Volksrepubliek China, zoals Hongkong nu officieel heet, en had ons al gewaarschuwd voor de hitte, de luchtvochtigheid en de beruchte smog. In mei kun je je nog bewegen, in juli kruipt de hitte je lijf in, slaat het vocht op je neer, raak je al snel uitgeput, en verlang je alleen nog maar naar een bevrijdend moment waarop je longen zich kunnen volzuigen met schone, koele lucht. De stedelingen leven in juli voornamelijk 's nachts, want dan is het nog uit te houden.

We landden 15 juli 2016 op Hong Kong International Airport. Onze eindbestemming was Bali, maar ik wilde met een tussenstop van een week de grootste Bruce Lee-tentoonstelling van de wereld bezoeken, in het Heritage Museum in het district Hsa Tin. Een dichtbevolkt deel in de vallei.

We waren vermoeid van de vlucht die twaalf uur had geduurd. We stonken naar zweet en mint van te veel kauwgom. Onze maag was onrustig van de warme maaltijden op onherleidbare tijdstippen in het vliegtuig.

Op de luchthaven leken de meeste reizigers te weten waar ze naartoe moesten, want iedereen stapte driftig door, op weg naar zijn overstap, en naar de metaalkleurige monorail, die je vervoerde naar je koffers, de douane en de uitgang. Je moeder, jij en ik liepen de meute achterna, namen de monorail, op zoek naar de bagageband met onze koffers.

Onze bankpassen met werelddekking bleken bij de pinautomaten niet te werken. Chinezen, net als Amerikanen, houden vooral van creditcards, en daar hadden je moeder en ik geen rekening mee gehouden. Naïef, misschien.

Ik hou bovendien niet van creditcards.

Leven op de pof.

Toen je oma van opa Leo was gescheiden, zag ze zichzelf genoodzaakt om kleding en spullen bij postorderbedrijven te bestellen, omdat ze geen geld had en ze bij die bedrijven op afbetaling kon kopen. Zo kunnen we ons toch

nog iets veroorloven, moest ze hebben gedacht. Ik begreep toen niet waarom je iets zou bestellen wat je niet alleen op dat moment niet kon betalen, en ook later niet, al zei ze steeds dat er een betere maand aankwam waarin het haar wel zou lukken. Die maand kwam nooit, en toen de rekeningen zich opstapelden raakte ze steeds wanhopiger en driftiger. Je opa Leo was volgens haar de aanstichter van onze ellende, en ze schreeuwde herhaaldelijk dat als ik er niet was geweest, ze geen problemen zou hebben gehad. Nu stond ze op elke rekening rood en moest ze aan boodschappen zien te komen.

Dat brengt me trouwens bij mijn eerste hersenschudding. Ik zou je daar nog over vertellen.

Je oma was achttien toen ze ontdekte dat ze zwanger was. Haar aanstaande moederschap schopte haar plannen in de war. Je oma was toen nog iets van een avonturierster, net als haar vader en haar ooms, die bijna allemaal waren gaan varen. Zij wilde ook naar zee, in de bediening op een cruiseschip of op een lijndienst. Ze had het in mijn jeugd vaak over ‘een rijnboot’ waar ze had kunnen gaan werken. Maar ze raakte verliefd en al snel ontdekte ze dat die wolk van liefde en romantiek altijd wordt kapot geprikt door de realiteit.

Ze vertelde tegen de jongen op wie ze verliefd was dat ze zwanger was, en in zijn antwoord lag zowel een bittere afwijzing als een veroordeling besloten.

‘Weet je zeker dat het van mij is?’

Ze vertelde daarna tegen niemand meer dat ze zwanger was, niet tegen haar zussen, niet tegen de andere familieleden, en ook niet tegen haar moeder. Het was een andere tijd. Je kon niet zomaar naar je huisarts gaan en een afspraak met een kliniek maken. De schaamte was te groot, en wat zou haar moeder ervan zeggen als ze had gezegd dat ze een kindje in haar buik droeg? Ze reed op haar Puch en terwijl ze dacht aan de jongen die haar in de steek had gelaten, haar moeder die haar het huis zou uitjagen en aan haar droom om te gaan varen die nu nooit meer werkelijkheid zou worden, reed ze van de dijk af en ze liet haar stuur los, hopende dat ook de vrucht die ze meedroeg zou loslaten. Het was zelfs nog minder dan een vrucht. Een klompje cellen, dat was het. Meer niet. Dat maakte ze zichzelf wijs. Het was beter als dat zich zou losschudden van haar lichaam. Beter voor iedereen.

Ik zal toen niet echt een hersenschudding hebben gehad, want de hersenen waren nog niet aangelegd. Maar mijn moeder heeft mij weleens verteld, op gelegenheden dat we elkaar weer in de haren vlogen, hoe ze me op die manier had geprobeerd te verliezen, en hoe spijtig het was dat het niet was gelukt.

‘Met jou was niets aan de hand,’ zei ze. ‘Toen was je al stronteigenwijs.’ Zelf had ze onder de bulten, blauwe plekken en schaafwonden gezeten.

Toen je opa Leo er nog was moest ik vaak ‘oprotten’. In de periode kort nadat hij was verdwenen en ik min of meer mijn eigen leven leidde en steeds vaker van huis bleef, zei ze: ‘Donder je weer op? Laat me maar alleen, zoals iedereen. Je bent geen haar beter dan de rest.’

Ik hield van de stripboekjes van Marvel Comics. Ik schreef steeds vaker woorden in een schrift, en ik keek films met oom Bas. Bruce Lee speelde in zijn films altijd een personage dat onderdrukt werd, en hij weigerde zich bij die positie neer te leggen. Hij vocht, letterlijk. Hij boog voor niemand. Daar kon ik iets mee.

In de lange hal op weg naar de bagagebanden werd meteen al reclame gemaakt voor de tentoonstelling. Levensgrote uitgesneden kartonnen borden van Lee in zijn gele jumpsuit uit *Game of Death* verwelkomden ons. Een geweldig gezicht: het eerste wat we zagen was de legendarische meester in een van zijn karakteristieke vechtposes. Verrassend, want ik had gelezen dat de Chinese autoriteiten nog altijd moeite hadden met de heldenstatus van hun beroemdste zoon. Tijdens zijn leven vonden de Chinezen Lee vaak te confronterend en ‘te westers’. En wat ook al niet hielp: Bruce Lee had ook daadwerkelijk Europees bloed. Misschien heb ik je dit al verteld, of dat feit juist achterwege gelaten, omdat het een opzichtige manier lijkt om hem als westerling te willen claimen.

China, altijd al sterk op de eigen cultuur georiënteerd, leek een soort ‘one-drop-rule’ te hanteren, zoals die in het begin van de twintigste eeuw in het zuiden van Amerika daadwerkelijk werd doorgevoerd. De wet in de Verenigde Staten was bedoeld om onderscheid te maken tussen blank en zwart. Wie een druppel negroïde bloed door zijn aderen had stromen werd als zwart beschouwd. Deze wet werkte de drang naar raszuiverheid in de hand en hield de segregatie in stand. In de Chinese cultuur was de drang naar raszuiverheid meer toegedekt en bleek deze ‘eis’ een van de vele

ongeschreven regels: als je niet honderd procent Chinees was, dan hoorde je er niet helemaal bij en behoorde je tot een buitencategorie.

Het was in die tijd in Hongkong algemeen bekend dat Bruce Lee's moeder, Grace Ho, Europees bloed had. Biografen hebben ontdekt dat haar wijdvertakte stamboom aantoont dat haar grootvader een Joodse Hollander was, die op 29 augustus 1839 in Rotterdam werd geboren als Mozes Hartog Bosman. Hij was een koopman en ondernemer die zijn fortuin maakte met het verschepen van Chinese boeren als goedkope arbeidskrachten naar Nederlands-Guiana. Later werd hij consul voor Nederland in Hongkong, had hij een Chinese buitenvrouw, en kreeg hij zes kinderen met haar. Een van de zoons zou op zijn beurt bij zijn dertiende buitenvrouw, een Engelse minnares, een dochter krijgen: Grace, de toekomstige moeder van de grootste vechtkunstenaar van de wereld.

In de aderen van Bruce Lee stroomde dus Chinees, Nederlands-Joods en Engels bloed. Je Indische oma zou zeggen: 'Campur'. *Gemengd*. Of zoals zij en je opa het je ooit uitlegden toen ze het over hun familie hadden: 'Wij, Indischen, zijn helemaal door elkaar.' Bruce Lee zei dat hij zichzelf in de eerste plaats als mens ziet en daarna toch als Chinees. *'It just so happens that people are different.'*

Naast de levensgrote kartonnen reclamezuilen voor de tentoonstelling, keken we op weg naar de bagagehal verbaasd om ons heen naar de vele luxueuze shops van grote modehuizen en de sieradenwinkels.

Vóór 1998 heette deze luchthaven Kai Tak Airport, dat door zijn riskante ligging in een dal, omgeven door heuvels, bergen en huizen, speciale vaardigheden eiste van de piloten die hun toestel er wilden laten landen. Nadat de luchthaven in 1998 werd verplaatst naar Lantau Island, gingen er binnen de Chinese gemeenschap geluiden op om de naam om te dopen in The Dragon Airport, passend bij de mythologie in de Chinese cultuur waarin de draak symbool staat voor geluk en voorspoed. De naam zou ook meteen een eerbetoon zijn aan Bruce Lee, die in Hongkong vooral bekendstaat als Lee Siu Loong, 'de kleine draak', een bijnaam die hij sinds zijn jeugd meedroeg, omdat hij volgens de Chinese dierenriem in het jaar én in het uur van de draak was geboren. Iedereen die op de luchthaven van Hongkong landde zou horen: *'Welcome! You have just entered The Dragon Airport.'* De beste welkomstboodschap van alle luchthavens in de wereld,

als je het mij vraagt. Uiteindelijk wilde de overheid er niets van weten en werd gekozen voor het veilige en nietszeggende Hong Kong International Airport.

We maakten foto's van ons drieën bij het volgende grote gele bord van Lee en lazen in het bijschrift waar je de expositie 'Bruce Lee Kungfu – Art – Life' kon bezichtigen.

'Daar gaan we deze week naartoe,' zei je triomfantelijk.

Eindelijk kwamen we aan bij onze bagageband, en na een kwartiertje wachten visten we onze koffers van de band. Zonder oponthoud kwamen we door de eerste controles en de beveiliging. Je leek onder de indruk van de mannen van de Chinese marechaussee, die er allemaal hetzelfde uitzagen, met hetzelfde pezige lichaam, het strakke uniform, het kortgeschoren haar onder de grote pet, de handen rustend op een wapen, en met een mondkapje voor.

'Ze zien er streng uit,' zei je. En ook: 'Ze lijken wel ziek met die mondkapjes.'

'Eerst even iets eten voordat we de taxi nemen?' vroeg je moeder. We liepen langs verschillende Chinese restaurants en eettentjes in de aankomsthal.

'Lukt dat nog wel met het geld?'

Je bent altijd bezorgd. Omdat geld opnemen was mislukt, realiseerde je je dat we het moesten doen met de Hong Kong dollars die we in Nederland bij een wisselkantoortje hadden gehaald.

'Geen zorgen, jongen,' zei ik, en toen we een gestoomd broodje met warm vlees en een cola hadden gekocht en we even op adem kwamen, zei ik nog eens: 'We zijn in Hongkong.' Alsof we een grootse prestatie hadden geleverd. Je knikte en je at je broodje met het zoete varkensvlees. Eerlijk gezegd had ik geen bijzondere verwachtingen van de metropool. Hongkong leek me vooral een broeierige, viezige stad, die kreunde onder de wildgroei van wolkenkrabbers en een voortdurend toenemende bevolkingsdichtheid.

Liang, mijn Chinese vriend, had me verteld dat hij zelden iets van Bruce Lee in het straatbeeld zag. Hij wenste mij succes met mijn zoektocht. De tentoonstelling was dus een hoge uitzondering, inclusief de reclame die op het vliegveld werd gemaakt.

Ik vroeg me af in hoeverre die afwezigheid van Bruce in deze stad te maken had met zijn gemengde afkomst. Hij bewoog, als Aziaat die het

probeerde te maken in een westerse wereld, dwars door raciale opvattingen heen. De mens was voor hem belangrijker dan ras, afkomst, tradities, opgelegde regels en vastgeroeste opvattingen.

Jouw achtergrond is evenzeer divers, jongen. In de winter is je huid net zo wit als de mijne. In de zomer ben je bijna net zo bruin als je moeder. Haar teint is iets donkerder, iets dieper bruin, omdat je opa en oma allebei Indisch zijn. Ook hun stamboom is weer gemengd, al blijft het donkere pigment in de bloedlijn rijkelijk aanwezig. Zal jouw gemengde afkomst invloed hebben op je toekomst? Ben je er al op beoordeeld? Het onderwerp is voor ons geen taboe, maar we spreken er eigenlijk nooit over. Ook toen je moeder jonger was spraken zij en ik zelden over haar huidskleur. Ze heeft nooit zo naar haar omgeving gekeken en wenste niet puur op haar achtergrond en kleur te worden beoordeeld. Als iemand haar onaardig behandelde in een winkel, dan dacht ze er nooit aan dat het wellicht kwam door haar uiterlijk. Zelfs als het wel een typisch geval van discriminatie betrof, dan weigerde ze om er op die manier naar te kijken. Haar opvatting is dat je dan van de wereld een strijdtoneel maakt, terwijl het evenzeer mogelijk is dat je de strijd bij de ander laat liggen en jij gewoon doorgaat. Het is mogelijk dat je de ander in zijn bekrompenheid laat verkrumelen. Je moeder gaat altijd dóór. Ze is niet blind. Ook niet verblind. Ze heeft zich niets laten wijsmaken. Ze houdt er nu eenmaal niet van om een slachtoffer te zijn en ze laat zich ook niet in die rol dwingen.

Jij en ik hebben het er eigenlijk ook nooit over. Je bent, wat dat betreft, een zoon van je moeder. Een enkele keer keken je voetbalvriendjes die een Turkse en Marokkaanse achtergrond hebben vreemd op toen ik je kwam ophalen. Ze gingen er stilzwijgend vanuit dat ook jij een niet-blanke vader zou hebben. En toen ik je wekelijks meenam naar zwembles kon een blanke moeder haar nieuwsgierigheid niet onderdrukken en vroeg ze mij toen we op de bankjes zaten en naar de les keken: ‘Uw vrouw is zeker heel donker, want uw kind is zó bruin?’

‘Hij is geadopteerd,’ zei ik. ‘Zijn ouders zijn omgekomen in Indonesië toen een brug instortte.’

Nee, dat zei ik niet. Ik dacht eraan om het te zeggen, maar in plaats daarvan zei ik: ‘Klopt, z’n moeder is héél donker.’

‘Dat kun je wel zien,’ zei ze met een alwetend glimlachje.

Ik geloof niet dat je hinder hebt ondervonden van je rijke afkomst, want zo ziet je moeder het: als rijkdom, als een geweldige culturele schat. Je draagt meerdere geschiedenissen en culturen in je mee. Je hoort er verhalen over, van je grootouders, van ons. Je bent door het koloniale verleden van je grootouders altijd geïnteresseerd geweest in geschiedenissen waarin de onderdrukte mens zich omhoog vecht. Je profielwerkstuk wijdde je onlangs aan de burgerrechtenbeweging in Amerika, en toen ik je vorig jaar meenam naar de bioscoop om de documentaire *I'm Not Your Negro* over het leven van James Baldwin te bekijken, was je op onze terugweg naar huis erg stil. Je zei dat de film je had geïnspireerd. Eenmaal thuis trok je je terug. Je sloot je op in je kamer en begon meteen aan een portret van Baldwin, en daar was ik weer van onder de indruk. In de ogen van de Amerikaanse schrijver, zoals je hem getekend had, zag ik zijn worstelingen, en ik vroeg me af hoe een Nederlandse puber zoveel pijn kon vangen. Komt het door de verhalen die je hebt gehoord? De verhalen over je eigen achtergrond en hoe alles 'per ongeluk' samenviel?

Je Indische oma heeft Indisch en Duits bloed in haar aderen stromen, wat voor haar familie in Nederlands-Indië in oorlogstijd risico's met zich meebracht, want Indo's met blank bloed en een Europese achternaam waren hun leven niet meer zeker. Je Indische opa is een kind van een Armeense vrouw, die, op de vlucht voor de genocide door de Turken, een lange reis had afgelegd en via Nederland de boot had genomen naar Nederlands-Indië waar ze een man leerde kennen, jouw Indische overgrootvader. Ze kregen samen een kind, het jongetje dat je opa zou worden. Maar zijn moeder, jouw overgrootmoeder, stierf door allerlei complicaties en bloedverlies in een vreemd land in het kraambed en liet je opa als baby achter.

Jouw bloedlijn is een rafelig, uitgesponnen draadje. Als je grootouders niet waren gerepatriëerd naar Nederland, op de vlucht voor de nationalistische onder leiding van Soekarno, dan zou je moeder in Indonesië zijn geboren, en het is zeer aannemelijk dat ik haar dan nooit had ontmoet.

Door toeval beviel Grace Ho op 27 november 1940 van haar zoon in San Francisco en niet in Hongkong waar ze met haar gezin woonde. Bruce Lee's vader, Lee Hoi Chuen, was een bekende Chinese acteur en operaster, die dat jaar met zijn operagezelschap op tournee was in Amerika. Grace had haar drie eerste kinderen achtergelaten bij haar schoonouders en vergezelde haar

man op zijn reis, omdat ze met haar aanwezigheid hoopte zijn overspel tot een minimum te beperken. Onderweg ontdekte ze dat ze zwanger was.

Grace gaf haar zoon de Chinese naam Lee Jun Fan. In het Chinees komt de familienaam vóór de persoonlijke naam. Grof vertaald betekent Jun Fan: hij die voor opwinding zal zorgen. Het is een Chinese gewoonte om, naast de Chinese roepnaam, je kind ook een westerse roepnaam te geven. De dienstdoende vroedvrouw stelde voor om het kind Bruce te noemen. De jonge Amerikaanse staatsburger Bruce Lee. Zijn vader, Lee Hoi Chuen, had een voorstelling in New York en was niet in het ziekenhuis aanwezig bij de geboorte van zijn zoon. Toen zijn vrouw hem belde en vertelde hoe ze hun pasgeboren zoon had genoemd, vond hij de westerse naam maar niets. Onuitspreekbaar. En met zulke lelijke klanken! Met de komst van Bruce bestond het gezin nu uit vier kinderen: Agnes, Peter, Phoebe en Bruce.

In 1940 werd ook je Indische opa geboren, in Batavia in Nederlands-Indië, onder aanzienlijk armoedigere omstandigheden. Zijn strenge Indische vader, verbitterd omdat je opa het kind was dat zijn vrouw had opengespleten en daardoor was doodgebloed, weigerde voor hem zorgen. Ik vertel je dit, zodat je leert hoe ver mensen soms gaan om schuld bij iemand neer te leggen. Elke oosterse zenmeester zal je vertellen dat je bergen van verdriet moet verzetten om in het dal het wonder van een ontvouwende lotusbloem te kunnen zien.

Wie toevalligheden wíl zien, ontdekt ze overal, zoals dat trouwens ook in samenzweringstheorieën het geval is. Ondanks de totaal verschillende levenspaden van je Indische opa en Bruce Lee, deelden ze niet alleen hun geboortjaar en geboortemaand, maar kwamen ze allebei in hun vroege jeugd onder gezag te staan van de Japanners. Bruce Lee kreeg met de Japanners te maken toen zijn ouders zich drie maanden na zijn geboorte weer bij hun overige drie kinderen in Hongkong voegden.

De Britten waren tijdelijk verjaagd uit Hongkong en het bestuur was in handen gekomen van de Japanners. Ze behandelden de Chinezen als een slaafs, minderwaardig volk. In de ogen van de Japanners waren de Chinezen ‘de zieke mannen van Azië’.

Je Indische opa had het zwaar toen de Hollanders Indië uit werden gejaagd en hij als baby opgroeide in een jappenkamp.

Voor Bruce Lee's familie bleek het beroep en de bekendheid van Lee Hoi Chuen onverwacht gunstig uit te pakken. De Japanners hielden van opera en theater en stonden toe dat hij zijn werk kon voortzetten, in tegenstelling tot zoveel andere Chinezen in Hongkong, die vluchtten naar het nabijgelegen eiland Macau, of die uit hun huizen werden verjaagd en op straat kwamen te staan en dreigden te verhongeren. De tirannie van de Japanners zorgde ervoor dat een derde van de stedelingen op de vlucht sloeg, en daardoor ontstond ook een groot aanbod van huizen die na onteigening plots leeg waren komen te staan. Lee Hoi Chuen, die nog meer verantwoordelijkheden op zijn schouders kreeg toen hij na het overlijden van zijn broer ook het gezin van zijn schoonzus in huis nam, kocht tijdens de Japanse bezetting vier kleine appartementen in een flat aan Nathan Road, waarvan hij er twee zou verhuren en er toch nog genoeg ruimte overbleef voor de familie. De woningen waren klein, maar naar Hongkong-begrippen ruimer dan een gemiddeld appartement. Met de vijf kinderen van zijn schoonzus, en zijn eigen gezin had Lee Hoi Chuen een samengesteld huishouden van twaalf gezinsleden te onderhouden. Acht jaar na de geboorte van zoon Bruce kwam daar de jongste telg Robert ook nog bij.

Ik wilde Hongkong bezoeken omdat zich tegen dit decor de jeugd van Bruce Lee afspeelde, ingekleurd door de oorlogsjaren, de Japanners die verschenen en weer verdwenen, de Britten die weer terugkwamen. Hier lag ook het begin van zijn filmcarrière. De vraag was natuurlijk of ik in deze stad nog iets over hem zou kunnen vinden. Zelfs de grote expositie over zijn leven hadden ze helemaal weggestopt in het Heritage. Op de kaart die ik thuis al had bekeken bleek dat in de uithoek van Sha Tin te liggen, een stad tegen de bergen van Hongkong, vlak naast de Shing Mun rivier. Wie Bruce Lee wil zien moest er kennelijk naar zoeken, maar daar hadden we die week nog genoeg tijd voor.

We verlieten het vliegveld en namen een van de vele rode taxi's naar ons hotel in Causeway Bay.

Het was namiddag in Hongkong en het werd ineens erg donker. Onze chauffeur was weinig spraakzaam, maar na een halfuur gezwegen te hebben wees hij schuin omhoog en zei: *'Heavy rainshower. Tropical storm.'*

Kort nadat we bij ons hotel aankwamen barstte het noodweer los. We hadden erover gehoord, we hadden erover gelezen, maar niets kon ons

voorbereiden op de plotselinge weersomslag, de enorme hoosbui, de windstoten, en op de gebrekkige riolering en afvoer, die zoveel water niet konden verwerken.

'You come at the right time,' zei de goedlachse receptionist van het hotel. Hij droeg een bordeauxrood vestje en op zijn borst zat een goudkleurig naambordje waar JAMES op stond.

'The right time?'

'No dust today, sir, just rain. Tomorrow will be sunny!'

We kregen onze kamer toegewezen, op de eenentwintigste verdieping, met een panoramisch uitzicht over Hongkong-eiland, Kowloon en de haven. Jij koos het bed bij het raam, zodat je 's avonds naar de lichtjes van de stad kon kijken.

James had gelijk: na de hevige regenbuien liet de zon zich op overtuigende wijze zien, en pas in de dagen daarna trok er weer een sluier op van smog. Nu zijn je moeder, jij en ik tropische hitte gewend, omdat we verschillende keren naar Indonesië zijn geweest, en ook daar is er sprake van luchtvervuiling, maar de hitte van Hongkong was als een smerige suikerspin die aan je vastplakt.

In een iets schonere lucht, maar met een vergelijkbare hitte en hoge luchtvochtigheid, arriveerde Bruce Lee in Hongkong als een baby van drie maanden, nadat hij in het frisse aanlandige zeeklimaat van San Francisco een rustige tijd met zijn moeder had doorgebracht.

We trokken er de eerste dagen op uit en leerden de wegen kennen van Causeway Bay, de toeristische wijk waarin ons hotel lag. We verbaasden ons over de vele Ferrari's en Maserati's die door de straten reden. Ondanks de warmte leek iedereen nog steeds haast te hebben. De rode taxi's reden af en aan. De bussen zaten stampvol met mensen die naar hun werk gingen. Kokette Chinese dames liepen met tassen van Chanel en Prada. Was dit de Administratieve Regio van de Volksrepubliek China?

's Avonds in bed keek je naar de lichtjes en het leven van de Chinezen die kozen voor de nacht. Er werd gesport. Gewandeld. Mensen zaten op bankjes. Mensen renden rondjes op de atletiekbaan. We hadden vanuit onze kamer uitzicht op een nachtelijke tennisbaan en alle banen waren bezet.

Bruce Lee werd als baby kort na aankomst in het broeierige Hongkong ziek. Hij had een zwakke weerstand en zijn ouders bezochten verschillende artsen en alternatief genezers in de hoop dat hun zoon zou aansterken. Ik

dacht aan het appartement aan Nathan Road waarin hij met twaalf andere gezinsleden, een paar kippen en een aantal gekooide vogels opgroeide. Wat een nest van bacteriën moet dat voor een baby zijn geweest. Later die week zouden we gaan bekijken of het appartement nog bestond.

In de dagen na onze aankomst aten we in het centrum van Causeway Bay dim sum in verschillende restaurants, die niet altijd meteen aan de straat lagen, maar op de tweede of soms derde of vierde verdieping van een gebouw. Je moet het de Chinezen in de horeca nageven: waar in de wereld ze ook serveren, in elk restaurant komt efficiëntie op de eerste plaats. Het gaat niet om een beleefde bediening. Je bent een opdracht, een taak, en die moet snel en zakelijk worden uitgevoerd. We werden steeds naar een tafel gewezen, kregen de Engelse menukaart aangereikt, en onze bestelling schreven we op een papiertje of op een speciaal daarvoor ontworpen vel waarop je je keuze eenvoudig kon aanvinken. Er was weinig oogcontact. Er werd niet vriendelijk gelachen. Het eten werd in houten mandjes op tafel gezet, vaak zelfs met een geroutineerde achteloosheid waardoor we het 'eten werpen' gingen noemen. De gerechten daarentegen waren elke keer weer verbluffend. Hier geen vette, zoete sauzen of hompen vlees in een bakje, maar fijnzinnige smaken. En elke keer aten we weer net iets te veel. In ons hotel trokken we baantjes in het zwembad op het dakterras om wat calorieën te verbranden. We lieten het water op onze huid opdrogen terwijl we over de stad uitkeken. We voelden ons klein in de overspannen, drukke metropool en tegelijk voelden we ons koningen, op de top van een berg. Jij wees naar een hoog gebouw met twee halve arcadische bogen, die op slagtanden leken.

'Zie je dat gebouw, pap? Dat komt voor in een Batman-film.'

Je wees naar International Finance Center. Een gebouw dat in New York niet zou hebben misstaan, zoals zoveel hoge gebouwen in Hongkong. In de tijd dat Bruce Lee hier leefde was deze hoogbouw er nog niet. Het schiereiland was altijd dichtbevolkt, lawaaierig, hectisch, chaotisch, maar de torens rezen toen nog niet zo heel hoog boven de heuvels uit. Het maakt Hongkong nog claustrofobischer.

Ik twijfelde of het een juiste beslissing was geweest om naar deze stad te komen. Ik wilde graag het museum bezoeken, want anders dan in andere steden waar een internationale beroemdheid was geboren of heeft gewoond bleken zijn sporen hier inderdaad grotendeels te zijn uitgewist. Ik had

gelezen dat het huis aan Cumberland Road, waar hij vanaf 1970 met zijn eigen gezin had gewoond, was opgekocht door een Chinese miljardair, die er een sekshotel van had gemaakt totdat de regering eiste dat het zou worden gesloten. Ik had geen enkele interesse om het huis te zien, vooral niet toen je thuis een filmpje van twee jonge vloggers op YouTube had ontdekt die, met hun talent voor freerunning, met een GoPro-camera over het hek waren geklauterd en via het dak naar binnen waren gegaan om de abominabele staat van het huis te laten zien. Het leek in niets meer op de filmpjes van de woning die waren opgenomen toen Bruce Lee er nog woonde. Linda en hij hadden het ingericht in een stijl van Aziatisch-chic met de psychedelische kleurenpatronen uit de jaren zeventig.

De jongens ontdekten dat elke kamer was ingericht als een werkplek voor een prostituee, met een matras, een wasbak en verdwaalde condooms. Ze brachten perfect in beeld hoe vies en verwaarloosd het huis was. De hoge muren en het metalen hek, die ook in de tijd van Bruce Lee het landgoed omheinden, hadden nieuwsgierige pottenkijkers buiten de deur moeten houden, en hoewel de Chinese miljardair had toegezegd om het huis en het landgoed weer in oorspronkelijke staat terug te brengen en er een Bruce Lee-museum van te maken, stierf hij voordat hij zijn plannen ten uitvoer kon brengen. De erfgenamen van de miljardair weten nog altijd niet wat ze met het huis aan moeten, en als de jonge vloggers iets hebben aangetoond dan is het wel hoe een huis dat een museum had kunnen zijn nu achter hoge muren staat te verpauperen.

Dat is ook precies wat Hongkong uitstraalde: de overheid weet niet zo goed wat ze met Bruce Lee moet doen, en misschien wil ze niets met hem. Zijn filmcarrière kwam hier van de grond, maar tegelijk had hij grote kritiek op de Hongkong-cinema en dan vooral op de gebrekkige kwaliteit van de kungfu-films. Hij was trots op zijn Chinese afkomst, zei in interviews herhaaldelijk dat hij uit Hongkong kwam, ook al was hij geboren in San Francisco, maar tegelijk durfde hij kritiek te hebben, en ging hij soms in zijn enthousiasme voorbij aan de Chinese etiquette, waarin je nooit iemand gezichtsverlies mag laten lijden. Misschien was hij als Chinese jongeman te uitgesproken, te direct, te luid, te veel aanwezig. Bruce Lee vertoonde karaktertrekken die doorgaans aan de ongemanierde westerling werden toegeschreven.

Decennia na zijn dood werd hij nog altijd als een rebelse zoon gezien, een dwarse denker, en de overheid leek nog altijd niet goed te weten waar hij binnen de Chinese cultuur paste en hoe ze hem moesten eren, als die wens al bestond.

Toch zou er een standbeeld van Bruce Lee in Hongkong staan, op de promenade, langs de haven in Kowloon, want ze konden hem bij deze *Avenue of Stars*, waar andere sterren uit de Aziatische cinema eveneens hun standbeeld hadden gekregen, natuurlijk niet zomaar passeren.

Tijdens ons verblijf ontdekten we dat de beelden waren verplaatst, vanwege werkzaamheden. Ze bleken een tijdelijk onderkomen te hebben gekregen in een nabijgelegen park dat was omgedoopt tot *The Garden of Stars*, in Tsim Sha Tsui East. We namen de taxi en liepen vanaf de boulevard de brede traptreden naar beneden op weg naar de beeldentuin. Het was geen traditioneel park met velden, paadjes, vijvers, struiken en planten. Feitelijk was het niets meer dan een betegeld plein met beelden. We zagen eerst de andere beelden, van Aziatische regisseurs, actrices, acteurs. Ik herkende Chow Yun-Fat, een Chinese actieheld, en Jet Li, de acteur die eind jaren negentig doorbrak in Hollywood en voor een korte periode zelfs vergeleken werd met Bruce Lee, zoals nog steeds elke Chinese acteur die bedreven is in de vechtkunsten met hem wordt vergeleken. Daarna hoefden we alleen maar de andere bezoekers te volgen. Iets verderop, apart van de beelden die dicht bij elkaar waren geplaatst, op een plaatsje ingesloten tussen een paar gebouwen en palmbomen zagen we hem op een rotsblok staan: in een voor hem zo karakteristieke vechtpose torende hij boven ons uit. Om het publiek te verhinderen dat ze het beeld zouden aanraken of beklimmen was er een beveiligingslint met paaltjes omheen gespannen. Het gaf een amateuristische indruk.

Je keek naar mijn gezicht toen we voor het beeld stonden. Je probeerde volgens mij iets in mij te ontwaren, iets te ontdekken. Je vraagt altijd aan me of ik iets mooi vind, of ik het naar mijn zin heb. Je stem klinkt zacht als je ernaar vraagt, alsof je bang bent voor het antwoord. Toon ik mijn enthousiasme te weinig? Laat ik te weinig zien? Je oma zei altijd: 'Sloof je maar niet zo uit!' Mijn ooms wisten me op feestjes, verjaardagen en andere familiebijeenkomsten na het zoveelste biertje nog toe te voegen dat ik niet moest denken dat ik een haar beter was dan zij.

De door jou zo bewonderde James Baldwin schreef: *‘The place in which I’ll fit will not exist, until I make it.’* Het is een uitspraak waarin ik mij herken, zoals ik mij als kind het meest op mijn gemak voelde tussen de kinderen van de gastarbeiders, met wie ik opgroeide en die mijn vriendjes werden. Later bedacht ik dat de ouders van die kinderen wel gedacht moeten hebben dat mijn ouders absolute mislukkelingen waren, want zij waren vanuit een vreemd land gekomen en probeerden het in Nederland te redden, en wij kwamen hier vandaan, en hadden het niet veel beter. Toch had ik nooit het gevoel dat de ouders van mijn Turkse buurjongens op ons neerkeken. Ze hadden het ongetwijfeld te druk met hun eigen sores.

We stonden voor het beveiligingslint en ik dacht aan de foto’s van beroemdheden die we op internet hadden gezien, en die zich voor dit beeld in een vechtpositie hadden laten fotograferen. We zagen dat de mensen vóór ons hetzelfde deden, en ook wij wilden met het beeld op de foto. Bruce Lee was hier een symbool geworden. Hij was ontdaan van zijn menselijkheid en verheven tot een godheid. In dit park was hij een heilige die, ook voor het publiek dat verder geen kennis had over hem, bekend was, zoals ook elke ongelovige die nog nooit de Bijbel of de Koran heeft opengeslagen weet wie Jezus of Mohammed is. Ik wilde best geloven dat de kunstenaar zijn ziel en zaligheid in het beeld had gestopt, maar ik kon er weinig in ontdekken dat op Bruce Lee leek. De spieren waren net iets groter, de mimiek in het gezicht was net iets dramatischer, zijn bekende jarenzeventigcoup was te perfect geboetseerd, en leek met de haarlokken als puntige penseelkwasten op het kapsel van een Japanse anime.

‘Mooi, toch, pap?’

‘Ja, mooi,’ zei ik. Dat was niet eens gelogen, jongen. Ik hou ervan als ik zie hoe mensen hem bewonderen, ook al ging het in de beeldentuin vooral om ‘de heilige’.

We liepen rond het beeld, je moeder maakte een paar foto’s, en daarna wandelden we terug naar de kade en bewonderden we vanaf de boulevard de skyline van Hongkong-eiland en voelden we een lichte bries toen we over een reling leunden en naar de deining van de golven keken waar een paar bootjes doorheen bewogen.

Ik wees naar een grote jonk.

‘Zo’n soort sampan zat ook in de openingsscène van *Enter the Dragon*,’ zei ik.

We keken hoe de boot op de golven bewoog en we liepen intussen de boulevard af. De hitte kroop in onze kleding. We wilden een taxi nemen naar Nathan Road, naar het appartement waar Bruce Lee als kind had gewoond, samen met zijn ouders, broers, zussen, neven, nichten, tante en een paar bediendes, maar nergens zagen we er een rijden, dus begonnen we gewoon maar te lopen. Was het misschien lunchpauze voor de chauffeurs? Of hielden ze 's middags siësta, vanwege de extreme hitte? We hadden geen water mee, de boulevard lag alweer een tijdje achter ons. Je keek op je telefoon en opende Google Maps.

‘Nathan Road begint hier al, pap,’ zei je en je wees recht vooruit. ‘Kijk maar.’

Je moeder en ik bestudeerden de kaart op je telefoon.

‘Dan kunnen we net zo goed doorlopen,’ zei je moeder. We wisten nog niet dat Nathan Road een van de langste en drukste straten van Hongkong was. We liepen onder de neon reclameborden door, voorbij de juweliers, luxe horlogerieën, banken, modehuizen, cafeetjes en restaurants, langs de hoge kantoorgebouwen en de vele hotels terwijl de afgeladen dubbeldeksbussen af en aan reden.

‘Hij woonde met zijn familie op nummer 218,’ zei ik.

‘We zijn pas aan het begin, pap.’

Toch dachten we er niet aan om weer een taxi te proberen. We wilden de geuren van deze straat opsnuiven en het zweet op onze rug voelen. Je leert iets van een stad door erin op te gaan en te wandelen alsof er geen einde aankomt. Tussen 1940 en 1959, de jaren waarin Bruce Lee hier met zijn familie woonde, zal deze straat er anders hebben uitgezien, ruimtelijker, nog zonder neon. Tijdens de Japanse bezetting lag er tegenover hun appartement een park met daarnaast het Japanse hoofdkwartier, wist ik. We liepen de straat af, pauzeerden af en toe, kochten flesjes water, en vergaapten ons aan de krioelende massa. Iedereen liep, had haast, stond stil, riep, brulde, gebaarde, stak over, stapte in, stapte uit, rende, wandelde, lachte, at, dronk en verzamelde plastic tasjes met koopwaar. We naderden nummer 218. Ik had al begrepen dat ook hier weinig te zien zou zijn. Het appartementencomplex waarin de familie woonde zou verdwenen zijn en plaatsgemaakt hebben voor een hotel en luxe winkels.

‘Hier moet het dan zijn,’ zei je. We keken naar een bord met een opsomming van nummers waar nummer 218 onder viel, en staarden

omhoog naar een glazen gebouw, waarin we de weerspiegeling zagen van de gebouwen die er schuin tegenover stonden. The Prudential Centre, lazen we. Dat was het. Nergens een plaquette waarop stond dat Bruce Lee hier gewoond had. Geen herkenningsteken. Tegenover het glazen gebouw lag nog wel altijd het park.

‘Nou, geweldig,’ zei ik.

We moesten alle drie lachen en keken voor een laatste keer omhoog naar het spiegelende glas. Daarna staken we de weg over. In dit park moet hij als kleine jongen en later als tiener hebben gewandeld. Hier moet hij naartoe zijn gerend, samen met zijn vrienden, op smalle, stoffige paadjes die uitkwamen op pleintjes of verderop uitmondten in de stegen van Kowloon.

Bruce Lee had als kind dankzij zijn vader verschillende rollen gespeeld in dramatische films en comedy's, maar zijn relatieve bekendheid als kindsterretje weerhield hem er niet van om in zijn puberteit samen met zijn vrienden de straten onveilig te maken en ruzie te zoeken, doorgaans met kinderen van criminelen, gangsters en maffialeden of met verwende Britse jongens. Hij zocht de uitdagingen op, die hij zag als krachtmetingen, en was weinig onder de indruk van de andere vechtersbazen.

Dus Bruce Lee vocht.

Hij hield van de spanning, en als het een na jongste kind in een grote samengestelde familie moest hij knokken voor aandacht en waarschijnlijk kreeg hij die vooral buiten, op straat, waar hij niet alleen werd gezien, maar daadwerkelijk meetelde en een wezenlijk verschil maakte.

Op de filmset wilde hij als kind al alles leren van de oudere acteurs. Hij wilde weten waarom de camera's in een specifieke positie stonden, speelde met de verschillende oosterse wapens die doorgaans op een Hongkong-set set aanwezig waren, en zwaaide druk met de stokken, speren en zwaarden in het rond.

Zijn ouders begrepen weinig van zijn vechtlust, want voor het filmwerk dat hij deed en het verwerven van roem had hij de aandacht van het straatgajes niet nodig. Als baby figureerde hij al in een film van een bevriende filmmaakster van zijn vader. Op zijn zesde speelde hij zijn eerste jeugdrol in een film getiteld *The Birth of Mankind*, en vier films later werd hij in Hongkong pas echt bekend met de rol van A-Chang in de film *My son, A-Chang*, ook wel bekend als *The Kid*. Het zijn films die grotendeels verloren zijn gegaan, en waarvan we slechts nog fragmenten meekrijgen in

documentaires over zijn leven. Niettemin was Bruce Lee met tien jaar al een professionele acteur. Op de aftiteling werd zijn bijnaam gebruikt, Lee Siu Loong, 'de kleine draak Lee'. In de ruige straten van Kowloon was 'de kleine draak' een naam die al snel beruchter werd dan zijn geboortenaam Lee Jun Fan.

Je hebt mij weleens gevraagd of ik zelf ook op straat heb gevochten, want het leek je zo onwaarschijnlijk, en toen kregen we het over de buurt waarin ik ben opgegroeid, en hoe die verschilde van de wijk waarin jij opgroeit. Straatgevechten waren mij niet vreemd. Ik speelde buiten met mijn Turkse en Surinaamse vriendjes, maar er waren ook opstootjes, vechtpartijtjes, en soms rotzoiden we wat aan en verdwenen we door de stegen van de stad, op zoek naar rottigheid. Het was eind jaren zeventig, begin jaren tachtig. Je hield van rock-'n-roll, reggae of ska. Je verdiepte je in new wave of gothic rock. Je had een oorbel en een matje in je nek, een lange jas aan en een Arabische sjaal omgeknoopt die wij een Arafat-sjaal noemden, of je droeg een lok voor je ogen en hield van disco. En dan waren er nog de bomberjacks met legerkisten die hun hoofd kaalschoren en zichzelf skinhead noemden.

Ik hoorde nergens bij, geloof ik, maar voor de rijkere jongens op school hoorde ik bij de buitenlanders. Ik was gelukkig in mijn wijk. Mijn Turkse en Surinaamse buurjongens en ik daagden elkaar uit, probeerden met onze jonge lichamen bewegingen uit die we in een film of een clip hadden gezien waarin vechters en breakdancers voorkwamen. We probeerden graffiti te spuiten op treinen en viaducten, omdat we in de film *Beatstreet* hadden gezien hoe cool dat eruitzag, en als er een goeie film draaide in de FICO, een filmvoorstelling in het buurthuis die bijna niets kostte, dan gingen we daar naartoe. Veel buurjongens zagen in de FICO zelfs hun eerste Bruce Lee-film. We juichten Bruce in de zaal luid toe en klaptten en schreeuwden als hij iemand ervan langs gaf. Na afloop discussieerden we over wat hij allemaal kon, en of er niet nog een film van hem was die we nog niet hadden gezien, en natuurlijk waren er altijd jongens die hem probeerden na te doen.

Wij zagen onszelf als de zonen van Bruce Lee en we wisten zeker dat we, als we ons best deden, ooit eens zo goed zouden worden als hij. Het was een soort geloof, een houvast, ons idee van romantiek. Met elkaar ontdekten we dat hiphop codes uit de wereld van kungfu adopteerde, waardoor Bruce

Lee ook de beschermheer van hiphop werd. Als je er oog voor had, dan leek het wel of hij overal was. Het disconummer 'Kungfu Fighting' van Carl Douglas hoorden we eind jaren zeventig voortdurend en David Carradine, de Amerikaanse acteur die in de tv-serie *Kung Fu* een Chinese monnik speelde, bakte niets van het kungfu dat hij liet zien, maar hij trakteerde ons wel op oosterse wijsheden. Dit was allemaal begonnen bij Bruce Lee, die we claimden als een van ons. Het was tragisch dat hij er niet meer was, maar dat maakte hem ook mysterieus, en daardoor konden we hem nog grotere gaven toedichten. We snapten wat hij ons liet zien. Het waren tekenen. Boodschappen. Zijn voornaamste boodschap voor ons op die leeftijd: je moest tonen wat je waard was.

Op pleintjes werd gediscussieerd wie de betere voetballer was: Cruïff, Pelé of Maradona, maar over Bruce Lee bestond nooit enige twijfel. Hij was de grootste vechter. Dus we discussieerden alleen over de vraag wie er ooit zou winnen als Muhammad Ali en Bruce Lee tegenover elkaar zouden staan, maar dan mocht Bruce Lee niet zijn benen gebruiken, en met die voorwaarde wisten we eigenlijk al dat Ali de allergrootste bokser was, en dat Lee voorbijging aan alle voorwaarden, regels en beperkingen. Hij was de allerbeste vechtkunstenaar.

Herinner je je wat ik je heb geschreven over mijn vriendschap met Laynel? Hoe we werden getreiterd en in elkaar geslagen, omdat hij zwart was en ik ervoor had gekozen om met hem bevriend te zijn? Elke ochtend liepen we naar school en vroegen ons af of het weer zo'n dag zou worden. We waren nerveus, omdat we nooit precies wisten wanneer het getreiter zou aanvangen en of het dan weer een vechtpartij zou worden of dat het bleef bij wat beledigingen.

De juffrouw op de lagere school aan wie we vertelden dat we werden getreiterd door een groep blanke jongens uit de zesde, zei: 'Maar jullie hebben vast ook iets gedaan, of is het echt weer alleen de schuld van die andere jongens?'

We hadden dus ook schuld, wat we ook deden, of eigenlijk niet deden. We hadden schuld aan de keren dat ik letterlijk in mijn broek poepte van angst en de stront een aangekoekt plakkaat in mijn onderbroek werd dat ik er op de wc probeerde uit te schrapen. We hadden schuld aan het verzet dat we toch elke keer weer boden, want waarom lieten we het niet gewoon

gebeuren? We hielden, met de strijd die we leverden, het getreiter misschien wel in stand. Laynel koos in zijn latere vriendschappen voornamelijk voor boeken, niet voor mensen. Soms nam hij een tijdlang afstand van mij. Dan was ik ineens net zo'n blanke als de rest.

Het verschil tussen ons was dat hij voornamelijk op zijn huidskleur werd beoordeeld en ik op mijn achtergrond. Hij was altijd 'die zwarte'. In mijn geval kleefde de armoede aan mij als een tweede huid. Ik werd beoordeeld op ons milieu, onze sociaal-maatschappelijke status, op de laaggeletterdheid van je oma.

Op een middag zei ik tegen Laynel: 'Jij snapt mij niet! Jij hebt tenminste je huidskleur om je achter te verschuilen!'

Laynel heeft mij toen bij mijn shirt gepakt en gedreigd dat hij mij in elkaar zou slaan, maar hij deed het niet. Er waren maanden dat we elkaar niet zagen, maar als we elkaar dan tegen het lijf liepen, was het weer net als altijd. Misschien herkenden we soms juist te veel van onszelf in elkaar.

Ik herinner me dat er op school van ons werd verwacht dat we over levens lazen van schrijvers, kunstenaars en dichters, over academische levens, en levens van avonturiers, over levens in oorlogstijd, over levens die te belangrijk waren om door het stof van de tijd te worden toegedekt. Er werd van ons verwacht dat we die werelden omarmden. Maar waarom omarmden ze mij en mijn wereld niet? Mijn achtergrond kwam in die verhalen net zomin voor als de huidskleur en afkomst van Laynel.

Ook toen ik ouder werd, daagden sommige jongens op straat mij uit, juist omdat ik aan vechtsport deed, of omdat ik uit een andere buurt kwam. Ook op school wilden ze weten of ik echt sterker was dan zij. Maar ik was niet meer de kleine jongen die zich liet koeioneren, en ging geen gevecht uit de weg. Ik had mij op de sport gestort en wilde erin excelleren. Ik trainde elke dag. Voordat ik naar bed ging schaduwbokste ik in het donker in mijn kamertje. Als ik opstond maakte ik eerst mijn serie push-ups. Ik wilde voorbereid zijn. Als ik bezig was met het harden van mijn lichaam, dan voelde ik mij kalm, want ik wist dat het straks kon functioneren als een schild, als een wapen dat ik steeds bij me droeg. Ergens leek het op hoe ik 's nachts woorden in mijn schrift kraste. In beide gevallen had ik de regie.

Jij groeit anders op. Je houdt van vechtsport en je zag meteen de artistieke, de toewijding. Ik ontdekte die schoonheid pas later. In de eerste

plaats ging het mij om zelfverdediging, om weerbaarheid. Ik moest iedereen in zijn gezicht durven aankijken, in plaats van dat ik mijn hoofd afwendde. Ik heb heel lang onzichtbaar willen zijn, maar ik heb geleerd dat niemand bereid is om de ruimte die je opgeeft zomaar aan je terug te geven. Ik moest vechten. En dat heb ik gedaan. Ik schrijf dit niet met een gevoel van trots of triomf, jongen. Wist je dat ik vaak na een vechtpartij moest huilen? Niet alleen als ik had verloren, maar ook als ik had gewonnen. Ik vroeg me elke keer af waarom die confrontatie nodig was geweest.

Ik heb nooit veel kneuzingen, bloedneuzen of blauwe ogen opgelopen op straat. Ik wilde altijd dat het gevecht heel snel afgelopen zou zijn. De enige lichte hersenschudding die ik in die periode opliep was toen oom Fred, de broer van je oma, met wie ik zes jaar verschil, mij er op een middag met een houten tennisracket van langs gaf, omdat ik hem aan het plagen was. Hij had een paar rackets gevonden in het schuurtje bij je overgrootmoeder en met een van zijn vrienden probeerde hij een balletje te slaan. Ik bedierf hun spel door er steeds doorheen te fietsen. Oom Fred dreigde mij met het racket te slaan, en wist zich na een paar wilde schijnbewegingen niet meer te beheersen en sloeg mij daadwerkelijk van mijn fiets. De huid onder mijn linkeroog barstte onmiddellijk open. Hij trok mijn hand bij mijn hoofd weg en zag dat er een diepe snee zat bij mijn jukbeen.

‘Godverdomme!’ schreeuwde hij. ‘Ga naar oma!’

Ik rende met een bebloed hoofd naar het huis. Daar was altijd familie aanwezig. Iedereen raakte in rep en roer toen ik naar binnen rende. Oom Bas zei: ‘Verdomme, je lekt op het tapijt! Ga naar de keuken!’

‘Wat heb je nu weer uitgevreten?’ zei je oma. Haar moeder, die ziek op de bank lag riep alleen maar uit: ‘O, God, o God, o God!’

Oom Bas bekeek de wond.

‘Hou je kop ’s stil!’ beval hij. ‘Je hebt niks aan dat nerveuze gedoe. Ik zie het al, te diep voor een pleister. Verdomme, en de huisarts is niet meer te bereiken, of wil je naar zo’n zakkenwasser van een arts die toevallig avonddienst heeft?’

‘Misschien Slikkerveen?’ zei je oma. Dokter Slikkerveen was een bevriende veearts, die mijn ooms kenden van de manege waar ze graag aan de bar hingen, omdat een paar van mijn tantes en hun vriendinnen aan paardrijden deden.

Dokter Slikkerveen arriveerde na een halfuur. Hij was een kleine, gedrongen man met een bril met een hoornen montuur en dikke glazen, waardoor zijn ogen heel groot leken. De wond was inmiddels gestopt met bloeden. Mijn hoofd was steeds meer gaan bonzen. Ik hoorde iedereen in de huiskamer schreeuwen. In onze familie wordt er, zoals je weet, veel geschreeuwd. Je hebt dat zelf nooit echt meegemaakt, want onze familiebanden waren voor jouw geboorte al niet meer hecht, maar je herkent die explosieve natuur soms in je oma, als ze vanuit het niets haar stem verheft en begint te schelden op de wereld, en je herkent het soms in mij.

‘Zo, dat is een flinke jaap,’ zei dokter Slikkerveen. ‘Nou ja, daar word je een stoere vent van, moet je maar denken. Ik zal er een zwaluwstaartje op plakken. Als het dan nog niet heelt, moet je na het weekend even langs het ziekenhuis.’

‘Het ziekenhuis, ben je belazerd?’ zei oom Bas.

Die avond lag ik in bed met een zwaluwstaartje en vreemde duizelingen in mijn hoofd. De hoofdpijn verdween na een week, maar de wond onder mijn oog werd een litteken. Twee jaar later draaide *Scarface* in de bioscoop en sommige vrienden gaven mij voortaan die bijnaam.

Toen je negen jaar was pakte je soms mijn gezicht beet en ging je met je wijsvinger langs de rimpels rond mijn ogen, alsof je ze erop aan het tekenen was.

‘Links heb je meer rimpels,’ zei je.

‘Dat is een litteken,’ zei ik.

‘Hoe komt dat?’

‘Oom Fred kan niet tennissen,’ zei ik.

Bruce Lee werd vanwege zijn slechte cijfers en gedrag van het La Salle College gestuurd waarna zijn ouders hem plaatsten op het strengere katholieke St. Francis Xavier College, waar de goedlachse priesters hun handen vol hadden aan hem. Hij leek niet geschikt om stil te zitten en zwijgend de lessen te volgen. Ondertussen bleef hij betrokken bij straatgevechten, soms in de stegen en pleintjes van Kowloon, maar het was ook een traditie om zulke gevechten te laten plaatsvinden op de daken van de hoge flats. Het waren georganiseerde, illegale gevechten, met vaste afspraken, een scheidsrechter, en blote vuisten.

In elke biografie die over hem is geschreven komt steeds weer terug hoeveel hij hield van de spanning, het avontuur en het competitieve element. Hij won veel, verloor een enkele keer, likte dan zijn wonden. Het gevoel dat hij er niet echt bij hoorde bleef. Voor de Britse jongens was hij nog altijd 'die Chinees', en in andere kringen was hij juist weer de 'half-Chinees', vervuild met Europees bloed. Bruce Lee was een trotse puber, eigengereid, tot op het arrogante af. Hij kon goed van zich afbijten en terugslaan, maar dat vechttalent bestond in zijn puberteit vooral uit pure drift, gevoed door het idee dat anderen dachten dat hij minder was, ook al kwam hij dan uit een goed milieu en was hij voor sommigen het verwende kindsterretje Lee Siu Loong. Maar wat zou er gebeuren als hij een keer werd verrast, als zijn vrienden er niet waren om hem bij te staan? Hij wist dat je in het gevecht nooit van winst kon uitgaan, en wanneer je tegenover iemand kwam te staan die groter en sterker was, en die meer bedreven was in het straatgevecht, of die onverwachts met zijn vrienden opdook, dan trok je aan het kortste eind.

Een van zijn klasgenoten nam hem na schooltijd mee naar zijn kungfu-school, en daar maakte de dertienjarige straatvechter kennis met de enige leraar die hij ooit zou hebben, de grootmeester Yip Man. De oude, magere man met het vriendelijke gezicht, die op beroemde foto's staat met een nog jonge Bruce Lee, onderwees zijn leerlingen in het Wing Chun Kung Fu. Dat was rond 1953 nog een obscure vechtsstijl, volgens de overlevering, ontwikkeld door de boeddhistische, Chinese non Ng Mui.

Ik weet eerlijk gezegd nooit precies wat ik moet geloven van de legendarische verhalen die ten grondslag liggen aan de oorsprong van bepaalde vechtsstijlen. Ze zijn natuurlijk ook folklore. Het zijn dezelfde fabels en sagen waar vele kungfu-films op zijn gebaseerd, en als je die films bekijkt, dan aanvaard je ze als prachtig vormgegeven gewelddadige sprookjes. In kungfu-films wordt gevlogen en gevochten en beschikken de monniken en meesters over geheime krachten die ze hebben verkregen door hun jarenlange toewijding. Een leven dat in het teken staat van perfectie. De perfecte beweging, de perfecte penseelstreek, de puurste gedachte.

Ik zag de films samen met oom Bas, in de korte periodes dat hij aan wal was. We keken naar films als *Five Shaolin Masters*, *36th Chamber of Shaolin*, *Snake in the Eagle's Shadow*, *Executioners from Shaolin*, *Drunken Master*, en verschillende ninjafilms. We zagen hoe de monniken het

Shaolin-klooster ontvluchtten, zich schuilhielden en hun geheime technieken leerden aan die ene zwerver of dat ene onderdrukte meisje. In het verhaal over de oorsprong van de Wing Chun-stijl draait het om de non Ng Mui die samen met vier monniken tijdens de Qing-dynastie uit het Shaolin-klooster werden verdreven, omdat ze door hun vechtkunsten een bedreiging vormden voor de heersende keizer. Elke monnik was gespecialiseerd in een specifieke stijl en op hun vlucht verspreidden ze hun verschillende kungfu-stijlen over heel China en zelfs over de wereld. De jonge Ng Mui vluchtte de bergen in en hoewel ze verschillende kungfu-stijlen beheerste, bedacht ze haar eigen systeem toen ze een kraanvogel en een slang in gevecht zag. Ze werd de grondlegster van wat men later 'de drakenstijl' zou noemen.

Oom Bas en ik keken naar films waarin we Chinese vrouwen zagen vechten. Ondanks het feit dat oom Bas een zeeman was, vond hij het niet gek dat een vrouw zoveel sterke mannen kon verslaan. Hij leefde mee met de personages. Ik durfde nooit veel tegen hem te zeggen, want als ik aan hem wilde vragen of hij de film goed vond, dan werd ik afgesnauwd: 'Zijn we aan het kijken of aan het ouwehoeren?' Maar ik wist dat je veel kon leren als je observeerde, want dat had Frans tegen mij gezegd.

De non Ng Mui verbleef enige tijd in een bergdorp en ontdekte dat de verkoopster bij wie ze altijd haar tofu kocht, een mooie dochter had die werd lastiggevallen door een beruchte clanleider die haar wilde trouwen. Oom Bas en ik wisten al wat er dan stond te gebeuren: het kraampje van de verkoopster zou kort en klein worden geslagen, de koopwaar zou worden vernietigd en de moeder van het meisje zou worden bedreigd, tenzij ze haar dochter met de leider van de clan zou laten trouwen. En zoals oom Bas dan zou zeggen: 'Nu komt het.'

Ng Mui hoorde ervan en vroeg aan de dochter, die Yim Wing-Chun heette, waarom ze zijn hand niet gewoon weigerde.

'Dan vermoordt hij mijn moeder en vernietigt hij alles waarvoor we gewerkt hebben,' zei ze.

'Zeg hem,' zei Ng Mui, 'dat je met hem zal trouwen en een gediensstige vrouw zal zijn als hij je in een eerlijk gevecht weet te verslaan.'

'Een gevecht? Denkt u werkelijk dat ik zo'n monster kan verslaan?'

'Ik zal het je leren.'

De leider van de clan hoorde over het voorstel en bulderde het uit van het lachen.

‘Waarom ook niet?’ zei hij. ‘Er is niets mis met een beetje tegenstribbelen.’

Oom Bas zei: ‘Let op, dadelijk gaan ze elkaar aflossen. Ik hou van de capriolen die ze dan uitvoeren.’

Capriolen. Dat waren het. Daar keken we naar. Een ballet. Voorspelbare verhalen die ons niettemin meenamen. Weg van de dagelijkse sleur. Mijn oom was even weg van zee. Ik was weg van je brullende oma en het gedoe op school.

Ng Mui leerde Yim Wing-Chun de effectieve stijl waarbij het draait om techniek in plaats van kracht, en waarbij de vuistslagen worden weggeduwd en de kracht van je tegenstander wordt omgezet in een wapen waarmee de aanvaller wordt verslagen. Je zoekt om die reden juist contact met je aanvaller. Je raakt hem aan, totdat zijn handen kleven aan die van jou. Je beweegt je naar het gevaar toe om het vervolgens uit te schakelen. Je duwt de handen van je aanvaller weg, je trekt ze naar je toe, je slaat ze weg, en dan geheel onverwachts zet je je aanval in. De mooie Yim Wing-Chun leerde de technieken van Ng Mui, en ze bleek een natuurtalent, gedreven door het naargeestige vooruitzicht dat ze anders met een man moest trouwen die ze verachtte.

‘Harder, sneller, hoog, laag, vooruit!’ brulde Ng Mui, en Yim Wing-Chun gehoorzaamde. De moeder van het meisje bekeek de trainingen met argwaan, maar ze besloot te vertrouwen op de non, die een natuurlijke autoriteit uitstraalde en zich geen zorgen leek te maken om de barbaar. En ze kreeg gelijk.

‘Zie je wel,’ zei oom Bas. ‘Kijk dan! Kijk dan!’

De prachtige Yim Wing-Chun met haar lange zwarte vlechten werd bestookt door stoten en trappen van de barbaar die bijna drie keer zo zwaar was als zij, maar ze wist ze niet alleen te ontwijken, ze bewoog met zijn armen mee, vouwde ze om, legde ze in een knoop waardoor hij zich niet meer kon bewegen. De grote leider van de clan maakte zich belachelijk. Het lukte hem simpelweg niet om de kleine, tengere Yim Wing-Chun te verslaan. Hij droop af, hield zich niettemin aan zijn woord, en nam zijn mannen mee.

‘Goed zo, meisje!’ zei oom Bas. ‘Dat vind ik het mooie aan zulke films, dat we winnen.’

‘Hoe kan ik je ooit bedanken,’ zei Yim Wing-Chun.

‘Leer de stijl aan iemand die je vertrouwt en die het waard is om de kennis aan door te geven.’

‘Dat is het?’

Ng Mui knikte en nam afscheid van het meisje en haar moeder. Later zou Yim Wing-Chun trouwen met een man op wie ze echt verliefd was, en hij zou haar eerste leerling worden. Toen hij de stijl onder de knie had besloot hij de stijl naar haar te vernoemen en zijn leven eraan te wijden. Ook hij koos er weer voor om het aan iemand door te geven die hij vertrouwde. Op deze wijze bleef de stijl beperkt tot een hechte groep vertrouwelingen. Wing Chun Kung Fu ontstond in de schaduw van de bekendere kungfu-stijlen, totdat een van de nazaten het leerde aan Yip Man, die een kleine school had in Hongkong en een select groepje leerlingen les gaf. En het was bij hem dat de jonge Bruce Lee zou aankloppen.

Yip Man was de eerste die brak met de traditie om de stijl slechts aan vertrouwelingen door te geven en koos voor een commerciële vorm: hij vroeg geld voor zijn lessen. Je hoefde geen familielid van Yip Man te zijn om deel te nemen. Hij moedigde zijn leerlingen zelfs aan om hun technieken op straat uit te proberen. Ik moet daarbij denken aan mijn leraar, Frans, die natuurlijk niet tegen Laynel en mij zei dat we op straat andere jongens in elkaar moesten slaan, maar hij zei wel dat we er nooit vanuit moesten gaan dat Taekwon-Do de beste stijl was die er bestond. ‘Probeer ook eens bij een andere sportschool te trainen. Ontdek wat het beste bij je past. Zo word je een complete vechter. Wees niet bang om op je kont te gaan. Wat heb je te verliezen?’ En Frans had gelijk. Dat ene woordje bleef bij me: complete. De complete vechter.

Yip Man leerde zijn leerlingen naast de vechttechnieken de grondbeginselen van het taoïsme, een oosterse levenswijze gebaseerd op de geschriften van de Chinese wijsgeer Lao Tse, waarbij het draait om ‘Tao’, de zuivere weg. Lao Tse stelde dat in alle dingen zowel het licht als het donker aanwezig is, schoonheid en lelijkheid, dag en nacht. Het yin-yangsymbool vertegenwoordigt die overtuiging. Niets kan ooit bestaan zonder zijn negatiefbeeld. Toen ik op mijn vijftiende ontdekte wie de leraar was geweest van Bruce Lee en las over zijn lessen in taoïsme, wilde ik

weten wat die filosofie precies inhield. Ik geef toe dat ik er heel weinig van begreep, maar de spreuken in het boek *Tao Te Tjing* die worden toegeschreven aan Lao Tse, spraken me wel aan. Het lijken op levenslessen die in de Bijbel staan, maar in dit boekje worden ze wat speelser gebracht, alsof het niet uitmaakt dat je er niet naar kunt leven. Er wacht je geen straf. Je moet het in elk geval proberen.

Tijdens een van de lessen van Yip Man nam een van zijn leerlingen een brildragende jongen mee, een schoolvriend met brylcreem in zijn haar en een verwaand loopje. Hij stelde zich voor als Lee Siu Loong, en hij wilde beter leren vechten. De schriële Lee Siu Loong was niet meteen het grote talent waar Yip Man oog voor had. Bruce Lee had nog een lange weg af te leggen, maar hij was leergierig en ongeduldig.

Mijn leraar Frans was niet zo oud als Yip Man, en hij zag er ook niet zo wijs uit. Wie een Chinese kungfu-meester zou moeten tekenen, schetst ongetwijfeld een figuur die lijkt op Yip Man: de traditionele Chinese kledij, het kale hoofd en de magere gestalte, de zachtmoedige blik en de gracieuze houding. Mijn leraar Frans leek op een vriendelijke buurman, van wie je vermoedde dat hij een fanatiek hardloper was, wat zijn pezig lichaam verklaarde. En toch waren er overeenkomsten tussen de twee meesters. Frans had een even zachtmoedige uitdrukking in zijn gezicht als Yip Man, alleen had hij wel haar op zijn hoofd. Hij was, net als de oude kungfu-meester, ook moderner dan ik aanvankelijk dacht. Hij liet ons vrij om te ontdekken wat we wilden, en moedigde ons juist aan om niet alleen hem trouw te blijven. Hij gaf me, net als Yip Man bij Bruce Lee, niet meteen de aandacht die ik zocht. Zag hij wel hoezeer ik mijn best deed? Ik moest nog leren dat een echte meester zich altijd bewust is van zijn invloed, ook al lijkt elk woord, elke handeling, elke les, elk gebaar een schijnbare toevalligheid, alsof hij het tegen iedereen had kunnen zeggen, maar nu zegt hij het tegen jou.

Net als Bruce Lee wilde ik mijzelf bewijzen. Ik wilde leren en mijzelf bewijzen. En net als Bruce Lee was ik vooral ongeduldig.

En woest, dat ook.

De dagen in Hongkong vlogen voorbij en je vond het er geweldig. Ook al troffen we in deze stad weinig sporen van het leven van Bruce Lee, en konden we er niet langer dan een week blijven, ik genoot ervan om te zien

hoe je het naar je zin had. En dan was er nog het museum om naartoe te gaan.

Op initiatief van je moeder besloten we zo'n toeristentour te doen met een bus die ons de hotspots zou laten zien van Hongkong. We moesten erom lachen, omdat jullie weten hoe verschrikkelijk ik het vind om als vee in een bus te worden gepropt in het besef dat iedereen van dezelfde plekjes zal genieten en dezelfde foto's zal maken, en thuis over dezelfde ervaringen zal vertellen. Ik ontdek een stad liever zelf, en ongetwijfeld mis ik veel, en weet ik te weinig van de stad af om werkelijk alle plekken te kunnen ontdekken, maar dat is juist de magie: je weet dat er altijd iets onzichtbaar is gebleven, iets wat nog altijd onontdekt is, en waar je de volgende keer naar op jacht gaat.

We reden met de bus naar het hoogste punt van Hongkong, The Peak, met uitzicht over het schiereiland, de heuvels, de hoge gebouwen en de laaghangende bewolking en de smog. We genoten van het uitzicht, zeker. Natuurlijk maakten ook wij foto's. Daarna bezochten we een kleine markt. We kregen twintig minuten om er rond te lopen, en terwijl ik dit aan je schrijf maak ik bijna de vergissing om te schrijven: 'los te lopen'. Zo voelde het namelijk.

We liepen langs de kraampjes, bekeken de souvenirs.

'*No Bruce Lee?*' vroeg ik aan een marktkoopman die licht gebogen over zijn kledingrekken met T-shirts leunde.

'*Porsche?*'

'*No, Bruce Lee. Lee Siu Loong. The little dragon.*'

Ik maakte stootbewegingen met mijn vuisten.

'*Ah! Lee Siu Loong! Sorry, don't have. Maybe over there.*'

De man wees naar een kraampje verderop.

'*You don't like Bruce Lee?*' vroeg ik.

'*Yes, like!*' zei de man en glimlachte de paar tanden bloot die hij had.

'*But no T-shirt?*'

'*Bruce Lee here,*' zei de man en wees naar zijn borst, op de plek waar zijn hart zat. Hij verraste me met zijn antwoord en mijn ergernis veranderde in een glimlach.

Het kraampje hebben we niet meer gevonden. Bij een volgende stop liepen we langs een stukje strand met wat rotspartijen aan de kustlijn. Dit

stukje strand leek op de locatie die Bruce Lee had gebruikt voor foto's in zijn boeken *Bruce Lee's Fighting Method*, die postuum waren uitgegeven. De kans was klein dat we nu precies langs die locatie zouden lopen.

'Zou wel kunnen, pap,' zei je.

Ik trok je naar me toe en omarmde je.

'Kom, naar de bus!'

Onze gids, die zichzelf aan het begin van de tour had voorgesteld als 'Cho', hield er een strak schema op na.

Ze had door een microfoon gezegd: *'Better you call me 'Cho', much easier.'* Haar echte naam hebben we nooit gehoord. Onderweg naar Aberdeen Harbour waar we in een traditionele sampan een stukje het water op zouden gaan vertelde Cho over de Japanse bezetting, de onderdrukking, de armoede, de vlucht van de Chinezen naar Macau, het bestuur door de Britten en de teruggave van Hongkong aan het moederland China, en de bijzondere positie die het schiereiland nog altijd inneemt.

Toen we bij de kade aankwamen stapten we over in de beloofde sampan, volgzzaam, gedwee, als de toeristen die we toch eigenlijk waren.

'So this is Aberdeen Harbour, our famous harbour, next to Victoria Harbour. You have Hongkong Island over there and Kowloon is over there. Okay, so this part where we are now, is very famous. You might recognize the houseboats, although these days there are not so many around as in the seventies and eighties. At the beginning of Enter The Dragon you can see this part of the harbour in the movie. Do you know Enter the Dragon? Very famous movie by Bruce Lee, the kungfu legend? You know Bruce Lee? Yes, I see, you do. Right, very famous, Bruce Lee. He was born in the United States, but he lived here in Hongkong when he was young and when he made his movies.'

We zaten ineens rechtop en luisterden naar de monotone stem van Cho. Was *Enter the Dragon* hier opgenomen, in dit gedeelte van de haven? We keken verrast om ons heen en ik wees naar de woonbootjes waarvan er nog enkele als kleine eilandjes aan elkaar verbonden zaten. Dit uitzicht leek inderdaad op het begin van de film waarin Jim Kelly, John Saxon en Bruce Lee op een kleine jonk naar een sampan worden gebracht. Destijds zag de haven er natuurlijk heel anders uit, vandaar dat ik het niet herkende. Aberdeen Harbour was toen nog een drijvend dorp met allerlei woonbootjes

die aan elkaar geknoopt zaten en waar complete families op het water leefden.

We hoorden hoe Cho het leven van Bruce Lee in vijf minuten samenvatte. *‘Famous kungfu actor. Died very young. Tragic. Some think he was killed, because of the triades, you know, Chinese maffia. Maybe just a very tragic unfortunate death. But Chinese people are very reluctant and superstitious. Maybe he didn’t please the gods. Yes, Bruce Lee, very famous. We’re very proud. So, now were heading back to the bus. Any questions?’*

‘Toch nog een beetje Bruce Lee, hè, pap,’ zei je.

Ik knikte en keek naar de golfjes keek die tegen ons bootje klotsten. Ik hing mijn hand in het water en voelde de stroming.

Toen Bruce Lee zich eenmaal op het Wing Chun Kung Fu had toegelegd trainde hij rigoureuus. Zijn jongere broer Robert heeft in interviews regelmatig verteld hoe maniakaal hij daarin was. Nu had Bruce Lee fysiek wat tekortkomingen: hij had als baby al een zwakke weerstand, en daar kampte hij nog altijd mee. Hij was bijziend en brildragend, zijn ene been was iets korter dan het andere, hij was klein en moest letterlijk opboksen tegen de andere leerlingen.

Tijdens een van de trainingen lukte het hem niet om de lessen van Yip Man goed uit te voeren. Hij kreeg de techniek niet snel genoeg onder de knie. Het sparren ging niet, en hij raakte gefrustreerd. Er gaan verschillende versies rond van deze gebeurtenis, want ook Bruce Lee heeft inmiddels zijn legendes. Maar het verhaal gaat dat hij driftig werd omdat de training niet verliep zoals hij hoopte. Zijn meester zei dat hij er voor die dag beter mee kon stoppen.

‘Ga naar huis, Loong! Je woede brengt je nergens. Je beweegt tegen je natuur in en doet te veel je best. Neem rust. Ga naar huis, en denk na. Mediteer, als je dat lukt.’

De jonge Lee Siu Loong probeerde na te denken over wat Yip Man had gezegd, maar hij was er niet kalm genoeg voor en besloot om met een jonk in de haven te gaan varen. Toen hij een stuk van de kade was en het bootje liet dobberen op de zachte deining, ging hij met zijn hand door het water. Waarom maakte hij geen vorderingen? Wat ging er mis? Hij was voor niemand bang en toch lukte het hem niet om de ervaren jongens te verslaan. Welke lessen zag hij over het hoofd? Hij voelde dezelfde frustratie

opborrelen en sloeg met zijn vuist op het water. Hij hoorde hoe zijn vuist op het water kletste en hoe het water zijn vuist ontving, maar verder gebeurde er niets. De golfjes kabbelde ongestoord verder, alsof hij geen enkele slag had uitgedeeld. Toen hij van zijn hand een kommetje maakte en het water probeerde te vangen, sijpelde het tussen zijn vingers door. De jonge Lee Siu Loong dacht hierover na. Wat voor eigenschap heeft het water waardoor het zich niet laat grijpen? Je kunt het in een potje stoppen, maar als je het er weer uit schenkt, dan heeft het nog steeds niet de vaste vorm van het potje aangenomen. Het is beweeglijk en past zich aan, maar tegelijk is het onveranderlijk. Het is zacht en kwetsbaar, maar tegelijk laat het zich door niets tegenhouden.

Hij peinsde verder toen hij een meeuw langs zag vliegen en de reflectie van de vogel zichtbaar was in het water. De woede die hij tijdens de trainingen toonde werd door de oudere leerlingen tegen hem gebruikt. Zij bleven kalm en stoïcijns en konden daardoor gebruikmaken van zijn fouten, omdat ze – zoals het water de vogel weerspiegelde – wisten wat voor soort vechter zij voor zich hadden, zonder dat ze zich heel overspannen met hem bezighielden. Ze pasten zich aan, absorbeerden zijn overdreven bewegingen en drongen zich door zijn zwakke verdediging. Zijn meester had hem hier weleens over verteld. Het waren de grondbeginselen van het taoïsme van Lao Tse: zachtheid zal hardheid overwinnen. Water lijkt niet sterk, maar als het maar lang genoeg over gesteente stroomt, zal het inslijten en sporen achterlaten. Je moest je lichaam leren te reageren op de bewegingen van iemand anders. Een tegenstander stelde niets voor. Je reactie hoorde bij de actie van je tegenstander, die niet eens echt bestond. Je moest hem accepteren zoals het water de beeltenis van een vogel weerspiegelt. Je moest zijn bewegingen leren onderscheppen, alsof hij met zijn vuist tegen het water sloeg. Jij en je tegenstander zouden dan een harmonieus geheel worden. Je kon niet verslagen worden, je tegenstander versloeg zichzelf.

De jonge Bruce Lee leerde op dit water, tussen Hongkong en Kowloon, een les die hij zijn leven lang zou uitdragen, in Seattle, in San Francisco en in Hollywood.

Be like water.

Frans had mij ook weleens weggestuurd, niet met een opdracht om over mijn trainingen na te denken, maar omdat ik niet tegen mijn verlies kon en dan driftig werd. Ik verstoorde zijn les en was onhandelbaar, zoals ik ook

soms op school onhandelbaar was. Na de zoveelste uitbarsting stuurde hij me uit de les. Ik was in die tijd niet alleen mijn zelfbeheersing verloren, maar ook het respect voor mijn leraar, en dat was een regel die je niet mocht overtreden. De weken daarna kwam ik elke keer naar de sportschool en nam ik plaats achter het raam en keek ik hoe de andere jongens aan het trainen waren. Ik nam elke keer mijn tas mee, maar geen enkele keer durfde ik de kleedkamer binnen te stappen, totdat Frans na drie weken zei: ‘Spullen bij je?’

Ik knikte gretig.

‘Ga je dan snel omkleden.’

Mijn straf zat erop.

Het was bijzonder om daar met je te zijn, in die sampan met de kleurrijke overkapping, de zacht snorrende motor, en de schelle stem van Cho met haar galmende microfoon.

Bruce Lee was nauwelijks in het straatbeeld van Hongkong te vinden, maar tegelijk was hij overal aanwezig. Hij was, zoals de oude marktverkoper had gezegd toen hij op zijn borst klopte en zei ‘*Right here*’, een legende die werd gekoesterd, een verhaal dat werd doorverteld, een drumbeat waar je een speciaal gehoor voor moest hebben.

Vorige maand had ik een etentje met Kefah, een oud-klasgenoot, die als kind van Palestijnse migranten opgroeide in Vlaardingen. Hij was de enige jongen die ik kende die verder durfde te kijken dan onze arbeiderswijk. Hij was ervan overtuigd dat hij later bij de televisie zou gaan werken. Ik bewonderde hem omdat hij zich er niet voor schaamde om zijn ambitie uit te spreken, wat iemand er ook over zei, en wat iemand er ook van vond. Kefah was een klasgenoot, we hadden wederzijdse vrienden, maar we gingen in die tijd niet met elkaar om. Hij kent me nog van vóór het ongeluk. En tegenwoordig kent hij me als schrijver en ik hem als televisiemaker. Tijdens het etentje kregen we het over onze jeugd in Vlaardingen. Ik zei tegen hem dat ik niet verrast was toen ik ontdekte dat het hem was gelukt om zijn droom te realiseren. Hij zei dat hij er altijd van overtuigd was geweest dat ik iets met vechtsport zou gaan doen.

‘Volgens mij schreef je toen nog niet, of wel?’

Na zijn havodiploma besloot Kefah op zijn zeventiende het ouderlijk huis te verlaten en naar Hilversum te gaan. Hij kwam, precies zoals hij voorspeld had, bij de tv te werken en heeft zich in het televisiebedrijf opgewerkt. Van kabeldrager tot eindredacteur, programmamaker, producent, en presentator van, onder meer, het interviewprogramma *De Kist*.

‘Ik schreef al,’ zei ik.

Het verschil tussen Kefah en mij was dat hij geloofde dat hij iets kon bereiken, zoals veel kinderen van migranten de strenge opdracht van thuis meekrijgen iets van hun leven te maken. Ik durfde geen enkel moment hardop te denken dat wat ik ’s avonds in mijn bed schreef zou kunnen resulteren in iets dat anderen zouden willen lezen.

Toen we het tijdens het etentje verder spraken over ‘vroeger’, ging het over de bewijsdrang van Kefah, hoe hij elke gelegenheid aangreep om op school zijn podiumkunsten te vertonen, de praatgrage leerling die zichzelf in het middelpunt plaatste, zijn klasgenoten wilde vermaken, en genoot van de aandacht. We spraken ook over mij, over mijn boosheid, over vechtsport en, onvermijdelijk, over Bruce Lee.

Kefah zei: ‘Je zou kunnen zeggen dat Bruce Lee voor jou eerst voornamelijk een kungfu-held was, en dat hij pas denker en filosoof werd toen je in het ziekenhuis lag en zelf ook weinig anders meer kon dan peinzen en piekeren.’

Hij had gelijk. In het ziekenhuis eigende ik me Bruce Lee toe, zoals ik me ooit het boek *De Grootste* van Muhammad Ali had toegeëigend en uit de bibliotheek had meegenomen. Ik vroeg me af of je wel begreep wie Bruce Lee was en wat hij kon als je niets met vechtsport had of in een betere wijk woonde. Zoals met het boek van Ali dacht ik dat alleen ik die bijzondere aandacht voor hem had, en dat zijn woorden speciaal voor mij waren bestemd.

Die overtuiging kwam ook voort uit de geheimzinnige cadans waarop Bruce Lee bewoog, en dat ritme voelde je of dat voelde je niet. Het was evenzeer voelbaar in de woorden van de Amerikaanse hiphoppers, die hun weg vonden naar Europa. Het was voelbaar in de drang tot zelfexpressie bij de graffitispuiters op treinen, bruggen en viaducten. Het was voelbaar bij de breakdancers, tijdens het eindeloze oefenen van ingewikkelde *moves* op uitgevouwen kartonnen dozen en plastic zeiltjes.

Ik hing liever op straat dan dat ik thuis was, want op straat gonsde, bonsde, knetterde en tikte het. Je kon zwart, bruin, getint, blank, bleek, wit, islamitisch, christelijk of joods zijn, sluijk haar, krullen of kroeshaar hebben, maar als je op straat hing, op de pleintjes, of door de buurt slenterde, dan deelde je die straat niet voor niets. Je was zeker geen haar beter of slechter dan de rest. Je wilde de dag doorkomen en thuis was het kennelijk niet al te best, want anders zat je wel op je kamer of had je wat centen in je zak en ging je naar een tent.

Buiten wilde ik er vooral toe doen. Ik trapte zoals hij trapte. Ik probeerde te gillen zoals hij gilde. Het was bravoure, opschepperij. Maar er was tegelijk óók een hartenklop, die kennelijk niet alleen bij mij, maar op hetzelfde ritme ook in de borst klopte bij de straatartiesten, de kunstenaars, de hiphoppers, én bij Bruce Lee. Je moest het leren herkennen, *aanvoelen*. Je moest er aandacht voor hebben.

Ik begreep de oude marktverkoper in Hongkong.

Voor de westerse wereld was hij Bruce Lee, maar in Hongkong was hij nog altijd de kleine draak, Lee Siu Loong, die niet wist waar hij met zichzelf naartoe moest. Hij lag als zestienjarige op zijn rug in zijn jonk, hoorde golven tegen de boeg klotsen, en hij dacht na over zijn leven en wat hij allemaal wilde bereiken. De aanbiedingen voor filmrollen namen, nu hij een jongvolwassene werd, steeds meer af, en de enige interesse die hij had, naast zijn acteerwerk, was vechten. Bruce wist dat zijn vader, die hem liever zag studeren, niets begreep van zijn avonturen op straat. Zelf vroeg hij zich ook af waar de combinatie van zijn acteerervaring en zijn liefde voor het gevecht hem zou brengen. Hij hield daarnaast van stijldansen en hij blonk erin uit, maar daar zag hij geen toekomst in, geen serieuze toekomst tenminste. Ook niet toen hij op achttienjarige leeftijd cha cha-kampioen van Hongkong werd. Was hij een vechtkunstenaar of een praatjesmaker, een klassieke stijldanser of een rebel, een serieuze jonge acteur of een verwend kereltje dat rollen kreeg toebedeeld door zijn bekende vader?

Ik geloof, jongen, dat het gaat om het vuur dat in je brandt. Je moet iets van een vonk voelen, ongeacht wie je bent of waar je vandaan komt. Je weet misschien nog niet waar je inspanningen je zullen brengen, maar als je die vonk hoort knetteren en voedt en voedt en voedt, dan laait die vanzelf

op tot een groots vuur. Het creëert een weg, het eist die op. Je moet er alleen op durven vertrouwen dat al je inspanningen niet voor niets zijn.

Ik schreef vooral 's nachts, zodat niemand het zou ontdekken. In de ochtend twijfelde ik eraan of ik wel echt iets had geschreven, of ik het niet slechts had gedroomd, totdat ik de volgekraste vellen naast mijn bed zag liggen. Ik stopte ze diep weg, al voelde ik dat het vonkjes waren die niet alleen 's nachts mijn bestaan oplichtten, maar die me vertelden dat ik een andere richting op kon gaan, een andere weg dan die van mijn ouders, dan die van zoveel jongens uit de buurt. Ik had geen idee waar de woorden me zouden brengen. Het enige wat ik wist was dat ik de drang voelde mijn schrijven te voeden, hoe beroerd ik mijn teksten bij herlezing ook elke keer weer vond. Ik had er geen naam voor en gaf er ook geen naam aan. Korte verhalen? Poëzie? Stukjes proza? Het deed er niet toe. Zolang ik het schrijven bleef voeden hield het niet op, en hoezeer ik mij er ook voor schaamde, ik wilde niet dat het ophield. Misschien schreef ik, bedacht ik later, omdat schrijven de eenvoudigste vorm van expressie is. Je hebt er weinig voor nodig. Het eist niets op, het hoeft niets, het verlangt niets, behalve je ziel.

Lee Siu Loong keerde terug naar de kwoon van Yip Man, de vechtschool van de oude man.

‘Heb je het begrepen, Loong?’ vroeg zijn leermeester.

Hij knikte.

Vanaf dat moment gaf hij zich over aan de lessen van Yip Man en van zijn oudere leerlingen, en wist hij dat hij eerst moest leren ontvangen. Of zoals hij het zelf jaren later met een taoïstische parabel uitlegde: ‘Een jongeman bezoekt een beroemde zenmeester en zegt: “Meester, leer me alles wat u weet, zodat ik het pad van verlichting kan bewandelen.” De meester legt de basisbeginselen uit van zen-meditatie, maar wordt al snel door de ongeduldige jongeman onderbroken: “Dat weet ik allang. Houdt u me voor de gek? Zijn dit nu de befaamde lessen waarvoor iedereen uit het hele land bij u komt? Dit is niets nieuws. Heb ik daarvoor zo lang gereisd?”

De meester pauzeert en vraagt of de jongeman zin heeft in een kopje thee, aangezien hij toch alles al weet. De jongeman knikt en de oude man schenkt het theekopje vol, maar stopt niet met schenken, waardoor de thee over de rand van het kopje stroomt en via het tafelblad op de vloer druppelt.

“Meester, kijk wat u doet? Bent u blind? Het theekopje was vol, waarom blijft u doorschenken?”

“Hoe kan ik je theekopje vullen als het al gevuld is?” zei de oude man. “Zou je het niet eerst moeten legen voordat je mijn thee proeft?”

Het waren de taoïstische lessen die Lee Siu Loong voor de rest van zijn leven zou uitdragen. Nu wist de jonge Loong niet dat hij Hongkong zou verlaten, en ook niet dat hij in het Westen het kopje van vooroordelen, racisme en discriminatie eerst geleegd moest zien te krijgen voordat ze bereid waren om te luisteren naar wat hij te vertellen had en te zien waartoe hij werkelijk in staat was.

Aan het einde van onze week in Hongkong bezochten we het Heritage Museum in Hsa Tin. We waren er met de taxi naartoe gegaan en omdat we niet wisten of het druk zou worden, hadden we ervoor gekozen om rond openingstijd voor de deur te staan. We liepen in de schaduw van de bomen, langs de perkjes van het museum. Aan de buitenzijde van het gebouw hingen geel-zwarte banners met daarop Lee's jonge beeltenis en de woorden: KUNG FU – ART – LIFE. We zaten goed, dat was duidelijk. Bij de ingang stond een majestueus beeld van Bruce Lee die een perfecte sidekick uitdeelt. Ik had gelezen dat een Chinese kunstenaar in Guangzhou verantwoordelijk was voor de verschillende grote beelden die er van hem bestonden. De kunstenaar zou ook het beeld hebben gemaakt dat in *The Garden of Stars* staat. Dit beeld liet Bruce zien met zijn verwoestende zijwaartse trap waarmee hij in talkshows in Hongkong het publiek imponeerde toen hij de kracht en snelheid ervan demonstreerde door een plank te breken die slechts aan één zijde werd vastgehouden. De techniek werd door *Enter the Dragon* zijn signatuur, in het bijzonder door de scène waarin hij de slechterik afstraft met een zijwaartse trap die hij luid van tevoren met een katachtige gil aankondigt.

Nu mis ik het talent voor een natuurkundige berekening hoe snel en dynamisch je precies moet zijn om een plank die losjes aan één kant wordt vastgehouden te breken, maar het was geen eenvoudige demonstratie. In de meeste gevallen kiest de demonstrant ervoor dat de plank met beide handen wordt vastgehouden, zodat er genoeg tegendruk ontstaat en de impact van de trap maximaal is, waardoor het hout bezwijkt. Vaak wordt er geen stevige houten plank gebruikt, maar een dun plankje waibomenhout.

Ik had zulke demonstraties in mijn jeugd gedaan: ik sprong met een vliegende zijwaartse trap over een aantal gebogen lichamen van medeleerlingen, die 'bokje' stonden, en trapte dan aan het einde van de rij het plankje, dat goed werd vastgehouden door Frans, doormidden. Ik was eigenlijk nooit bezorgd of de dunne plank wel zou breken. Ik hoopte vooral dat ik op mijn vlucht niemand zou raken en we met z'n allen niet zouden omtuimelen als dominosteentjes, waardoor we compleet voor lul zouden staan.

Ik was geen fan van zulke demonstraties, maar Frans overtuigde mij ervan dat die nodig waren om nieuwe leerlingen aan te trekken. Bruce Lee, kind van een operaster, begreep eveneens dat je soms een onderscheid moest maken tussen het showelement en de dagelijkse praktijk. Hij zocht in zijn demonstraties steeds naar een manier om die twee met elkaar te combineren: je moest als kijker geïmponeerd raken en je kreeg uitgelegd welke bewegingen slechts bedoeld waren ter vermaak, en welke technieken ook in de praktijk konden worden toegepast. Hij wilde je laten zien wat echt was en wat niet.

We gingen het museum binnen en waren verrast door de grootte van het gebouw. In het imposante museum vonden verschillende exposities plaats. Over Chinese kunst en porselein, over schilderkunst en Chinese animatie, en over grafisch ontwerpen in de jaren zeventig en tachtig. De expositie over het leven en het werk van Bruce Lee trok door het gigantische beeld voor de deur en de geel-zwarte banners in de ontvangsthal de meeste aandacht.

We kochten onze kaartjes, liepen de brede trappen op, voorbij de banners en betraden de expositieruimte, die half verduisterd was, en met spots die de foto's in de vitrines belichtten waardoor je als een mug naar het licht werd getrokken. Het was een tentoonstelling over zijn werk en leven, en we werden langs de glazen kasten en wanden geleid, die met veel gevoel voor esthetiek en detail waren ingericht. We zagen een tentoongesteld voorwerp en op het kaartje lazen we waar we naar keken. Soms hoorden we de muziek waar Bruce Lee naar luisterde en op danste. Bij andere vitrines klonk Chinese meditatieve muziek, en bij foto's van talkshows hoorden we de stem van Bruce Lee uit radio-interviews en telefoongesprekken. We

werden met elke wand waar we langsliepen meer en meer in zijn wereld getrokken.

Jij liep van de ene vitrine naar de andere, tikte soms op het glas, en zei: 'Kijk, pap!'

Het was bevreemdend: ik kende uit boeken de foto's van zijn jeugd en tienerjaren. Ik durf zelfs te beweren dat er geen foto hing die ik nog niet had gezien, en hetzelfde gold voor de unieke paraferalia. Dankzij de boeken had ik er een voorstelling van gemaakt hoe ze er in het echt zouden uitzien, en nu lagen ze hier: zijn bokshandschoenen, de pads waarmee hij werkte, de oosterse wapens die hij had verzameld, en zijn vele, vele dagboeken, filosofische aantekeningen en ideeën over het gevecht of voor films of nieuwe televisieseries. We keken naar de getekende filmposters, die door de stijl en overdaad aan heldere, felle kleuren pasten bij de jaren zeventig.

'Hij lijkt niet echt, hè?' zei je. Je ging er dichterbij staan, zoals je ook als klein jongetje in het Van Gogh Museum van dichtbij de dikke verflodders had bestudeerd.

'Het gaat, denk ik, om de sfeer, niet zozeer om de realistische afbeelding,' zei ik.

We zagen op de posters Bruce Lee in zijn rol van Kato, het hulpje in *The Green Hornet*, zijn eerste belangrijke bijrol in een Amerikaanse televisieserie, die sterk leunde op het succes van de serie *Batman & Robin*, maar die op minder fans kon rekenen waardoor de tv-zender genooddaakt was geweest om de stekker eruit te trekken. We zagen hem dansen als cha cha-kampioen van Hongkong in 1958, een brildragende jongeman van achttien, die zich, naast kungfu, met veel talent, charme en zwier had toegelegd op de Zuid-Amerikaanse dans. Zijn favoriete kledingstukken zaten om paspoppen, waardoor we een goed idee kregen van hoe klein hij was.

'Hij is echt een stuk kleiner dan jij, pap,' zei je.

'Zo'n tien centimeter,' zei ik.

Ik hoefde het niet te schatten, ik wist het precies, maar wilde niet steeds de Bruce Lee-almanak in mijn hoofd oplepelen, omdat ik bang was dat je het zat zou worden.

Bruce Lee was 1,70 meter en woog zo'n 63 kilogram. Soms iets lichter, soms iets zwaarder. Hij hield zich aan een streng dieet, en in zijn geval betekende dat vooral dat hij moeite moest doen om zijn gewicht te

behouden. Hij koos voor een proteïnerijk dieet en maakte zijn eigen shakes in een tijd waarin alleen de wereld van bodybuilding bezig was met de relatie tussen voeding en spieropbouw, en alleen daar met voedingssupplementen en prestatieverhogende middelen werd geëxperimenteerd. Bruce Lee geloofde in de maakbaarheid van zijn eigen lichaam. Hij moest erin geloven, want hij wilde sterker worden. Hij wilde meer massa. Hij wilde zijn lichaam omvormen, tot een instrument maken. Zijn lichaam moest een wapen worden.

We liepen langs zijn collectie schoenen, bij voorkeur met Cubaanse hak, waardoor hij iets groter leek, zoals ook Prince altijd op hoge hakken liep. We zagen de originele gele jumpsuit met de zwarte streep uit *Game of Death*.

Het museum had zelfs de spiegelkamer uit *Enter the Dragon* nagebouwd en als je erdoorheen liep zag je niet alleen je eigen reflectie in een duizelingwekkend aantal, maar hoorde je ook de galmende stem van Han, de criminele krijgshoofd, die als een dictator heerst op het eiland waar Lee informatie probeert in te winnen over de meestercrimineel en zijn organisatie. Ik imiteerde de behoedzame stappen die Lee in de die film maakt, op jacht naar Han, die zich in een nis verscholen heeft. We moesten erom lachen, nog wel het meest om het feit dat ik mijzelf zo belachelijk maakte.

Het was gek, jongen. Hoewel we iets meer dan zeshonderd persoonlijke items konden bewonderen, en we mede door zijn dagboekaantekeningen getuige waren van zijn obsessies en absolute toewijding, voelde hij, in elk geval voor mij, nooit verder weg dan daar op die tentoonstelling. Ik bedoel, de verweerde kleding, het gele pak, de schoenen, de vergeelde volgeschreven vellen papier, de verdroogde leren bokshandschoenen, de grofkorrelige zwart-witbeelden in beroerde beeldkwaliteit; het was geweldig dat het er allemaal nog was, en we vergaapten ons eraan. Toch voelde het alsof ik in een tombe rondliep. Prachtig, betoverend, magisch, zeker! Maar tegelijk ook leeg, hol en ontzield, want de koning was er al heel lang niet meer.

Je stond een tekst te lezen die hij had opgesteld in 1969, een jaar voordat hij in Hongkong doorbrak met de film *The Big Boss*. Het was een brief die

hij aan zichzelf had geschreven, een belofte, getiteld: *My Definite Chief Aim*.

I, Bruce Lee, will be the first highest paid Oriental superstar in the United States. In return I will give the most exciting performances and render the best of quality in the capacity of an actor. Starting 1970 I will achieve world fame and from then onward till the end of 1980 I will have in my possession \$10,000,000. I will live the way I please and achieve inner harmony and happiness.

Bruce Lee
1969

Nu spring ik even vooruit in zijn levensverhaal, jongen, maar hij moet achtentwintig of negentwintig jaar zijn geweest toen hij die brief schreef. Juist in die periode probeerde hij door te breken als acteur in Hollywood. Het scharminkel dat opgroeide in een veel te groot samengesteld gezin in een appartement aan Nathan Road; de verwende jeugdacteur die blaakte van het zelfvertrouwen, totdat de rollen opdroogden; de hyperactieve leerling die niet stil kon zitten in een schoolbank; de driftige straatvechter die voor niemand terugdeinsde en steeds vaker Russische roulette leek te spelen met zijn leven; de charmante jongeman die zich toeleegde op de cha cha en met de exotische dansbewegingen zich heel eenvoudig in de hogere sociale kringen kon begeven, zou uiteindelijk noodgedwongen Hongkong moeten verlaten.

Het was 1958 toen hij op de boot werd gezet. Bruce was nog maar net achttien. Zijn gevechten op straat waren niet opgehouden, en niet alleen had hij daarmee de aandacht getrokken van de lokale bendes die banden hadden met verschillende triades, de Chinese maffia, hij had ook gevochten met een Britse jongen wiens invloedrijke ouders er bij de politie op aandrongen dat ze die ruziezoeker eindelijk zouden aanpakken. Zijn vader, Lee Hoi Chuen, koos voor een radicale oplossing en besloot zijn zoon naar Amerika te sturen. Zijn kind had immers een Amerikaans paspoort. Lee Hoi Chuen kende genoeg mensen aan de westkust, en hij wist zeker dat ze zijn zoon in de Verenigde Staten wilden opvangen. Een nieuw begin. Een frisse start. Weg van de stegen en daken van Kowloon. Hij wilde zijn zoon niet alleen tuchtigen, het was evenzeer een wanhopige reddingsactie. Hoi Chuen wist

waartoe de triades in Hongkong in staat waren. Hij kende de corruptiepraktijken van de politie. Voordat je het wist zouden ze hun klauwen in zijn zoon slaan, en dan zou het de jongen zijn leven kosten, en hij wist ook dat daar verder geen haan naar zou kraaien.

Vanaf het moment dat ik zelf vader werd begreep ik de angst van Hoi Chuen maar al te goed.

Lee Hoi Chuen waakte over zijn kind door hem weg te sturen. Ik zou ongetwijfeld hetzelfde hebben gedaan als ik geen andere oplossing zag. Sinds jouw geboorte groeide de angst of ik je tegen alles zou kunnen beschermen. Soms zijn er kennissen die tegen je moeder en mij zeggen: ‘Je kunt ze beter loslaten, moesten wij ook doen.’ Of: ‘Ze moeten het toch echt allemaal zelf ontdekken.’ Of: ‘Laat toch gaan, ze komen er zelf wel achter, en anders merken ze het wel.’ Of: ‘Maak je toch niet zo druk, joh. Hij komt echt wel thuis.’

Zulke mensen.

Mensen die denken dat het noodlot ergens anders plaatsvindt, en nooit op hun deur klopt. Van die mensen die zeggen: ‘Jullie hebben er natuurlijk maar één, hè. Dat hadden wij ook. Dat verandert wel met de tweede, en anders moet je er gewoon iets makkelijker in worden. Doen wij ook.’

Ik word elke keer gesust door je moeder, maar toch kan ik het niet laten om erop te reageren.

‘Met de tweede wordt het *anders*? Omdat je dan een reserve hebt als er een stukgaat, wat bedoel je in godsnaam?’

Je moeder zegt: ‘Soms ben je lastig in gezelschap.’

Omdat ik over je waak, jongen.

Later zul je ontdekken dat er een hoop mensen ziende blind zijn, en daartussen lopen de wolven te grijnzen.

Kort voor ons vertrek naar Amerika stierf de controversiële XXXTENTACION, een van je geliefde rappers, die een nogal gewelddadig leven leidde, maar die zich evengoed via zijn muziek bijzonder kwetsbaar opstelde en met veel wijsheid sprak over zijn depressies, zijn wanhoop, de gevaren op straat, het geweld, en hoe je moet vasthouden aan je dromen. Op twintigjarige leeftijd werd hij tijdens een roofoverval in Florida in zijn auto doodgeschoten. Je was erdoor geraakt en je wilde erover praten. Ik had regelmatig verschillende soorten muziek uit je kamer horen komen: hiphop,

alternatieve rock, grunge, emocore, akoestisch. Ik wist niet dat het steeds dezelfde musicus betrof. Dat begreep ik pas na zijn dood.

Je zei: ‘Hij schreeuwde én maakte, pap. En hij droeg een positieve boodschap uit.’

Zijn dood druiste in tegen je rechtvaardigheidsgevoel. Dagenlang zocht je in zijn woorden, zijn teksten, zijn muziek naar boodschappen die je nog niet eerder had ontdekt. Het was jouw manier om hem levend te houden, om iets tegenover het geweld te stellen.

Natuurlijk begrijp je mijn bezorgdheid. Je bent niet gek.

Je zei: ‘Maak je geen zorgen. Ik slaap niet, pap.’

En ik geloof je.

Maar toch zal ik je op je hart blijven drukken om voorzichtig te zijn.

Niets wees erop dat het hem zou lukken. Bruce Lee schreef zijn My Definite Chief Aim-brief tien jaar nadat hij in Hongkong op de boot was gezet naar San Francisco. Het was 1969, hij had nog altijd geen voet aan de grond gekregen in Amerika en bovendien was hij in een land terechtgekomen dat sterk was gesegregeerd. Buiten judo, boksen en hier en daar een karateschool leek trouwens niemand echt geïnteresseerd in vechtkunst.

De brief was een opgeheven wijsvinger, naar zijn omgeving, maar vooral naar zichzelf. Hij zou niet de zoveelste bordenwasser worden die naar de Verenigde Staten kwam. Hij zou het redden. Hoe dan ook.

In een telefonisch interview uit 1972 met journalist Alex Ben Block spreekt hij zonder blad voor de mond te nemen over die periode. Hollywood werd volgens hem geregeerd door ‘*a bunch of cowards*’ en ‘*those sons of bitches*’ zouden hem nooit een kans geven. Van verschillende mensen achter de schermen bij de studio’s had hij gehoord dat ze nooit een Chinees een hoofdrol zouden geven in een Amerikaanse film, noch in een Amerikaanse tv-serie. Hij mocht aan de zijlijn meekijken, als vech choreograaf. Hij mocht de echte acteurs trucs leren zodat ze er op het scherm geloofwaardig zouden uitzien. Zijn vriendschap met een bekende scriptschrijver leverde hem soms een bijrol op, maar tegelijk wist hij dat ze hem nooit de rollen zouden geven waar hij op hoopte. Thuis, in Hongkong, kenden ze zijn halsstarrigheid en koppigheid. Zijn vrouw, Linda, heeft vaak over die moeilijke periode geschreven en gesproken. Hij liet zichzelf niet in

een minderwaardige rol drukken. Hij moest de studiobonzen verlichten en laten zien waartoe hij in staat was. Hij moest ze helpen om beter te leren kijken naar hun medemens, ongeacht of hij zwart of geel was, kroeshaar of spleetogen had. Hij moest ze laten vergeten dat zij blank waren, zodat ze voor een ogenblik hun gevoel van superioriteit verloren en zijn grote talent durfden te omarmen.

In 1958 had hij nog geen idee wat hem stond te wachten in Amerika. Hij werd door zijn ouders op de boot gezet, kreeg honderd Amerikaanse dollars van zijn vader mee voor de eerste onkosten en hij huilde toen de boot vertrok en zijn familie hem uitwufde aan de kade van Victoria Harbour. Daarna was hij alleen en moest hij zichzelf zien te redden. De kleine draak ging weer terug naar het land waar hij was geboren en waar ze hem zijn westerse naam hadden gegeven. Hongkong zou pas tien jaar later weer met hem kennismaken, maar dat wist hij nog niet. Hij besloot in elk geval om terug te keren als de gevierde zoon, hoe ze in de Verenigde Staten ook naar hem zouden kijken. Zijn omgeving zou zich naar hem vormen. Daar zou hij van overtuigd raken.

Zoals hij het zelf zei: *'To hell with circumstances, I create opportunities.'*

Het panoramische uitzicht vanaf The Peak. In de jaren dat Bruce Lee in Hongkong leefde moesten de wolkenkrabbers nog worden gebouwd.

Het standbeeld voor de deuren van het Heritage Museum in Sha Tin, Hongkong.

II

SEATTLE

*'It is difficult to understand the universe
if you only study one planet.'*

Miyamoto Musashi

Je bent vanaf jongs af aan een natuurlijke reiziger. Je zat toen je dertien was en we een keer spontaan naar Italië reden uren zwijgzaam op de achterbank naar de bergen te kijken, en nu installeer je je in je stoel in het vliegtuig met je koptelefoon, je iPad, en binnen enkele minuten navigeer je door het menu van het schermje voor je en weet je al welke films je tijdens de vlucht kunt bekijken. Je accepteert de reistijd en brengt de uren grotendeels in stilte door. Soms vraag je mijn aandacht om me iets te laten zien op het schermje. Je slaapt weinig, net als ik. Je kijkt wat uit het raam, en heel soms lees je wat.

De reis naar Seattle duurt iets meer dan tien uur. We zijn blij wanneer we er zijn en onze benen kunnen strekken. In de bagagehal wachten we op onze koffers. Vooraf heb ik je verteld dat ik regelmatig aantekeningen zal willen maken en tijd nodig heb om te schrijven, maar daar haalde je je schouders over op.

‘Ik heb muziek bij me, en mijn schetsboek,’ zei je. Met andere woorden: ik red me wel.

Je ziet je koffer op de band en haalt hem ervan af.

‘Zie je, pap, je herkent hem meteen.’

Voor vertrek heb je je zwarte koffer met een witte spuitbus versierd, ‘gecustomized’, noem je het. Het is een spookachtige graffiti van het portret van Brandon Lee, de zoon van Bruce Lee, in zijn rol als *The Crow*, en daaronder spoot je de woorden: WINGRIDDEN ANGEL.

Ik wist niet eens wat het woord ‘wingridden’ betekende en of het wel correct Engels betrof, maar voordat ik dat durfde te betwijfelen gaf je de uitleg al: een engel die zijn vleugels heeft afgelegd.

‘Snap je, *wingridden*?’

Mijn koffer volgt spoedig na de jouwe. Ik grijp hem van de band en we gaan op weg naar een taxi. Het is bijna middag in Seattle, en alweer avond in Nederland. Voordat we de luchthaven verlaten sturen we een sms’je naar je moeder dat we veilig geland zijn. En dat onze reis nu echt begint.

Ik kan me niet meer herinneren wanneer ik je voor het eerst over Brandon Lee heb verteld en toen ik je ernaar vroeg schudde je je hoofd, en zei je dat

ik voortdurend namen van kunstenaars, schrijvers, vechters en acteurs noem.

Misschien heb ik je overspoeld met hun verhalen. Ik hoopte aan te vullen waar je school geen tijd of ruimte voor had. Ik wilde je laten kennismaken met kunst, met verhalen, geschiedenissen, beelden, muziek.

Je was drie, we waren op weg, en in de auto draaide een cd van Maria Callas, naar wie ik toen veel luisterde. Ik zag je ogen glazig worden. Ik dacht eerst dat je moe was en elk moment in slaap kon vallen, maar je was aan het luisteren.

‘Vind je het mooi?’ vroeg ik.

‘Net een engel,’ zei je. Toen ik je hier in je tienerjaren plagerig aan herinnerde, wist je niet meer dat je het gezegd had.

‘Maar ik weet wel dat jij steeds dit verhaal aan iedereen vertelt.’

Ik liet je kennismaken met verhalen van Louis Couperus en Tjalie Robinson, van wie je de namen later niet meer wist. Ik vertelde je over *Max Havelaar* van Multatuli. Het enige wat je erover zei toen je het eenmaal begon te lezen was dat het in ‘droog Nederlands’ was geschreven, ‘ouderwets’, maar dat weerhield je er toch niet van om het later op je lijst te zetten, terwijl je geen fanatieke lezer bent. Ik vertelde je over Ub Iwerks, de oorspronkelijke bedenker van *Oswald the Lucky Rabbit* en *Mickey Mouse*. Ik hoopte je het verschil uit te kunnen leggen tussen het zakelijke, commerciële genie van Walt Disney en het artistieke genie van Iwerks, en dat de zakelijkheid het vaak wint van de kunst, maar dat de meeste mensen daar weinig van merken, doordat alles met een sluier van romantiek wordt toegedekt. Ik vertelde over een documentaire van Noerejev, die ik op mijn tiende op tv zag.

‘Een vieze poot,’ zei je opa Leo.

Ik wist niet precies waar ik naar keek, maar ik hield van de bewegingen, hoe mooi het eruitzag. Dansen om weerstand te bieden, te verleiden, en tegelijk weg te rennen. Was het verschil tussen Taekwon-Do en de dans van Noerejev wel zo groot?

Ik liet je de tekeningen zien van James O’Barr, vertelde je over zijn persoonlijke verhaal en over de bioscoopfilm die op zijn duistere graphic novel *The Crow* was gebaseerd, en ik moet je toen ook over de tragiek van de hoofdrolspeler hebben verteld, Brandon Lee. De zoon van.

Ik liet je filmfragmenten van *Sin City* en *300* zien, twee bijzondere neo-noir films, eveneens gebaseerd op duistere graphic novels. Die rauwheid heeft je altijd aangetrokken. We keken samen naar de verfilming van *The Crow*, en zagen hoe Brandon Lee het personage Eric Draven had vormgegeven, een geschminkte wreker met witte make-up, zwarte, doorlopen ogen, een lange leren jas en lang zwart haar. Die stijl paste bij de jongeren die een gothic levensstijl aanhingen en een sombere kijk op de wereld hadden, maar het was het verhaal eromheen waardoor de film nog donkerder werd dan hij aanvankelijk bedoeld was.

Jij was in de tijd dat de film uitkwam nog niet geboren, maar de cultstatus bleef, en toen je *The Crow* had gezien en je erin had verdiept, spraken vooral de vorm en stijl je aan.

En, natuurlijk, het verhaal eromheen.

Ik heb, toen ik de films van Bruce Lee leerde kennen en alles over de man wilde weten, ook altijd interesse gehad in zijn zoon. Zou hij een betere versie van zijn vader zijn? Zou hij op hem lijken?

Brandon Lee werd geboren op 1 februari 1965 en was maar vijf jaar ouder dan ik. Ik probeerde me voor te stellen hoe het was om op te groeien met een vader die de grootste vechtkunstenaar van de wereld was. Een beroemde, jonggestorven vader leek me nog altijd een betere deal dan die ik had: een vader die zelden thuis was en later niet eens meer thuis wilde zijn, en die weer later niet eens mijn vader bleek te zijn. Brandon had zijn vader tenminste echt gekend. Ik zag de foto's van Bruce en Brandon voor het eerst in het boek dat ik van Frans had gekregen. Ze leken op die beelden onafscheidelijk.

Ik was de jongen die Bruce Lee imiteerde, die naar hem opkeek, die hem verafgoedde. Toen ik ouder werd en naar dezelfde foto's keek, begon ik mijzelf in hem te verplaatsen, als vader. Dat gebeurde in 2001, het jaar waarin jij geboren bent. Bruce nam zijn zoon Brandon overal mee naartoe, en daar is redelijk wat fotomateriaal van. Ineens herkende ik mijzelf niet alleen in de adorerende zoon, maar ook in de vader die waakt, beschermt, en vecht tegen de angst om op te voeden, om aanwezig te zijn en een rol van betekenis te spelen in het leven van zijn kind. Ik herkende de

verschillende uitdrukkingen op de zwart-witbeelden, omdat ik dezelfde blik heb op de foto's die je moeder van ons heeft gemaakt toen jij zo jong was.

In de foto's van de vader en de zoon zie ik hoe Brandon zijn vader nadeed als driejarige. Hij gooit kundig zijn beentje omhoog en kijkt er gevaarlijk bij. Jaren later zou ik jou op die leeftijd hetzelfde zien doen, toen je met me meekeek naar wedstrijd filmpjes van kickboksers.

Brandon Lee was nog maar acht toen hij zijn vader verloor, en de foto's waarop hij door verschillende mensen door een meute wordt geduwd, op weg naar de kist van zijn vader, of hoe hij in de uitvaartzaal in Kowloon op de eerste rij zit en naar de goudkleurige kist staart, hebben me altijd aangegrepen. Je ziet dat de volwassen wereld bezig is met een chaotische afscheidsceremonie in Hongkong. Je ziet dat de volwassen mensen hun verdriet kanaliseren in rituelen en protocollen, en het kind moet erin meegaan, zoals de driejarige John F. Kennedy jr. in een net pakje salueerde op het moment dat de kist van zijn vader passeerde. Het verdriet wordt in een vorm gegoten.

Maar de beheersing van verdriet blijkt in het dichtbevolkte Hongkong een lastige opgave. Op straat hebben zich meer mensen verzameld dan er vier jaar later in de VS langs de kant zullen staan wanneer de witte limousine met daarin het lichaam van Elvis Presley de poorten van Graceland uit rijdt. De grootste ster van Azië sterft onverwacht op tweeëndertigjarige leeftijd en zijn Chinese publiek weigert te geloven dat hij zomaar sterft.

In het Westen is hij op het moment van zijn dood nog niet meer dan een obscuur cultfiguur voor een klein tv-publiek dat hem kent van de acties van Kato, zijn bijrol in *The Green Hornet*. En *Enter the Dragon*, zijn eerste Hollywoodproductie die hij net voor zijn dood afrondde en die hem wereldberoemd zal maken, moet dan nog uitkomen. In het Westen wordt hij, buiten een groepje kenners en vrienden, nog gezien als een marginaal figuur in de vechtsportwereld, die geen kans onbenut heeft gelaten om te bewijzen dat wat hij zei de absolute waarheid was. Een *loudmouth*, net als de jonge Cassius Clay die enkele jaren daarvoor beweerde dat hij de grootste was en hetzelfde etiket kreeg opgeplakt. Zwarten, kleurlingen, spleetogen en indianen moesten, volgens de maatschappelijke opvattingen in het Amerika van de jaren zestig, vooral hun mond houden en hun plaats kennen, en die bevond zich aan de periferie.

Voor de zoon telt de status van zijn vader niet. Wie de foto's ziet van de jonge Brandon tijdens de uitvaart weet meteen dat hij zijn vader mist, en waarschijnlijk heeft niemand hem goed kunnen uitleggen waarom zijn vader er niet meer is. Misschien was het verhaal te ingewikkeld voor een achtjarige. Hij stierf, om maar iets te noemen, in het appartement van een andere vrouw, een Chinese actrice, volgens de kranten zijn minnares. Je ziet in Brandons blik dat hij zich heeft afgesloten: hij is lijfelijk aanwezig op de uitvaart, maar zijn geest is elders. Wat is dit voor carnaval van freaks, met hun rituele buigingen, hun opzichtige zonnebrillen, die van alles zeggen, beweren over zijn vader, en hysterisch lachen en dan weer overdreven huilen?

Deze beelden van Brandon tijdens de uitvaart vormen een groot contrast met de foto's waarin hij met een zijwaartse trap het plankje breekt dat zijn vader vasthoudt, of die ene foto waarop ze liggen te zonnen, of dat ene beeld waarop ze samen een traditionele kungfu-pose aannemen, of hoe ze samen te gast zijn in een talkshow in Hongkong, en de verlegen Brandon in de schaduw staat van zijn vader en wacht tot hij hem met zachte duwtjes naar het licht toe beweegt. De trotse vader die laat zien waartoe zijn zoon nu al in staat is, alsof Bruce daarmee zeggen wil: ik ben dit niet per ongeluk gaan doen, het bloed in mijn familie kruipt waar het niet gaan kan. Vechtkunst zit in ons DNA. 'Laat maar zien, Brandon!' En de jongen liet het zien.

Na de dood van zijn vader verlaat Brandon met zijn moeder en zijn jonge zusje Shannon de drukte en gekte van Hongkong en vestigen ze zich in Seattle. Na een paar jaar verhuizen ze naar Los Angeles.

Ik probeerde, als jonge twintiger, in een tijd waarin internet nog maar net bestond, informatie in te winnen over de zoon van Bruce Lee. Brandon moest in zijn vaders voetsporen treden, dat kon niet anders. De fans wachtten erop. Ik vond zijn eerste films in de videotheek en las hier en daar wat krantenstukjes over zijn acteerwerk. De eerste films waren goedbedoelde pogingen om zijn vaders erfenis recht te doen. Je zag in de actiescènes meteen dat hij de zoon was. Je zag het in zijn mimiek, in zijn bewegingen, maar Brandon Lee was niet opgegroeid op de daken in de ruige straten van Kowloon, maar in Seattle en later LA. Hij leefde in zijn vaders schaduw, die maar bleef groeien en groeien.

Brandon werd de moeilijke puber, die rebelleerde tegen zijn dode vader, want die was praktisch zalig verklaard, en hij wist dat hij nooit zo goed zou kunnen worden. Waar hij ook ging, hij was altijd ‘de zoon van’. In een van de weinige interviews waarin hij uitvoerig over de dood van zijn vader sprak, vertelde hij dat het hem jaren had gekost om te aanvaarden dat zijn achternaam ook een erfenis was en niet alleen maar een vloek. Door zijn beroemde vader kreeg hij sneller filmrollen aangeboden dan zoveel andere acteurs in Hollywood, zoveel sneller zelfs dan zijn vader.

In die eerste films werd al meteen duidelijk dat waar zijn vader een laaiend vuur was waar je je aan kon branden, het vuur bij Brandon slechts knisperde, minder hels en woest, in elk geval in het filmgenre dat zijn vader had uitgevonden: de realistische martial arts-film. Brandon vertelde in het interview dat hij een tijdje de weg kwijt was geweest en er met zijn motor op uit was getrokken om uit te vinden wat hij nu werkelijk wilde als acteur. De eerste films waren voor hem een leerproces geweest, een opstap, een etalage om te laten zien dat hij er was. Hoewel hij fan was van het genre, wilde hij laten zien dat hij meer kon dan de actieheld uithangen.

In talkshows, die hem in de eerste plaats uitnodigden omdat hij ‘de zoon van’ was, sprak hij herhaaldelijk en gepassioneerd over het ambacht van acteren, ook al wilden ze alleen maar horen hoe het was om Bruce Lee als vader te hebben. Hij bracht het gesprek steeds terug op het acteerwerk. Hij kon zijn vader niet overtreffen. Dat wist hij. Hij ambieerde rollen die het uiterste van je vergen en waar tegelijk actie in zit. Het was nog steeds het een of het ander, zei hij. Waarom zou het niet allebei kunnen: een echte acteursrol waarbij het publiek zag en voelde dat de acties die in het verhaal plaatsvonden niet alleen gerechtvaardigd waren, maar ook geloofwaardig.

In 1993 kreeg hij de kans om zo’n rol te spelen toen hij was gevraagd voor de hoofdrol in de duistere neo noir *The Crow*. Brandon Lee speelt Eric Draven, een jonge rockmusicus die samen met zijn vriendin door een bende wordt overvallen. Draven moet toezien hoe zijn vriendin wordt verkracht en vermoord, en daarna wordt ook hij vermoord. Maar zoals in de openingsscène van de film wordt uitgelegd:

People once believed that when someone dies, a crow carries their soul to the land of the dead. But sometimes, something so bad happens that a terrible sadness is carried with it and the soul can't rest. Then

sometimes, just sometimes, the crow can bring that soul back to put the wrong things right.

Eric Draven keert als onsterfelijke wreker terug uit de dood, schminkt zijn gezicht, en gaat met behulp van een kraai op jacht naar de bende die hem en zijn vrouw bruut hebben vermoord.

Het was een gedurfde beslissing voor hem om die obscure rol aan te nemen. Enkele jaren daarvoor hadden de bioscopen weliswaar een kassucces met *Batman* door regisseur Tim Burton, eveneens gebaseerd op een beeldverhaal, maar *The Crow* was veel rauwer, demonisch, gebaseerd op het duistere werk van tekenaar James O'Barr, en het miste dan ook het cartooneske wat de film van Burton wel had. De vraag was of het publiek het zou begrijpen.

Brandon Lee geloofde er enorm in. Dit was de rol die hem uit de schaduw van zijn vader zou laten komen. De donkere wolk zou optrekken. De hemel zou openbreken. Dit leek in niets op wat zijn vader ooit had gedaan. Hij keek uit naar de release en moest alleen nog maar enkele beginscènes opnemen waarin Eric Draven thuis wordt overvallen en vermoord. De regisseur had namelijk eerst alle scènes opgenomen waarin hij als de geschminkte wreker optreedt.

In een van die laatste opgenomen scènes wordt niet alleen het karakter Eric Draven vermoord, maar sterft ook Brandon Lee op de set door, zoals later gemeld werd in de pers, een noodlottig ongeval.

An accidental death.

De assistent-sheriff las voor de poorten van het politiedepartement een verklaring voor dat Brandon Lee, acteur en zoon van kungfu-legende Bruce Lee, in Wilmington, North Carolina op 31 maart 1993, op achtentwintigjarige leeftijd was overleden nadat hij op de set van *The Crow* per ongeluk was neergeschoten. Terwijl de artsen zijn leven probeerden te redden, stierf hij op de operatietafel aan zijn verwondingen.

Kort, bondig. Ze las het onaangedaan voor, als een verslag, en dat was het ook.

De samenzweringstheorieën waren hierna niet van de lucht, want hoe kon nu ook de zoon op zo'n jonge leeftijd sterven, vier jaar jonger nog zelfs dan zijn vader?

Ik was geschokt toen ik het hoorde, jongen, maar in Nederland verscheen er, buiten een kort bericht in het journaal en in de kranten, geen nieuws over Brandons dood. Ik kon niet online gaan om uit te zoeken wat er aan de hand was, want er was nog geen internet, geen wereldwijde nieuwspoort die om de paar seconden werd ververst.

Ik geloofde in een vloek noch in een samenzwering, maar ik begreep wel waar die achterdocht vandaan kwam. In *Game of Death*, de film van zijn vader, de film die geen film is, omdat Bruce Lee slechts de vechtschènes had opgenomen en de verhaallijnen nog gedraaid moesten worden, maar die vanuit commerciële overwegingen niettemin in 1978 met losse steken aan elkaar was genaaid en uitkwam als zijn laatste film, speelt hij het personage Billy Lo, een acteur die een sterfscène moet opnemen. Tijdens die opnames weet in het verhaal een moordenaar binnen te dringen en hij voegt zich bij de schutters die de acteur onder vuur moeten nemen. Wanneer de regisseur 'actie!' brult en het karakter Billy Lo een aanloop neemt, wordt hij door de moordenaar neergeschoten. Billy Lo overleeft in de film de aanslag ternauwernood, maar zet zijn dood in scène, waarna hij, eenmaal genezen en hersteld, op zoek gaat naar de bende die denkt hem vermoord te hebben. De overeenkomsten tussen die film en *The Crow* zijn opvallend, en de gelijkenis tussen de werkelijke dood van Brandon en het macabere spel van de dood in Bruce Lee's laatste film is een ziekelijke en morbide samenloop van het universum. Maar daarmee nog altijd geen opzet.

De verwarring bij het publiek was groot toen na verloop van tijd het technische rapport openbaar werd gemaakt. Het was zo'n onwaarschijnlijk verhaal dat veel mensen weigerden te geloven dat Brandons dood niet meer was dan een noodlottig ongeval.

De chaotische waarheid jaagt ons meer angst aan dan welke-samenzwering dan ook.

Het noodlottige ongeval.

De regisseur wilde tijdens de laatste opnamen van Brandon Lee eerst een close-up nemen, een shot waarbij de camera kijkt in de loop van het vuurwapen waarmee Eric Draven zal worden neergeschoten. Hij wilde dat het publiek de kogel daadwerkelijk zag zitten. Het hoofd van de rekvisieten, ook wel 'propmaster' genoemd, had geen kogels op de set en besloot een doosje munitie te halen. Ik heb altijd gedacht dat wanneer

iemand spreekt over een kogel dat dan het volledige object wordt bedoeld, maar in werkelijkheid betreft het slechts de metalen top, de punt. Daarna volgt de huls, de metalen behuizing met daarin de lading kruit, afgesloten met het slaghoedje. De propmaster besloot de kogel van de huls los te zagen en in de loop vast te lijmen, zodat de camera de punt in de loop kon filmen. Hij zag hierin geen gevaar, omdat de huls met daarin het kruit verwijderd was, en het wapen zou bovendien slechts voor dat ene shot gebruikt worden.

De volgende opnamedag werd hetzelfde wapen echter wél gebruikt, dit keer om de sterfscène op te nemen. Alle wapens op de set werden geladen met losse patronen, zogeheten losse flodders. Een losse flodder dankt zijn naam aan het feit dat er geen kogel bovenop de huls gevestigd zit. Er valt niets af te vuren, behalve los kruit dat een rookwolkje veroorzaakt op het moment dat de trekker wordt overgehaald. Maar in het specifieke geval van dit wapen zat de kogel nog altijd in de loop vastgelijmd, waardoor het op provisorische wijze plots geladen was en op scherp stond. Toen de scène werd opgenomen en de acteur die Brandon Lee moest neerschieten het wapen afvuurde, ontstond er zo'n geweldige druk in de loop dat de vastgelijmde kogel losraakte. Het explosieve kruit joeg het vastgelijmde metalen projectiel met veel geweld naar buiten waardoor het het lichaam van Brandon Lee kon binnendringen en op zijn weg alles verwoestte. De artsen in het ziekenhuis konden de bloedingen niet stoppen en wisten tijdens de operatie de kogel in het lichaam niet te traceren. Bij de autopsie ontdekten ze dat de kogel diep in zijn ruggengraat was geslagen.

Dat is het ware verhaal eromheen.

Ik weet niet meer precies hoe oud je was toen ik je dit treurige verhaal vertelde, maar ik zag dat het iets met je deed, en toen we het er onderweg naar Schiphol weer over hadden, omdat je de beeltenis van Brandon Lee als 'The Crow' op je koffer had gespoten, intrigeerde het je duidelijk nog steeds. Je bent gevoelig voor het leed van anderen. Je was van je stuk gebracht toen een zus van een klasgenootje op de middelbare school overleed aan de gevolgen van een meningokokkeninfectie. Je wilde er steeds met je moeder en mij over praten. Een jaar daarvoor was je juist opmerkelijk stil toen een van mijn kickboksleerlingen, met wie je regelmatig trainde, aan dezelfde infectie leed en daardoor in een coma belandde. Hij ontwaakte, maar had een lang revalidatietraject voor de boeg.

Je neemt het allemaal in je op. Ik zie het aan je. Is dat wat onze kennissen bedoelen als ze zeggen dat je het ‘ze allemaal zelf moet laten ontdekken’? Misschien hebben ze wel gelijk. Maar dat is makkelijker gezegd als je in een dorp woont waar iedereen elkaar kent, of in een buurt met alleen maar vrijstaande huizen en oprijlanen, en burens die op elkaars kinderen passen. Het is anders als je onder de rook van een grote stad woont, in een probleembuurt. Dan druk je op het hart. Dan waarschuw je. Dan verhef je als ouder je stem. Dan wijs je. Of, zoals in het geval van mijn moeder, sla je er soms op los, omdat je kind niet luistert naar je waarschuwingen.

We wonen inmiddels in een goede buurt, jongen, maar een paar wijken verderop is de sfeer heel anders, en ik weet dat er elke ochtend mensen ontstaan met frustraties, woede en agressie. Zover dat binnen mijn bereik ligt, wil ik je voor zulke mensen behoeden.

Brandon Lee werd achtentwintig. Hij zal voor eeuwig die geschminkte wraakengel blijven en heeft nooit geweten wat het is om je vrouw zwanger te zien, om vader te worden, en te bestaan in het leven van je kind.

Jouw favoriete rapper XXXTENTACION blijft voor altijd de belofte, de getormenteerde ziel die leed aan depressies en woedeaanvallen en wiens grote talent overschaduwde blijft door de donkere kanten van zijn karakter, maar hij heeft nooit geweten hoe het is om boven zijn demonen uit te stijgen, om te groeien en zijn broertje een man te zien worden.

De door jou zo bewonderde Basquiat zal altijd die revolutionaire neo-expressionistische jonge kunstenaar blijven die de kunstwereld op zijn kop zette, maar zijn succes heeft hij met niemand kunnen delen.

Na de dood van Brandon Lee zei Linda Lee, moeder, en weduwe van Bruce Lee dat ze het schitterende licht dat haar zoon was nooit zou vergeten, en dat de enige troost die ze nu vond in de vroegtijdige dood van haar man bestond uit de wetenschap dat hij niet had kunnen leven met het idee dat hij zijn zoon zou overleven en dat dat lot hem goddank bespaard was gebleven.

Op weg naar de taxistandplaats krijg je van twee jonge reizigers complimenten over de illustratie op je koffer. Het zijn twintigers met trolleys, allebei een beanie over hun hoofd getrokken en wijde sweaters aan.

‘*Did you do it yourself?*’ vraagt een van hen.

Je knikt.

'Amazing job! Is it the Joker?'

'It's The Crow.'

'Yeah, your right, my bad! Nicely done, man!'

De taxichauffeur neemt ondertussen onze koffers aan en stopt ze in de kofferbak. Ik geef hem de naam van het hotel. Hij knikt kortaf. Eenmaal onderweg zeg ik hoe we heten. Op zijn identiteitspas die aan de achteruitkijkspiegel bungelt lees ik dat hij Waheed heet.

'Most people call me Wyatt.' Een brede glimlach op het donkere gezicht. Daarna legt hij ongevraagd uit dat Seattle een stad is die wordt ingenomen door de technische engineers.

De zon staat hoog, maar verdwijnt soms achter samengeklonterde wolken die vanaf de bergen lijken te komen. Voor ons zien we de hoge flats van de stad opdoemen, maar nu rijden we nog langs houten huizen met grote verwaarloosde voortuinen, in de meeste gevallen afgerasterd met metalen hekwerk.

Onze chauffeur heeft het over de 'techies', die de hoge huurprijzen en hypotheek van Silicon Valley in San Francisco ontvluchten en steeds massaler naar Seattle trekken. Ze werken volgens Waheed vooral bij Amazon, de grootste internetwinkel van de wereld die Seattle koos als locatie en níét San Francisco. Het bedrijf schept veel werkgelegenheid voor afstuderende informaticastudenten, maar de tech-industrie trekt ook in Seattle de inkomensverhoudingen scheef en drijft de huurprijzen en hypotheek omhoog.

'Hell, we did it ourselves, didn't we? I didn't vote.'

We rijden nu over een tweebaansweg de stad binnen. Langs de weg staan veel hoge dennenbomen. Je stoot me aan en wijst naar de bergen in de verte, die als een uitgeveegde krijttekening nog vaag zichtbaar zijn in de grijze lucht. Het is een prachtig gezicht. De stad zelf is omringd door water, in het oosten door Lake Washington, en in het westen door Elliot Bay. Waheed zegt dat ons hotel in Lower Queen Anne ligt, een goede buurt, verzekert hij.

De liefde en de dood van Bruce Lee brengen ons naar Seattle.

Ik wilde onze reis in de VS in deze stad beginnen, omdat Bruce Lee als achttienjarige in San Francisco van de boot stapt en al snel naar Seattle gaat

om daar te studeren. Hij krijgt werk en onderdak bij Ruby Chow in het gelijknamige Chinese restaurant. Maar belangrijker nog: hij ontmoet hier Linda Emery, het Amerikaanse meisje op wie hij verliefd wordt, en dat zijn vrouw zal worden en de moeder van zijn kinderen. Ook krijgt hij hier zijn eerste leerlingen, als hij naast zijn studie begint met kungfu-lessen.

Na zijn dood besluit Linda Lee om het lichaam van haar man, geheel tegen de verwachtingen van het Chinese publiek in, vanuit Hongkong te laten overvliegen naar Amerika, zodat hij in Seattle begraven kan worden. Hier hadden we onze eerste gelukkige jaren, zegt ze tegen de pers. Wat evenzeer meespeelt is de politieke instabiliteit van Hongkong. De regio is dan nog in handen van het Verenigd Koninkrijk, maar zal mettertijd weer in handen komen van het moederland China. Linda weet niet wat daar de gevolgen van zullen zijn. Het moet voor haar en haar kinderen te allen tijde mogelijk blijven om zijn graf te bezoeken, vindt ze. Seattle lijkt een veilige keuze. Daar komt bij dat Bruce hield van het milde klimaat van deze stad, hij vond het heerlijk om te hardlopen in de regen.

Met andere woorden: hier vindt Bruce liefde, hier bevindt zich zijn laatste rustplaats. Zijn weduwe heeft, zegt ze, het begin en het einde van hun gezamenlijke leven bij elkaar gebracht.

De lange wegen, de huizen die de ene keer volledig uit hout zijn opgetrokken, dan weer uit beton en hout, de verlaten troosteloze voortuinen, de dennenbomen en de mist die lijkt neer te dalen, doen me denken aan de unheimische sfeer in David Lynch' *Twin Peaks*. Jij kent die tv-serie niet, jongen, want die werd begin jaren negentig uitgezonden. Ik heb mijn overpeinzing blijkbaar hardop uitgesproken, want Waheed zegt: *'We actually have a Twin Peaks here. You can drive up there and hike at Snoqualmie Falls.'*

Ik weet niet of we tijd hebben om de natuur van Seattle in te trekken. Die moet prachtig zijn, maar we zijn hier maar een paar dagen. Daarna vliegen we door naar San Francisco. Ik heb je eerder gezegd dat we niet elke plek zullen bezoeken waar Bruce Lee heeft gewoond en gewerkt, of waar hij naar school is gegaan of les heeft gegeven. Het is een halve eeuw geleden sinds hij overleed. Gebouwen zijn neergehaald, namen zijn veranderd, de meeste straten zullen zijn verdwenen of opgegaan in drukke verkeeraders. Veldjes werden parkeerterreinen. Restaurants kregen een ander

bestemmingsplan of een andere keuken en eigenaar. De zaaltjes die hij huurde voor zijn sportschool bestaan niet meer of zijn verbouwd.

Linda heeft ooit in een interview gezegd dat ze in hun begintijd leefden als nomaden. Ze bezaten niets, woonden in bij vrienden, verhuisden vaak in Seattle en daarbuiten en bleven nergens heel lang. Ik zoek ongetwijfeld naar een geest die er allang niet meer is, maar toch hoop ik dat we enkele locaties kunnen bekijken, zoals zijn begraafplaats, en verder een gevoel te krijgen van de plek waar hij heeft gewoond. Of zoals ze hier zeggen: *to get a vibe*. Ik wil weten wat voor mentaliteit hier hangt, hoe er wordt bewogen, of hij in deze stad nog ergens bestaat. Nu heb ik veel biografieën over hem gelezen, de ene is beter dan de andere. Steeds komen in zijn levensverhaal dezelfde steden aan de westkust van Amerika terug. Seattle. San Francisco. Los Angeles. Ik ben benieuwd naar de geografische afstanden die hij heeft afgelegd, de culturele verschillen.

‘Nirvana komt ook uit Seattle,’ zeg je.

‘*Yeah, that’s right,*’ zegt Waheed, die het woord Nirvana herkent. ‘*You like Nirvana?*’

Hoe jong was je eigenlijk toen ik ‘Something in the Way’ van Nirvana eindeloos op herhaling had staan? Zes, zeven? Jij had zonder dat ik het wist een fragment van het nummer opgenomen op een speelgoed-geluidsrecorder en dat speelde je op de meest ongepaste momenten af. Dan zaten we aan tafel in een restaurant met vrienden of we waren thuis en was je in je kamertje aan het spelen en dan hoorden we ineens de gekwelde stem van Kurt Cobain. Voor onze vrienden een zorgelijk contrast: een jongetje van zes dat gebiologeerd naar de stem van Kurt Cobain luistert, voor ons lachwekkend en vertederend.

‘*Your hotel is close to the Space Needle and the Museum of Pop Culture,*’ zegt Waheed. ‘*You guys should check it out. They have an exhibition on Nirvana.*’

Hij rijdt de Queen Anne Avenue North op en wijst door de voorruit.

‘*There it is.*’

De Mediterranean Inn is op een straathoek gelegen. Waheed stapt uit om onze koffers te pakken, maar hijst eerst zijn broek aan de lussen omhoog, over zijn buik heen.

We weten dat Seattle geen grote toeristische stad is, maar deze straat ziet er opmerkelijk verlaten uit. Aan de overkant liggen bij een verkeersbord vuilniszakken en los straatvuil opgestapeld. Ik moet erom lachen, omdat deze wijk er op het eerste gezicht nogal luxe uitziet. Plotseling kan ik me goed voorstellen hoe David Lynch hier, tegen de grens van Canada, omringd door bossen en bergen, een absurdistisch tafereel voor zich zag waarachter een huiveringwekkend geheim schuilging.

Het wordt nog curieuzer op het moment dat we de jonge hotelreceptioniste ontmoeten. Ze heeft een kortgeschoren kapsel, tunnels in haar oren, piercings in haar lip en een tatoeage op haar voorhoofd. Het is niet goed te zien, maar de letters bij haar haarlijn vormen een zin, een citaat.

'Welcome!' zegt ze. 'Hope you had a good trip coming over here.'

Ze vraagt onze paspoorten en schrijft ons in. Ik kijk even om me heen. Plavuizen op de vloer, blankhouten meubelen met gekrulde armleuningen in de lobby, geel licht dat heel soms even flikkert, alsof de stroom dreigt uit te vallen. Het oogt als een oud, maar betrouwbaar hotel. Het meisje geeft me onze hotelcard en ons kamernummer. Ik bewonder ondertussen haar voorhoofd.

'Nice tattoo,' zeg ik en wijs naar haar gezicht. *'What does it say exactly?'*

'Oh, that,' zegt ze. *'Well, that's just my craziness. It's a Twin Peaks quote: Fire walk with me.'*

Jij begrijpt mijn glimlach niet meteen. De bevreemding hier lijkt opgezet, alsof we onderdeel zijn van een toneelstuk dat ze hier speciaal voor ons opvoeren. Het meisje lijkt me te jong om de serie in de jaren negentig te hebben gezien, maar misschien hoort het bekijken van de serie bij je opvoeding als je in deze wijk woont, of vlak bij het bergdorpje Snoqualmie Falls.

Ze legt een stadsplattegrond op de balie en vraagt waar in Seattle onze interesse naar uitgaat en ik leg uit dat we hier maar een paar dagen zijn. Onze voornaamste reden is een bezoek aan het graf van Bruce Lee.

'Really? Great! At Lake View Cemetery, right?'

Ze zoekt met haar pen de begraafplaats op de kaart en zet er een kringetje omheen.

'I think it's awesome, that you want to pay respect to your hero. Love it. I've never been to his grave myself, but one day I will. Love Bruce Lee.'

Ze vraagt tot slot of we hulp nodig hebben met onze bagage, maar we zijn niet zwaarbepakt en zonder overleg zeggen we allebei dat we onze eigen koffer aankunnen.

We nemen de lift naar de zesde verdieping. De wieltjes van onze koffers piepen als ze over het zachte tapijt rollen. We ontgrendelen onze kamerdeur en treffen er niets dat afwijkt van een reguliere hotelkamer: bureau, schilderij boven bed, nachtkastjes, bijbel in lade, mufte gordijnen, en een douche met galmende leidingen op het moment dat je de kraan laat lopen.

Je kijkt uit het raam en zegt: ‘Volgens mij is de Space Needle achter die flats, pap.’

De Space Needle is een prachtig vormgegeven observatorium in art-decostijl, gebouwd ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling die hier in 1962 werd gehouden. Een curieus kunstobject. Typisch jaren zestig zou je nu zeggen.

Toen ik je thuis over het monument vertelde zei je: ‘Een soort Euromast, eigenlijk?’ Die toren werd in 1960 gebouwd ter gelegenheid van de Wereldtuinbouwtentoonstelling, de Floriade, en in hoogte (184 meter voor de Space Needle en 185 meter voor de Euromast) komen ze nagenoeg overeen. De Space Needle lijkt op een ufo zoals men die sinds de vermeende crash van een ufo in Area 51 in de jaren zestig regelmatig zag, en ik moet toegeven dat het mij niet om de toren zelf gaat, maar om wat zich hier heeft afgespeeld. De schotel is voor mij een kap, een paraplu waaronder verhalen verborgen liggen, waaronder schimmen zich drooghouden voor de regen van Seattle en nog altijd schaduwen werpen op een verleden waar Bruce Lee deel van uitmaakt. Het gaat me hier om die schaduwen, en om de liefde.

Ik schreef het al: hij kwam als achttienjarige met de boot aan in San Francisco en werd daar bij de haven opgehaald door een oude kennis van zijn vader, die hem meenam naar Chinatown. De voornaamste zaken werden meteen voor hem geregeld: onderdak en werk. Bruce Lee had in Chinatown een bijzonder klein appartement aan 654 Jacksonstreet, waarvan hij de keuken en badkamer deelde met enkele andere Chinese migranten. Een doorgangappartement. Overdag hoefde hij alleen maar over te steken naar het Chinees restaurant waar hij als bordenwasser en kelner aan het werk kon.

Na een paar maanden vertrok hij naar Seattle. Hier had hij zich ingeschreven aan de Edison Technical School. Geen voor de hand liggende keuze, maar hij had tijd verspild in Hongkong en moest, om zijn vader te plezieren, nog altijd zijn highschooldiploma halen. Een andere kennis van zijn vader, restauranteigenaresse Ruby Chow, ontfermde zich hier in Seattle over hem, gaf hem onderdak in de kamer boven het restaurant waar hij, als hij niet op school zat, voor zijn kost en inwoning moest werken.

De technische highschool bestond niet uit bollebozen, maar voornamelijk uit grote stoere Amerikaanse jongens met een arbeidersachtergrond of militaire dienstjaren, en die niet snel terugdeinsden voor een fysieke uitdaging. Sommige jongens op school deden aan boksen en ze zagen de kleine Chinees, die geen kans onbenut liet om op school zijn kungfu te demonstreren, nu niet meteen als een bedreiging.

Bruce Lee nam op Edison Tech zijn studie eindelijk serieus en werd zelfs een fanatieke lezer. Hij wilde weten waar meester Yip Man zijn wijsheid vandaan had en verdiepte zich in het taoïsme. Hij wilde beter worden in kungfu. En om zijn vader niet teleur te stellen was hij van plan om na zijn highschooldiploma te gaan studeren aan de universiteit. Maar hij was ook nog steeds Lee Siu Loong uit Kowloon, de kleine draak, de straatvechter, charmeur en acteur die wist hoe hij moest intimideren, imponeren en een publiek moest vermaken. Op de boot onderweg naar San Francisco had hij ontdekt dat de andere reizigers wel interesse hadden in zijn kungfu, maar zich alleen bereid toonden om voor zijn vaardigheden als stijldanser te betalen. Hij was immers de cha cha-kampioen van Hongkong. Het bleek de perfecte manier om zijn tijd aan boord door te brengen in de eerste klasse, waar hij de rijkere passagiers leerde om zijn soepele dansbewegingen na te doen, soms tegen betaling, soms om zijn verveling tegen te gaan, soms om kungfu-technieken uit te wisselen. Er bestaan verschillende anekdotes waarbij Bruce Lee zijn dansvaardigheden niet alleen zou hebben gebruikt aan boord, maar ook later zou hebben aangeboden aan bevriende Chinese vechtkunstenaars in de vs in ruil voor lessen in specifieke kungfu-stijlen die hij nog niet kende en beheerste. Bruce Lee leerde zo'n stijl in een paar lessen, maar omgekeerd kregen de vechtkunstenaars de cha cha binnen zo'n korte periode niet onder de knie.

Hij ontdekte dat mensen ontvankelijk waren om van hem te leren, dat ze naar hem wilden luisteren en dat hij het talent had om zijn kennis over te

brengen. Nu was stijldansen een plezierige vrijetijdsbesteding, maar in zijn hut moet hij erover nagedacht hebben hoe geweldig het zou zijn als hij ook zijn geliefde kungfu kon verspreiden. Aan de westkust van de Verenigde Staten waren er weliswaar Chinese kungfu-meesters actief, maar die hadden ervoor gekozen, geheel naar de traditie, om vooral Chinezen les te geven, en die beperking wilde Bruce, ondanks de tegenstand die hem dat opleverde, zichzelf niet opleggen.

Hij imponeerde op Edison Tech zijn medeleerlingen met de Wing Chun-stijl van Yip Man. Wanneer hij een leerling uitdaagde om een klap uit te delen, dan ontmantelde hij zijn aanvaller binnen enkele seconden, en vouwde hij diens armen in een knoop, waarbij hij zelf nog steeds een arm vrij had en plagerig op het hoofd tikte van zijn aanvaller en vroeg of er iemand thuis was. De verhalen over zijn schooldemonstraties hebben bijgedragen aan zijn mythevorming. Ze gaan allemaal over zijn snelheid en zijn kracht, en over de theatrale manier waarop hij zijn kungfu liet zien. Hij wist authentieke vechttechnieken te combineren met dramatische effecten en een uniek gevoel voor flair en humor. De stoere ‘blue collar’-jongens, die eraan gewend waren om zo nu en dan een partijtje te knokken, keken naar een nieuw soort schepsel, een kruising tussen een illusionist en een performance artist. Wat was echt, wat was illusie? Zo snel kon niemand zijn, toch? Het was een truc. Het moest een truc zijn. En als het echt was, waren de spieren van hun schoolgenoot vast zo gebouwd dat hij fysiologisch gezien een voorsprong had.

De eerste leerling aan wie Bruce Lee ooit les gaf was een zwarte Amerikaanse jongen, genaamd Jesse Glover. Hij studeerde net als Bruce aan Edison Tech in Seattle en was overdonderd door de demonstraties en snelheid van zijn Chinese schoolgenoot. Nu was Jesse niet onbekend met vechtsport, maar dit had hij nog nooit gezien. In interviews heeft hij herhaaldelijk verteld hoe hij de jonge Bruce Lee op weg naar school probeerde te imponeren door voor hem uit te lopen en tegen telefoonpalen te slaan en te schoppen, maar elke keer liep de goedgeklede Chinese jongeman hem voorbij, totdat Jesse vroeg of hij Bruce Lee was, en als dat het geval was of hij hem dan wilde aannemen als zijn leerling. Bruce vroeg een dag bedenktijd en stemde de volgende dag in, onder twee voorwaarden: Jesse kon niet naar het restaurant komen waar hij werkte, en hij kon hem ook niet binnenlaten in zijn kamer. Chinezen in Amerika werden

gekleineerd en gediscrimineerd, maar hielden er zelf ook vaak racistische opvattingen op na, en Ruby Chow en het Chinese personeel van haar restaurant moesten niets hebben van zwarten. De lessen moesten plaatsvinden op school, op het nabijgelegen veldje, of bij de trappen van de school.

Bruce Lee, de leerling, die nog maar een jaar geleden in Amerika was aangekomen en dankbaar moest zijn dat hij boven het restaurant van Ruby Chow mocht verblijven, was er niet meteen op uit om een voorvechter te worden in de strijd tegen het racisme, maar hij was ook zeker niet bereid om zich aan de heersende opvattingen te houden. Hij werd daardoor de eerste Chinese kungfu-meester die in het Westen les gaf aan een niet-Chinees, en dan ook nog aan een zwarte Amerikaan. Ongekend in die tijd. Sommige kungfu-meesters uit de Chinese gemeenschap aan de westkust die later over hem hoorden zeiden: 'Hij is niet eens een echte meester.' Bruce Lee haalde zijn schouders erover op. Hij volgde eenvoudig zijn eigen weg en hield zich aan zijn eigen morele kompas. Het aannemen van Jesse als leerling was een soort geweldloos verzet, of zoals hij het zijn personage in *Enter the Dragon* liet uitleggen: *'Its a way of fighting without fighting.'* De kunst van het gevecht zónder het gevecht. Hij koos een subtiele weg om te bereiken wat hij wilde bereiken: absoluut meesterschap. Zonder leerling ben je geen meester. Jesse wilde van hem leren, en hij wist nóg wel een paar jongens, sommigen blank, sommigen met een andere etnische achtergrond. Ze hadden zijn demonstratie gezien en waren bereid om zijn lessen te volgen.

Bruce was achttien jaar en had zelf nog maar vijf jaar les gehad van Yip Man, maar, zelfverzekerd als hij was, beschouwde hij zichzelf als een van de zes beste leerlingen van de oude meester en hij vond zichzelf ervaren genoeg om les te geven. Het was voor hem bovendien een perfecte kans om met de veel grotere Amerikanen te trainen en zijn stijl aan te passen aan de zwaardere en langere lichamen. Welke Chinezen deden dat? Hij gaf les aan de jongens, maar hij trainde tegelijk zichzelf. Zijn leerling Jesse zou na de dood van zijn meester over die periode zeggen: 'Het was 1960, een roerige tijd. Bruce en zijn eerste leerlingen uit Seattle zagen eruit als een groep afgezanten van de Verenigde Naties: we waren zwart, wit, Latijns-Amerikaans, Oriëntaals. Hij gaf er geen moer om hoe je eruitzag en waar je vandaan kwam, en hij liet zich door niemand iets anders vertellen.' Een

stoutmoedige houding voor een jonge Chinees die nog maar net van de boot was gestapt.

Tijdens een demonstratie van zijn kungfu op Garfield High, een naburige school, keek een jonge Linda Emery toe, die van haar vriendin al had gehoord over een exotische jongeman die eruitzag als een oosterse James Dean. Ze hoorde hem spreken over zijn vechtkunst en was betoverd door zijn demonstratie en charmes.

Haar vriendin had gelijk.

Je vindt de stilte in de wijk van ons hotel fascinerend, zeg je, en je verbaast je over het tentenkamp dat achter ons hotel is opgetrokken.

‘Daklozen,’ leg ik uit.

We lopen erlangs, en passeren verderop de vuilstort die we bij aankomst in de straat al zagen. Het blijkt een molshoop voor een zwerver die er juist onder vandaan kruipt.

‘Niet echt een toeristenstad, volgens mij,’ zeg je. Maar later, als we de tram nemen naar het centrum, zien we dan toch een stroom toeristen.

Seattle is de stad van de grungerock. Jij bent van een generatie die shirts draagt van bands die je niet eens kent, of waarvan je vaag hebt gehoord. Maar je kent Nirvana. Ik hoor Kurt nog altijd krijsen en dan weer mompelen als je aan het tekenen of schilderen bent, afgewisseld met jazz, en dan vooral de wilde klanken van John Coltrane, die dan weer worden opgevolgd door de opzweepende teksten van Kendrick Lamar of de emotionele uithalen van Frank Ocean.

Seattle is niet alleen beroemd vanwege de grunge, maar ook om zijn verse vis die luidkeels over de toonbank wordt geworpen in Pike Place Market. Een toeristische trekpleister met vier blokken aan marktkramen en een handelsgebouw met op de eerste verdieping verschillende visstalletjes, al kun je er in de drukke straatjes ook kraampjes vinden waar je poëzie op tegeltjes, houten gitaartjes, dromenvangers, wierook en sieraden kunt kopen. De havenstad lijkt met de vele kramen een grote visafslag.

We kijken uit het raam van een visrestaurant naar de auto's die langs de haven rijden. De stad is drukker, voller, dan in de dagen van Bruce Lee, maar door deze straten moet hij hebben gewandeld, wanneer hij uit school kwam, of wanneer hij klaar was met zijn werk in het inmiddels afgebroken restaurant van Ruby Chow, waar hij met zijn niet-Chinese gewoonten steeds

vaker aanvaringen kreeg met de eigenaresse. Zo noemde hij haar, volgens verschillende biografen, altijd bij haar voornaam en weigerde hij de respectvolle titel van ‘tante’ te gebruiken of haar desnoods aan te spreken als ‘mevrouw Chow’.

Na het behalen van zijn highschooldiploma schrijft hij zich in 1961 volgens plan in aan de University of Washington, een openbare universiteit in Seattle waar hij kiest voor de studie filosofie. Linda Emery kiest twee jaar later voor dezelfde universiteit, en als ze ontdekt dat de jonge charmante kungfu-leraar er studeert en demonstraties geeft, vraagt ze of ze een van zijn leerlingen kan worden.

Hij gaat akkoord.

Je weet dat je moeder en ik elkaar hebben ontmoet op school. Ze was een van de drie gekleurde meisjes in mijn klas, en ik had niet eerder een meisje gezien met zo’n schittering in haar ogen. De meeste meisjes waren bovendien niet zo gul met hun lach, als ze al durfden te lachen. Ze was op dat moment overigens meer geïnteresseerd in een andere blonde jongen, wiens ouders een fotowinkel hadden, en die later in de zaak wilde werken. Een verwende jongen, vond ik. Hij schreef regelmatig briefjes naar het mooie Indische meisje dat ik stiekem begeerde.

We werden dus niet meteen verliefd, of beter gezegd: je moeder zag me niet staan. Op dertienjarige leeftijd waren meisjes een groot mysterie voor de jongens, in elk geval voor mij.

Bij Bruce en Linda, die al iets ouder waren, liep het iets voortvarender. Natuurlijk had hij tijdens de trainingen haar atletische lichaam gezien, haar moderne, korte kapsel, en de grote groenblauwe ogen. Toen hij een kungfu-techniek met haar oefende en hij haar letterlijk omverwierp, leunde hij voorover en fluisterde hij in haar oor of ze er iets voor voelde om een keer met hem af te spreken buiten de les. Linda lag op de grond, nog buiten adem van de plotselinge worp en zei ‘ja’.

Ik was voor de familie van je moeder de jongen uit het verkeerde milieu met wie ze niet mocht omgaan. Ze verdween ook nog eens van school, omdat je opa en oma vonden dat de school een slechte reputatie had en het slagingspercentage te laag lag. Ondertussen zakte ik terug van de havo naar de mavo en bleef ik ook nog zitten. Ik was volgens de meeste docenten een herrieschopper, een probleemzoeker, een lastige jongen. De docenten van

geschiedenis, Engels en biologie vonden me daarentegen best geïnteresseerd.

De biologiedocent zei: ‘Je hebt alles in je om te slagen, maar je hebt ook iets in je waarmee je jezelf volledig naar de vernieling helpt. Wat wordt het?’

Ik was een vervelende leerling omdat ik weigerde mij door docenten in een hokje te laten stoppen. Mensen houden van overzichtelijkheid. Wat je ergens in kunt stoppen vormt geen bedreiging meer. Ze wisten niet wat er in mij omging, maar ik geef toe: dat was ook hun taak niet. Het was hun taak de lesstof over te brengen. Ze wisten niet hoe ik me op straat staande moest houden, ze wisten niet dat ik bij je zieke overgrootmoeder opgroeide. Ze begrepen niet hoe machteloos ik mij voelde als ze fluisterde dat het ‘de beestjes’ waren die haar opaten, en vroeg of ik er niets tegen kon doen. Ik vervloekte mezelf, omdat ik zo nietsbetekenend was. Ik wilde geheime krachten hebben waarmee ik mijn oma kon redden.

Ik schoot steeds tekort. Zo voelde het. En zo was het ook. Zo zat ik in een schoolbank. Zo liep ik over het schoolplein, boos, gefrustreerd, verongelikt. Hoe vaak ik ook haar rug masseerde, hoe vaak ik ook geduldig haar geweeklaag aanhoorde, ik kon haar niet helpen. Ze wisten op school niet dat mijn vader ervandoor was gegaan en dat ik had ontdekt dat ik een andere vader had, een verwekker, met een andere achternaam, die ik niet kende. Waar ik wel vandaan kwam deed er niet toe. Wie niet voor je zorgt, bestaat niet, zei je oma. Maar je opa Leo, van wie ik mijn achternaam kreeg, koos er evenmin voor om nog langer deel uit te maken van mijn leven. De docenten wisten niet dat ik iemand had gevonden, een meisje, en zij liet mij zien wat ik daarvoor niet kon zien. Een zekere lichtheid. Een soort moed om te durven genieten van wat het leven ook te bieden had, en ja, dat kon haar lach zijn. Ik durfde haar toen nog niet te benaderen en te vertellen wat ik voor haar voelde, maar voorlopig was het genoeg dat ik wist dat ze bestond.

Ze verdween, uiteindelijk, zonder dat ik haar ooit een kus heb kunnen geven. Ze ging naar een betere school, en ik moest nog altijd de vraag van mijn biologiedocent beantwoorden.

‘Wat wordt het?’

Je zal vast denken dat ik naïef was, maar ik had inmiddels Bruce Lee aangenomen als mijn gids, en ik zei dat ik van plan was om de wereld te

veranderen. In elk geval de wereld om mij heen. Ik wilde raken en aanraken. Aanraken zoals je iemand op zijn borst prikt. Bruce Lee zou spreken over een 'fingerjab'. Een stoot met de vingers. Aanraken om te laten zien dat je altijd het verschil kunt maken, al was het maar voor één mens.

'Stop dan met klooiën,' zei mijn biologiedocent.

Bruce nam Linda voor hun eerste afspraakje mee naar de Space Needle, een gloednieuw observatorium met een café en een hip restaurant van waaruit je uitzicht had over de hele stad. Linda heeft hier in interviews uitvoerig over verteld. Ze herinnerde zich nog hoe hij tijdens het etentje honderduit praatte. Misschien wilde hij haar imponeren. Misschien kwam het door de grote droom die hij koesterde en raakte hij er niet over uitgepraat: hij wilde een kungfu-school openen, en dan niet alleen met het groepje leerlingen dat hij inmiddels in Seattle verzameld had, maar een echte commerciële school. En waarom niet, als het allemaal goed zou uitpakken, meteen een paar scholen aan de westkust? Amerika was er klaar voor, vond hij. En met haar aan zijn zijde zou niets onmogelijk zijn. Linda, opgegroeid in een blank, katholiek gezin met een strenge moeder en een norske, grillige stiefvader, droomde met hem mee, maar wist dat haar ouders een gemengde relatie niet zouden goedkeuren. Ze wist dat ze op veel weerstand zou stuiten, thuis, van haar omgeving, van haar vriendinnen. Maar als ze bij Bruce was leken die problemen ver weg; kleine obstakels die hij wegwuifde of waar hij zijn schouders over ophaalde. Bruce werd haar geheime vriendje. In dat collegejaar studeerden ze allebei trouw aan de universiteit, en maakten ze plannen voor de toekomst. Natuurlijk vreesde ze de reactie van haar ouders: een Chinees en een blank meisje in het Amerika van de jaren zestig. Dat zou alleen maar moeilijkheden geven. Welke ouders zaten te wachten op een gemengde relatie?

Vanuit het stadscentrum hebben we de monorail genomen naar Seattle Center, een recreatiegebied in de buurt van de Space Needle, en we blijven het idee houden dat we in een stad zijn beland waar de theatervoorstelling voorbij is en er nog wat bezopen gasten, zwervers en paradijvogels zijn overgebleven. Misschien ligt het aan de lege straten die naar de Space Needle leiden, het holle gekletter van de fontein waar wat stelletjes omheen

hangen, de grotendeels verlaten markthal, die een miniatuurversie lijkt van de Rotterdamse markthal. Of misschien komt het door de uit vorm geraakte Darth Vader die op een zeepkist staat met zijn lichtzwaard en een afgezakte zwarte broek, waardoor we zijn geel-wit gestreepte onderbroek zien, en aan wie de meeste mensen voorbijlopen. We lachen erom, en tegelijk heeft de stad iets treurigs.

We kopen toegangkaartjes voor de Space Needle. Als we al na veertig seconden boven zijn en het uitzicht met de hoge gebouwen, de haven, de industrie en Elliott Bay bewonderen, vraag je ineens naar je moeder en mij. Hoe dat toen ging. Misschien ook wel omdat ik je vertelde over het eerste afspraakje van Bruce Lee dat hier plaatsvond.

Je herinnert me aan mijzelf op jouw leeftijd. Ik was op mijn zeventiende nog niet zo met meisjes bezig. Ik was er niet naar op zoek, bedoel ik. Ik wist niet eens precies hoe dat in zijn werk ging: meisjes versieren. Ik geloofde er ook niet in. Het klonk of je te maken had met een speciaal soort diertje en als je dat maar goed dresseerde, dan zou het doen wat je wenste, en dat was natuurlijk seks, de ijdele pogingen daartoe, of de weg ernaartoe. Een paar zomers had ik veel vriendinnen, maar nooit op die manier. Ze kwamen, meestal in afwezigheid van je oma, bij me thuis. We hadden eindeloze gesprekken, en die gingen over het leven na school, hoe het er thuis aan toging, wat we wilden, waar we op hoopten, waar we van droomden. Soms hadden ze zelfs al een vriendje. Voor sommige meisjes was ik als de homovriend tegen wie ze alles konden zeggen. Mij maakte het weinig uit. Ik dacht minder aan mijn eigen sores als ik naar hen luisterde. Ze vonden me een serieuze jongen, zoals jij ook vaak wordt gezien als een serieuze jongen die alleen maar leeft voor zijn kunst en zijn ambitie om naar de kunstacademie te gaan. Natuurlijk is dat niet zo. Ik zie hoe blij je kijkt als je sommige berichtjes leest op je telefoon, hoe je bezig bent met je uiterlijk. Je geeft erom hoe je jezelf presenteert. Je moet lachen als je van sommige vrienden hoort dat ze berichtjes krijgen van meisjes waarin die zeggen dat ze zich vervelen. Jou lijkt het vermoeiend, steeds met iemand bezig te zijn die kennelijk geen idee heeft wat ze moet doen met haar leven. Jij begrijpt volgens diezelfde vrienden nog niet helemaal het spel dat ze spelen.

Verveling is volgens hen geheimtaal voor: ik wil seks.

Ik was vast veel onhandiger dan jij. Ik heb die complexiteit van schijn en poses in de liefde nooit begrepen.

Toen ik eenmaal uit het ziekenhuis kwam met een gereconstrueerde rug was mijn verlangen naar echtheid groot. Een echte stem. Echte woorden. Een echte blik. Ik was de speelsheid die mijn leeftijdsgenoten hadden verloren. Het flirterige spel van aantrekken en afstoten dat de jongens en meisjes in mijn klas met elkaar speelden was mij vreemd. Toen zij hun diploma kregen uitgereikt, lag ik onder het mes. Toen zij een uitbundig examenfeest hielden, kon ik door de ingreep een maand niet meer lopen en werd mijn mavodiploma in een kluis op school bewaard. Toen zij plannen maakten voor de toekomst, adviseerden de artsen mij om me een jaar te richten op mijn volledige herstel en nog niet te denken aan een vervolgstudie of een baan.

Na dat jaar zag ik het Indische meisje weer dat plots van school was gegaan. Het meisje dat ik nooit had durven kussen. Het was de eerste keer dat ik, arm in arm met Laynel, verder durfde te bewegen dan het nabijgelegen winkelcentrum. We gingen naar de plaatselijke discotheek, en daar zag ik haar dansen. Toen ze me zag gaf ze met haar mooie lach een blijk van herkenning, en danste nog even door met een vriendin, totdat ze drinken ging halen bij de bar en naar me toekwam.

‘Hoe gaat het met je?’ vroeg ze. ‘Ik hoorde dat er iets ergs was gebeurd.’

‘Ik heb een ongeluk gehad.’

‘Ik weet het, iedereen in de stad heeft het gehoord. Er gingen gekke verhalen rond. Dat je niet meer kon lopen en zo. Maar nu sta je ineens hier.’

Ik pakte haar hand en drukte hem tegen mijn borst zodat ze het korset kon voelen.

‘Wat is dat?’ vroeg ze.

Ik boog een stukje voorover zodat ze me met de harde muziek beter kon verstaan en toen hoorde ze de scharnieren van het korset piepen.

‘Jeetje, maak jij dat geluid? Shit, zeg!’

‘Half mens, half machine,’ zei ik lachend.

Die avond bleven we in elkaars gezelschap. Laynel was blij dat ik haar tegen het lijf was gelopen, want ik had op de regenachtige dagen die we in de portiek van onze flat doorbrachten steeds over haar gesproken, en nu verscheen ze ineens in die discotheek. Laynel vertrok eerder naar huis,

omdat ik, zoals hij het zei, in goede handen was. Haar vriendin vroeg of ik je moeder wilde thuisbrengen, dan wist ze dat ze veilig was.

Even voelden we ons wat onwennig, zonder anderen erbij. Dat was nooit eerder gebeurd.

Onder de lantarenpaal bij haar flat nam ik afscheid. Ik weet niet meer goed wat ik tegen haar zei, maar ik wilde haar eigenlijk nog niet laten gaan. Ze zag er prachtig uit met haar korte plooirokje en haar lage laarsjes. Ze had toen nog niet het lange zwarte krulhaar waar jij later als baby graag naar greep. Ze had, in tegenstelling tot andere Indische meisjes, kroezig haar dat ze had opgeschoren. Ze had een uitgekamd kuifje en zachte kuiltjes in haar wangen. Voor mij leek ze op Shari Belafonte, op Janet Jackson en ook op het blinde meisje in de videoclip van Lionel Ritchie's 'Hello'. Ik kon me niet voorstellen dat ik haar ooit zou durven aanraken, en misschien moest ik dat gewoon maar zeggen, bedacht ik.

Ik was net zo oud als jij nu en gaf eerlijk toe dat ik, doordat ik nogal veel gedoe had gehad, er nooit toe was gekomen om heel druk bezig te zijn met meisjes, en dat ik dus–

En toen stapte ze naar voren en kustte ze mij.

Op het platform van het observatorium voelen we de wind van Seattle in ons gezicht en voor een ogenblik zeggen we even niets tegen elkaar. Misschien knalt het glazuur van je tanden als ik vertel dat je moeder en ik elkaars eerste liefde waren, en dat jij bent geboren uit die liefde.

Bruce Lee ging nog geen jaar met Linda om toen ze ontdekte dat ze zwanger van hem was. In eerste instantie was ze bang dat ze hem met dit nieuws zou weggagen, en hoewel hij tegen haar zei dat hij er juist heel gelukkig mee was, moet hij zich ook hebben afgevraagd of hij de verantwoordelijkheid voor een gezin kon combineren met zijn dromen. Hij vertrok voor een korte periode naar een Chinese vriend in Oakland, sprak er met een paar vrienden over, vroeg zich af wat hij moest doen, en kwam toen terug om met Linda te trouwen en in Seattle een serieuze sportschool te beginnen. Dat betekende geen lessen meer op veldjes, pleintjes en in parkeergarages, maar in een zaal. Er zou vanaf nu contributie moeten worden betaald. En zijn leerlingen moesten hem tijdens de les aanspreken met 'sifu', het Chinese woord voor 'meester'. Die veranderingen vielen bij sommige leerlingen, die hem nog kenden van Edison Tech, niet in goede

aarde. Een hecht groepje bleef, er kwamen leerlingen bij, en met die groep richtte hij zijn sportschool op waar hij zijn Chinese voornaam aan gaf: Jun Fan Gung Fu Club.

Toen ik voor het eerst bij je opa en oma thuiskwam om mij voor te stellen, was daar ook de oma van je moeder. Iedereen zat in de keuken. Nu weet ik dat dit een clichébeeld is van een Indische familie, maar er werd inderdaad gekookt. Het huis rook naar kruiden, en alles in de keuken stoomde, pruttelde en knetterde. Op tafel siste versgebakken kroepoek.

‘Hoe heet je?’ vroeg je moeders oma.

‘Alex,’ zei ik.

‘Hoe?’

‘Alex,’ zei ik nogmaals.

‘Arend, heet-ie,’ zei haar oma tegen de Indische vrouw die in de pannen aan het roeren was en daarna haar handen schoonmaakte om mij een hand te geven. Een Indische man las de krant en keek mij amper aan. Ik stelde me aan beiden voor. Hij gaf me een haastige, ongeïnteresseerde blik en een slappe hand.

Linda wilde er met Bruce vandoor. Ze wist zeker dat haar ouders hun relatie niet zouden goedkeuren, en nu was ze ook nog zwanger. Bruce voelde er weinig voor, maar Linda kende haar ouders beter dan hij. Het vervelende voor Linda was dat voorgenomen huwelijken in die tijd in de krant werden aangekondigd, en Linda’s tante, die de krant dagelijks uitploos, ontdekte haar naam en sloeg alarm.

Ik moet bekennen dat ik mij niet erg welkom voelde in de familie van je moeder. Ik had altijd begrepen dat Indische mensen zo gastvrij en vriendelijk waren, in elk geval was dat het beeld dat er heerste, maar misschien was dat geschapen door het koloniale verleden waarbij de Nederlander de bezetter was, de Indonesiërs de onderdrukten die zich noodgedwongen gedienschtig moesten opstellen en de Indo’s de koorddansers, die met hun gemengde bloedlijn tussen wal en schip vielen en leerden om de Nederlandse heersers naar de mond te praten. Toen je opa en oma eenmaal naar Nederland waren gevlucht belandden ze in pensions, en ook hier moesten ze zich gedragen, eten wat de pot schaft. Als zeventienjarige jongen denk je niet aan deze geschiedenis.

De familie van Linda werd bij elkaar geroepen en was in rep en roer. Wat dacht ze, eigenlijk? Ze zat op de universiteit. En wie was die jongen met wie ze wilde trouwen? Li? Lee? Wat was dat voor naam? Waarom kon ze niet wachten? Hoe lang was dit al gaande?

Bruce kwam later binnen en stelde zich voor: *'Hi, my name is Bruce Lee, I want to marry your daughter. Oh, and I'm Chinese, by the way.'*

Zijn jolige toon werd door de familie niet op prijs gesteld. Wie dacht hij wel dat hij was? Hoe zou hij voor haar kunnen zorgen? Hadden ze nagedacht over de vooroordelen, de moeilijkheden waar ze tegenaan zouden lopen? Bruce wist waar hij aan begon, zei hij. Hij zou stoppen met zijn studie filosofie en zich volledig richten op zijn kungfu-school. De cultuurclash kon niet groter zijn. De familie had zich druk gemaakt over Linda's trouwplannen, en prompt stond er een Chinees in hun kamer uit te leggen dat ze zouden gaan leven van 'kungfu'. Ze hadden geen idee wat het was.

'Gongfoo?'

Ik leerde dat je moeders familie 'anders' was toen ik de eerste verjaardagen en feestjes bijwoonde. Ze spraken Indonesisch met elkaar, lachten veel, aten nog meer, en haalden met elkaar jeugdherinneringen op, begreep ik van je moeder, die aan een paar woorden genoeg had om te begrijpen waar de gesprekken over gingen. Over vroeger in Indië. Ik moest allerlei hapjes proberen. Ze sloegen me op mijn knie. Legden hun hand op mijn schouder, en vroegen wat ik deed, en wat ik hoopte te gaan doen. En was ik gewond? Wat was dat ding aan mijn lijf?

Begrepen ze hoe blij ik was dat ik weer kon staan en lopen? Ik zou voorlopig nog geen opleiding kunnen gaan doen, zoals de artsen me hadden geadviseerd. Ik moest eerst nog revalideren en wist niet precies waar ik stond met mijn sport. Ik was niet bereid het op te geven, ook al hadden de artsen gezegd dat ik niet meer aan vechtsport mocht doen. Ik had er in het ziekenhuis 's nachts over geschreven in mijn schrift.

Een van de nachtzusters die me vaak onhandig op papier zag schrijven had gezegd: 'Ik neem een typemachine voor je mee, we kijken wel even hoe we je dan installeren.'

Linda's stiefvader ging woedend door haar persoonlijke spullen en ontdekte de correspondentie tussen Bruce en Linda. Hij las dat ze zwanger was en vertelde zijn vrouw erover. Dat was voor Linda's moeder het

moment om God erbij te halen, die duidelijk in de Bijbel had gezegd dat rassenvermenging verboden was. Het bloed wordt onzuiver. De gedachten onrein. Voordat je het weet keer je je van God af.

Linda was niet van plan om haar relatie met Bruce op te geven. ‘We zijn allemaal Gods kinderen,’ zei ze. Gemengde huwelijken waren in een tiental staten nog verboden, maar niet in Washington. Uiteindelijk trouwde Bruce, ondanks alle bezwaren, met Linda, in de kerk, op nadrukkelijk verzoek van haar moeder. Linda’s moeder en grootmoeder waren de enige familieleden die bij het huwelijk aanwezig wilden zijn. Na de huwelijksvoltrekking besloten Bruce en Linda om bij zijn Chinese vriend James Yimm Lee en zijn gezin te gaan wonen in Oakland, totdat ze zich een eigen plek konden veroorloven. Hij dacht eraan om de leiding over de Jun Fan Gung Fu Club in Seattle over te geven aan een trouwe leerling, die hij aanstelde als assistent, en een tweede school te openen in Oakland. Dat moest overigens snel gebeuren, want over zes maanden zou de baby geboren worden.

Het is 20 juli, de sterfdag van Bruce Lee. Hij zou vandaag net zo oud als je Indische opa zijn geworden. We nemen vanuit het hotel een taxi naar Lake View Cemetery. Een vader en zoon gaan op bezoek bij een vader en zoon. Voordat we gisteravond naar ons hotel terugkeerden, hebben we bij een bloemenwinkel een bos zonnebloemen gekocht. We zitten op de achterbank en rijden over brede lanen met dennenbomen en onderweg praten we over het Museum of Pop Culture dat we gisteren ook nog hebben bezocht.

Na een onsamenhangend gesprek over het gifgroene vest van Kurt Cobain, zijn volgekraste dagboeken, de stukgespeelde gitaren en flamboyante kleding van Jimi Hendrix krijgen we het toch weer over vechtsport. Ik vergeet soms dat deze sport ook voor jou een manier van leven is. Ik kan me niet herinneren dat je, buiten toetsweken en tentamenperiodes om, ooit een les hebt gemist. Je bent niet eens zozeer bezig met hoe je lichaam zich ontwikkelt. Je verbaast je er eerder over. ‘Kijk, spieren!’ Misschien komt het door hoe je met je sport en je tekenkunst bezig bent dat je geen haast in de liefde maakt. Je bent niet op zoek en je laat je niet gek laat maken door je leeftijdsgenoten met hun ervaringen en verhalen.

‘Het komt wanneer het komt,’ zeg je.

‘*Lake View Cemetery,*’ zegt onze chauffeur. We zien een stenen huis staan, in de schaduw van de vele loofbomen en hoge dennenbomen. Het blijkt het kantoor van de begraafplaats met daarachter de licht glooiende velden met de zerken. Ik kijk op mijn horloge. Het is negen uur.

De ochtend is onverwacht zonnig met een licht briesje. Het licht vindt door het bladerdek onze gezichten. De begraafplaats is nog maar net open. Ik heb gelezen dat hier speciale afdelingen zijn, secties die naar religie, ras en afkomst zijn verdeeld. Zo liggen de katholieken bij elkaar, de moslims, de joden, en ook de Japanners en de Chinezen hebben hun eigen veld. Het is natuurlijk geen verplichting, maar een mogelijkheid. Ik beschouw het als een fanatieke keuze van mensen die hun bekrompen visie op het leven tot in de dood willen doorvoeren. Linda heeft bepaald dat Bruce in een algemene sectie werd begraven.

We lopen door het hek van de begraafplaats. De omvang van de glooiende velden met daarop de zerken, kruizen en mausolea, verrast ons. De paden zijn zelfs toegankelijk voor auto’s, zodat je jezelf een wandeling kunt besparen door rechtstreeks naar het gewenste graf te rijden.

‘Weet je waar hij ligt, pap?’

Daar zeg je wat.

Ik heb de begraafplaats thuis gegoogeld en stuitte op een pagina waar fans erover klagen hoe lastig het graf te vinden is. Er werden zelfs routebeschrijvingen gedeeld. Met tips: hij ligt begraven vlak bij een groot kruisbeeld. Zoek het kruis, en als je dat gevonden hebt, dan ben je in de buurt.

Ik wil dat we vandaag een van de eersten zijn die zijn graf bezoeken, want ik heb begrepen dat het veel bezocht wordt. Maar het is nog stil op de velden, of eigenlijk: we zien niemand. Wel horen we lawaai van een machine, een kettingzaag of iets dergelijks.

In de interviews met Linda las ik dat ze ervoor heeft gekozen om Bruce te laten begraven op een heuvel. Ik voel dat ik wat onrustig word. Het is geen nervositeit, maar eerder het gevoel alsof ik hier eerder heb gelopen en niet kan wachten tot ik er weer ben. Deze vertrouwelijkheid heeft ongetwijfeld te maken met de vele foto’s en filmpjes die ik heb bekeken, de verhalen die ik over zijn begrafenis heb gelezen, de speech die Linda hier hield, de bekende koppen van Steve McQueen en James Coburn, de acteurs en

vrienden die zijn kist hielpen dragen naar zijn laatste rustplaats, en hun laatste woorden aan de meester en vriend die Bruce Lee voor hen was.

Het lawaai komt dichterbij. We wijken van het pad af, wandelen over de velden, langs de graven en ik zie enkele hoveniers over de begraafplaats lopen met een bladblazer en een onkruidmaaier. Ze lopen in een stofwolk van zand, onkruid en dennennaalden. Ik merk hoe het stof in mijn neus kruipt.

‘Ik denk dat we daar naartoe moeten,’ zeg ik en ik loop heuvelopwaarts in de richting van een van de maaiers.

‘Kijk pap,’ zeg je. Je wijst naar een groot kruis, een van de vele grote kruizen op de begraafplaats, maar de enige in de buurt. We zitten goed.

Je loopt iets achter me en ik neem nog snellere passen als ik de heg en de kersenbloesem van de foto’s herken. Daarachter moet het stenen bankje staan dat later bij zijn graf is geplaatst om mensen de gelegenheid te geven Bruce Lee en Brandon Lee in kalmte te herdenken. Met daarin gebeiteld een van Bruce Lee’s spreuken: ‘THE KEY TO IMMORTALITY IS FIRST LIVING A LIFE WORTH REMEMBERING’.

En dan staan we er ineens voor.

De onkruidmaaier loopt zo’n driehonderd meter van ons vandaan en maakt een hels lawaai. Er liggen veel boeketten op de twee graven en er staat een rij met potjes geraniums. We zijn de enigen.

Ik moet voor een ogenblik denken aan de scène in *Enter the Dragon* waar Bruce Lee’s personage, eveneens Lee genaamd, het graf van zijn zus bezoekt voordat hij het eiland van Han zal infiltreren. Hij wil tegen haar steen praten, maar voelt zich enigszins opgelaten door de veger die de herfstbladeren op de begraafplaats bij elkaar veegt. Hij spreekt haar ten slotte toe, met op de achtergrond het geluid van de veger.

En nu staan we hier met op de achtergrond het klagerige geluid van de maaiers.

De steen van Bruce Lee is klassiek rechthoekig van vorm, scharlakenrood met gouden inscripties met daarboven zijn portret. Op het graf zelf ligt een met stof en zand bedekt marmeren opengeslagen boek met daarin een gegraveerde tekst die nu onleesbaar is.

De dubbeldikke steen van Brandon is ravenzwart, rechthoekig, maar minder scherp van vorm, eveneens met gouden inscripties en zonder foto of afbeelding.

Je staat naast me en wacht tot ik iets zeg. Ik kijk voor een ogenblik naar de maaiers die nog altijd bezig zijn met hun werk. Ze dragen mondkapjes, petjes en oorbeschermers, met daar overheen een capuchon.

Ik zeg: ‘Dichter bij hem kom ik niet meer, jongen. Dit is het.’

Ik zoek hier niet de levende Bruce Lee. Ik wilde hier bij zijn graf het bewijs zien dat hij geleefd heeft, dat hij geen verzinsel is, bedacht door jongens van de straat met verhaaltjes over een onoverwinnelijke Chinees; een superheld die kleine driftkikkertjes, straatgajes en buitenbeentjes hoop moest geven.

‘Het is helemaal vies,’ zeg je.

Ik zak door mijn knieën en veeg het stof van de rode steen. Mijn hand gaat daarna over het marmeren boek en ik voel hoe het zand en het onkruid aan mijn handen plakken. De gouden inscriptie verschijnt onder mijn vingers terwijl ik het boek schoonveeg. De tekst op de rechterpagina luidt: ‘*Your inspiration continues to guide us toward our personal liberation*’. Op de linkerpagina staat het yin-yangsymbool en de tekst in het Chinees.

Er is geen woord van gelogen. Het is wonderlijk hoe hij ook vandaag de dag nog altijd mensen vanuit verschillende disciplines inspireert.

De vechtkunst bestaat uit allerlei stijlen en hij stelde dat, wanneer je je toelegt op slechts een van die stijlen, je jezelf tekortdoet als vechtkunstenaar. Je leert dan niets over strijd, maar over een spel, met technieken, en ingestudeerde vormen, die je uit je hoofd moet kennen. Met de echte vechtkunst heeft het weinig te maken. Elke stijl is ooit gebracht als de beste methode, maar Bruce Lee zag dat het juist gemankeerde methodes zijn, die ongetwijfeld ooit voor de bedenker zelf hebben gewerkt. Maar wat voor hem werkte hoefde niet meteen voor iemand anders te gelden. Het is de beroemde boeddhistische parabel van de man die een provisorisch bootje maakt om aan de overkant van een rivier te komen en daarna het vlot achterlaat om zijn reis op het land te vervolgen. De Boeddha zegt dat zijn leer het bootje is waarmee je naar de overkant komt. Niemand hoeft het bootje op zijn rug mee te torsen als ballast.

Bruce Lee had in 1971 voor de september-editie van *Black Belt Magazine*, een van de oudste Amerikaanse tijdschriften over vechtsport, een artikel geschreven waarin hij zichzelf uitlegde: ‘*Man, the living creating individual, is always more important than any established style or system.*’

Hij zag jou, begrijp je, jongen? Hij zag *mij*. Bruce Lee probeerde mij geen stijl aan te leren waaraan ik mij moest aanpassen. Hij legde mij geen beperkingen op. Hij ging uit van mijn specifieke talenten, mijn vaardigheden, mijn tekortkomingen, en probeerde uit te leggen hoe ik mij daarmee het beste kon redden in de strijd. En dan moest ik er, volgens zijn filosofie, op uit om mezelf volledig te ontwikkelen. Zijn boodschap: voel je niet veilig binnen één specifieke stijl, omdat je daar toevallig in excelleert. Bedenk dat je dan slechts een uitmuntende stilist bent, géén complete vechtkunstenaar, géén ultieme vechter. Op z'n hoogst een geloofsfanaticus die denkt dat zijn vechstijl de beste is. De overtuiging dat je de allerbeste vechter bent is een waanvoorstelling. In de tijd van Bruce Lee waren er veel wedstrijdvechters van karatetoernooien die aan deze illusie leden.

FOUNDER OF JEET KUNE DO staat in de rode steen gebeiteld, zowel in het Engels als in drie Chinese karakters. De grondlegger van een nieuwe filosofische benadering van de vechtkunst. Letterlijk vertaald betekent Jeet Kune Do: de weg van de onderscheppende vuist. Je onderschept de actie van je tegenstander, je ontvangt, om er vervolgens adequaat op te reageren. Het is de stijl die geen stijl is. De methode die volgens de bedenker zelf nooit een naam mocht hebben, maar om er dan toch een naam aan te geven bleek Jeet Kune Do de lading nog wel het meest te dekken. In *Black Belt Magazine* schreef hij: *'Let it be understood once and for all that I have not invented a new style, composite, or modification. I have in no way set Jeet Kune Do within a distinct form governed by laws that distinguish it from "this" style or "that" method. On the contrary, I hope to free my comrades from bondage to styles, patterns and doctrines.'*

Het is goed dat we hier samen zijn, jongen. Dat ik je kan laten zien dat ik nooit dichterbij een vader zal komen. Je zult het misschien nooit helemaal begrijpen, maar onthoud alsjeblieft dat hier ook iets van jouw oorsprong ligt. Ik was een koekoekskuiken. Ik wilde hier met je staan, zodat je ziet dat ik het heb gered omdat hij er is geweest. Ik wilde een zoon kunnen zijn, misschien wel om uiteindelijk een vader te kunnen worden. Een vader, om het heel basaal te zeggen, die er is.

Dat wilde ik zijn.

De maaiers lopen langzaam de heuvel af. Het werk lijkt gedaan. Het opgestoven stof daalt langzaam neer.

Ik maak van de gelegenheid gebruik om, naar Chinese gewoonte, drie keer te buigen bij het graf van Bruce Lee, uit respect, bewondering en waardering. Je zit op het bankje en slaat me gade. Nu en dan maak je een foto.

Hoe lang zijn we hier al? Een halfuur? Een uur? De zon stijgt. Het wordt een prachtige dag in Seattle. We zullen vandaag niets van de neerslag meekrijgen waar de stad zo om bekendstaat. Het is stil geworden op de begraafplaats. Bijna alsof de maaiers hier nooit zijn geweest. David Lynch had er het zijne van gedacht.

Ik staar naar het yin-yangsymbool dat in het marmeren boek staat gegraveerd. In deze stad leerde Bruce Lee over zichzelf nadenken als meester. In deze stad bood zijn eerste leerling zich aan. In deze stad probeerde hij iets anders van zichzelf te maken dan de bordenwasser of kelner waar de meeste westerlingen een Chinees voor aanzagen. In deze stad werd hij verliefd op een blank meisje.

Ik heb in mijn jeugdigheid de filosofie van Bruce Lee met overtuiging toegepast, wat ik niet kon gebruiken verworpen en genegeerd, en de kennis die hij me gaf omarmd en aangevuld met wat ik zelf ontdekte tijdens mijn trainingen in de dojang en de gym, en in boeken in de boekhandel en de bibliotheek.

Absorb what is useful. Discard what is not. Add what is uniquely your own.

Zijn leer werd mijn leer. Ik moest naar een manier zoeken om, ondanks een gereconstrueerde rug, aan vechtsport te blijven doen. In welke vorm dan ook.

Bruce Lee koos na zijn highschool voor de studie filosofie, geïnspireerd op de taoïstische lessen van meester Yip Man. Ik koos na een reeks waardeloze baantjes, de ellende met mijn rug, de versnelde havo en vwo, voor de studie filosofie aan de Erasmus Universiteit, omdat ik nieuwsgierig was naar de oosterse wijsbegeerte. Bovendien: schrijvers wisten dingen, had ik ontdekt. Ze kenden geheimen en deelden die met hun lezers. Ik moest dus letterlijk wijzer worden en mij niet laten tegenhouden door bekrompen geesten die dachten dat ik nergens voor geschikt was. Welke studie kon ik beter volgen dan filosofie, het vakgebied waarin het draait om het aanraken van vensters, van perspectieven die je voorgoed anders naar de wereld laten kijken?

In Seattle was Bruce Lee een drieëntwintigjarige student filosofie, die noodgedwongen dansles had gegeven om wat extra geld te verdienen, en die nu een eigen kungfu-school had met zo'n dertig tot vijftig leerlingen. Met aftrek van de zaalhuur verdiende hij eindelijk iets aan zijn school, maar het was niet genoeg om in zijn levensonderhoud te voorzien.

Nadat hij was getrouwd met Linda hoopte hij iets op te kunnen zetten in Oakland. Zo moest het hem lukken om voor zijn vrouw en ongeboren kind te zorgen. Hij sprak er niet alleen over met Linda, maar ook met Taky Kimura, een introverte Japans-Amerikaanse eigenaar van een supermarkt in Seattle met wie hij bevriend was geraakt en die zich, nadat hij een demonstratie had bijgewoond als leerling had aangeboden. Als peuter en kleuter had Bruce Lee weliswaar weinig meegekregen van de Japanse overheersing van Hongkong, maar de verhalen over beestachtige Japanners waren talrijk, en hij had er in zijn jeugd genoeg over gehoord. Hij wist hoe er door de Japanners nog altijd op de Chinezen werd neergekeken. En nu was hij niet alleen bevriend geraakt met een Japanse-Amerikaan, hij vertrouwde hem ook de leiding toe over zijn school in Seattle.

Dat zijn eerste leerling een zwarte Amerikaan was en zijn eerste assistent-leraar een Japanse Amerikaan bleek aanstootgevend voor de Chinese gemeenschap aan de westkust. In alle opzichten was zo'n keuze ongebruikelijk in een land dat verscheurd werd door segregatie en waar de burgerrechtenbeweging onder leiding van Martin Luther King door de straten marcheerde en gelijkheid eiste. Maar voor Bruce Lee was gelijkheid de gewoonste zaak van de wereld.

Er stopt een SUV op het pad en er stappen zes Aziatische mannen uit die onze kant op lopen. Het zijn, na ons, de eerste bezoekers van het graf.

'Kom,' zeg ik, 'we geven die mensen de ruimte.'

We lopen langs de graven de heuvel op, naar het geasfalteerde pad waar we op de hoge stoeprand gaan zitten. In de verte zien we een koppel aan komen lopen. In de handen van de vrouw een bos bloemen. De zes mannen staan inmiddels voor de graven van Bruce en Brandon. Ze buigen alle zes tegelijk. Het gebaar maakt indruk: zes volwassen, breedgeschouderde mannen, die buigen als leerlingen, als zonen, die nu ze voor het graf van Bruce Lee staan ineens op kleine jongens lijken.

We kijken vanaf de heuvel uit over de begraafplaats en zien steeds meer mensen onze kant op komen. Verloren kinderen. Het graf is geen toeristische attractie. Je hoeft nergens een kaartje te kopen. Hij ligt niet begraven in een mausoleum. Er bestaat hier geen Bruce Lee-tour. Zijn steen is niet volgekalkt met liefdesboodschappen zoals de steen van Jim Morrison van The Doors in Parijs. Hij ligt hier. Punt. En wie hem vindt, die vindt hem.

Hier ontmoeten we de kinderen van Bruce Lee, van wie velen een bos bloemen neerleggen, even in contemplatie blijven staan of gebruikmaken van het bankje en dan weer in alle rust vertrekken. Bruce Lee had in zijn jeugd nooit kunnen bedenken dat hij zijn filosofie en vecht-DNA aan miljoenen mensen zou doorgeven. Het is een troostrijke gedachte dat zijn erfenis nog altijd overgaat van zoveel vaders op hun zonen, en ook van vaders op hun dochters, en van moeders op hun zonen. We zien het hier gebeuren: jonge vrouwen, maar ook moeders met kleine kinderen, en jongemannen en senioren. Ze komen in tweetallen of in kleine groepjes naar het graf.

En daarna is het graf weer verlaten, en zitten jij en ik nog altijd op de stoep in de bocht van het pad dat om de grafvelden leidt, en ik denk heel even aan Soumia, mijn kickboksleerlinge van jaren geleden. Ze kwam op veertienjarige leeftijd de sportschool binnen en hoewel niemand echt aandacht schonk aan het Marokkaans-Nederlandse meisje uit de Haagse Schilderswijk, nam ze geen blad voor de mond. Op mijn vraag wat ze met de sport wilde bereiken was ze dan ook bloedserius, en antwoordde ze: 'Wereldkampioene worden.'

Soumia werd bij ons kind aan huis. Het gezin waaruit ze kwam, bestaande uit een vader en moeder en zes kinderen, stond onder toezicht van jeugdzorg. Ze sliep soms in de logeerkamer op zolder en ik sprak met haar over meebuigen, je dwars opstellen, en het geloof behouden.

Ik zag in haar de leerlinge met wie ik alsnog kon bewijzen waartoe ik in staat was. Ik was schrijver, maar nog evenzeer een vechter. Ik had zelf geen status, geen titel, geen prijzen en kampioengordels verworven, maar ik zou het met haar kunnen bereiken. De lessen van Frans die ik had geleerd, de filosofie van Bruce Lee, de ervaring die ik inmiddels als vechtsporter had opgedaan, ik kon haar ermee voeden. Ik kon haar slijpen als een zwaard en laten zien waartoe ze in staat was, waartoe *wij* in staat waren. Ik schreef

erover in *Het sterkste meisje van de wereld*, over hoe ze in 2006 inderdaad de onbetwiste wereldkampioene werd en dat tot 2009 bleef. Wat ik in het boek vergat te schrijven is dat zij evenzeer een kind is van Bruce Lee, zelfs als ze nooit iets van hem heeft gezien of gelezen. Ze is het, net als jij, omdat ik het ben.

Ik moet je nog heel kort over de vier musketiers vertellen.

Voor Bruce gold, zoals voor iedereen: als je mensen kent, mensen die iets voor je kunnen betekenen, dat werkt succes in de hand. Bruce Lee wist heel goed dat hij in een voor hem vreemd land geen stap verder kwam als hij geen nieuwe mensen ontmoette die wisten waar hij het moest zoeken.

In Oakland was hij bevriend geraakt met een hecht trio: Allen Joe, bodybuilder en voedingsexpert, George Lee, ontwerper en uitvinder, en James Yimm Lee, kungfu-meester, bokser, stevige drinker, en lasser van beroep. Ze raakten met Bruce bevriend nadat George Lee danslessen van Bruce had gehad en ontdekte dat zijn dansleraar ook een vechtkunstenaar was. Bruce liet zien waartoe hij in staat was en George was onmiddellijk geïmponeerd. Hij wist zeker dat zijn vrienden James en Allen met Bruce wilden trainen en samenwerken, en regelde een ontmoeting. Vooral James en Bruce bleken in hun opvattingen over vechtkunst geestverwanten en sloten al snel een bondgenootschap. Geen enkele 'Lee' in de vriendengroep was overigens aan elkaar verwant, maar ze vonden elkaar in hun liefde voor kungfu, durfden tegen heilige huisjes te trappen, en bleken niet minder rebels dan Bruce.

Ik wil je over hen vertellen omdat deze drie Aziatische mannen ervoor zorgden dat hij zijn aandacht verbreedde naar Oakland, toen een rauwe haven- en industriestad met zwarte en Aziatische wijken. Bruce opende er zijn tweede school en begon vervolgens met demonstraties aan de overkant van de baai, in Chinatown, San Francisco, notabene de plek waar hij was geboren. De musketiers, zoals de mannen zichzelf zagen, hadden al het een en ander gezien op het gebied van vechtkunst en sport. James had net als Bruce een aantal onvereenigbare talenten. Hij was lasser, maar had ook in eigen beheer een boek over kungfu gepubliceerd met een van de eerste kungfu-meesters in San Francisco. Toen Bruce daarover hoorde raakte hij heel enthousiast, en samen met James besloot hij ook een instructieboek uit te geven, getiteld: *Chinese Gung Fu, The Philosophical Art of Self Defense*.

Het werd het eerste en enige boek dat Bruce Lee ooit heeft gepubliceerd. Ze dachten er zelfs aan om een serie boeken te maken, en hoewel dat plan strandde bleef Bruce gedurende zijn hele leven aantekeningen en notities maken over de vechtkunst. Hij was ervan overtuigd dat hij nog meer boeken zou schrijven.

James Yimm Lee beheerste de zogeheten Iron Fist-stijl en in demonstraties was hij een meester in de breektest: iemand in het publiek mocht in het opgestapelde rijtje stenen een enkele steen uitkiezen, die hij vervolgens met één enkele slag op de stapel wist te breken, zonder dat de overige stenen door zijn kracht bezweken. Het leek op tovenarij. James werd als een oudere broer voor Bruce.

Allen Joe was de eerste Chinees-Amerikaanse bodybuilder in de vs. Hij werkte samen met Jack LaLanne, de eerste fitnessgoeroe, die lang voordat er een fitnesscultuur in Amerika bestond al predikte dat krachttraining niet alleen voor bodybuilders was, maar paste in een gezonde levensstijl, met een uitgebalanceerd voedingspatroon. Fitheid en kracht waren wapens, en Allen Joe gaf Bruce advies hoe hij zijn lichaam sterker kon maken, wat Bruce betreft hét middel om zich staande te houden tegenover de veel langere en zwaardere Amerikanen.

George Lee, die door Bruce als een meesterontwerper werd gezien, bedacht en bouwde in zijn werkplaats samen met enkele leerlingen trainingsapparatuur op basis van de tekeningen die Bruce en James maakten. De trainingsattributen die ze fabriceerden zagen eruit als middeleeuwse instrumenten. Maar ze deden wat ze moesten doen: het schild dat Bruce had bedacht ving zijn trappen op, de kleine stootkussens gevuld met zand en bonen maakten zijn vuisten harder, en de provisorische fitnessapparaten zorgden ervoor dat zijn onderarmen, buik- en rugspieren de staalkabels werden waar hij naar verlangde.

In Oakland omringde Bruce zich graag met deze drie pioniers die elk op hun eigen manier en binnen hun eigen discipline hun grenzen wilden verleggen. James en Bruce wisten dat de meeste kungfu-meesters en karateka's het lichaam slechts trinden door de eindeloze herhalingen van de vechttechnieken in de oefenzaal, maar dat was volgens hen niet genoeg. Je moest je lichaam ontwikkelen, opbouwen, de spieren met behulp van gewichten en apparaten trainen, náást de training van je vechttechnieken. Dat was een revolutionaire gedachte.

Bruce en James zochten naar manieren om de oorspronkelijke bedoeling van vechtkunst te eerbiedigen, namelijk: het zo snel mogelijk beëindigen van een aanval, op wat voor manier dan ook. Die oorspronkelijke gedachte was in de geschiedenis van de vechtkunst uit het oog verloren, door de opdeling in verschillende stijlen en methodes. Vervolgens was er aan die stijlen en methodes een sportief element toegevoegd, plus een vangnet van regels en voorwaarden, zodat er een competitie ontstond waar het publiek van kon genieten. Vechtkunst die steeds meer op een spel leek had, in de visie van Bruce, nog maar weinig met vechtkunst te maken. Hij voelde zich dan ook op geen enkele manier aangetrokken om aan zulke competities mee te doen en noemde het: *'Swimming on dry land'*.

In de garage van James, en later in een zaaltje in Oakland, traiden de mannen samen en kreeg Bruce mettertijd iets meer leerlingen. Naast beheersing van de techniek, die hij eindeloos oefende, wist Bruce dat hij zijn krachttraining nooit mocht verwaarlozen. Hij moest fitter zijn dan de rest en krachtiger dan een zwaargewicht.

Zijn naam werd aan de westkust steeds bekender, of eigenlijk: beruchter. De Chinese gemeenschap in San Francisco juichte het niet toe dat een jonge kungfu-meester, wiens geloofwaardigheid ze zeer in twijfel trok, les gaf aan westerlingen in het nabijgelegen Oakland en tijdens zijn demonstraties de gerespecteerde kungfu-meesters openlijk belachelijk maakte. De emoties liepen hoog op toen Bruce Lee in San Francisco een demonstratie gaf waarin hij iemand uit het publiek uitnodigde om zijn hand te grijpen, die rakelings langs het hoofd van de vrijwilliger zou scheren. De oefening, die hij al tientallen keren op demonstraties had getoond, mislukte die avond. De man uit het publiek zag zijn hand komen en wist hem te grijpen. Daarop ontstond er wat onrust in de zaal en werd er gelachen. Vanuit het publiek werden er peukjes het podium op geschoten, en de superioriteit van Bruce Lee als meester werd in twijfel getrokken.

Zelfverzekerd als hij was legde hij zijn falen heel simpel uit aan het publiek: sommige onderdelen van zijn demonstratie waren slechts vermaak, kunstjes die lukken of kunnen mislukken. Maar als er iemand was die twijfelde aan zijn talent en meesterschap, dan nodigde hij die persoon graag uit om naar zijn school in Oakland te komen en met hem te sparren. Dan zouden er geen kunstjes worden opgevoerd. Het klonk als een bedreiging

aan het adres van de Chinese gemeenschap. Hier sprak nog altijd de agressieve Lee Siu Loong, die weigerde zich te laten uitlachen.

‘Hier komt herrie van,’ had James hem na afloop gewaarschuwd.

‘We zullen zien.’

Hij wilde naam maken als kungfu-meester, wat de gevestigde orde er ook van zou denken. Overal waar hij ging liep hij immers tegen vooroordelen aan. Al in zijn jeugd in Hongkong moest iedereen in zijn eigen hokje blijven, bij zijn eigen kleur, bij zijn eigen cultuur, en als je een bepaalde vechts stijl had geleerd, dan bleef je die trouw, ook als je eigenlijk wel wist dat je ermee tekortschoot in de praktijk. Bruce Lee wist nog van zijn lessen van Yip Man en van zijn les op het water dat je je in de vechtkunst moest leren aanpassen. Dat betekende dat je ingesleten manieren moest afleren, vaste methodes moest durven loslaten, zodat je openstond voor andere zienswijzen en andere realiteiten. Hij was bereid om voor zijn opvatting te vechten. Wat evenzeer meetelde: hij had zijn werk als kelner bij Ruby Chow in Seattle opgegeven, en hij kon niet eeuwig bij James en zijn gezin in Oakland verblijven. Binnenkort had hij zijn eigen gezin. Iets moest er veranderen.

Het was 1964 en James vertelde zijn drie vrienden over een groots karatetoernooi in Long Beach waar hij zelf een demonstratie in zijn bekende Iron Fist-stijl mocht verzorgen. Hij kende de organisator, Ed Parker, een grote, vriendelijke Hawaïiaan, die het Amerikaans Kenpo-karate promootte. Amerikaans Kenpo heeft, zoals nagenoeg alle vechtsstijlen, zijn oorsprong in China, maar ontwikkelde zich in Japan en Hawaï tot een traditionele karatestijl. Parker leidde verschillende kampioenen op, trainde met acteurs en stuntmannen, en nadat de sport in de VS steeds meer bekendheid verwierf wilden ook de grote beroemdheden bij hem trainen. Zijn beroemdste leerling, Elvis Presley, die in de jaren zeventig les van hem kreeg, voerde op het podium al zingend allerlei karatebewegingen uit. Ook de glitterpakken die Elvis later tijdens zijn grote concerten ging dragen waren afgeleid van een traditioneel karatepak, ook wel *gi* genoemd.

James stelde genereus voor dat hij Ed Parker zou vragen of Bruce in zijn plaats de demonstratie mocht verzorgen. Misschien zou het Bruce helpen om zijn nieuwe school in Oakland onder de aandacht te brengen. James was ervan overtuigd dat zijn vriend iedereen verstedd zou doen staan als hij zijn snelheid zou demonstreren. En waarom zou hij niet meteen kunnen laten

zien, met de beschermende uitrusting die hij en zijn leerlingen droegen, wat hij onder echt sparren verstond?

Bruce Lee moet angstig zijn geweest.

Een jaar eerder had hij nog mooi weer gespeeld toen hij tijdens een zomervakantie van de University of Washington voor het eerst was teruggereisd naar Hongkong voor een familiebezoek en daar iedereen had verwend met cadeaus uit de Verenigde Staten. Lee Siu Loong de straatvechter was een intelligente, succesvolle volwassen man geworden, en wilde dat laten zien. Hij had verteld over zijn diploma van Edison Tech, en over zijn studie filosofie op de universiteit. Zijn familie was trots op hem. Maar nu wachtte hem in Amerika een onzekere toekomst. Zijn school in Seattle, die door assistent Taky Kimura werd geleid, leverde hem, ondanks een fanatieke groep leerlingen, weinig op, en in Oakland had hij nog te weinig leerlingen om van te kunnen bestaan. Hij had zijn studie eraan gegeven, Linda was zwanger, ze woonden bij zijn beste vriend in, en alsof dat nog niet bezwaarlijk genoeg was, zouden ze met de komst van de baby nog meer ruimte innemen.

Zijn toekomst zag er allesbehalve rooskleurig uit.

Ik zou tegen je liegen als ik zou zeggen dat ik nog iets van een jeugd had toen ik uit het ziekenhuis kwam. Ik was zeventien. Ik liep wankel, en mijn lichaam zat voor het aankomende halfjaar opgesloten in een korset. Je overgrootmoeder was overleden, opa Leo was verdwenen, je oma knoopte de eindjes aan elkaar, en ik wist niet wat ik moest gaan doen. Ik schreef, dat is waar. Maar wat ik thuis in mijn schriften kraste leek in de verste verte niet op wat ik Laynel zag lezen in de bibliotheek.

Je moeder besloot om na haar mbo te gaan werken in de bakkerij waar ze al een zaterdagbaantje had. Ze wilde zo snel mogelijk op zichzelf gaan wonen omdat haar ouders haar verstikten met hun eisen en verplichtingen. Ze waren teleurgesteld dat ze haar havodiploma niet had gehaald en vervolgens naar het mbo was gegaan. Volgens je opa en oma had ze beter haar best moeten doen. Ze had niet zoveel tijd aan mij moeten besteden, dan zou ze vast een betere toekomst hebben gehad. Elke ochtend stond ze om halfzes op, zodat ze om halfzeven de croissants en het brood in de winkel

kon afbakken. Ze verdiende weinig, werkte lange dagen, en probeerde zoveel mogelijk te sparen.

Ik had toen ik uit het ziekenhuis kwam, na een jaar revalidatie, verschillende opleidingen geprobeerd, maar ik stopte er elke keer mee. Je oma, die 's avonds nog altijd kantoren en scholen schoonmaakte, kreeg er genoeg van om te betalen voor studies die ik niet afmaakte, en schreef me in bij een gemeenteproject: een werktraject voor kansloze jongeren. Ik had geen idee wat het was, maar volgens je oma zou het goed zijn om de handen uit de mouwen te steken. Ik deed allerlei beroerde klusjes voor de gemeente, kreeg er een minimumsalaris voor betaald, en schreef intussen nog altijd mijn poëzie en verhalen in een schrift. Soms stiekem op het werk, maar meestal 's nachts. Overdag voelde ik me weer nutteloos.

Toen je moeder de schriften en de grote stapel vellen naast mijn bed en op mijn bureau zag liggen, zei ze: 'Waarom doe je daar niets mee?' Maar ik wees die gedachte af. Ik ging ervanuit dat niemand zat te wachten op wat ik te zeggen had.

Na een halfjaar eindigde het werk bij de gemeente en had ik het ene lullige baantje na het andere, totdat ik ervoor koos om op mijn eenentwintigste versneld mijn diploma's te halen en door te studeren. Je moeder had zich weten op te werken tot filiaalhoudster in de bakkerij en ook ik moest vooruit.

De pijn in mijn rug verdween niet, en de artsen konden de oorzaak niet vinden. De operatie was gelukt, zeiden ze.

'Denkt u?' vroeg ik.

'Je kan toch lopen?'

Ik stond op met pijn, zat met mijn pijn in de collegezaal en ging verschillende ziekenhuizen af, op zoek naar 'second opinions'. Een enkele arts was er eerlijk over: 'Weet je wat het is, we weten eigenlijk nog zo weinig van de rug.'

Ik besloot ertegenin te bewegen en weer te gaan trainen, wat de artsen ook zeiden en wisten, of eigenlijk: niet wisten. Als mijn lichaam warm was, dan voelde ik even geen steken in mijn rug. Soms smeerde ik mijn rug in met tijgerbalsem, soms droeg ik een elastische band om mijn middel.

Het Amerikaans kickboksen en het muay thai werden in die tijd populair in Nederland, en ik zag in die vechtstijlen een mogelijkheid om toch aan vechtsport te blijven doen. Bij kickboksen en muay thai hoefde je namelijk

niet, zoals bij Taekwon-Do, veelvuldig hoge trappen uit te delen. Sinds mijn rugoperatie ging dat domweg steeds moeilijker. Met kickboksen kon ik mij meer toeleggen op het boksen en ook de lage trap naar de benen was toegestaan. *'Absorb what is useful'*. De ringsport was harder en gewelddadiger dan Taekwon-Do, maar voor mij bood het een uitkomst. Ook al wist ik dat ik nooit aan wedstrijden zou kunnen deelnemen, het was een sport met een groter arsenaal dan Taekwon-Do. Zo hoefde ik het sporten toch niet op te geven. Mijn geluk was dat Frans, die altijd de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van vechtsport volgde, zich was gaan toeleggen op het kickboksen. Hij schoolde zich daarnaast bij in het jiu-jitsu en soms kregen we ineens les in handgrepen en wurgtechnieken. We werden, zonder dat we het doorhadden, completere vechters, en het lukte mij, ondanks mijn beperkingen, om te blijven trainen.

Twee jaar later kwam je moeder eindelijk in aanmerking voor een huurappartement en we kozen ervoor om te gaan samenwonen. We waren drieëntwintig. Het magere salaris dat ze verdiende ging bijna volledig op aan huur, gas en licht en overige vaste lasten. Je oma kwam ons regelmatig een tas boodschappen brengen. Zo was ze dan toch ook weer, al hoorden we soms weken niets van haar. Op de universiteit leerde ik over de empirische wereld en de metafysische wereld, en hoe graag ik mijzelf ook verloor in de wereld van de grote denkers, die in hun tijd dwars tegen heersende theorieën gingen, ik werd elke week geconfronteerd met onze penibele situatie. Je moeder wilde niet dat ik stopte met studeren, ook al namen de geldzorgen toe, en moesten we soms geld lenen van je Indische opa en oma. In hun ogen moet ik een nietsnut zijn geweest die zijn leven vergooide met een vage studie. Ik zag het soms in de blik in hun ogen, en af en toe noemde je Indische opa mij 'de praatjesmaker'.

Ik besloot te stoppen met mijn studie, zodat we geld konden besparen. De studiefinanciering was niet genoeg om de kosten te dekken van de dure boeken, mijn cijfers waren bovendien mager, en ik wist niet eens wat ik precies met de studie zou gaan doen. Ik koos ervoor om te gaan werken als beveiligingsbeambte. Je kon al aan de slag zonder dat je meteen een diploma nodig had, zolang je maar bereid was om in dat jaar aan het cursusmateriaal te beginnen. Ik liep nachtenlang op een verlaten bouwterrein met een zaklamp. Het was koud. Ik kon mijn adem in het

lichtschijnsel zien. Ik was bovenal alleen, zonder mensen die op me letten. Dat was prettig. En het betaalde ook niet slecht. Maar ik kon me niet voorstellen dat ik dat werk voor de rest van mijn leven zou doen.

Misschien had je moeder gelijk en was het tijd om eindelijk iets naar een uitgever toe te sturen. Het zag ernaar uit dat ik er toch niet mee zou stoppen. Ik móést schrijven. Schrijven zoals de rappers in Amerika rapten. Schrijven zoals Elvis met zijn heupen wiegde, of John Coltrane zichzelf verliest in het ritme. Ik stopte binnen een jaar met het werk en stortte me volledig op het schrijven. Na drie maanden had ik een manuscript af en stuurde het naar een aantal uitgevers. Als ze er niets in zagen, hield ik mezelf voor, dan zou ik gewoon weer ergens een baantje zoeken.

Na een paar weken kreeg ik positief bericht. Drie uitgevers wilden mijn werk publiceren. Dat voelde als een grote overwinning. Ik las de brief van de uitgever die het meest uitgesproken was. Hij had het over verbeeldingskracht, het ritme in de zinnen en de noodzaak die hij had gevoeld toen hij het manuscript las. Ik belde onmiddellijk naar je moeder, die in de bakkerij aan het werk was.

‘Ze willen mijn boek uitgeven,’ zei ik.

‘Zie je nu wel, ik zei het je toch!’ Ze klonk enthousiaster dan ik, maar dat betekende niet dat ik niet blij was. Ik wist gewoon niet goed hoe ik met dit goede nieuws moest omgaan. De uitgever had in zijn brief geschreven over een ‘boek’, niet meer over een manuscript, of over een verhaal.

Ik dacht dat het leven voor je moeder en mij daarna zou veranderen. Ik zou een boek publiceren. Dat had toch iets te betekenen? Maar eigenlijk veranderde er weinig, ook niet toen ik eenmaal mijn debuut had gemaakt. Ik ontdekte dat mijn naam soms in de krant stond, en er werd positief over mij en mijn werk geschreven, maar ik begreep niet goed wat dat te betekenen had. Ik had in de literaire wereld geen vrienden. Ik woonde niet in Amsterdam waar schrijvers en journalisten elkaar tegen het lijf liepen en waar ik steeds vaker te horen kreeg dat het belangrijk was dat ik ‘zichtbaar’ was. ‘Anders word je toch een beetje vergeten.’

Het werk sprak dus niet voor zichzelf. Ik had me niet gerealiseerd dat je jezelf moest verkopen. Dat klinkt nu onnozel, jongen. Maar ik dacht er werkelijk niet over na. Ik dacht: je schrijft een boek, en de rest gaat vanzelf.

Frans, mijn leraar, had zijn lichaam en dan vooral zijn knieën na dertig jaar opgebruikt en vertelde onze groep dat hij ermee stopte. We trainden met z'n tweeën nog een jaar lang elke zaterdag in het park, maar ook dat hield op toen hij steeds naar zijn been greep en er doorheen zakte. Ik was nu de volwassen leerling die een leraar ondersteunde.

Je moeder wilde zich omscholen tot secretaresse en was van plan te solliciteren naar een baan in het bedrijfsleven, want de ICT-sector kwam op en daar was veel werk in te vinden dat beter betaalde dan een bakkerij.

In de stad liep ik op een middag een jonge kickbokser tegen het lijf, die zich voorstelde als Vico. Hij was in zijn jeugd judoka geweest op dezelfde sportschool waar Frans Taekwon-Do had gegeven. Hij kende mijn naam nog en wist wat ik kon. Hij was met een groepje jongens een sportschooltje begonnen en deed zelf fanatiek aan kickbokswedstrijden. Hij vroeg hoe het ging.

‘Ik train,’ zei ik. ‘Maar ik probeer vooral anderen te helpen. Een wedstrijdcarrière zit er niet meer in.’

‘De perfecte trainer,’ zei hij. ‘De meeste kickboksers die lesgeven en ook nog aan wedstrijden doen zijn egoïstisch. Ze moeten egoïstisch zijn, anders winnen ze niet. Jij kunt je tenminste helemaal richten op de leerlingen.’

Vico vroeg of ik hem kon helpen met zijn leerlingen, en of ik er daarnaast iets voor voelde om hem voor te bereiden op zijn wedstrijden. Ik stemde ermee in, en toen hij eenmaal geld verdiende aan zijn sportschool kreeg ik ook een paar centen voor mijn inspanningen. Het was nog altijd niet genoeg, maar alle beetjes hielpen.

Je moeder wist na haar secretaressediploma een manager in een ICT-bedrijf ervan te overtuigen dat een bakkersmeisje ook in die wereld kon slagen. Ik was trots op wat ze bereikte. Ze had zich omgeschoold en stapte in een wereld die nieuw voor haar was. Ik wilde, naast mijn werk voor Vico, als freelancer aan de slag en voor bladen schrijven, maar misschien was het te vroeg, want niemand toonde interesse. Mijn uitgever zei: ‘Op naar je tweede roman!’ Ik probeerde iets meer literaire avonden te bezoeken en ik deed ook mijn best om naar feestjes te gaan. Maar als een andere schrijver vroeg of ik ook zo’n plezier beleefde aan het creëren van een eigen universum of genoot van mijn personages, dan wist ik niets uit te brengen. Vreugde, plezier, genot? De schrijvers hadden het over hun schrijverschap alsof ze zojuist de loterij hadden gewonnen. Ik begreep

weinig van hun blijdschap en voelde zelf vooral de agressie om de verhalen eruit te rammen.

Met je moeders nieuwe baan hadden we het iets beter, maar de extra tas boodschappen die je oma af en toe kwam brengen was nog altijd een prettige aanvulling.

Drie jaar na mijn debuutroman werd jij geboren. Ik werkte aan een klein tafeltje in de slaapkamer aan mijn tweede roman, *Het waanzinnige van sneeuw*. Het was een krap bestaan en met jouw komst leek ons leven nog onzekerder te worden. Natuurlijk waren we blij, verheugd. We vonden het spannend. Maar ik was ook bang. Ik vermoed dat ook je moeder bang was, ondanks haar grote kinderwens. We wisten niet of we het ouderschap aankonden. We hadden over je gedroomd. We hadden gefantaseerd over de verschillende versies waarin je je, na negen maanden, zou kunnen introduceren aan ons.

Ik vroeg me af of ik een vader voor je zou kunnen zijn waar je iets aan had. Mijn angst om het te verknoeien groeide met de dag. Samen met mijn angst om je te verliezen. De angst dat er iets gebeurde. Iets wat buiten mijn controle lag.

Op 1 februari 1965 werd Brandon Bruce Lee geboren. Zijn naam en geboortedatum zijn in goud gegraveerd in de glimmende zwarte grafzerk. In de liggende steen is een citaat gebeiteld uit het boek *The Sheltering Sky* van Paul Bowles, een passage die Brandon tijdens een interview spontaan had geciteerd, en die voor hem opsomde waar zijn laatste film *The Crow* over ging, en waar het, wat hem betrof, in het leven om draaide:

'Because we don't know when we will die, we get to think of life as an inexhaustible well. Yet everything happens a certain number of times, and a very small number, really. How many more times will you remember a certain afternoon of your childhood, some afternoon that's so deeply a part of your being that you can't even conceive of your life without it? Perhaps four or five times more. Perhaps not even that. How many more times will you watch the full moon rise? Perhaps twenty? And yet it all seems limitless.'

Het leven als een ogenschijnlijke onuitputtelijke bron.

Jij die als driejarige luistert naar Maria Callas.

Het wijsvingertje waarmee je luchttekeningen maakt in je bedje.

De rugzak met daarop de afbeelding van het autootje Brum, die je om je schouders hangt als je voor het eerst zelfstandig naar school loopt, en je regelmatig omkijkt en ziet hoe mama en ik voor het raam staan, tot je een laatste keer zwaait en de hoek omgaat. En weg ben je. Elke keer dat je terugkomt lijkt je groter, ouder, ben je iets minder onschuldig.

Hoe je aarzelt in de rij bij zwemles en steeds anderen laat voorgaan, niet eens omdat je bang bent om in het water te springen, maar omdat je je plaats nog niet durft op te eisen.

Je blik van verwondering wanneer we je voor een moment kwijt zijn tijdens ons eerste museumbezoek, en je vooraan blijkt te staan bij de ‘Zonnebloemen’ van Van Gogh en dan met een glimlach naar het schilderij wijst en zegt: ‘Kijk dan, papa!’

Niet mijn schrijverschap, maar het vaderschap heeft mij gedefinieerd. Of misschien wel de combinatie van die twee.

We lopen langzaam terug naar de uitgang van de begraafplaats. Ik kijk nog een laatste keer om, naar het glooiende landschap met de grafstenen.

Je vraagt hoe ik het vond.

‘Vond je het niet gek dat het graf zo vies was?’ vraag ik.

‘Dat kwam door de maaiers.’

‘Dat weet ik wel, maar dat was wel vreemd, vond je niet? Ik bedoel, uitgerekend vandaag?’

‘Misschien hadden ze zo vroeg nog niemand verwacht.’

‘Misschien,’ zeg ik.

We steken de brede straat over en lopen het kantoor van de begraafplaats in. We worden begroet door twee oudere dames achter een balie, die allebei druk bezig zijn met telefoons aannemen. Een van de dames loopt heen en weer, de andere dame zit aan een beeldscherm en doet haar bril op en dan weer af. Ze tikt met een paar vingers in een gebroken ritme op het toetsenbord en kijkt dan weer op het beeldscherm of de woorden erop verschijnen zoals zij ze bedoeld heeft. Uit een zijkamer komt een magere, oudere man die ons beleefd begroet en een bos sleutels aan een haakje hangt.

‘Hi, how are ya doin’?’ zegt de man. ‘Can I help ya?’

Ik leg hem uit dat we naar het graf van Bruce Lee zijn geweest en nu weer naar ons hotel willen.

'And now you want me to call you a taxi?' zegt de man.

'Would that be possible?' vraag ik.

De man fronst zijn voorhoofd alsof ik hem een absurde vraag heb gesteld.

'Sure!' zegt hij en loopt naar een van de telefoons aan een bureau achter de balie.

'Now, did you say Bruce Lee?' vraagt de dame die aan het scherm zit en naar ons opkijkt. Ik knik haar toe en ze draait zich om naar de dame die net haar hoorn neerlegt: *'Margareth, is it that time of the year again?'*

'What?'

'Those two gentlemen have just visited Bruce Lee's gravesite.'

De dame staat op en loopt naar een kalender die onder de koekoeksklok hangt. Ze steekt haar bril in haar haar en wijst met haar vinger op de dag van vandaag.

'It's the twentieth,' zegt ze. *'His birthday, I believe.'*

'The day he died,' verbeter ik haar.

'Oh, Lord! We forgot all about it. Well, it's gonna be a busy day, that's for sure. You nice people wanna write something down in the register? Most fans like to do that.'

Ze wijst naar een groot boek dat op een bijzettafeltje ligt, naast een ouderwetse draadtelefoon. *'You know, a few years ago Linda would drop by, but I haven't seen her for a while. Maybe when there is something to celebrate, like his seventieth birthday or something.'*

'That was a couple of years ago,' zegt de andere vrouw.

'Was it, really, Margareth?'

Je bekijkt iets op je telefoon en lijkt de vrouwen niet eens te hebben gehoord. Ik vraag me af of we dat zijn, fans.

Ik geloof dat je zijn films nooit helemaal hebt gezien. Je kent de belangrijkste scènes uit *Enter the Dragon* en *Way of the Dragon*, en je bent ook bekend met de nunchaku-scènes uit *Fist of Fury*, maar je hebt volgens mij geen van zijn films vanaf begin tot eind gekeken. Ook hebben we op deze reis niet de behoefte om bij elke plek stil te staan. Dat deden we niet in Hongkong, en dat doen we niet hier in Seattle. Zulke fans zijn we kennelijk niet.

We hebben genoeg aan kruimels.

We bladeren door het gastenboek en lezen persoonlijke boodschappen van bezoekers vanuit de hele wereld. Bruce wordt aangesproken als ‘master’, ‘sifu’, ‘grandmaster’, ‘mister Lee’, ook Brandon komt af en toe voorbij, als de zoon, de belofte, de onsterfelijke kraai die nu over Linda Lee en haar enig overgebleven kind, Shannon Lee, waakt.

‘Harry, did you call a taxi for these boys?’ informeert de vrouw aan de balie.

‘I did, should be here within half an hour.’

Jij kijkt op het schermje van je telefoon en zegt dan: ‘Pap, ik heb al een Uber geregeld. Die is hier binnen tien minuten.’

Ik vraag of de taxi nog afgebeld kan worden.

Harry haalt zijn schouders op.

‘They’re not in a hurry anyway,’ zegt hij en geeft je een knipoog. *‘Take care of your dad, will ya.’*

Als we naar buiten lopen horen we het gekras van een kraai. In een roman zou ik de plotselinge verschijning van de vogel niet eens beschrijven, omdat het zo toevallig is en de symboliek er te dik bovenop ligt, maar we kijken allebei op en zien een gigantische kraai van de begraafplaats komen die in een rechte streep onze kant op vliegt.

‘Kijk dan, pap!’

Ik probeer een foto te maken en nog voordat ik de camera scherp heb gesteld krast hij een paar keer en vliegt dan weg, door de coniferen, op weg naar de stad.

‘Gelukt?’

‘Onscherp,’ zeg ik.

‘Een soort afscheid,’ zeg je.

‘Is dat ’m?’ vraag ik en knik naar een auto die ons tegemoet komt rijden.

‘Eh, ja, ik geloof het wel... Já, een Toyota.’

Het eerste afspraakje van Bruce en Linda vond plaats in 1963, in het restaurant van de Space Needle.

Het marmeren boek op het graf van Bruce Lee met daarin de inscriptie: *Your inspiration continues to guide us toward our personal liberation.*

Vader en zoon naast elkaar op Lake View Cemetery.

III

SAN FRANCISCO

‘Geprezen zij de Heer, mijn rots, die mijn handen oefent voor de strijd, die mijn vingers schoolt voor het gevecht.’

Psalmen 144

Hier werd hij geboren, in San Francisco. Drieëntwintig jaar later reed hij regelmatig met James vanuit Oakland over de Bay Bridge om Chinatown te bezoeken. Er werd minzaam naar hem gekeken. Voor de conservatieve Chinese gemeenschap in San Francisco was Bruce Lee niets meer dan een schreeuwerige charlatan, die laatst door de mand was gevallen toen zijn demonstratie in Chinatown niet uitpakte zoals gehoopt. En hij had ook nog de brutaliteit gehad om elke kungfu-meester in de stad uit te dagen om de handschoen op te pakken als die werkelijk dacht dat hij onzin verkondigde en niet het recht had om zich meester te noemen.

San Francisco was voor de jonge Bruce vijandig gebied. Toch hoopte hij vanuit Oakland zijn geboortestad te kunnen veroveren met zijn demonstraties.

De taxi's bij de uitgang van de aankomsthal rijden af en aan. Een dame in uniform met een oranje hesje eroverheen dirigeert ons naar de rij wachtenden en vervolgens naar een SUV. Ernaast staat een klein mannetje met een Zuid-Amerikaans uiterlijk en een gevangenisnor te wachten. Als we met onze koffers dichterbij komen zien we dat hij een paar tanden mist. Hij grijpt mijn hand met twee handen beet, schudt hem driftig heen en weer, en buigt zich dan voorover om onze koffers achter in de Toyota te plaatsen.

'Good day to you both! You can call me Paco, just like Taco from Taco Bell, but without the 'T' from 'terrible' and with a 'P' from pleasant.'

Onderweg vraagt Paco wat we in San Francisco komen doen en als ik het voor het gemak samenvat in het woord: 'holiday', vertelt hij over zijn kinderen, die hij wil laten studeren, en over de hoge kosten om hier te kunnen leven. Elke keer als hij iets zegt over hoe zwaar zijn leven is, glimlacht hij zijn gebrekkige gebit bloot, en gaat hij met zijn duim en wijsvinger langs zijn snor.

San Francisco wordt gerund door de 'techies', zegt hij. Net als Seattle. Ze jagen de hypotheek en huurprijzen op en daardoor wordt het verschil tussen arm en rijk steeds groter.

'Really terrible,' zegt hij. *'No good for my family.'*

We rijden voorbij brede straten, hoge viaducten, en belanden in een file.

'Father and son together on a journey, uh? Very nice. You are very fortunate, young man,' zegt hij tegen je. Ik zie dat je verlegen wordt. Dat gebeurt je vaker als je moet praten. Je hebt het niet als je gitaar speelt en er mensen naar je luisteren. Je had het niet toen je op hiphopdansen zat en je met je dansgroep een uitvoering moest doen.

Je bent geen prater. *'Niet zoals jij,'* heb je mij weleens gezegd.

'Die man spreekt tegen je,' zeg ik en ik leg even mijn hand op je knie. Paco werpt een blik door de achteruitkijkspiegel en geeft je een knipoog. Daarna, zacht, tegen mij: *'You're a good dad.'*

A good dad?

Ik hoop dat Paco het bij het rechte eind heeft, jongen. Misschien is het niet eens genoeg om een goede vader te zijn, zelfs als het voor jou genoeg is. Hoe moet ik in godsnaam weten wat een goede vader is? Ik zou het zo graag perfect doen.

Het woord perfectie hoort bij vechtkunst. De drang naar perfectie heeft me getergd, geplaagd, gekweld en gered. Frans leerde me op jonge leeftijd dat een absolute toewijding noodzakelijk is voor een vechter. Het draait om de continue oefening, zodat je het uiteindelijk één keer goed zult doen. De perfecte beweging. Het gladgestreken taekwondo-pak. De band op de juiste wijze geknoopt. De vele bewegingen die je uit je hoofd moet leren, met je handen en voeten steeds in de perfecte positie. Geen centimeter verkeerd.

Ik heb duizend keer dezelfde trap gemaakt om die ene trap te perfectioneren. Ik heb in de kelder bij je oma uren doorgebracht om mij de verschillende vormen en bewegingen met de nunchaku's eigen te maken, en dat leverde mij kneuzingen en blauwe plekken op, maar ik raakte er ook bedreven in. De perfecte draaiing. De juiste slag. En toen ik in het ziekenhuis steeds fanatieker begon te schrijven, ben ik nooit meer gestopt. Ik schreef om het steeds beter te doen, om hopelijk eens het verhaal te schrijven dat de perfectie benaderde. Ik schreef zoals de samoerai uren, dagen, weken, maanden en jaren achtereen dezelfde bewegingen uitvoert met zijn houten oefenzwaard voordat hij er ook maar aan denkt om het echte samoeraizwaard, de katana, op te pakken.

Ik heb in het ziekenhuis opnieuw mijn eerste stappen gezet, op een loopbrug waar ik mij kon vastgrijpen aan een van de balken. Ik wist dat ik

nog tientallen, honderden en duizenden stappen moest maken voordat ik weer de oude zou worden, en misschien was het een onmogelijke opdracht.

Als ik wilde slagen als vader, besloot ik toen jij werd geboren, dan moest ik een voorbeeld nemen aan iemand naar wie ik op kon kijken. In dat opzicht kreeg Bruce er een rol bij: ik zag hem niet alleen als een vaderfiguur wiens lessen ik toepaste in mijn eigen leven, ik gaf zijn lessen ook door aan jou. Maar ik zal nooit de perfecte vader voor je zijn, ook niet met zijn filosofie, die ik nog steeds als een handleiding onder mijn arm draag. Het vaderschap is evenzeer een product van je opvoeding, je ervaringen en je omgeving, en ik ben nu eenmaal opgegroeid in een huis waar niemand echt gelukkig was. Mijn moeder sloeg me niet om mij te pijnigen, maar om haar eigen pijn te verliezen, het verdriet dat ze had, de eenzaamheid die ze voelde. Haar woede kwam vanuit het niets en hield vaak ook plotseling weer op. Ze was geen vechtkunstenaar, eerder een straatvechter, met tegenstanders waarvan ze onmogelijk kon winnen: armoede, schulden, scheiding. Misschien was ik voor haar een tegenstander die ze wel aankon, en die ze, als ze het vechten zat werd, ook weer tegen haar borst kon drukken.

Ik heb mij vaak bij je verontschuldigd voor mijn woedeaanvallen, die goddank in de meeste gevallen niet tot jou zijn gericht, maar niettemin leef je in een huis waarin je ziet dat mijn onmacht tot drift leidt. En tegelijk heb ik je gevoed met een drang naar perfectie door je, hoe subtiel ook, steeds te laten weten dat iets altijd beter kan. Ik ervaar het als een persoonlijk verlies dat ik je zulke confrontaties met mijn tekortkomingen niet heb kunnen besparen, jongen.

We rijden weer, en Paco verzucht opnieuw hoe de verschillen in San Francisco groter worden. Daklozen zijn hier allang niet meer alleen de mensen die hun leven vergooien, drugsverslaafd zijn of naar de fles grijpen. Het zijn ook veteranen die aan de kant zijn gezet, jonge gescheiden vaders die hun hypotheek niet meer kunnen betalen, hardwerkende mensen die op onwaarschijnlijke manieren pech hebben gekregen en niet kunnen rekenen op familie, een sociaal netwerk of opvang. Mensen die hun medische kosten niet meer kunnen dragen, geesteszieken die hun medicijnen niet meer slikken en 's nachts door de stad dwalen, op zoek naar een slaapplek. We zullen ze later tegenkomen: de zwerfster die in een deken gewikkeld elke

avond langs de gevel van Starbucks loopt, beschutting zoekt in een nis, of de welbespraakte zwarte Amerikaan met een jonge pitbull, die steeds op dezelfde plek op een bankje zit, en bedelt om een paar dollar, zodat hij, zijn hond, en zijn jonge zoon kunnen eten, want dat vrolijke jongetje dat op straat speelt hoort bij hem en is besmet met het hiv-virus, en heeft om die reden elke dag medicijnen nodig.

Paco vertelt dat de 'Bay area' altijd veel immigranten heeft aangetrokken, en maakt een weids gebaar naar de flatgebouwen en wijken waar we aan voorbijrijden.

'Immigrants built this city,' zegt hij. *'We built the U.S.'*

Voorafgaand aan onze reis heb ik een beknopte geschiedenis gelezen over de goudkoorts van San Francisco. Toen de pioniers hier in 1848 goud ontdekten trokken avonturiers en gelukszoekers naar deze plek. Chinese migranten zagen San Francisco als een kans op een beter, rijkere leven, en maakten massaal de oversteek. Die instroom van duizenden Chinezen was zelfs zo groot dat de voorheen bescheiden nederzetting voorgoed veranderde, waardoor er uiteindelijk in 1882 een ban op Chinese migranten ontstond, de Chinese Exclusion Act, die door de toenmalige president Chester A. Arthur werd ondertekend. De Chinese gemeenschap was niettemin in veertig jaar explosief gegroeid, waardoor er sprake was van een op zichzelf staand Chinees dorp, dat gelegen was aan de kust, in de heuvels, in de buurt van de mijnen, en aan de voet van de spreekwoordelijke gouden berg. Voor elke Chinese mijnwerker die sneuvelde kwamen er tien terug. Het goud moest uit de berg. Het geld moest verdiend worden. De Aziatische nederzetting bleef uitdijen en werd al snel gezien als een vies hol, als een vlek op de westerse beschaving waar te veel mensen in kleine, slecht onderhouden appartementen leefden en waar florerende bordelen de mijnwerkers en zeelieden met te veel geld op zak een nacht van ontspanning en plezier gaven, waarna ze in de vroege ochtend, nog halfdronken, de heuvelachtige straten af liepen in de aanlandige ochtendmist. Dit hol stond al snel bekend als Chinatown.

De Chinese arbeidskrachten werden hier door de westerse pioniers gezien als een bedreiging, vooral omdat de Chinezen bereid waren om langer en harder te werken voor minder geld. Pas in 1965 werd de ban volledig opgeheven en vervangen door de Immigration and Nationality Act,

waardoor het voor Chinezen weer mogelijk was om naar Amerika te komen.

Bruce Lee was weliswaar een Amerikaans staatsburger en voor hem gold de ban niet, maar hij had wel te maken met de westerse blik op de Aзия, die door deze geschiedenis voorgoed was veranderd. Hij had deze bekrompen volksgeest ervaren toen hij verliefd werd op een westers meisje.

In San Francisco werd Chinatown een stad binnen een stad die misschien nooit fysiek gesloten was voor de westerling, maar waar je als niet-Chinees toch nooit echt binnenkwam. De Chinezen slaagden erin twee werelden te scheppen: een zichtbare en een onzichtbare wereld. In de onzichtbare wereld bestonden Chinese wetten, gebruiken, gewoonten en rituelen waar de westerling niets van wist, en het geheimzinnige kungfu was een dagelijks onderdeel van dat bestaan. In de zichtbare wereld was de Chinees vriendelijk, onderdanig, gediensig, en knikte hij de westerling vooral toe.

We komen dichterbij de stad, het verkeer wordt weer drukker, en ik zeg tegen Paco: *‘Actually, we’re very interested in Chinatown.’*

Paco kijkt bedrukt in de achteruitkijkspiegel, en zegt: *‘Your hotel is very close to Chinatown, so you’re lucky.’* En daarna weer die glimlach. Na tien minuten rijden we een brede straat in waar een kleine tram kreunend aan voorbij rijdt, op weg naar boven. In San Francisco is er altijd een heuvel waar je tegenop loopt of waar je vanaf loopt, zullen we al spoedig ontdekken.

Paco kijkt schuin omhoog naar het gebouw waar in verticale lijn op de gevel in saloon-letters staat: CHANCELLOR.

‘So this is it,’ zegt hij.

De klassieke aankleding van het hotel valt op. Leren fauteuils en veel tapijt. Vintage lampenkappen boven de balie en op het tafeltje met krulpoten staat een ouderwetse schrijfmachine. Een dame met een prachtige bruine huid en een al dan niet geacteerde stralende glimlach verwelkomt ons.

‘Hi, welcome at the Chancellor!’

We checken in. Alles verloopt beleefd en zakelijk. We pakken de lift, brengen onze koffers naar de kamer, kleden ons snel om, want het blijkt hier een stuk kouder dan in Seattle, en lopen dan weer de gang op, op weg naar de straten van San Francisco.

We passeren Old St. Mary's Cathedral. Ik heb over deze kerk gelezen, over de plaquette op de klokkentoren die jonge arbeiders en matrozen al sinds 1854 waarschuwt om vooral niet Chinatown in te gaan, want we lezen: *'Son, observe the time and fly from evil.'* Weinig jonge mannen lieten zich erdoor weerhouden, en ook wij lopen voorbij de stenen leeuwen die als strenge wachters de poort van Chinatown bewaken. We gaan op in de drukke straatjes, bezichtigen toeristenwinkeltjes, en ik stuit hier en daar op een straatnaam die me vaag bekend voorkomt. Het zijn vast namen waarover ik in biografieën heb gelezen.

Bruce Lee zal hier, toen hij als achttienjarige aankwam, hebben rondgestruind. Hij zal zich hebben verbaasd over de enorme Chinese gemeenschap in San Francisco, een thuis ver van huis. Maar ondanks de drukte van Chinatown, was hij hier alleen, in een benauwd appartementje met enkele andere Chinese migranten. Zes jaar later was hij weer terug en hoopte hij met zijn demonstraties in het Sun Sing Theater de inwoners van Chinatown te imponeren met zijn kunsten. James had geregeld dat Bruce op het grote Long Beach Karatetoernooi een demonstratie zou geven, als organisator Ed Parker ermee instemde. Bruce was ervan overtuigd dat zijn publieke optredens ertoe zouden leiden dat het ledental van zijn sportschool in Oakland zou groeien. Ed Parker kende veel mensen uit de vechtsport aan de westkust, en veel beroemdheden hadden hem gevraagd om hun persoonlijk trainer te worden. Het was gunstig om hem te kennen.

Ik zie nu je iets ouder wordt, en we samen de heuvelige weg oplopen in Chinatown, flarden van mijzelf in jou terug, maar ik geloof dat ieder kind zijn ouder een spiegel voorhoudt. Ik zie in jou soms de jongen die ik was voor mijn ongeluk. Je denkt nog dat niets onmogelijk is.

We bewonderen in het zijstraatje Ross Alley hoe het deeg gemaakt wordt bij de oudste fortunecookies-fabriek in Amerika. De gelukskoekjes zijn in deze stad uitgevonden, en misschien heeft dat te maken met de gelukszoekers die hier naartoe kwamen. Iedereen in deze stad hoopte op een beter bestaan. Iedereen had behoefte aan goede raad, aan een gunstig voorteken.

We lopen verder, langs curiositeitenwinkeltjes. Bij elk kitscherig kunstvoorwerp dat in de etalage ligt denk ik terug aan hoe ik als puber de Chinese cultuur wilde omarmen, omdat het de cultuur was waaruit Bruce

Lee kwam. Ik herinner me ineens weer dat ik, toen ik als vijftienjarige alleen met mijn moeder was, en zij niet meer goed voor zichzelf zorgde, naar het plaatselijke Chinees-Indische restaurant ging en er eten voor mijzelf wilde bestellen. Nu waren we arm en had ik weinig geld, dus vroeg ik wat ik voor vijf gulden kon krijgen.

‘Witte rijst met babi-pangangsaus,’ zei Charlie Wong, de eigenaar van het restaurant.

Ik vond het een geweldig idee. Ook al zat er geen vlees in het gerecht, het smaakte net zo zoet en het leek of ik genoot van een heerlijke babi pangang. Soms mocht ik zelfs aan een tafeltje in het restaurant eten, vlak bij de keuken, en dan schepte een van de koks toch wat vlees op mijn bord. Het voelde alsof ik toegang kreeg tot de cultuur waar ik zo graag over wilde leren. Op kalme dagen kwam Charlie tegenover me zitten en dan vertelde hij over zijn liefde voor voetbal en Cruijff, en als ik hem vroeg naar Bruce Lee, dan zei hij altijd: ‘Bruce Lee is sterk, hier!’ – en dan wees hij naar zijn slaap. ‘Maar ook hier!’ – en dan wees hij naar zijn borst. ‘Maar ik hou meer van voetbal, en van Cruijff!’

‘Kijk, pap,’ zeg je als je naar een houten beeld wijst in een etalage van een antiekwinkeltje, ‘lijkt wel wat op een barong, vind je niet?’

Als zesjarige zag je in Bali voor het eerst een barong boven de deur van een huis hangen, en ik legde je toen uit dat Balinezen geloven dat het mythische leeuwenmasker de kwade geesten afschrikt. Westerlingen doen het af als bijgeloof. Maar we zien het hier in Chinatown ook overal: beelden die een verhaal vertellen, die afschrikken, of die symbool staan voor geluk en voorspoed of voor vruchtbaarheid en een lang leven.

Je tekent in je schrift graag portretten van mensen zónder hun masker, maar met rimpels, en vegen en wallen en een zorgelijke uitdrukking op het gezicht, en vaak, als je zo’n portret op school tekent, vinden je klasgenoten je ‘duister’.

‘Dat is dan maar zo,’ zeg je schouderophalend.

Bruce was vierentwintig toen hij in deze wijk zijn eerste demonstratie hield. Op die leeftijd studeerde ik aan de Erasmus Universiteit, woonde ik in een flatje samen met je moeder en was je oma alleen. Er waren kort na haar scheiding dagen en nachten geweest waarop ze om een voor mij onherleidbare reden hysterisch werd en dreigde een kokertje slaappillen te

nemen, om ‘voorgoed van het gezeik af te zijn’. Maar nu was ze alweer jaren alleen. Als ik belde om te vragen hoe het ging, zei ze meestal iets als dat ze niemand nodig had en het wel in haar eentje kon rooien. Ik kon ermee leven. Zolang ze strijdbaar bleef was het goed.

De weg van de vechtkunstenaar bestond uit verschillende paden, had Bruce Lee me geleerd, en wijsbegeerte was er een van. Naast mijn studie ging ik, na de lange revalidatie, weer elke avond naar de sportschool, en toen Frans stopte, en ik met de jonge kickbokser Vico ging samenwerken, leerde ik dat ik voor sommige jonge mensen een gids kon zijn, een helpende hand, en dat ik moest leren om daar voldoening uit te halen.

Dat duurde een tijdje.

Soms is daar de juiste pupil voor nodig.

We lopen voorbij het Sun Sing Center, dat vroeger het Sun Sing Theatre heette, de plek waar Bruce zijn eerste demonstratie in San Francisco hield. Van het oorspronkelijke theater is, behalve de gevel en het pagodische dak, niets meer te herkennen. Het is nu een volgestouwde markthal met souvenirs, porselein, tassen, manden en zijde, en de inrichting verschilt weinig van andere souvenirshops. Maar op deze plek in Chinatown kwamen verschillende kungfu-meesters uit de Chinese gemeenschap na de demonstratie opnieuw bijeen om te bespreken wat ze met de jonge rebel aan moesten, de jongen die zo brutaal was geweest om iedereen uit te dagen. Wong Jack Man, een jonge traditionele kungfu-meester die zelf nog maar net met de boot uit Hongkong was aangekomen en hoopte in San Francisco een bestaan op te bouwen, hoorde van de aanwezigen verontrustende verhalen over een dissident in de eigen gemeenschap die les gaf aan niet-Chinezen en die openlijk de traditionele opvattingen over kungfu belachelijk maakte.

Wong Jack Man had de demonstratie zelf niet bijgewoond, en hij had ook nooit eerder van ene Bruce Lee gehoord. Zijn Chinese naam, Lee Jun Fan, zei hem niets. Maar na de verhalen van de kungfu-meesters ging hij ervan uit dat deze Lee de zoveelste blaaskaak was die probeerde naam voor zichzelf te maken. De jonge Wong Jack Man snapte de onbekende meester wel. Ook hij hoopte zich in San Francisco te onderscheiden. Hij stond er daarom op om de branieschopper een lesje te leren, zodat hij na zijn

overwinning als een serieuze kungfu-meester zou worden opgenomen in de gemeenschap hier, en zijn eigen school zou kunnen openen.

Samen met de andere kungfu-meesters stelde hij een officiële brief op, die door een van de mannen bij de deur van Bruce Lee's school in Oakland werd afgeleverd. De belangrijkste voorwaarde voor de Chinese gemeenschap was dat als Bruce verloor, hij onmiddellijk zou stoppen met lesgeven aan niet-Chinezen en zijn school zou sluiten.

‘Regel het maar,’ zei Bruce Lee tegen de boodschapper.

Dit verhaal van een gevecht om eer past in de geschiedenis van de oosterse vechtkunst, bij de beroemde mythische verhalen waarin uitdagingen plaatsvinden, vetes worden uitgevochten, rivalen elkaar bestrijden, en het goede uiteindelijk het kwaad overwint. Bruce Lee speelde zijn hele leven met deze mystiek, refereerde er in zijn demonstraties aan, om haar later weer te ontcrachten. Persoonlijk had hij een hekel aan de hocus pocus, de bovennatuurlijke krachten die aan meesters uit het verleden werden toegedicht, en daarom liet hij in zijn demonstraties bewust staaltjes van verbluffende technieken zien die op het eerste gezicht de natuurkundige wetten leken te tarten. Hij had een ‘one inch punch’, waarbij hij, bij voorkeur, een grote, krachtige demonstrant uit het publiek een kussentje liet vasthouden en hij plaatste dan een stoel zo'n vijf meter achter die persoon. Bruce, die zoveel kleiner was, stond tegenover de man en strekte zijn arm. Hij slaagde er dan in, terwijl zijn vuist zich nog geen twee centimeter van het kussentje bevond, zoveel kracht op zo'n korte afstand te genereren dat de man door zijn stoot naar achteren werd geblazen, in de stoel terecht kwam, die dan ook nog eens achteroverviel. Voor het aanwezige publiek leek het of de demonstrant was geraakt door de bliksem. Bij een andere oefening wist hij zoveel spanning op zijn lijf te houden dat het hem lukte om, steunend op slechts twee vingers van één hand een aantal push-ups te maken. Waar haalde hij de kracht en beheersing vandaan? Het leek op tovenarij. En dat was voor de jonge vechtmeester, die als voormalig kind-acteur wist hoe hij de aandacht van een publiek moest vasthouden, precies waar hij op hoopte.

Betovering.

In zijn demonstraties legde hij na een oefening uit wat zijn filosofie van het gevecht was en vertelde hij dat het in bijna alle vechtstijlen aan realisme ontbrak. Met andere woorden: het ziet er mooi uit, ‘*my comrades in the*

martial arts’, maar het werkt niet. Hij wilde het theaterdoek juist naar beneden halen en laten zien hoe je je in de praktijk het beste kon verdedigen. De betovering zorgde ervoor dat het aanwezige publiek bereid was om naar hem te luisteren; de criticasters, die zich aangesproken voelden, veroordeelden hem daarentegen meteen.

De ironie van het verhaal over Wong Jack Man en Bruce Lee schuilt hierin dat Bruce Lee nu, meer dan veertig jaar later, ook zelf is gaan behoren tot de mythes over de grote meesters. Het legendarische verhaal over dit gevecht is daarmee onderdeel geworden van een eeuwenoude geschiedenis. Bruce Lee is in deze geschiedenis de nieuwe, onbekende revolverheld in het wilde Westen, die een stadje binnenkomt en onmogelijk kan verliezen. Er bestaan verschillende verslagen over de confrontatie tussen Wong Jack Man en Bruce Lee. Iedereen heeft zijn eigen verslag van wat er heeft plaatsgevonden.

Na een hoop getouwtrek over waar het gevecht zou plaatsvinden kwamen beide partijen overeen dat Wong Jack Man de werkelijke uitdager betrof en in dat geval zou hij naar de sportschool van Bruce Lee moeten gaan.

Er zijn vele verhalen geschreven over dit gevecht, er is een film op gebaseerd, er zijn verschillende ooggetuigenverslagen opgenomen in biografieën. En er is het verslag van de weduwe van Bruce, Linda Lee, bij wie enige partijdigheid natuurlijk niet kan worden uitgesloten. Als ik uit al die verhalen één eindconclusie moet opmaken, dan heeft Bruce Lee het gevecht niet verloren, zelfs volgens de inmiddels bejaarde ooggetuigen die Wong kenden en het erg vervelend voor hem vonden dat hij door de andere kungfu-meesters uit de gemeenschap werd gebruikt om het gevecht met Bruce aan te gaan. Andere getuigen beweren weer dat de traditionele Wong het zelf als zijn plicht zag om hem tot de orde te roepen.

Toen Wong Jack Man bij de school van Bruce in Oakland aankwam met een klein gevolg en de regels van het gevecht wilde bespreken, zei Bruce: ‘*No rules!* Denk je nu echt dat je in mijn school de regels kunt dicteren? Je zoekt een gevecht, dus laten we vechten. *No bullshit!*’

Wong Jack Man had een traditioneel kungfu-pak aan. Bruce was gekleed in een singlet en een spijkerbroek. Het was het beeld van de klassieke vechter tegenover de moderne vechter, een jonge dissident die er geen enkele interesse in had om rekening te houden met regels, beleefdheden en vormelijkheden. Er was dan ook geen formele begroeting. Geen buiging

vooraf. James Yimm Lee was er, als een van de vier musketiers, bij aanwezig en wierp zich voor de gelegenheid op als een scheidsrechter. In sommige verhalen schijnt James ook nog een wapen verborgen te hebben gehouden voor het geval het uit de hand zou lopen en hij orde op zaken moest stellen. De mannen die met Wong Jack Man waren meegekomen stonden op hun beurt in voor diens veiligheid en zagen erop toe dat het gevecht eerlijk verliep.

Ik heb dit verhaal zo vaak gehoord, jongen. Toen ik nog een puber was wilde ik dat Bruce Lee het gevecht had gewonnen, en elk verhaal dat ook maar iets anders leek te suggereren verwees ik meteen naar het rijk der fabelen. Bruce Lee kon in mijn ogen niet verliezen. Als twintiger en dertiger leerde ik de nuances in het verhaal herkennen. Volgens de meeste getuigen had hij het gevecht gewonnen, maar het was geen makkelijke opgave geweest, en volgens andere getuigen was het gevecht onbeslist geëindigd. In slechts een enkel verslag heb ik gelezen dat Wong Jack Man de strijd zou hebben gewonnen. Dat heb ik nooit geloofd, en niet eens omdat Bruce Lee in mijn latere wereldbeeld nog steeds onverslaanbaar was, maar omdat Wong Jack Man en zijn leerlingen door de jaren heen meer lawaai zouden hebben gemaakt als Wong gewonnen had, vooral nadat Bruce in Azië een wereldster was geworden. Wong zou dan de enige kungfu-meester zijn geweest die de onoverwinnelijke Bruce Lee had verslagen.

En die claim heeft Wong Jack Man nooit gemaakt, noch zijn leerlingen en volgelingen. De roem van Wong leunt op het feit dat hij Bruce Lee, als een afgezant van de Chinese gemeenschap in San Francisco, officieel had uitgedaagd voor een gevecht. Dat betekent natuurlijk niet dat Bruce verder nooit werd uitgedaagd. Hij werd uitgedaagd door straatvechters in zijn jeugd, of door Aziatische figuranten bij zijn filmopnamen in Hongkong, of door vechtsporters die hem niet serieus namen. In de meeste gevallen liet hij zulke uitdagingen aan zich voorbijgaan, maar soms, als hij het zat was, ging hij erop in en leerde hij zijn uitdager een lesje, zonder hem ernstig te blesseren. Dat waren korte aanvaringen, achteloze confrontaties waar hij zelf echt zelden bij stilstond. In zijn beleving waren het *'bullshit artists'* en *'cowards'* en *'sons of bitches'*, die na één ronde al wilden opgeven omdat ze geen conditie hadden of niet wisten wat hen overkwam.

Het gevecht.

In elk verslag dat ik heb gelezen deelde Bruce Lee de eerste klap uit. Zijn vuist trof Wong Jack Man meteen bij zijn jukbeen. Wong probeerde zich te handhaven en kalm en gecontroleerd te blijven, maar hij ontving vervolgens een serie directe stoten van Bruce, die hij met moeite wist te blokkeren en te ontwijken. Toen hij na een slagenwisseling voelde dat de kracht en de snelheid van Bruce hem te veel werden, draaide hij zich om en rende van hem weg. Bruce Lee ging achter zijn tegenstander aan en probeerde weer voor hem te komen. Dit kat-en-muisspel hield aan, totdat er weer een serie slagen uitgewisseld werd en Wong Jack Man viel of struikelde, waarna Bruce Lee zich over hem heen boog en dreigde hem knock-out te slaan als hij niet zou opgeven. Wong Jack Man besloot, volgens de ooggetuigen van beide kanten, het gevecht te staken en zijn meerdere in Bruce Lee te erkennen. Jaren later zouden kungfu-meesters uit San Francisco aan verschillende biografen van Bruce Lee vertellen dat er de eerste dagen daarna niet over de confrontatie werd gesproken. En toen de geruchten eenmaal rondgingen, schiepen ze verwarring over de uitkomst en verspreidden ze het nieuws dat het gevecht onbeslist geëindigd was. Ze gaven later toe dat ze dat hadden gedaan omdat ze het vernederend voor Wong Jack Man vonden. Ze hoopten op die manier zijn gezichtsverlies binnen de Chinese gemeenschap te beperken. Maar iedereen in Chinatown die de jonge traditionele kungfu-meester zag lopen met zijn blauwe oog dacht er het zijne van. Niemand eiste nog van Bruce Lee dat hij zijn school in Oakland sloot of dat hij zou stoppen met het lesgeven aan westerlingen.

Veel interessanter dan deze uitdaging is wat die gebeurtenis, volgens Linda, met Bruce Lee deed. Na het gevecht was hij niet alleen afgepeigerd, hij moest toegeven dat het een ordinair straatgevecht was geworden en dat hij niet precies had geweten hoe hij met Wong Jack Man moest omgaan. Het Wing Chun Kung Fu van Yip Man, dat hij min of meer al had aangepast aan de veel langere en krachtigere Amerikanen was voor dit gevecht tekortgeschoten. De directe stoten en de technieken van het Wing Chun werkten zeer goed op korte afstand, maar Bruce Lee had geen idee hoe hij de afstand met zijn tegenstander, die steeds van hem vandaan liep, moest overbruggen. En toen Wong Jack Man besloot om van hem weg te rennen, had hij niets anders kunnen doen dan als een bezetene achter hem aanjagen en hem dwingen op te geven. Het was een lelijk en vuil gevecht

geweest, waarin hij niet het gevoel had gehad dat hij de regie volledig in handen had. Niet Wong Jack Man met zijn traditionele vechtsstijl had hem verrast, maar zijn eigen beperkingen verbaasden hem, en hij vroeg zich af waarom hij daar zo lang blind voor was geweest.

Het gevecht hield hem wekenlang bezig. Hij moest zich meer verdiepen in andere stijlen en technieken. Hij vertrouwde, als het erop aankwam, nog te veel op het Wing Chun. Maar de grondlegger van die stijl, de boeddhistische non Ng Mui, had slechts een vorm bedacht die het beste bij haar paste. Toen ze de stijl aan anderen leerde namen ze háár ideeën over, háár richtlijnen, háár opvattingen, háár technieken. En dit gold voor elke vechtsstijl. Niets van wat de studenten leerden was toegespitst op hún fysieke kwaliteiten, talenten en tekortkomingen. Ze moesten zich aan regels onderwerpen van een stijl die ooit door iemand was bedacht omdat het voor hem of haar werkte. Bij sommige stijlen kozen gevorderde leerlingen ervoor zich af te splitsen en vervolgens hún antwoord te verkondigen als de beste stijl. Zo ontstonden er allerlei varianten op stijlen, die in feite allemaal onderdelen waren van een geheel. Waarom was er geen vrije stijl, een totaal vechtsysteem waarbij je van alle denkbare technieken gebruik kon maken, zolang je ze maar kon oefenen, trainen en beheersen? Waarom leerde een judoka niet hoe hij moest trappen? Was het voor een karateka, die zeer bedreven was in allerlei verschillende soorten trappen, niet handig als hij ook wist hoe hij een goede hoek moest uitdelen of iemand naar de grond kon worstelen? Hoe kon je anders van iemand winnen die een andere stijl beheerste dan waarin jij jezelf een kampioen noemde? Wedstrijden die plaatsvonden binnen een specifieke stijl waren geen gevechten, maar spelletjes voor volwassenen. Een kinderachtige vorm van tikkertje. Jij probeert mij te raken, ik probeer jou te raken.

Hij bestudeerde de verschillende directe aanvalsmanoeuvres in het schermen, interesseerde zich voor judo, jiu-jitsu en boksen. Hij was een groot fan van het ritme van Muhammad Ali. En al deze technieken zouden zich moeten kunnen versmelten, niet in een stijl, maar in Bruce Lee zelf. Zo groeide het zaadje van een nieuwe filosofische benadering van het gevecht, dat zou leiden tot de ontwikkeling van een stijl die geen stijl is.

Het was zijn strenge analyse na het gevecht met Wong Jack Man die hem een nieuw inzicht opleverde.

Hij wilde zich nooit meer zo hulpeloos voelen.

Hij wilde zich wapenen. Harden. Beter worden. En vrij zijn in de vechtkunst. Die vrijheid zou hij als een religie verspreiden. Als iemand je aanvalt, dan zou je die aanval niet moeten laten uitrazen, maar onderbreken met elke denkbare techniek die je tot je beschikking hebt, en die technieken zou je moeten kunnen leren zonder beperkingen die binnen elke stijl worden opgelegd. Je zou op geen enkele wijze rekening hoeven te houden met waar de techniek vandaan komt. Het maakt niet uit of je te maken hebt met een Japanse techniek, een Chinese techniek of een westerse techniek. Je zou in alle gevallen korte metten moeten maken met je tegenstander. En daarna is het jouw techniek, want ze heeft jou gered.

Hier, in Chinatown in San Francisco, ondervond hij de tegenstand die hij nodig had om tot dat inzicht te komen.

‘Moet je zien, pap.’

Je neemt me mee naar een mural van twee portretten, een straat verderop, een van Tupac Shakur en een van Bruce Lee. Drie oude Chinese mannen zitten op de hoek van de straat en spelen op traditionele Chinese snaarinstrumenten. Je draait je hoofd zoals ik je ook naar de schilderijen van Van Gogh heb zien kijken, en zoals je ook je eigen werk bestudeert.

‘Tupac is goed gelukt,’ zeg je, ‘Bruce Lee vind ik toch iets minder.’

We kijken naar de graffiti's van de twee rebellen, die niet alleen hun dwarse natuur delen, maar ook hun geboortestad. Nadat je foto's hebt gemaakt lopen we terug naar het Sun Sing Center en onderweg begin je te vertellen hoe je favoriete rapper XXXTENTACION wordt gezien als een soort Tupac.

‘Tupac is meer een traditionele rapper,’ zeg je. ‘XXXTENTACION was een soundcloud-rapper, die experimenteerde met emocore, hardrock, hiphop en zelfs reggae. Dat vind ik juist boeiend aan hem, die vrijheid.’

Ik moet erom glimlachen.

‘Wat lach je nou?’

We staan weer stil voor het Sun Sing Center waar niets meer herinnert aan de mislukte demonstratie van Bruce waar het gevecht met Wong Jack Man uit voortkwam.

De stijl die geen stijl is.

Zijn filosofische benadering van het complete gevecht zou Bruce Lee vanaf dat moment tot aan zijn dood uitwerken. Een paar jaar na het gevecht, in 1967, zou hij zijn methode 'Jeet Kune Do' noemen: de weg van de onderscheppende vuist. En vrijwel meteen realiseerde hij zich dat de naam niet toereikend was, en dat je die weer mocht vergeten.

Meer nog dan een vechstijl was Jeet Kune Do een opvatting. Een filosofie. Het was een leer, maar wel een die voortdurend onderhevig was aan inzichten en veranderingen, waarbij het in de eerste plaats ging om volledigheid, om heelheid van de individuele vechter. Het doel was om een compleet mens te worden, een mens die zich op allerlei mogelijke manieren kon en durfde te uiten, ongeacht wie hij was en waar hij vandaan kwam. Zoals Bruce Lee het zag kon je deze filosofie evenzeer toepassen in het dagelijks leven. Alles kon Jeet Kune Do zijn. Het bijtje dat altijd nectar van de lindebloesem verzamelde en nu koos voor de vlierbes, omdat die boom dichterbij de korf stond, had de methode van Jeet Kune Do toegepast.

Binnen de discipline van de vechtkunst betekende Jeet Kune Do: de verschillende vechstijlen onderzoeken, en samenvoegen wat voor jou het beste werkt, zodat je zonder vooropgezette ideeën keuzes maakt om de ultieme vechtkunstenaar te kunnen worden. Met andere woorden: boks wanneer je moet boksen, deel een elleboog uit wanneer iemand je grijpt, trap wanneer iemand naar je toekomt. En zorg ervoor dat je al deze disciplines beheerst.

Ik heb het vaker met je gehad over zijn filosofie, en over hoe er in die tijd in de beeldende kunst en literatuur ook verschillende 'Bruce Lee's' opstonden, kunstenaars die zich tegen bestaande stromingen in bewogen. Hier in San Francisco, bijvoorbeeld, pompte het hart van de beatnikgeneratie, met Alan Ginsberg en Jack Kerouac, die met taalexperimenten en druggebruik hun literaire grenzen wilden verleggen zodat ze, in hun opvatting, tot de puurste vorm van persoonlijke zelfexpressie kwamen. In Nederland had je de Zestigers met schrijvers als C.B. Vaandrager en Hans Sleutelaar, die de schoonheid van de literatuur juist zagen in het alledaagse. Reclameslogans konden poëzie zijn, of zoals in het werk van Armando, de eerste Nederlandse boksende schrijver, een ritmische dialoog tussen twee profboksers. Kunst was alles, en alles was kunst.

‘Het is niet eens altijd gemakkelijk om zo vrij te zijn,’ zeg je.

‘Hoe bedoel je?’

‘Zoals XXXTENTACION deed met zijn muziek.’

‘Waarom denk je dat?’

‘Weet je nog wat die ene docent tegen me zei op de open dag van de kunstacademie in Den Haag? Een gewoon schetsboek is bijna altijd in een A3-formaat of een A4-formaat. Waarom zijn ze niet veel groter? Hij zei: “Dat hebben we op een bepaald moment afgesproken met elkaar, omdat het handig is, maar wie zegt dat het altijd in dat formaat moet? Ik vind het juist verrassend als je daarvan afwijkt.” De graffiti die we net op een muur zagen kan ik niet op de gevel van mijn school spuiten, want dat is verboden. Volgens mij overtrad Bruce Lee alle regels. Je had het over zijn demonstratie, en je zei dat de mensen die het zagen helemaal gek werden, omdat hij schijt had aan hun regels en hun eeuwenoude stijlen.’

‘Klopt,’ zei ik.

Je kijkt naar de omgekrulde luifel van het Sun Sing Center en zegt dan met een stelligheid die ik niet van je gewend ben: ‘Niemand houdt ervan als je gewoontes wil veranderen.’

We hebben het regelmatig over kunst als we in Rotterdam een broodje eten bij The Bagel Bakery. Dan gaat het van de anti-kunst van Marcel Duchamp, de popart van Andy Warhol en de nieuwe cd van Kanye West over in modetrends en kleding, tot aan de laatste animatiefilm die je hebt gezien, en nieuwe obscure hiphop die je hebt gevonden. Je ongeduld om al die verschillende universums te ontdekken inspireren mij ook weer. Je voedt jezelf, en daardoor moet ik mijn best doen om je bij te blijven.

In de filosofie van Bruce Lee draaide het om volledigheid en niet slechts om de geprivilegieerden. Daar kreeg hij, naast de hevige kritiek die hij leverde op de bestaande vechstijlen, de meeste problemen mee. Hij heeft die geheimhouding rondom de vechtkunsten nooit begrepen. Hij wilde de schoonheid van de vechtkunsten juist onder zo veel mogelijk mensen verspreiden. Met zijn films is hij er in zijn eentje verantwoordelijk voor geweest dat oosterse vechtsporten wereldwijd zo populair zijn geworden. Je ziet trouwens dezelfde opvatting over volledigheid terug in de hiphop. Je hebt het onderweg al een paar keer gehad over je favoriete rapper, die heel wat op zijn kerfstok had toen hij werd vermoord. Maar zijn notoire verleden

maakte voor zijn fans niets uit, het maakt *jou* niets uit, want hij had een verhaal, en als een artiest de ‘beat’ voelt en het ritme kan overbrengen, dan zijn mensen bereid om naar hem te luisteren, ongeacht wie hij is en waar hij vandaan komt. Het verhaal hoeft niet ‘mooi’ te zijn. Zolang het maar een vertaling is van wat hij denkt, wat hij voelt, en zoals hij het ziet. Hoe afwijkend, zorgelijk, beangstigend, of kritisch het ook is. Dát maakt het oorspronkelijk. En er zullen altijd mensen zijn die het zien, die *hem* zien, die het voelen, en die het begrijpen.

Bruce Lee schreef: *‘Absorb what is useful. Discard what is not. Add what is uniquely your own.’*

Ik zag een documentaire waarin RZA, rapper en producer van de Wu-Tang Clan vertelt dat de jongeren in de zwarte, kansarme buurten aan de oostkust van de vs in de jaren tachtig volgens hetzelfde credo werkten. Ze wilden muziek maken, maar hadden geen geld voor instrumenten. Ze gebruikten platen en luisterden naar stukjes die aansloten bij het ritme dat zij voelden, scratchten, vulden het op met andere muziek, en rapten de teksten erdoorheen die zij zelf hadden bedacht. Zo ontstond een nieuwe muzieksoort, een nieuwe stijl, een geluid van onderaf. *Absorb, discard and add*. In de vroege hiphopgemeenschap werd Bruce Lee gezien als een grandmaster, een orakel, want hij had onbewust de formule aangereikt hoe je, zonder geld en middelen, toch muziek kon maken. Voor jongens als RZA verwoordde Bruce hoe je boven jezelf en de rotzooi waarin je zat kon uitstijgen.

Vanaf je vroege jeugd heb jij toegang tot elke vorm van kunst waar je interesse naar uitgaat. Het ontroert me, want die toegankelijkheid is noodzakelijk om jezelf te ontplooien tot de mens die je wilt zijn.

Keith Haring en Amiri Baraka zeiden en schreven het al: *Art is for everybody*.

We slenteren verder door de straatjes in Chinatown, langs een rij stalletjes met exotisch groente en fruit als paksoi en kangkung. Wanneer we voorbij een kraampje lopen zie ik hoe deegballetjes in een wok gegooid worden. De olie borrelt en de geur van kruiden prikkelt mijn neus.

‘Trek?’ vraag ik, maar je lijkt me niet te horen, want je staart naar je telefoon en zegt: ‘We missen volgende week wel een UFC-event, hè, pap?’

Onze wekelijkse kijksport. Zoals je vanaf je zesde alle voetbalcompetities kijkt, zo volg je nu ook, naast kickbokswedstrijden, alle gevechten van de UFC, het Ultimate Fighting Championship, waarbij vechters gebruik mogen maken van verschillende vechtstijlen en in een achthoekige kooi met elkaar strijden om de winst.

Freefight, zoals deze gemengde vorm van vechten eerst werd genoemd, is de jongste tak van vechtsport met een lange geschiedenis, en met een moeilijke aanloop in Nederland.

Op de sportschool van Vico was er een klein groepje dat zich na de kickbokstraining bezighield met deze discipline. De kenners noemden het al snel mixed martial arts of MMA. Deze jongens worstelden, boksten, grepen elkaar vast, lagen op de grond, stonden weer op en gaven elkaar stoten en trappen. De sport was in Nederland niet populair en heel af en toe zag ik op een kickboksgala ter afwisseling een MMA-partij, maar het overgrote gedeelte van het publiek vond dat 'vrijen op de grond' maar niets en ging een drankje halen. Mij fascineerde het, jongen, en tegelijk kon ik mij er, vanwege mijn rug, niet mee bezighouden. Ik zag in de gym, na mijn eigen les, hoe deze jongens Bruce Lee's filosofie in praktijk brachten, al was hij, legden ze mij uit, niet de enige grondlegger voor de ontwikkeling van deze moderne vechtsport.

Zoals de Nederlandse pioniers bij Japanse meesters en Thaise trainers in de leer gingen en de technieken die ze daar oppikten mee naar huis namen en de Hollandse School oprichtten, zo waren er vanaf de jaren zestig ook in Brazilië grensverleggende vechtsporters actief, van wie de gebroeders Gracie specialisten waren in het jiu-jitsu. Ook zij streefden naar een completer gevecht, net als de Grieken die zich in 650 voor Christus al bezighielden met een tussenvorm van worstelen en boksen. Zij noemden het Pankration. Bruce Lee vond overigens dat je die vrije vechtform niet zonder beschermende uitrusting zou mogen uitvoeren in een competitievorm vanwege het risico op dodelijk letsel. Maar in Brazilië waren ze bereid om het te proberen en vanaf de jaren zeventig werden er ondergronds illegale vechtpartijen georganiseerd om de stijlen met elkaar te meten.

De gebroeders Gracie geloofden in de superioriteit van het jiu-jitsu, maar putten ook rijkelijk uit het Vale Tudo, een obscure Braziliaanse vechtstijl uit de jaren twintig, waarbij zo'n beetje alles was toegestaan. Ze adopteerden,

al dan niet in de geest van Bruce Lee, de technieken die ze konden gebruiken en creëerden daarmee hun eigen versie van het oorspronkelijke jiu-jitsu, een stijl die tot op heden in Brazilië en in Amerika wordt gedoceerd door nazaten van de Gracies op de Gracie Academy's.

Het was deze grote Braziliaanse familie die aan de basis stond van een nieuwe internationale competitie, die door hun oudste zoon, Rorion, mede werd opgericht. Wedstrijdvechters van verschillende stijlen en disciplines uit allerlei landen werden uitgenodigd om in een uniek toernooi, het Ultimate Fighting Championship, met elkaar te strijden om te bepalen wie nu echt de beste was. Deze nieuwe wedstrijdvorm wekte interesse bij het publiek, en wat in 1993 een eenmalig toernooi zou zijn groeide uit tot een nieuwe sport en een nieuwe vorm van entertainment: UFC. Het is inmiddels een van de populairste sporten in de Verenigde Staten, naast het American football, honkbal en basketbal.

We zijn er allebei fan van, en niet eens zozeer vanwege het bloed en de hardheid van de sport. Het gaat ons om de uitwisseling van technieken. Het verschil in benadering van het gevecht. Dat maakt het steeds weer interessant om ernaar te kijken. Na afloop bespreken we waarom de desbetreffende vechter gewonnen heeft. Was hij de completere vechter? Had hij een uniek talent? Bezat hij kwaliteiten die bij de ander ontbraken? Het is telkens weer een bloederig schaakspel op het hoogste niveau. We raakten er, geloof ik, samen pas echt door aangetrokken toen de flamboyante Ierse uitdager Conor McGregor het tegen José Aldo opnam, de Braziliaanse wereldkampioen lichtgewicht, die al tien jaar ongeslagen was, en in een wereldtitelgevecht met de Ier binnen veertien seconden knock-out werd geslagen.

We houden van die onvoorspelbaarheid.

Ondanks de unieke ontstaansgeschiedenis van de UFC, waarin moderne vechters met verschillende achtergronden en vaardigheden hun bouwstenen hebben gelegd voor deze sport, onderschrijft Dana White, de directeur van de UFC-organisatie, de vroege pioniersgeest van Bruce Lee en noemt hij hem de vader van het MMA. Die uitspraak is veelbetekenend, vind ik.

Jij stopt je telefoon weg en zegt: 'Ja, dan zijn we onderweg.'

Het is moeilijk voor te stellen hoe armoedig en rommelig Chinatown in de jaren zestig geweest moet zijn. Het is evenzeer moeilijk voor te stellen hoe

toen in deze straatjes een achttienjarige jongen rondliep, die zijn leven volledig aan de vechtkunst zou wijden.

Bruce Lee dacht lange tijd dat de beste methode om zijn boodschap te verspreiden het opzetten van een aantal scholen was, met trouwe leerlingen, die hij kon opleiden en die hem begrepen. Hij wist dat er in Amerika keiharde vechters bestonden die zich wilden meten met elkaar. Je trof deze vechters in de bokssport, en ook in het judo en het karate. Hij wist dat er in Hongkong kungfu-meesters waren die zich bewogen als balletdansers, acrobaten die zich lieten drillen om capriolen uit te kunnen voeren die aan het onmogelijke grensden. Ook had je midden jaren zestig de eerste Mister Olympia-bodybuilders, die met elkaar streden om de Mister Olympia-titel, en deze reuzen begrepen weer hoe je jezelf als een sculptuur kon kneden, in de vorm die je wenste. Als je maar bereid was om te trainen, te lijden, en elke dag hetzelfde ritueel te herhalen. Keer op keer op keer.

Tussen al deze disciplines leek er een 'missing link', een kruispunt, een theorie die verder reikte dan de wereld van vechtsport of kunst. Vechtkunstenaars dachten er, bijvoorbeeld, nooit aan om hun lichaam te boetsen, behalve dan door het eindeloze herhalen van een serie vaste bewegingen. Ze hadden geen ideeën over conditie en fitness.

Bruce Lee durfde met zijn lichaam te experimenteren. Hij zou het kneden volgens zijn opvattingen, en zijn fysieke expressie zou tonen wie hij was. Vechtkunst was levenskunst. Ik weet hoezeer hij daarin gelijk had, jongen. Tijdens een training heb ik meer over mezelf geleerd dan tijdens een therapie van een paar uur. De schrijver Palahniuk zegt het in zijn roman *Fight Club* als volgt: *'How much can you know about yourself if you've never been into a fight?'*

Ik sla mijn arm om je heen als we wachten bij een stoplicht. Aan de overkant zie jij een winkeltje met shirts en je herkent op een rood T-shirt de beeltenis van Bruce. Je wijst ernaar.

'Ben je te oud voor,' zeg je.

'Hoezo? Waarom zou ik er te oud voor zijn?'

'Kom op, pap, een oude man met een Bruce Lee-shirt. Wat denk je zelf? Dat staat toch een beetje kinderachtig.'

Ik loop naar binnen en word begroet door een Chinese dame met een vriendelijke glimlach. Ze maakt een uitnodigend gebaar waaruit ik opmaak dat de hele winkel van mij is, als ik die zou willen kopen. De kruidige geur

van wierook kruipt in mijn neus, en ik voel hoe mijn gedachten slinken en hoe de onrust van het ontdekken in een nieuwe stad wegebt. Ik ben hier en het is goed.

Wanneer de dame ziet dat ik naar het Bruce Lee-shirt kijk trekt ze eenzelfde exemplaar uit een grote stapel in plastic verpakte shirts.

'Like this one?'

Ik knik haar gretig toe en intussen voel ik je spottende glimlach plagerig in mijn rug prikken. Ik zoek met de dame de juiste maat, knik haar toe en koop het shirt. Bij het afrekenen vraag ik of ze een goed restaurant weet.

'Just around the corner,' zegt ze. *'One of the oldest, but still the best dim sum.'* We bedanken haar, en ik betrap mezelf erop dat ik een lichte buiging maak, en daarna verlaten we haar winkeltje. We lopen de straat uit en slaan de hoek om.

Je kijkt naar het plastic tasje met daarin het shirt.

'Staat je vast goed,' zeg je met dezelfde lach als daarnet.

Onze rollen veranderen voortdurend, jongen. We nemen steeds een iets andere plek in ten opzichte van elkaar. Maar we zijn altijd, in elke hoedanigheid, vader en zoon.

Ik heb me weleens afgevraagd of je voor je leeftijd niet te braaf bent. Je rookt niet, je blowt niet, je drinkt niet, je bezoekt geen dancefestivals en je houdt niet van discotheken of loungeclubs, je zoekt geen ruzie op straat.

Die enkele keer dat ik er met je over sprak, kwam je in verweer.

'Ik ga naar concerten van rappers die ik goed vind. Ik ga naar hiphopfestivals. Ik ga naar vrienden en dan maken we muziek. Sommige vrienden drinken en blowen, en dat vind ik verder allemaal cool. Ik heb er alleen zelf geen behoefte aan.'

Je groeide op met vechtsportspullen in huis. Bokshandschoenen en scheenbeschermers in de slaapkamer, een springtouw aan een deurklink, trapkussens in de gang, de sporttas bij de deur. Van jongs af aan ben je omgeven door sport, maar ik geloof niet dat je er om die reden voor jezelf zo'n strenge discipline op nahoudt. Het is je eigen keuze. Ik weet hoe toegankelijk drank en drugs zijn. Niets van wat mijn vrienden en ik in onze jeugd bedachten om onze ouders om de tuin te leiden zouden jij en jouw vrienden nog kunnen overtreffen, vrees ik. Niets van wat onze ouders zeiden had enige invloed op ons, en ik geloof ook niet dat ik die invloed

heb op jou als je ervoor zou kiezen om rottigheid uit te halen op straat of te experimenteren met drank en drugs.

Toen je acht jaar was heb je een paar harde lessen gehad over het menselijk lichaam, en ik geloof niet dat je die ooit bent vergeten.

Een van je beste vriendjes op de basisschool werd ziek en de artsen ontdekten dat hij een tumor in zijn hoofd had. Het was niet zeker of hij het zou overleven, maar hij moest in elk geval worden geopereerd en bestraald. Jij was een van de weinige vriendjes die naar het ziekenhuis mocht om hem te bezoeken. We moesten je vooraf uitleggen wat hem precies scheelde en wat de artsen probeerden te doen. Je nam de informatie zwijgzaam in je op en in de dagen daarna leek je stiller dan anders. Nadat je hem had bezocht zei je: 'Hij was gewoon Sjors.'

'Natuurlijk,' zeiden we. 'Hij is nog gewoon je vriendje.'

'Zag je zijn hoofd?'

'Hoe het in verband zat?'

'Ze hebben zijn haar eraf geknipt.'

'Geschoren, ja. Anders konden de artsen niet bij die kwade tumor.'

'Wordt Sjors beter?'

'Daar doen de artsen hun best voor.'

In de maanden die volgden zag je Sjors veranderen. Hij werd kaal door de bestraling. Hij kreeg intraveneuze voeding, en toen hij later weer naar school ging had hij nog steeds een slangetje in zijn neus. Hij werd mager en bleek, met holle ogen en een vermoeide, fletse blik. Zijn kronkelige blauwe aderen zag je door de huid van zijn bleke schedel. Zijn humor verloor hij niet, en daardoor wist je: 'Sjors is nog gewoon Sjors.' Jullie zaten soms naast elkaar. Jullie speelden met elkaar. En niets leek echt heel anders, behalve dan dat hij vaak naar het ziekenhuis moest, en soms bleef hij thuis, zei je, want dan was hij erg moe.

Sjors met zijn onverwoestbare gevoel voor humor heeft het gered. De tumor veranderde zijn leven en de kuren en bestralingen vernietigden bijna zijn lichaam, maar jij kon daarna gewoon naar zijn verjaardagsfeestje en hij naar het jouwe.

Je leerde, misschien wel, dat volwassenen niet alles in de hand hebben. Dat kinderen hun lichaam kunnen verliezen. Dat het brozer is dan het op het eerste gezicht lijkt.

Je kreeg een iets andere, wijzere blik.

Nog geen jaar later kreeg je oma longkanker, en met het kinderboekje dat ik van het ziekenhuis had gekregen probeerde ik aan je uit te leggen wat er met oma aan de hand was. Dezelfde vraag kwam terug.

‘Oma wordt toch wel beter?’

Ik legde uit dat de artsen haar moesten opereren en een long zouden verwijderen. Daarna chemokuren en bestralingen.

‘Om de slechte beestjes dood te maken?’

‘De slechte beestjes, ja.’

‘Lukt dat?’

‘Daar vechten ze voor.’

‘Oma is vast ziek geworden omdat ze zoveel rookt.’

‘Ze is nu gestopt.’

Je oma kroop door het spreekwoordelijke oog van de naald en overleefde het, maar ook zij was veranderd. Ze schreeuwde minder, maar leek nerveuzer. Alles joeg haar angst aan. Nog altijd waakt ze over haar lichaam als een havik. Bij elk pijntje zit ze bij de arts.

Je zag voor de tweede keer in een korte periode de inzet van artsen om een lichaam te bewaken. Het lukte, ook nu weer. Dus eind goed, al goed, zou je zeggen. Maar je zag wat ervoor nodig was, en je leek te beseffen dat het allemaal anders had kunnen lopen. Je grootste verweer tegen die angst in die periode was een stapeltje blanco vellen waarop je je tekeningen maakte. Je bent nooit een grote prater geweest, dus vroeg ik regelmatig hoe het ging terwijl je over je papier gebogen zat.

‘Goed,’ zei je, want je wist dat oma heel hard zou vechten om beter te worden, en je was inmiddels, net als ik, een vechtsporter geworden, en daardoor wist je dat je nooit kon opgeven. En dat zou je oma ook niet doen.

Bij een groentekraampje staat een groepje Chinese vrouwen met de marktkoopman te onderhandelen. Met een sjekkie in zijn mondhoek wijst hij naar de prijzen op de bordjes, neemt de paksoi aan, stopt hem in een doorzichtig tasje en rekt zijn lichaam uit over de groentekisten om de koopwaar aan te geven. Het groepje vrouwen praat in het Chinees en Engels door elkaar heen, wijst en gebaart, en er worden groentes in tassen en manden gelegd. We lopen langs de vrouwen en stappen het restaurant achter de kraam binnen.

De ambiance, of misschien beter: het gebrek daaraan, doet mij denken aan het dim-sumrestaurant in Rotterdam, en ongetwijfeld lijkt het ook weer op zoveel andere Chinese restaurants in andere delen van de wereld. Als we niet beter zouden weten, dan is het alsof we in het restaurant in Rotterdam *zijn*. De bediening draagt vergelijkbare uniformen, en we worden ook hier tamelijk onverschillig geholpen, de houten mandjes en schaaltes worden achteloos op tafel geworpen. Maar elk gerechtje is voortreffelijk. De smaken zijn verfijnd, soms een beetje scherp, zacht, mals en week, en dan weer knisperend en krokant. Na het eten blijven we nog even zitten om te bespreken wat we nog precies willen doen in San Francisco.

Ik stel voor om straks na het eten langs de winkels te wandelen aan de kant van North Beach, waar Chinatown aan grenst. Op het kruispunt van Broadway en Columbus, naast de gebouwen met de kleurrijke murals en tegenover houten huizen met erkers, bevindt zich City Lights Bookstore, waar het literaire hart klopte van de Beat Generation van Allen Ginsberg en Jack Kerouac. Bruce en Allen Ginsberg moeten elkaar in die tijd in deze straten gepasseerd zijn. Bruce woonde hier in Chinatown en Ginsberg in Montgomery street in North Beach, een paar blokken verderop. Ze waren beiden buitenbeentjes, drop-outs, die nergens echt bij pasten, elk met een visie die afweek van de tijd waarin ze leefden. Maar waarschijnlijk gingen ze zó op in hun kunst, waren ze zó bezielde dat ze elkaar niet eens in het vizier hadden.

Linda Lee heeft in haar biografie geschreven hoe ze na hun huwelijk van de ene plek naar de andere verhuisden. Het was een offer dat ze brachten, omdat ze allebei geloofden dat Bruce een bestaan kon opbouwen met zijn kungfu-scholen. Maar nadat Brandon was geboren vonden ze dat ze onmogelijk nog langer bij James Yimm Lee kon blijven wonen. Ze verhuisden toen Brandon ongeveer een jaar was van Oakland naar Seattle en woonden tijdelijk bij Linda's ouders in.

Bruce, die tijdens zijn studie een fanatieke lezer was geworden, zal zeker van de Beat Generation hebben gehoord, maar hij had binnen de vechtkunst zijn eigen muren om neer te halen.

De meeste zaaltjes in Seattle en Oakland die hij huurde om les te geven bestaan niet meer. De panden zijn verdwenen. Ook hier zijn andere gebouwen verschenen.

Toen ik als twaalfjarige jongen mijn eerste biografie over hem las, wist ik niet wat ik mij bij zijn wereld moest voorstellen. Ik hoopte ooit te kunnen zien waar hij vandaan kwam. Hij groeide ook op bij de havens en moest, net als ik in Vlaardingen, het geluid kennen van de golven die tegen de kade klotsten, het bespottelijke gekrijs van meeuwen, het beeld van grote tankers die vanuit een ver land binnenvoeren en aanmeerden, en de bedrijvigheid van het industriegebied rondom de haven. Maar in wat voor straat woonde hij? Waar hing hij rond? Inmiddels heb ik daar, na onze reis in Hongkong, een voorstelling bij. Hongkong was voor Bruce Kowloon, Nathan Road, het park tegenover hun flatgebouw, de stegen en straten, de school die hij minder bezocht dan zou moeten, en later in zijn volwassen leven de filmlocaties, het huis dat hij met zijn gezin betrok, en natuurlijk het appartement van zijn minnares aan Beacon Hill Road waar hij overleed. Maar bijna niets daarvan is nog aan te raken. Het ging me, ook daar, om hoe de afstanden zich tot elkaar verhouden, hoe de straten ruiken. En nu we hier langs de westkust reizen lijken de afstanden heel groot, maar hemelsbreed reisde hij in Amerika ook weer niet zo heel veel, ontdekken we, en in San Francisco bracht hij de meeste tijd door in deze straten van Chinatown.

‘Gaan we ook nog naar de Golden Gate Bridge?’ vraag je.

‘Wat denk je?’

Natuurlijk gaan we daar een dezer dagen naartoe, jongen. Het is de brug die elke immigrant ziet als hij hier aankomt. De brug was de boog waar de boot van Bruce Lee onderdoor voer, de spreekwoordelijke finish na een lange reis, waarna de echte reis pas zou beginnen.

‘Je wilde toch naar die boekhandel, pap?’ vraag je wanneer we heuvelopwaarts lopen, en je tikt meteen de locatie in op je telefoon. Op het moment dat ik mij probeer te oriënteren zie ik een straatnaambordje: JACKSON STREET. Tot mijn verbazing zie ik dat we in de straat staan waar Bruce Lee als achttienjarige gewoond heeft.

‘*Jackson Street?*’ lees ik hardop.

‘Ja?’

‘In deze straat woonde hij, jongen. En ook het ziekenhuis, het Chinese Hospital, waar hij is geboren bevindt zich in deze straat.’

‘Is hij er nu geboren of heeft hij er gewoond?’

Even vraag ik me af of ik het mis heb, maar als ik mijn aantekeningen erbij pak blijkt het toch te kloppen. Hij is in deze straat geboren en achttien jaar later kwam hij hier terug. Sterker nog: we blijken recht tegenover het kleine appartement te staan waar hij door een kennis van zijn vader tijdelijk werd opgevangen: 654 Jackson Street. Het benauwde appartement dat hij deelde met een paar Chinese immigranten. En het restaurant waar we zojuist hebben geluncht moet dan hetzelfde restaurant zijn geweest waar hij een korte periode werkte. Hij stak dagelijks de straat over en werkte hier in de bediening, totdat hij na een paar maanden naar Seattle verhuisde om te studeren en introk bij Ruby Chow. We draaien ons om naar het restaurant waar we net zaten. Gewoon een Chinees restaurant. Bruce Lee komt ineens heel dichtbij, en niet zozeer omdat we ons per ongeluk in de straat bevinden waar hij gewoond en gewerkt heeft, maar omdat ik me niet kan voorstellen dat dit sleetse restaurant veel veranderd is. Ik steek de straat over. Nummer 654 blijkt het kleinste appartement in de straat te zijn. Natuurlijk is ook hier niets te vinden wat herinnert aan het verblijf van Bruce Lee.

‘Blijf even staan, pap.’

Je maakt een foto terwijl ik bij de deur sta. Mensen die voorbijlopen kijken even omhoog naar het gebouw en proberen te begrijpen wat er zo bijzonder aan is.

‘Het ziekenhuis kan niet ver zijn,’ zeg ik.

‘Dan gaan we erheen,’ stel je voor.

Ik zoek het nummer op en we lopen de straat uit, heuvelopwaarts, op weg naar de eerste kruising.

‘Na de kruising rechtdoor,’ zeg ik.

Ik merk dat we allebei steeds driftiger passen nemen, ook jij bent nieuwsgierig geworden.

‘Wat gek,’ zeg ik, ‘dan zou het ziekenhuis gewoon tussen de appartementen moeten staan.’

‘Dat kan toch?’

‘Kom, het is nog steeds rechtdoor,’ zeg ik.

Wanneer we nog verder heuvelopwaarts lopen beginnen we zelfs te hijgen. Het wordt ruimtelijker, met smalle dwarsstraten waar de gebouwen met de brandtrappen dan wel weer tegen elkaar aan leunen.

We zien een gebouw met een gevelbord en een typisch dak met omhoog gekrulde punten dat je ook bij tempels ziet. Op het bord staat: CHINESE

HOSPITAL.

‘Dit is het,’ zeg ik.

Ik loop de trap op en zie je aarzelen.

‘Mag je wel... Pap, kun je zomaar naar binnen?’

‘Geen zorgen, jongen.’

Ik open de rode deur en stap naar binnen. Kijk om me heen en blijf een tijdje staan. Het is duidelijk de wachtruimte van een ziekenhuis. Ik zie mensen zitten. Ze staren voor zich uit, lezen in een tijdschrift en sommigen praten met elkaar. Een Chinese dame, die in een glazen kantoortje achter een computer zit, merkt mij op, en kijkt me onderzoekend aan. Haar zichtbare verbazing over mijn aanwezigheid in het ziekenhuis zal ermee te maken hebben dat ik hier de enige witte man ben. Ze staat op en komt naar me toe.

‘*Hello, can I help you?*’

Ik probeer het met mijn vriendelijkste glimlach.

‘*I’m from Europe. I understand that Bruce Lee was born here, in this hospital?*’

Als ze ‘Bruce Lee’ hoort gaan haar mondhoeken omhoog.

‘*Ah, yes,*’ zegt ze en ze neemt me mee naar een plaquette die iets verderop in de hal van het ziekenhuis hangt. Daarop staat het officieel vermeld: ‘BRUCE LEE WAS BORN HERE ON NOVEMBER 27TH, 1940.’ Daaronder een opsomming van zijn prestaties. En in kleine letters lees ik dat de plaquette is geschonken door een filmmaatschappij.

De dame legt uit dat hij niet echt hier geboren is, in dit gebouw, maar ernaast. Daar stond het oude ziekenhuis, dat inmiddels is afgebroken. Ze neemt me mee naar een ander deel van de hal en laat me een prachtige Chinese prenttekening van een pagode zien. Het blijkt het oude ziekenhuis te zijn.

‘*Bruce Lee was born... here!*’ Gedecideerd wijst ze naar een raampje op de derde verdieping van de pagode. ‘*Actually he was called Lee Jun Fan, but his western name is: Bruce Lee. Maybe you know this fact already.*’

Ik glimlach beleefd en knik.

‘*If it’s okay I would like to take some pictures,*’ zeg ik.

Ze wappert gastvrij met haar handen. ‘*Sure, sure,*’ zegt ze.

Ik loop voor een ogenblik terug naar buiten en zie hoe je foto’s maakt van het gebouw. Ik neem je mee naar binnen en laat je de plaquette en de

prenttekening zien. Ongevraagd vertel ik je dat hij is geboren in het jaar van de draak en het uur van de draak.

‘Dat weet ik al, pap.’

En dat ik heb gelezen dat hij als baby werd verkleed als meisje om de demonen om de tuin te leiden, want volgens Chinees bijgeloof konden die kwaadaardige geesten de ziel van jongetjes pikken, die kennelijk meer gewild waren dan die van meisjes, en ik vertel hoe zijn moeder daarna wekenlang alleen met hem in een klein appartement woonde, tegenover het ziekenhuis.

Je maakt foto’s van de prenttekening en de plaquette en daarna lopen we naar buiten. Ik vertel onverstoord verder.

‘Tegenover,’ zeg ik. ‘Tegenover... Trenton Street moet daar dan zijn.’ Veel biografieën die ik van Bruce Lee heb gelezen zijn kitsch, even onbetrouwbaar als het zogenaamd antieke Chinese porselein dat hier verkocht wordt, maar een paar boeken deugden en de informatie die ik daarin aantrof, kwam met elkaar overeen.

We lopen een van de smalle dwarsstraten in en jij vindt als eerste de straatnaam.

‘Hier, pap,’ en je wijst naar het bordje ‘Trenton Street’.

Nummer 18 bestaat nog wel, maar is nu een huisnummer van een appartement in een heel groot nieuw complex.

‘Hier liep ze dus met haar pasgeboren baby, de jonge Grace Lee,’ zeg ik. ‘Ze moest wachten tot haar man, die op dat moment in New York was, terugkwam van zijn opera-tournee. Toen Bruce drie maanden oud was keerden ze met hem terug naar Hongkong.’

Het verbaast ons allebei hoe dicht de verschillende locaties uit Bruce Lee’s leven hier op elkaar zitten.

‘Net een dorp,’ zeg je. ‘Een klein Aziatisch dorp.’

En zo is het ook.

In deze wijk werd hij geboren. Hier bracht hij zijn eerste maanden door. Hier kwam hij naar terug. En hier werd hij door de Chinese gemeenschap op de proef gesteld. Hoe onzeker een toekomst in de vechtkunst ook leek, hij geloofde erin dat hij kon slagen. Maar dan moest hij wel bewijzen dat hij een meester was en stond voor wat hij zei.

De schimmen van het verleden zitten hier nog overal verborgen, in de voegen van de straat en in de kieren van de gevels, opgesloten tussen de

appartementengebouwen die hier tegen elkaar aan staan. Ik zie je driftig foto's maken van de smalle straat, maar dit valt niet vast te leggen op een verstild beeld. Je moet hier zijn om het waar te nemen, of het te *voelen*. Niets verdwijnt hier echt, ook niet als niemand de herinneringen levend houdt. Het was een verrassing dat er een plaquette hangt in het ziekenhuis, al was het een gift van een filmmaatschappij en geen eigen initiatief.

Ook zonder plaquette had ik hier willen staan, want ik heb de korte afstand kunnen bewandelen die zijn moeder met hem aflegde. Ik moest hier lopen, in zijn stad, de stad die hem nooit echt heeft willen omarmen, en hem juist daarmee hielp. Een karakter krijgt reliëf door de weerstand die het ervaart. Ook jij zult dat ervaren, na je vwo, als je je eerste stappen zet in de kunstwereld. Bedenk maar dat littekens laten zien dat je bereid bent om ergens voor te vechten.

De stad waar hij was geboren gaf Bruce Lee een harde les: wórd volwassen! Toon wie je bent, wát je bent! Hij veranderde zijn stijl, zag deuren en vensters waar anderen blinde muren of slechts smalle gangen en benauwde stegen zagen.

Hij zou een belangrijke demonstratie houden in Long Beach. Daar zou hij nogmaals zijn kunsten kunnen vertonen. Hij was ervan overtuigd dat hij deze keer niet zou falen. Hij zou het ze laten zien. Hij zou het ze allemaal laten zien.

De volgende dag laten we ons in de stad en in de buitenwijken rondrijden door taxi's en Ubers. Tussen de middag keren we terug naar Chinatown om er te eten. Daarna stappen we per ongeluk in bij een taxichauffeur met een benig gezicht en een grijs, plukkerig afro-kapsel, die zegt: *'Where d'you wanna go? I can take you anywhere in ten minutes.'* Jij springt achterin en ik ga naast de chauffeur zitten. Het portier heb ik nog niet dichtgetrokken of hij scheurt weg, over de heuvels, in de rijstrook die speciaal voor taxi's bedoeld is. Hij claxonneert naar de Ubers die in zijn rijstrook rijden.

'Get the fuck out of my lane!'

Hij vraagt wat we willen zien en jij zegt: *'Haight Street.'* Je hebt erover gelezen. Jimi Hendrix heeft er ooit gewoond. In Haight Street zijn de jaren zestig nooit echt voorbijgegaan. Onze taxichauffeur zegt: *'Why d'you wanna go to that place? You like drugs and shit?'* We houden ons stevig

vast, ik aan de handgreep boven het portier, jij aan de stoelleuning voor je. We zien San Francisco in flitsen aan ons voorbijtrekken.

Ik zie hoe de wilde blik van de chauffeur van links naar rechts over de weg stuitert.

'You see this fucker! Fuck you, Uber!' schreeuwt hij, en dan begint hij als een bezetene te lachen, maar hij stopt daar onmiddellijk mee als hij de tatoeage van Bruce Lee op mijn bovenarm ziet.

'What's that? What the fuck is that!'

'What, you mean this?' vraag ik terwijl ik mijn mouw opstroop. Ik kijk naar de tatoeage alsof ik zelf ook verbaasd ben dat ik die heb. Ik loop niet graag te koop met mijn tatoeages, dat weet je. Bruce Lee draag ik bij me zoals mensen soms een medaillon of een foto van hun vader of moeder bij zich dragen. En verder bestaan mijn tatoeages uit persoonlijke talismannen en dichtregels, zoals Japanners geloven dat je de krachten van de persoon of het dier dat je op je lijf tatoeëert overneemt. Voor een ander hoeft het niets te betekenen.

'You like Bruce Lee?' vraagt hij.

'Yeah, I do,' zeg ik, en op dat moment laat onze chauffeur zijn stuur los. Hij maakt wilde kungfu-bewegingen in de taxi en gilt als een varken dat gekeeld wordt.

'I know kungfu,' zegt hij.

'Keep steering!' zeg ik, want we slingeren over de weg, maar mijn paniek maakt hem alleen maar aan het lachen. Met piepende banden trekt hij de taxi de bocht door. Daarna trapt hij boven op de rem. We schieten naar voren.

'Okay, so this is Haight Street. I told you we would make it within 10 minutes. Now pay me and get the fuck out!' Daarna weer zijn demonische lach. Nu pas zie ik hoe speeksel zich in zijn mondhoeken heeft opgespaard.

Ik hoef geen wisselgeld en bedank hem voor de interessante rit.

'Ik dacht dat we zouden verongelukken,' zeg je als we aan de overkant van de straat zijn. Je klinkt opvallend kalm, maar die zelfbeheersing is schijn, weet ik, want je herhaalt jezelf drie keer.

Het is lastig te beoordelen voor mij hoeveel je al weet over Bruce Lee.

Ik weet niet of je het vermoeiend vindt om in deze brief verhalen te lezen die je misschien al kent. Waarom zou je trouwens over Bruce Lee moeten

lezen? Wat heb je eraan? Misschien niets, jongen. En toch, wanneer je je verdiept in andermans leven dan waaien er ramen open.

Kafka schreef: 'In de dood vindt het karakter zijn voltooiing.' Misschien hou ik om die reden van biografieën van dode beroemdheden. Ik heb boeken gelezen over uiteenlopende figuren: John F. Kennedy, John Lennon, Mahatma Gandhi, Anne Frank, Fidel Castro, Franz Kafka, J.D. Salinger, Charles Bukowski, Arthur Ashe, Multatuli, en natuurlijk Muhammad Ali.

Ik put hoop uit biografieën. Je leest over het leven van een ander en je leest jezelf. Je vraagt je af hoe jij het zou hebben opgelost, wat je zou hebben gedaan, en je trekt je op aan de moed, het inzicht en de juiste keuzes die zijn gemaakt, of juist aan de menselijke zwakheden die erin worden beschreven, het falen, het vallen, en de absolute weigering om op te geven. En als er wordt opgegeven, gestorven en beëindigd, dan kun je uit de verhalen lessen halen en onderstrepen wat voor jou geldt.

We wandelen heen en weer door Haight Street, passeren een groepje jongens dat staat te blowen en zien een paar gigantische vrouwenbenen van papier-maché uit een raam steken. We wroeten in de verschillende kledingrekken van vintagekledingwinkels, op zoek naar een uniek hemd of een apart shirt en daarna eten we een versgebakken croissant en een pain au chocolat in een Frans eetcafé waar de eigenaresse vloeiend Frans blijkt te spreken. Je pakt, terwijl je eet, je telefoon en je schetsboek erbij en je bekijkt de foto's die je hebt gemaakt van je tekeningen en schilderijen thuis. Dat doe je vaak: je bestudeert je eigen werk eindeloos, en kantelt soms letterlijk je hoofd om er weer op een andere manier naar te kijken.

Ik maak van de gelegenheid gebruik om een paar aantekeningen te maken. Steekwoorden, want onderweg wil ik vooral kijken. Ik wil verzamelen. Onthouden. Meenemen. En wat ik dan onderweg verlies, zo maak ik mijzelf wijs, kan nooit erg belangrijk zijn geweest. Sommige schrijvers noteren elke geur, elke kleur, elke situatie die ze observeren. Ze leggen dialogen vast, als kleptomane die jatten wat ze kunnen gebruiken. Ik moet het zelf eerder hebben van het stof dat aan mijn huid blijft plakken. Ik neem het mee, en het wordt een deel van mij.

Dit zijn de momenten waarin we even op onszelf zijn. Bij elkaar en op onszelf. Comfortabele stiltes.

De demonstratie in Long Beach moest voor Bruce Lee het keerpunt worden in wat tot dan toe vruchteloze pogingen waren geweest om een bestaan op te bouwen als kungfu-meester. Hij was ingeroosterd aan het einde van een hete dag. Het publiek had de hele dag karatewedstrijden bekeken en demonstraties van verschillende vechtkunsten gezien. Iedereen die weleens een lange dag in een sporthal heeft doorgebracht weet hoe afgestompt je op een gegeven moment raakt. De holle akoestiek met de vele 'ki-ai's' van schreeuwende deelnemers, de schelle microfoons van jury en scheidsrechters, het geroezemoes op de tribunes, de kuipstoeltjes met de slappe rugleuningen, het verlepte broodje kaas of de gefrituurde snacks, nog gloeiendheet en doordrenkt van de olie; de bedompte geur van te veel mensen in een warme hal met een plat dak op een zomerse dag. Ik stel me voor dat het op die tropische dag in 1964 in Long Beach niet anders was. Goed, misschien was er geen broodje kaas, maar een hotdog of een hamburger.

In de grote sporthal kwam Bruce Lee in een zwart kungfu-pak op, en hij begon aan zijn demonstratie met een aantal klassieke kungfu-vormen, een serie vaste bewegingen die hij met finesse en snelheid uitvoerde. Daarna nam hij de microfoon en legde hij uit hoe onzinnig deze stijlen waren.

Het publiek op de tribunes had een kwartier ademloos gekeken hoe deze kleine Chinees over de vloer bewoog en nu beweerde hij dat dit niets voorstelde en niets met een echt gevecht te maken had. Het was volgens hem show, spektakel. En als het erop aankwam nutteloos.

Het publiek ging rechtop zitten. Waar keken ze precies naar? En wat zei hij nu allemaal? Hij demonstreerde opnieuw zijn kracht en deed zijn push-ups op één hand, met twee vingers. Ook nu toonde hij zijn 'one inch punch', met als variatie de 'six inch punch' waarbij een karateka van het toernooi, die voor deze gelegenheid het kussentje mocht vasthouden, nog harder naar achteren viel en met veel geweld in de stoel terechtkwam die vijf meter verder achter hem stond. Bruce Lee beloofde een nieuwe manier van sparren te laten zien, en dat was niet volgens het vertrouwde punt-stop-systeem, waarbij er, zoals in het karatetoernooi, na elke rake treffer gestopt werd en de strijd door de scheidsrechter weer werd vrijgegeven. De trappen en stoten waren in zulke wedstrijden misschien fel, maar de intensiteit en kracht waren aangepast aan het semicontactsysteem. Hoe kon je op zo'n manier bepalen wie de beste vechter was? vroeg hij aan het publiek.

Ik heb vanaf mijn negende tot mijn vijftiende met Taekwon-Do aan zulke wedstrijden meegedaan, jongen. De beschrijving van Bruce dat het aanvoelt als zwemmen op het droge komt overeen met hoe ik mij toen voelde. Niet altijd won de beste vechter. De beste ‘tikker’ won. Je kreeg soms een waarschuwing omdat je een te harde stoot of trap uitdeelde. Soms werd er daardoor juist een punt afgetrokken.

Bruce kwam opnieuw de mat op, ditmaal uitgerust met volledige bescherming: hoofdkap, bokshandschoenen, scheenbescherming, bodypantser. Een van zijn leerlingen trad op als zijn tegenstander. En toen het gevecht begon werd het onmiddellijk een echt gevecht, en het eindigde pas toen Bruce zijn tegenstander naar de grond had gebracht en die tot niets meer in staat was. Zijn aanval zag er in eerste aanleg niet erg kunstig uit. Het leek eerder rommelig en chaotisch, maar zo gaat het er in een echt gevecht vaak aan toe. En juist wanneer je je in zo’n orkaan bevindt moet je het overzicht zien te behouden en gebruikmaken van de fouten van je tegenstander. Onder druk van een tegenstander die jou elk moment probeert aan te vallen leer je om creatief te zijn en oplossingen te bedenken die je anders nooit had gezien.

Ik heb je, toen je een jaar of twaalf was, op YouTube voor het eerst het Super 8-filmpje van zijn demonstratie laten zien. Het beeldmateriaal bestaat uit korte fragmenten en schokkerige beelden. De sparringspartij lijkt niet spannend, behalve dan voor het getrainde oog. Wie goed kijkt ziet dat de trap die Bruce naar het hoofd van zijn tegenstander maakt bijna niet zichtbaar is door de snelheid. Je ziet daarnaast hoe hij de afstand tussen zichzelf en zijn tegenstander gebruikt als een wapen, zoals een schermer dat doet. Het gevecht is niet perfect en Bruce is niet onaantastbaar. Maar hij laat een natuurlijk gevecht zien. Bedenk dat je kijkt naar beeldmateriaal dat meer dan vijftig jaar oud is, jongen. We zijn inmiddels gewend aan moderne ringsporten en dat er zelfs regelmatig wedstrijden op tv worden uitgezonden. Maar dit was een absolute primeur.

Met zijn manier van sparren pleitte hij voor een full-contactwedstrijdvorm zoals we die tegenwoordig kennen van het kickboksen en de UFC. Hoewel het er in de demonstratie wat knullig uitziet, moet je je realiseren dat Bruce zijn leerlingen moest *leren* sparren op deze vrije manier. Niets van wat hij die broeierige namiddag liet zien werd al eerder op zo’n toneel getoond. Het publiek op Long Beach had geen idee waar het naar keek. Steeds weer

vertelde Bruce dat de poppenkast in de vechtkunst lang genoeg had geduurd. Het was tijd voor realisme.

Zoals bij zijn eerdere demonstraties waren er ook in Long Beach mensen in het publiek die gegrepen waren door wat ze zagen, en daar zaten, zoals verwacht, toekomstige leerlingen tussen. Een minstens even groot deel van de toeschouwers, weliswaar onder de indruk van zijn fysieke prestaties en zijn kunsten, nam aanstoot aan zijn rebellerende houding en dedain over de bestaande vechtsporten en karatestijlen.

Organisator Ed Parker zal de aanwezige sportscholen vast niet tegen de haren in hebben willen strijken, maar tegelijk genoot hij ervan dat de demonstratie de tongen losmaakte want hij hield wel van wat leven in de brouwerij. De dagen daarna werd nog steeds over het toernooi in Long Beach gesproken en dan met name over de verbluffende demonstratie van de jonge, onbekende Chinese kungfumeester.

Bruce Lee liet in Long Beach niet alleen zien hoe goed hij was, hij predikte een nieuw gospel. Een paar leerlingen van Ed Parker raakten zeer geïnteresseerd in zijn kunsten. Zo zou de Filipijns-Amerikaanse Dan Inosanto, toen Parker steeds meer tijd ging besteden aan zijn beroemde leerlingen, een trouwe volger worden van Bruce Lee en hij werd ook een van zijn beste vrienden. Hoewel zijn demonstraties weerstand en verzet bleven oproepen, begon Bruce na Long Beach een groep vertrouwelingen om zich te verzamelen die zagen wat hij deed, begrepen wat hij zei, en die tijdens de trainingen ontdekten dat zijn methode werkte. Daar zaten trouwens ook verschillende karatekampioenen tussen.

De wijze waarop de nog onbekende Bruce in de jaren zestig langs de westkust van de Verenigde Staten reisde en een selectieve leerlingengroep had, heeft me weleens doen denken aan het Bijbelverhaal over de onbekende Jezus van Nazareth. Jezus reisde in Israël langs de Westelijke Jordaanoever, bezocht verschillende steden en verzamelde een vaste groep discipelen om zich heen. Hij predikte de Heilige Schrift zoals nog niemand vóór hem had gedaan. Hij was een onbekende leermeester, die met zijn bijzondere gaven een bedreiging was voor de Joodse geleerden, maar hij was nog geen profeet, nog geen Zoon van God. Niemand kon toen nog vermoeden dat deze man die met zijn cult bij Galilea rondhing na zijn dood de grondlegger zou worden van een nieuwe wereldreligie. De onbekende

Bruce Lee predikte een nieuwe filosofie die vechtsporters moest verlossen van hun gemankeerde stijlen en het bekrompen systeemdenken. Het draaide om bevrijding, zelfexpressie. Leer jezelf kennen. Ontdek wie je bent, wie je echt bent. Naast meditatie en verschillende taoïstische, boeddhistische en theosofische inzichten, lukte dat, volgens Bruce, als je je zou overgeven aan het absolute, vrije gevecht. Leer omgaan met geweld, tumult, drukte, chaos. Laat jezelf verslaan en kom herboren terug. Vind jezelf opnieuw uit. Wees niet bang voor geweld. In het oog van de orkaan is het stil, en het was zaak om die stilte in jezelf te vinden.

Het was, om de titel van het beroemde boek van Chuck Palahniuk te lenen, Bruce Lee's unieke *Fight Club*. Je moest bereid zijn om met hem mee te gaan, om hem te leren begrijpen. Je kon niet zomaar een minuutje naar hem kijken of even naar hem luisteren. Wie haastig was begreep niet welke boodschap hij verkondigde, of dacht misschien dat Bruce Lee een product was van zijn tijd, een voorloper van de hippiebeweging, een pseudo-wijsgeer, een aanhanger van Hare Krishna, die in plaats van geestverruimende middelen meende dat vechtkunst je op het pad van de verlichting zou brengen. Voor zulke passanten was hij inderdaad niets meer dan een arrogante druktemaker, met praatjes, trucjes en gladde bewegingen. Wie beter oplette, moet gezien hebben dat hij iets nieuws bracht, dat zijn boodschap en zijn opgevoerde kunsten samenvielen, en je een palet toonden waarop alle kleuren samenvloeiden tot een unieke, nieuwe kleur. De kleuren die hij mengde hoefden natuurlijk niet jouw favoriete kleuren te zijn. Dat moest je voor jezelf uitvinden. Het ging niet om hem, het ging in zijn filosofie juist om jou.

Wie ben je? Wie ben je echt? Wie durf je te zijn?

Dan Inosanto zei na de dood van zijn leermeester dat de enige figuur met wie hij Bruce Lee kon vergelijken de jonge, luidruchtige Cassius Clay was, die in 1964 de regerend wereldkampioen Sonny Liston wist te verslaan in de zwaargewichtklasse, om kort daarna te verkondigen dat hij zich had bekeerd tot de islam en voortaan Muhammad Ali genoemd wilde worden. Ali had, net als Bruce, op alles een antwoord. Ook bij de jonge Cassius Clay was zijn bravoure vooral een vorm van zelfhypnose. De jonge bokser maakte zichzelf bijvoorbeeld wijs dat hij de grootste was zelfs nog voordat hij het was, ondanks het feit dat hij volgens de sportartsen, die op de dag van het titelgevecht een reguliere medische test uitvoerden en een extreem

hoge hartslag constateerden, doodsbang moet zijn geweest om de ring in te stappen tegen de wereldkampioen. Ook Bruce Lee moet, ondanks zijn zelfverzekerdheid, momenten hebben gehad dat hij twijfelde of hij op de goede weg zat. Hij woonde al te lang bij zijn beste vriend James in. Misschien was hij inderdaad alleen maar een praatjesmaker. En toch weigerde hij de vechtkunst te zien zoals de karateleraren en ouderwetse kungfu-meesters dat deden, die vooral de superioriteit van hun eigen specifieke vechtsstijl benadrukten en weigerden zich te evolueren.

Het is deze nog grotendeels onbekende Bruce Lee van wie ik zo onder de indruk ben. Het kindsterretje dat dankzij zijn beroemde vader in meer dan twintig films had gespeeld koos niet voor een veilig leven, maar zwierf langs de straten van Hongkong en zocht steeds het avontuur en het geweld. De jonge bordenwasser in Amerika werd een student filosofie, een meester in de vechtkunsten. Hij had geen religie, maar creëerde een filosofie waar hij zich zijn leven lang aan vasthield. Hij durfde meer dan tweeduizend jaar aan confucianisme en Chinese etiquette te weerstaan en koos voor de kracht van het individu. Voor Chinezen was hij te westers. Voor westerlingen bleef hij een Chinees. Hij bevond zich, waar hij ook was, tussen wal en schip.

Na de scheiding van je oma en je opa Leo voelde ik me nergens meer echt thuis. Mijn Turkse vrienden hadden geen ouders die gescheiden waren, ik ging weinig met blanke jongens om, behalve dan met degenen die het thuis ook niet naar hun zin hadden, en die ook geen geld hadden. En op school moesten de leraren altijd iets van je, maar ze luisterden nooit naar wat je echt te zeggen had. Laynel en ik begrepen elkaar nog wel het meest. We konden 's avonds uren op de trap van ons portiek zitten. Laynel herhaalde soms woorden die hij in een boek had gelezen en daarmee probeerde hij me te imponeren. Terwijl ik naar die woorden luisterde vroeg ik me af of die schrijver wist hoe we erbij zaten. Vast niet. Ik vond het knap dat Laynel zo zijn best deed om goed te leren lezen, en ik luisterde graag naar hem, maar de woorden zeiden me niet zo veel. Bruce Lee was de schepper van Bruce Lee. Hij had geen voorbeelden. Hij werd er een. Daar kon ik mij aan vasthouden. Begrijp je dat, jongen?

Je vindt het vast belachelijk klinken, maar wat hij liet zien, wat hij zei, dat waren woorden aan mij gericht. Niet dat ik echt dacht dat hij alleen voor mij sprak. Maar elke spreuk leek voor mij op maat gemaakt, en ik fantaseerde er graag over dat hij aan mij dacht.

‘Do not pray for an easy life, pray for the strength to endure a difficult one.’

Toen ik in het ziekenhuis lag nam ik zijn boodschap aan, en ik bad. Eerder had Mirjam, het meisje dat bij mij op de mavo zat, me verteld over de kerk waar zij naartoe ging. We waren vijftien en ze vertelde over Jezus en de discipelen en haar gezicht lichtte op, vooral als ze de naam van Jezus uitsprak. Dat was mooi om te zien. Ze nodigde me uit om een keer langs te komen. Ze wist dat er bij mij thuis altijd iets speelde. Ze zag hoe woest ik vaak was op het schoolplein. Er was ook een andere manier, zei ze.

Ik nam haar aanbod aan en ging naar haar kerk, die bij ons in de buurt bekendstond als een zwarte kerk, en ik zag hoeveel Indische, Surinaamse en Antilliaanse mensen er waren. Er werd gezongen en gedanst, en na afloop waren er exotische hapjes. Iedereen leek gelukkig en oprecht blij om elkaar de hand te schudden, te omhelzen en met elkaar te praten. Ik was zulke uitingen van naastenliefde niet gewend en voelde me er onbehaaglijk bij. Bij ons thuis werd er niet omhelsd. Was dit echt? Ik bleef er naartoe gaan, maar ondanks de vreugde kon ik niet wennen aan de kerk. Ik was jong en leerde er bidden, en die vorm van meditatie – die term gaf ik er later pas aan – nam ik mee. Er was wat mij betreft niets mis met Jezus, maar ik wist me geen raad met al die blije, blije mensen.

In het ziekenhuis bad ik, precies zoals Bruce Lee had gezegd, voor kracht om het allemaal te doorstaan.

Weet je dat ik lang niet de enige was die hoop putte uit hoe hij zijn leven leidde? Hij inspireerde atleten, muzikanten, schrijvers, filmmakers. De legendarische NBA-basketballspeler Kareem Abdul-Jabbar, die verschillende vechtscènes met hem opnam voor de film *Game of Death*, vergeleek Bruce met een taoïstische priester. RZA, van rapgroep de Wu-Tang Clan, noemde hem een kleine profeet. Stan Lee, de bedenker van superhelden van Marvel Comics, zei dat iedereen die een filmpersonage verzint dat kan vechten schatplichtig is aan Bruce Lee, omdat hij de eerste was die aan een westers publiek liet zien hoe je dat deed.

Waarom zou ik, als zestienjarige, een seconde aan Bruce Lee en zijn inzichten twijfelen? Ik leunde op Bruce Lee en op Jezus, en daarna was er niets, of beter: niemand. Er was zelfs voor mij een periode, in aanloop naar mijn rugoperatie, dat ze inwisselbaar leken: Jezus was net zoveel mens als

dat hij goddelijk was, en uit alles wat ik toen over Bruce Lee had gelezen begreep ik dat hem evenzeer goddelijke gaven werden toegeschreven. Niemand had ooit een mens gezien die zo snel was als hij. Waar kwam de kracht in dat kleine lichaam vandaan? Waar kwamen de wijsheden vandaan die hij vol zelfvertrouwen uit zijn hoge hoed wist te toveren? Alles draaide, ontdekte ik, om toewijding en volharding. Ik aanvaardde dat als een geloof. Ik moest wel, want elke dag in het ziekenhuis leek op de vorige dag. Ik leerde mijzelf een manier aan om in een ziekenhuisbed mijn gedachten aan het papier toe te vertrouwen. De verpleegkundigen verwijderden op mijn verzoek het hoofdschot, rolden mij op mijn buik en schoven me iets naar voren. De typemachine kwam op een lager krukje te staan. Mijn armen bungelden erboven. En het werd echt rammen, jongen. Ik kon niet anders. Elke letter rámde ik eruit, omdat ik geen enkele letter zonder pijn kon schrijven. Maar op die manier veranderde ik de dag. Ik veranderde de minuten, de uren, het lange, lange wachten op herstel. Ik verdween door de vensters die ikzelf met mijn geest verzon. Ik verdween.

‘Using no way as way, having no limitation as limitation.’

‘*Au revoir!*’ zegt de Franse eigenaresse, die haar banket in de vitrine inspecteert, en ons parmantig uitzwaait als we haar café verlaten.

We lopen Haight Street nog een keer heen en weer, langs de winkels, de straatmuzikanten, en voorbij het groepje jongeren met de knetterende joints, dat nu met een gettoblaster en drukke bewegingen een straathoek in beslag neemt. Daarna pakken we een taxi terug naar ons hotel. Je bent moe en ik voel hoe je naast me op de achterbank in slaap sukkel. Morgen gaan we naar de Golden Gate Bridge. Deze dag is zo goed als voorbij.

Bruce Lee hing samen met andere migranten over de reling toen hij in de verte de brug vanuit de ochtendmist zag opdoemen. San Francisco was een belofte, hoop op een beter leven, op avontuur, en voor de achttienjarige Bruce Lee gaf de stad die hem ontving, met een speciale verordening van zijn vader, maar één opdracht: maak iets van je leven.

Jij hebt nu ongeveer dezelfde leeftijd als hij destijds. Met het eindexamen van je vwo in zicht hang je net zo goed over de reling. Je vraagt je af wat de toekomst brengt. Je hebt het er vaak met me over: de dromen die je koestert, de kunstacademie waar je naartoe wilt. En tegelijk verbaast het me

toch ook weer niet dat je vooral kunstenaars bewondert die nooit een stap in een academie hebben gezet of die er weer zijn weggegaan. Je romantiseert hun leven niet, maar je denkt ook niet meteen dat de academie voor jou het antwoord heeft. Een droom ligt niet op je te wachten als een meisje dat je probeert te verleiden. Een droom moet je prevelen, elke dag weer. Je verbeeldt wat je wilt bereiken. Je geeft het vorm, een uiterlijk, een gezicht. Je eigent het je toe.

In de ochtend, wanneer ik het raam van onze hotelkamer openschuif en de gordijnen opbollen door de wind die naar binnen waait, hoor ik in de verte het gejuel van de Chinese straatmuzikanten. Je slaapt nog, al lijkt je, wanneer je met je ogen dicht het laken tot onder je kin trekt, de bries te voelen die naar binnen waait.

Ik bewonder hoe je je laat leiden door je talent, zonder dat je je ervoor schaamt. Je deed zes maanden over je tekening van James Baldwin, en ik zag hoe je streepje voor streepje het gezicht van Baldwin tot leven liet komen. Op andere momenten kun je je vrienden ineens verbazen en vraag je of ze zin hebben om mee te gaan naar een concert van een of andere rapper. En dan laat je me filmpjes zien hoe je je tijdens het optreden volledig in de moshpit stortte.

Laynel en ik wisten niet precies waarnaar we op zoek waren, wat we wilden met de verhalen die we in de bieb vonden, maar achteraf bezien waren het handleidingen, strategieën om terrein te veroveren, op straat, op school, en later in de maatschappij. Lange tijd durfden we ons niet te laten zien. Steek nergens bovenuit. Wees als zwarte zo blank mogelijk. Praat als arme blanke jongen mee met de rijke jongens. Wijk niet af. Doe niets gek. Wees steeds iets wat je niet bent. Toen dacht ik er nog niet in deze woorden over na natuurlijk, maar toen jij geboren werd wist ik één ding: dat ik als vader jou in elk geval de ruimte moest kunnen bieden. Hoe je die ruimte invult is aan jou.

En dan zie ik hoe je praat over kunst met je vrienden van school. Je zegt dat je *moet* tekenen. Zo omschrijf je het. Je begrijpt niet altijd waarom die drang er is. Je onderzoekt, je graaft, je bent nieuwsgierig en dat maakt me trots, en op onverwachte momenten ontroert het mij.

Probeer je fascinatie niet te begrijpen, jongen, maar voed het. Psychologen moeten de menselijke geest begrijpen; kunstenaars, schrijvers,

artiesten laten de schoonheid ervan zien en horen, soms in al zijn lelijkheid.

Na het hotelontbijt regel je een Uber. Je vindt het elke keer weer spannend wat voor chauffeur we hebben. Dit keer is het een jonge IT-student met vettig haar, een bleke huid en een bodywarmer aan. Hij werkt naast zijn studie, omdat zijn moeder denkt dat een bijbaan als chauffeur goed is voor zijn ontwikkeling. *'Keeps me grounded, she says,'* zegt hij. Je praat even met hem over computers, dan heb je het over onze reis, en dat we vanmiddag naar de Golden Gate Bridge gaan.

We stappen uit bij Fisherman's Wharf, een oude scheepswerf met restaurantjes en winkeltjes, een plek die veel bezocht wordt door toeristen. Vooral omdat je vanaf hier Alcatraz kunt zien, het beruchte gevangeneiland in de baai van San Francisco. Als we het eiland willen bezoeken, dan hadden we in Nederland al online kaartjes moeten reserveren, en daar dachten we allebei niet aan. We lopen langs de kade, kijken naar het gevangeneiland in de baai en horen klagerige zeeleeuwen brullen die verderop op houten pontons liggen. Iets later richten een paar kolossen zich op, leunend op hun flippers, met hun glimmende olieachtige borst fier vooruitgestoken. Ze lijken ons en de vele toeristen om ons heen uit te joelen. Het waren er vroeger veel meer, horen we een gids aan een groepje Aziatische toeristen vertellen. Niemand weet precies waarom de kudde zeeleeuwen zo sterk is geslonken. Misschien is het de kwaliteit van het water, of heeft het te maken met de klimaatveranderingen en zoeken ze hun heil elders.

'Wat zou mama aan het doen zijn?' vraag je uit het niets. Ik kijk op mijn telefoon. Halfdrie 's middags in San Francisco betekent laat in de avond in Nederland.

'Misschien slaapt ze.'

'Straks toch even proberen te facetimen?' vraag je.

'Doen we.'

We rijden met een reguliere taxi naar Sutro Baths, een verwaarloosd zwembadcomplex dat nooit is afgebouwd en later door een brand is verwoest. Het bevindt zich bij een kleine inham aan de kust in het noordwesten. De fundamenten zijn nog altijd zichtbaar. De elementen hebben ervoor gezorgd dat het lijkt of de grijze ruïnes al eeuwen oud zijn.

Wanneer we langs de klif lopen bel je met je moeder. Ik hoor haar enthousiaste reactie. Of we het naar onze zin hebben. Wat we aan het doen zijn. Of het gaat. Ze klinkt uitgelaten. Ze weet hoe het met ons gaat, want elke avond wanneer jij ligt te slapen bel ik kort met haar en bespreken we wat er thuis speelt en vertel ik over jou. Je draait je telefoon naar mij – ‘Kijk, daar is papa!’ – en dan naar het uitzicht. ‘Mooi, hè? Zie je die slechtvalk? Kijk, hij is aan het bidden.’ Je gaat met je telefoon langs het krijtachtige gesteente en verblindt je moeder bijna doordat je de telefoon richting de hemel houdt.

‘Mooi, schat!’ zegt je moeder.

Je hebt het naar je zin, zeg je, terwijl je de slechtvalk in de gaten houdt die met een ongelooflijke snoekduik ineens vlak voor onze neus hangt. Je kunt hem bijna aanraken.

‘Zo, kijk dan, mam!’

Je draait het beeld op het display van je telefoon, en je kijkt om naar mij.

‘Pap, zie je dat?’

‘Ik zie het.’

Je zwijgt en bewondert voor een ogenblik de slechtvalk, en vraagt of ik foto’s van de roofvogel wil maken. Daarna praat je weer verder met je moeder en vertel je haar wat we allemaal hebben gedaan en wat we nog gaan doen.

‘We gaan straks nog over de Golden Gate Bridge fietsen, en morgen huren we een auto en rijden we vanuit San Francisco naar Los Angeles.’

Los Angeles.

Het verlossende telefoontje voor Bruce Lee, die aan de westkust steeds meer bekendheid verwierf als vechtkunstenaar maar nog altijd geen cent verdiende, kwam vanuit Los Angeles. De stad van de valse hoop.

Jay Sebring was een bekende haarstylist in Hollywood, maar werd postuum vooral bekend als een van de slachtoffers van de Manson Family, waarvan de leden in 1969 in opdracht van cultleider Charles Manson de zwangere actrice Sharon Tate en haar vrienden thuis overvielen en bruto afslachtten. Jay Sebring was het ex-vriendje van de jonge actrice, en bleef nadat het uit was bijzonder goed met haar bevriend. Die avond was hij een van de genodigden en overleefde de aanslag niet.

Vijf jaar eerder, in 1964, zag de toekomst er nog rooskleurig uit voor Sebring. Hij was een stylist die nieuwe, revolutionaire haarstijlen bedacht, scharen gebruikte in plaats van de tondeuse, en met zijn vlotte babbel en strak gesneden pakken het populaire acteursgilde overtuigde van wat hij wilde verkopen: een nieuw soort hip waarbij klassiek en modern hand in hand gingen. Hij bepaalde het uiterlijk van een groot deel van de bekendste acteurs in het Hollywood, en was aanwezig bij het karatetoernooi in Long Beach, als leerling van Ed Parker. Hij was met stomheid geslagen toen hij de demonstratie van Bruce Lee bijwoonde. Niet alleen omdat deze vechtstijl nieuw, praktisch en realistisch was, maar bovenal door het charisma van Bruce Lee. Enkele dagen later kreeg hij tv-producer William Dozier in zijn kappersstoel, die op zoek was naar een Chinese acteur, voor de hoofdrol in een nieuwe tv-serie getiteld: *Charlie Chan's Number One Son*. Deze serie zou gebaseerd zijn op de avonturen van Charlie Chan, een Hawaïaanse detective die avonturen beleeft en sterft. De vervolgserie zou draaien om zijn buitenechtelijke zoon, die de dood van zijn vader onderzoekt, de schuldigen straft en wraak neemt.

Het was een vooruitstrevend idee om een Chinese hoofdrolspeler aan te nemen, maar Dozier dacht dat het Amerikaanse publiek er klaar voor was, hoewel het land in 1964 nog altijd sterk gesegregeerd was. De burgerrechtenbeweging was in volle gang. Martin Luther King werd zowel toegejuicht als uitgejouwd; hij stond op de voorkant van *Time Magazine* en werd uitgeroepen tot *Man of the Year*, maar hij belandde ook in de gevangenis, omdat hij in een restaurant bestemd voor blanken eten had besteld en weigerde te vertrekken. Een ander kopstuk van de beweging, Medgar Evers, werd toen hij wilde vertrekken naar zijn werk en zijn kinderen gedag zwaaide, op zijn oprit doodgeschoten. Blanke bands als The Beatles en The Rolling Stones voerden de hitlijsten aan, en bejubelden in interviews zwarte muziek, die volgens hen nog altijd te weinig werd gedraaid bij de radiostations. Gemengde huwelijken waren nog steeds niet in alle staten toegestaan. Hippies predikten vrede en vrijheid, speelden folkmuziek bij een kampvuur, experimenteerden met drugs en propageerden vrije seks. President Kennedy was een jaar eerder doodgeschoten door Lee Harvey Oswald, een ex-marinier met griezelige communistische sympathieën, en in de jaren daarna zouden de twee grote zwarte leiders vermoord worden: Malcolm X in 1965 en Martin Luther King in 1968. In

Vietnam stierven elke dag jonge Amerikaanse soldaten die daar niets te zoeken hadden.

William Dozier had er vertrouwen in dat het Amerikaanse publiek elke week zou afstemmen om naar een getalenteerde Chinees te kijken. Hij was een succesvolle tv-producer, die met zijn *Batman & Robin*-serie een hit had. Naar zijn idee had hij voor het publiek het antwoord gevonden op het geweld, het racisme, de onrust en de oorlog, en dat was: superhelden op televisie brengen. Marvel Comics en DC Comics hadden in kranten, magazines en stripboeken bewezen dat er een grote behoefte bestond aan een overzichtelijke wereld waarin de goede machten het opnemen tegen de kwade machten, en gewone mensen met zorgen beschikten over bovennatuurlijke krachten en in staat waren tot heldendaden. In het beeldverhaal zochten de mensen naar houvast, naar een antwoord, een fictief antwoord, uiteraard. Het was een vlucht. De *Batman & Robin*-serie was een schot in de roos.

Maar een Chinees in de hoofdrol van een nieuwe serie?

Bruce Lee werd door Dozier gebeld en op zijn uitnodiging vloog hij vanuit Oakland naar Los Angeles voor een screentest. Ik heb je die opname van zijn auditie op YouTube laten zien, weet je nog? Het was 1965, Bruce Lee was vierentwintig, en drie dagen ervoor was hij vader geworden. Hij was nerveus, had sinds zijn tienerjaren niet meer geacteerd, en toen hij hier als achttienjarige met de boot aankwam was een carrière als acteur het laatste waar hij aan had gedacht. Hij was immers een Chinees, had een zwaar accent, en in sommige delen van Amerika zouden ze moeite hebben om hem te verstaan. Maar nu ze op zijn deur klopten besloot hij de kans te grijpen. Aan zijn vriend James met wie hij zijn sportschool in Oakland runde, en aan zijn trouwe assistent Taky Kimura in Seattle die daar zijn school draaiende hield, zei hij zelfs dat als deze kans in Los Angeles goed zou uitpakken, hij zijn oude ambacht misschien weer moest oppakken.

Hij zag, als de optimist die hij volgens zijn vrienden was, grote mogelijkheden en fantaseerde voor zichzelf een toekomst die nog allerminst zeker was. Met acteren kon hij meer verdienen dan met het lesgeven, en bovendien was het de perfecte manier om zijn religie van de vechtkunst te verspreiden. Hij zou als vechtende acteur meer mensen kunnen bereiken. Goed, het was het dan natuurlijk toneel, acteerspel, maar hij zou zijn publiek in elk geval kunnen verleiden om geïnteresseerd te raken in de

echte vechtkunsten. De waarde die hij aan de screentest toedichtte is te zien op de beelden, want de jonge Bruce oogt zenuwachtig. Hij is zich duidelijk bewust van de camera en concentreert zich op de vragen, die hij zo zorgvuldig mogelijk beantwoordt. Pas wanneer hij gevraagd wordt om wat bewegingen te laten zien komt hij letterlijk los en is hij op vertrouwde grond.

We hebben het hier vaak over gehad. Bij jonge vechtsportliefhebbers bestaat het idee dat Bruce Lee 'maar' een acteur was, en dat wat hij liet zien niet echt was, en dat je hem onmogelijk kunt vergelijken met echte vechters. En dan volgen vaak namen van recentere vechtsporters die hun sporen hebben verdiend. Boksers, vechtkunstenaars, UFC-vechters. Maar in werkelijkheid was de jongvolwassen Bruce Lee er geen moment mee bezig geweest om zijn acteurscarrière op te pakken. Hij had dat gedeelte van zijn leven in Hongkong achtergelaten en wilde in de Verenigde Staten een keten van vechtsportscholen openen en zijn vechtfilosofie verspreiden.

James Yimm Lee inspireerde hem om zijn gedachten op papier te zetten en boeken te schrijven. Die andere musketier, Allen Joe, een pionier in krachttraining en bodybuilding, leerde hem dat je ook als vechtkunstenaar het lichaam moest trainen, zodat het krachtiger en sneller kon worden. En George Lee, de derde musketier, wist elk apparaat te maken dat Bruce op papier bedacht. Het lichaam moest gesmeed worden als een zwaard. Dáár was hij mee bezig. Bruce Lee was de eerste die over de schutting keek om te zien wat er aan de andere kant gebeurt en of hij daar zijn voordeel mee kon doen.

Toen hij naar LA vloog voor een screentest moet hij hebben gedacht dat het hem nu eindelijk voor de wind ging, ook al had hij in Hollywood geen voorbeeld aan wie hij zich kon meten. Er waren geen andere Chinese hoofdrolspelers, maar dat hoefde niet te betekenen dat hij die rol niet voor zijn rekening kon nemen. Hij zag het positief in. Ze hadden hem gevraagd, daar begon het mee. Hij wist al dat er interesse was. Hij hoefde de aanwezigen alleen nog maar te imponeren. En hoe vaak had hij dat wel niet gedaan met zijn demonstraties? Eerst betoveren, daarna uitleggen wat ze zojuist hadden gezien. Televisie was niets meer dan een groter toneel, een iets grotere mat.

Hij wist in zijn naïviteit nog niet dat de screentest het begin zou zijn van een gevecht tegen de behoudzuchtige entertainmentindustrie, een gevecht

waarin hij moest knokken voor zichtbaarheid en gelijkwaardigheid, en dat tot aan zijn dood zou voortduren.

Zichtbaarheid en gelijkwaardigheid.

Je Indische opa vertelt maar weinig over hoe het eraan toging toen hij naar Nederland kwam en zijn eerste jaren doorbracht in pensions. Hij wilde zich vooral aanpassen. Maar dat bleek, toen hij eenmaal met je oma was getrouwd, moeilijker dan gedacht. Hij heeft je verteld hoe hij door de politie aan de kant werd gezet in de periode van de Molukse treinkapingen. Hij had lange zwarte bakkebaarden, was op weg naar zijn werk en reed in een oude auto. Later belde hij vanaf het politiebureau naar je oma. Hij kwam even later vrij, omdat ze hadden ontdekt dat ze zich hadden vergist. Hij maakte er geen ophef over, want hij had in Nederlands-Indië geleerd om niet op te vallen. Je moest de 'Belanda' de indruk geven dat het allemaal goed ging en dat je voor niemand een bedreiging vormde. Maar het bleef niet bij die ene keer. Op een dag was de politie op zoek naar een Turkse crimineel. Je opa kon, zeker in die tijd met zijn bakkebaarden en snor, doorgaan voor een Turkse gastarbeider. Ook nu weer werd hij opgepakt en even later vrijgelaten. En ook nu weer sprak hij er met geen woord over, behalve met je oma. 'We zijn hier te gast, Meis,' zei hij vaak. Aanpassen en zwijgen was de enige aanpak. En je werk blijven doen. Altijd blijven werken. Niet klagen maar dragen.

Ik schrijf je dit, zodat je weet dat de mogelijkheden die jij hebt het resultaat zijn van worstelingen en overwinningen van generaties voor jou. Hun inspanningen en moed hebben ertoe geleid dat je niet altijd meer als eerste de deur hoeft in te trappen, ook al kan ik niet garanderen dat je overal met open armen zal worden verwelkomd. Maar zelfs wanneer dat niet gebeurt, betrek het dan niet op je gemengde afkomst of talent. Je zult altijd geconfronteerd worden met onwetendheid. Zorg ervoor dat je een kier van de deur open krijgt, zodat je de onwetenden een blik kunt gunnen op het licht dat je meedraagt, jongen. Kies er in elk geval nooit voor om 'gewoon' te zijn omdat dat van je wordt geëist. Wees geen kameleon, die zich steeds maar weer aanpast en onopgemerkt wil blijven. Bid en sla toe als de slechtvalk die toekijkt en bewondert. Overrompel. Niet om te kwetsen. Maar om je omgeving te verrijken.

Bruce Lee geeft tijdens zijn auditie een spoedcursus in de vechtkunsten. Zijn korte demonstratie verloopt dan ook vlekkeloos. Toch zou William Dozier hem een jaar later moeten teleurstellen en meedelen dat de tv-serie niet door kon gaan, omdat de producers van de tv-zender er een hard hoofd in hadden dat een Chinees een sterke, mannelijke hoofdrol zou kunnen spelen. Maar Dozier had wel een alternatief voor Bruce: hij zou de rol kunnen spelen van Kato, het hulpje van krantenbaas Britt Reid, die buiten kantooruren als de gemaskerde held *The Green Hornet* de misdaad bestrijdt. Het idee van de serie *The Green Hornet* leunde op het concept van *Batman & Robin*, en door de sterke parallellen geloofde Dozier dat ook deze serie een succes zou kunnen worden. De hoofdrol die Bruce Lee was beloofd werd zo een bijrol als hulpje van de blanke held. In zijn rol als Kato zou hij bovendien in de meeste scènes een masker moeten dragen. Het aanbod begon er steeds onaantrekkelijker uit te zien, maar nadat hem was uitgelegd dat hij in elke aflevering de meeste vechtscènes zou spelen, en dat hij zelf kon bepalen hoe hij die zou invullen besloot hij de rol aan te nemen. Hij koos niet zozeer voor de rol, maar voor de plek die hij zijn vechtkunst kon geven in een serie. En, wat een prettige bijkomstigheid was, het betaalde niet slecht.

De Golden Gate Bridge ligt een paar kilometer verderop op ons te wachten.

De taxi die we vanaf Sutro Baths hebben genomen zet ons af in Hyde Street. Voordat we oversteken kijken we hoe hij over het licht glooiende wegdek de middagzon tegemoet rijdt en in een oranje gloed verdwijnt. We willen het liefst over de brug fietsen, en in deze straat zit een bekend fietsverhuurbedrijf.

De ontvangst bij Blazing Saddles is overdreven uitgelaten en enthousiast. We krijgen een instructiefilmpje te zien over wat fietsen precies inhoudt, hoe je de pedalen moet laten rondgaan en dat je toch echt je evenwicht moet bewaren, en aan welke regels je je moet houden. We moeten er ongelooflijk om lachen, tot de jonge vrouw, bij wie we ons hebben aangemeld, vraagt of er iets is.

We zeggen, met een plotselinge trots, dat we uit Nederland komen.

'From Holland, we're from Holland.'

Alsof dat alles verklaart, alsof ze nu meteen begrijpt waarom we zo moeten lachen om de bespottelijke animaties. We hebben het gevoel dat we

in een sketch zitten van *Saturday Night Live*.

'Everybody in Holland has a bike,' leg ik uit.

Ze trekt haar wenkbrauwen op.

'Okay, so what you're tellin' me is that you don't need to watch the video? Is that it? In that case, just sign here.'

Ze tikt met haar pen op een clipbord en ontwijkt onze blik. Blazing Saddles is nergens voor aansprakelijk, staat er.

'Ze houdt duidelijk van haar werk,' zeg ik, en glimlach haar toe.

Daarna zet ik een krabbel en krijgen we onze fiets en helm.

De route naar de brug gaat langs groene stroken, parkjes, velden en de baai van San Francisco. De zon schijnt, maar er staat een frisse bries. Typisch het weer van de 'bay area' hebben we ons door de receptioniste van het hotel laten vertellen: koud, fris, warm, zonnig, bewolkt, en weer koud.

We fietsen op stoffige, slingerende weggetjes langzaam omhoog en zien de bekende stalen constructie van de rode brug opdoemen in de vroege mist die elke avond over de heuvels komt.

'Pap, stoppen!' roep je. Je vindt een goede hoek om een paar foto's te maken en daarna fietsen we verder omhoog, totdat we bij de voet van de brug aankomen en we na een scherpe bocht het gedeelte voor fietsers en voetgangers inslaan. We passeren groepjes Chinezen en Japanners, die telkens in gezelschap fietsen van een studentikoze jongen met een opvallend rood jack aan en een helm op.

Bij het ontbijt heb je me voorgelezen dat de brug officieel geopend werd op 27 mei 1937, en dat hij gebouwd is door Joseph B. Strauss. De brug was voor veel migranten en gelukszoekers een baken van hoop en verwachting. De brug staat ook bekend als de laatste halte. Zo'n zestienhonderd mensen hebben sinds de opening van de brug zichzelf hier van het leven beroofd door ervan af te springen. Wie hier in het water springt sterft. De stroming is bijzonder sterk en het schijnt dat het bij de engte, waar de rivier overgaat in de oceaan, wemelt van de haaien. Als je al niet verdrinkt, dan word je opgevreten en nooit meer teruggevonden. Om dezelfde reden is er zelden iemand ontsnapt van Alcatraz.

De telefoons die bij de brug hangen en waarvan er om de zoveel meter een te vinden is, zijn geplaatst om wanhopige mensen die er een einde aan willen maken de mogelijkheid te bieden om, als laatste strohalm, iemand te

bellen. We stoppen voor een ogenblik en bekijken het uitzicht, terwijl de auto's voorbijrazen. Ik moet aan het gesprek terugdenken dat we hadden met de Uber-chauffeur van vanochtend.

'So you're gonna bike to the Golden Gate?'

Je had geknikt.

Ook hij begon over de zelfmoorden. Of nou ja, eerst begon hij over het uitzicht, en toen begon hij over de 'jumpers'. Hij vond het vreemd dat niemand ooit iets had geschreven over hoe ze er vanaf sprongen. Om er zeker van te zijn dat we het over dezelfde brug hadden zei ik: *'The Golden Gate Bridge.'* Het ging hem om die plek, toch? Maar dat bedoelde hij niet.

Iedereen die van de brug sprong deed dat met zijn rug naar de zee. Ze hadden, volgens de uitleg van onze chauffeur, hun rug niet naar het leven toegekeerd, maar naar de donkerte en duisternis van de zee. Het laatste wat elke springer zag waren de lichtjes, de bewegingen en de geluiden van het leven in de baai, in de stad. Ze kozen om onbekende redenen voor de duisternis, maar ze wilden leven. Waarom zou je anders je rug toekeren naar het onverlichte gat waarvan je weet dat je dode lichaam daar naartoe spoelt?

Als we de overkant van de brug bereiken, besluiten we een korte pauze te nemen en dan weer terug te fietsen, en niet als alle andere toeristen heuvelafwaarts af te dalen richting het stadje Sausalito. Het is onze laatste dag, morgenochtend halen we onze huurauto op, en je wilt vanavond nog een laatste keer naar het centrum van San Francisco.

We leunen nog even op het stuur van onze fiets en bewonderen het uitzicht. Hordes fietsers trekken aan ons voorbij, elk groep met zijn eigen taal en fietsvaardigheden. We keren om, en op de metalen kast van de laatste telefoon aan de voet van de brug zien we in moeizame letters gekerfd staan:

*It was
A stray
Pitbull
That saved
Me
And
My lost soul
Say La Vee.*

‘Een dichter die het heeft overleefd,’ zeg ik.

Nadat Bruce Lee terugkeerde uit Los Angeles kreeg hij dus niet de hoofdrol waarvoor hij auditie had gedaan, maar een bijrol in de nieuwste tv-serie *The Green Hornet*.

Hij wist dat het de rol van de knecht was, het hulpje. Hij wist ook dat zijn toekomst er somber uitzag als hij die kans op een groter publiek niet zou grijpen. Misschien dachten de producers van de serie toen nog dat ze een gediensstige Aziaat inhuurden die de held zou bijstaan in zijn avonturen, maar Bruce Lee wist dat hij de studiobonzen moest zien te overrompelen, en dat de vechtschènes er zó spectaculair zouden moeten uitzien dat niemand nog over iets anders zou spreken dan over Kato, zijn personage. Hij had zijn vuisten gehard, zijn lichaam getraind. Hij was er klaar voor om aan een groter publiek te laten zien wat hij kon.

San Francisco, Chinatown. Hier kwam hij als achttienjarige naar terug, voordat hij naar Seattle vertrok om te studeren.

Bruce Lee werd op 27 november 1940 op deze plek geboren. Het oorspronkelijke ziekenhuis heeft inmiddels plaatsgemaakt voor het modernere Chinese Hospital.

Wie goed zoekt treft in de Verenigde Staten verschillende muurschilderingen van Bruce Lee aan.
Een van de meest gefotografeerde murals troffen we aan in Chinatown, San Francisco.

IV

ONDERWEG

*'It's beautiful to be alone.
To be alone does not mean to be lonely.
It means the mind is not influenced and
contaminated by society.'*

Jiddu Krishnamurti

Een Amerikaanse pick-up truck zou meer tot de verbeelding spreken, maar vanwege onze koffers wordt het een luxe Nissan Altima, een standaardhuurauto voor toeristen die besluiten langs de westkust van Amerika te reizen. Ik huur er een draagbare router en een navigatiepakket bij, maar de man van het verhuurbedrijf, die vraagt wat onze bestemming is, verzekert ons dat we onmogelijk kunnen verdwalen.

‘To LA? No problem there, buddy. You just take the One and drive along the coast. They had a problem with mud and fallen rocks from landslides, but they cleared it, so you guys are good to go.’

The One. Daar heb ik over gelezen. Highway One. De snelweg die een tweebaansweg wordt langs de meanderende kustlijn. Eén weg ernaartoe. Eén weg terug.

De man geeft ons kopietjes van het huurcontract, de sleutels, de navigatie en de router, en zegt: *‘Well, there you go. Safe travels to both of ya.’*

We verlaten San Francisco en gaan op weg naar Big Sur, een ongerept natuurgebied langs de kust, en volgens vele reizigers een van de mooiste plekken op aarde. Ik heb uitgerekend dat we, als we het stuk naar Los Angeles in één keer rijden er ongeveer acht uur over zullen doen, maar omdat we ongetwijfeld vaak zullen stoppen en om veilig te reizen besluiten we ergens halverwege te overnachten.

In San Francisco heb ik, toen we ’s avonds nog even in het centrum waren, het boek *Big Sur* van Jack Kerouac bij City Lights Bookstore gekocht. Kerouac schrijft daarin: *‘The empty blue sky of space says: “All this comes back to me, then goes again, and comes back again, then goes again, and I don’t care, it still belongs to me.”’*

De hoofdfiguur belandt door zijn dronkenschap in een delirium terwijl hij onderweg is, maar misschien doet het landschap dat ook wel met je.

We zijn hier samen. We zijn veel samen geweest, jongen. Je moeder moest een paar maanden na je geboorte weer aan het werk. Ze heeft er nooit over geklaagd, maar dat moet moeilijk voor haar zijn geweest. Ze had er drieëntwintig uur over gedaan om je ter wereld te brengen. Ze was uitgeput en op het punt aanbeland dat de gynaecoloog zou gaan ingrijpen, maar ze

weigerde op te geven. Zij zou je ter wereld brengen. Niets en niemand anders. En zo ging het ook. Na je geboorte ging het niet meteen heel goed met je. Ik heb dan ook de navelstreng niet kunnen doorknippen. Dat deed de verpleegkundige snel en routineus, en daarna werd je haastig meegenomen naar een behandelkamer waar je longetjes werden vrijgemaakt en je maagje werd leeggepompt. Je werd gemeten en gewogen en daarna stopten ze je in een emmer met warm water en werd je schoongemaakt. In het water kwam je tot rust.

De gynaecoloog was toen nog met je moeder bezig. En als ik schrijf 'bezig', dan bedoel ik dat hij alles wat jij op je weg naar buiten had verwoest probeerde te herstellen, zodat het weer functioneerde zoals het hoorde, en wat ik als haar man weer mocht koesteren. Ik zag vanuit mijn ooghoek hoe het ene na het andere met bloedpulp doordrenkte matje onder je moeder vandaan werd gehaald, maar geen moment vroeg ik mij af of het wel goed zou komen, want ze lag daar, terwijl ze met toegeknepen, vermoeide ogen naar de naastgelegen behandelkamer keek waar jij werd nagekeken, steeds met een serene glimlach rond haar mondhoeken. Ze mocht de eerste dag niet uit bed, maar daarna liep ze alweer met je in haar armen, wijdbeens, als een cowboy in het wilde Westen.

Ik verdiende te weinig met het schrijven en je moeder had een vaste baan, dus er zat niets anders op dan dat ze na haar zwangerschapsverlof weer aan het werk zou gaan. Nu heeft je moeder altijd graag gewerkt, dus dat was niet zozeer het probleem. Onze omgeving vond het vooral een probleem. Zelf wisten we allebei hoe het in elkaar stak: zij had een vaste baan, ik schreef en ik gaf in de avonden les op de sportschool. Ik schraapte tientjes bij elkaar, zij verdiende het inkomen.

Het is nog steeds niet de gewoonste zaak van de wereld dat de vrouw thuis de kostwinner is. Toen je moeder en ik nog allebei studeerden zagen we het zo: ik was niet verantwoordelijk voor het leven van je moeder en je moeder was niet verantwoordelijk voor het mijne. Zij maakte haar eigen keuzes, net als ik. Je moest je onafhankelijk van elkaar durven opstellen en ontwikkelen. Natuurlijk, toen we besloten te gaan samenwonen, maakten we afspraken met elkaar, hielden we rekening met elkaar. We deelden wat we hadden, wat we verdienden, wat we leerden, we dachten samen na over een toekomst, en de tegenslagen die er waren vingen we samen op. Maar het was voor onze omgeving eigenaardig dat je moeder weer fulltime ging

werken, en dat ik die zware rol niet van haar overnam. Natuurlijk had ik haar graag meer tijd met je gegund, maar dit was de keuze die we samen maakten.

Je oma paste elke woensdag op en je ging twee dagen naar de kinderopvang. Daar ging het meeste geld naartoe. Ik schreef op die dagen aan mijn tweede roman, probeerde het te maken als schrijver, en af en toe verdiende ik een beetje geld met een opdracht voor een literair tijdschrift. 's Middags ging je oma, die kantoren en scholen schoonmaakte, naar haar werk, en dan waren jij en ik weer samen. Ik nam je dan, bijvoorbeeld, mee in het zitje voorop de fiets, en dan reden we naar het Midden-Delftland. We stopten bij de boerderijen en keken naar de schapen en geiten. Je wees naar elk dier in de wei en wilde alles benoemen. We zagen Mickey, de Duitse Staande Korthaar die we toen hadden, steeds voor ons uitrennen. We spraken veel met elkaar, of eigenlijk: ik praatte en jij brabbelde. Toen je iets ouder werd ontdekte je al snel het tekenen, en later heb ik me afgevraagd of dat kwam doordat ik in je aanwezigheid weleens probeerde te schrijven, terwijl jij je ongeduldig afvroeg of ik je nog aandacht zou geven. Je wist jezelf al jong te vermaken. Nu had je natuurlijk voor alles kunnen kiezen: de tv, je speelgoedkist, Playmobil, Lego, puzzels, maar je koos voor het eenvoudigste. Een vel papier en potloden. Je zat, net als ik, aan je eigen tafeltje, voorovergebogen, en je was geconcentreerd bezig. Net als papa. Toen je iets ouder werd zei je het ook: 'Leuk toch, pap? Samen onze eigen dingetjes doen.'

Je laat het autoraampje naar beneden glijden en hangt met je elleboog uit het raam. Je hand reist op de wind. Die nog net niet volgroeide, maar toch al volwassen jongenshand met de sierlijke, licht getinte vingers.

De smalle, meanderende weg loopt door een glooiend heuvellandschap steeds dicht langs de kust.

'We komen bij de zee, pap,' zeg je.

We voelen het. De wind wordt iets koeler. De geur verandert. Het is niet langer alleen de geur van het verhitte asfalt.

Het is hier aanzienlijk minder druk dan op de grote snelweg. We rijden hele stukken zonder dat er direct een auto voor ons rijdt. Het landschap verandert. Aan onze linkerhand is het bergachtig, in grijstinten, alsof we naar kleisculpturen kijken die op verschillende temperaturen gebakken zijn, begroeid met plukken doornachtig struikgewas en hoge, majestueuze

coniferen. De zee, eerst bijna onzichtbaar, omdat we door de wolkeloze hemel niet goed kunnen zien of de lucht al overgaat in het water, verschijnt aan onze rechterhand als een dun streepje, en wordt naarmate we dichterbij komen een glinsterende azuurblauwe parel, verstild én bewegend, met golven die verderop tegen de kliffen beuken, en waarachter de oceaan verkleurt; een paarsachtig vlekkerig palet, met blauw, wit en violet. Het lijkt of we op een weg rijden die uit de zee omhoog komt en die ons slingerend en achteloos, voor zover we vooruit kunnen kijken, leidt naar de onmetelijke, bedwelmende, hypnotiserende blauwe hemel, en we worden slechts aan ons aardse bestaan herinnerd doordat we de golven met veel geweld tegen de krijtachtige kliffen horen slaan. We hóren dat we echt hier zijn en nergens anders, en tegelijk zijn we er niet, want we worden zo opgenomen in dit ruige landschap dat we ons nu pas realiseren dat we ook kunnen stoppen om het van dichtbij te bewonderen. Ik sla af naar een parkeerplaats. We turen door de voorruit. We stappen uit. We weten niets te zeggen én we spreken honderduit met elkaar.

‘Het lijkt zó onecht,’ zeg je. En iets later: ‘Het is een soort Bob Ross-schilderij.’

Je kijkt om je heen alsof je de lijst van het schilderij zoekt. Dat is wat Big Sur kennelijk doet.

We lopen naar de rand en klauteren een klein stukje naar een rotsachtig plateau. Als we naar beneden kijken en zien hoe de golven steeds weer happen uit het gesteente lijken te nemen, worden we stiller.

De pelikanen die voorbij zweven bevestigen dat we naar de lucht kijken en niet naar de zee. Het zijn de dieren die aangeven dat er een grens bestaat tussen de hemel, de zee en het land. Kleine eilandjes steken als haaienvinnen uit de zee. We zien er robben behendig tussendoor slalommen waarna ze zichzelf uit het water wippen en de zon op hun glimmende borst vangen. Niets is hier bedacht, en tegelijk lijkt het alsof het altijd zo is geweest.

We zijn op doorreis, te gast, maar zelfs voor een lokale bewoner moet dit landschap aanvoelen alsof je hier altijd op bezoek bent. Niet wij, maar zij aarden hier: de dieren. De roofvogels, de pelikanen, de zeerobben, zeeolifanten, condors, en de bultruggen waarvan we hebben gehoord dat ze er zijn, maar die we nog niet hebben gespot. Zij zijn hier. Zij zijn altijd hier.

Ieder mens zoekt naar vertrouwde grond, want in zekere zin is ieder mens ontheemd. Ontheemd van wie we zouden moeten zijn, afgedwaald van wie we zouden kunnen zijn. De een net iets meer verweesd dan de ander. Misschien claimen we daarom zo graag een achtergrond, een identiteit, een verleden, een cultuur, een god om in te geloven, een land om te bezitten.

Het voelt, nu dat ik hier met jou zit, alsof een eeuwenoude stem tegen me begint te praten. Iedereen kent die stem wel. Iedereen hoort die stem, zelfs als je besluit hem te negeren. Maar soms, op onverwachte momenten, wanneer er een klein kiertje ontstaat in het dichtgetimmerde leven horen we ineens een vertrouwd geluid.

Voor mij, in mijn jeugd, was het een fluistering die me voortjoeg om verder te kijken dan het ritme van onze straat, en de klank en de toon van deze stem liepen synchroon met die van Bruce Lee, een dode Chinees naar wie ik zwijgzaam luisterde, en die voor mij springlevend was. De stem was een comfortabel geluid in een verlaten huis, waar ik leefde met een moeder die misschien het beste met mij voorhad, maar die geen idee had hoe ze dat moest uiten. Die vertrouwde stem heb ik, dat realiseer ik me zeer goed, zelf geschapen, maar ook dat was volledig in overeenstemming met de leer van Bruce Lee zelf, die aan zijn leerlingen leerde dat je maakbaar was, dat je, tot op zekere hoogte, jezelf schiep.

‘Always be yourself. Express yourself. Have faith in yourself.’

We zien het hier.

Niets leeft hier zonder het een of het ander, en tegelijk beweegt alles zoals het moet bewegen, zonder dat het rekening houdt met elkaar. Schuimkragen van golven die sissen, de wind die langs onze oren suist, de bladeren aan de bomen die dansen en ruisen, de vogels die ons krijsend bespotten. Alles staat op zichzelf én hangt samen.

Zo’n eeuwenoude stem die hier zegt: je hebt niets bereikt, als je niemand hebt bereikt. Je hebt niets gemaakt, als je niemand hebt aangeraakt.

Bruce Lee werd Kato in de serie *The Green Hornet*, naast acteur Van Williams die de hoofdrol speelde. Het was 1966 en hij verhuisde kort na het goede nieuws met Linda en zijn eenjarige zoon Brandon naar Los Angeles. Het was voor het eerst dat ze een eigen plek hadden. Vanuit LA hield Bruce contact met enkele trouwe leerlingen die zijn sportscholen in zijn afwezigheid leidden. Tot die groep behoorden Taky Kimura in Seattle,

James Yimm Lee in Oakland, en sinds zijn demonstratie in Long Beach kon hij ook Dan Inosanto tot die vertrouwelingen rekenen. Ze begrepen waarom hij zich nu richtte op zijn acteercarrière en wilden hem helpen.

Bruce twijfelde na verloop van tijd of hij de sportscholen moest aanhouden. Ze leverden nog altijd weinig geld op, en zijn trainingsmethode en filosofie vroegen om een persoonlijke benadering en uitleg die hij niet zomaar kon toevertrouwen aan zijn trouwe leerlingen. De sportscholen werden, toen Bruce Lee langer in LA verbleef, op zijn verzoek opgeheven, al bleven sommige leerlingen bij elkaar komen om samen te trainen, en hield Bruce nauw contact met Kimura, Yimm Lee en Inosanto. Bruce zag een nieuw pad voor zichzelf toen hij de kans kreeg om in een tv-serie te spelen.

Ik was achttien, een jaar ouder dan jij nu bent, en mijn rug was gereconstrueerd. Het duurde een tijdje voordat ik bereid was om mijn droom als sporter op te geven, en misschien weigerde ik die droom zelfs op te geven, totdat Soumia de sportschool van Vico binnenliep, en ik in haar het instrument zag waarmee ik alsnog kon bewijzen waartoe ik in staat was. Zij werd het zwaard, en ik werd haar persoonlijke trainer, coach, begeleider; en hoewel ik elke kickbokser mijn volledige aandacht gaf en Vico, als hoofdtrainer die zelf ook nog aan wedstrijden deed, hielp met zijn voorbereidingen, ontstond er tussen mij en Soumia een bijzondere band. Misschien herkende ik iets in haar onrustige natuur. Ze was een kind van Marokkaanse ouders en woonde in de ruige Haagse Schilderswijk. Niemand leek echt aandacht voor haar te hebben. Ze was net vijftien en had grote dromen. Te groot misschien wel, maar waarom zou ze geen vechter kunnen worden, vroeg ze zich af.

In de ringsport geven vechters zichzelf en elkaar bijnamen. Cassius Clay heette The Louisville Lip, maar noemde zichzelf als Muhammad Ali The Greatest, en hij werd het. Mike Tyson was eerst Kid Dynamite maar de wereld leerde hem kennen als Iron Mike Tyson, en hij was het. In onze sportschool was dat niet anders. Vico werd vaak 'Flik' genoemd, omdat hij altijd op straat aan het rotzooien was en ermee wegkwam. Hij had allerlei computerspullen in huis die zogenaamd van de vrachtwagen waren afgevallen en die hij zijn leerlingen voor de helft van de waarde aanbood. Hij flikte het elke keer weer. Later noemde een Surinaamse vechter hem

‘White Tiger’, omdat hij in die tijd als een van de weinige blanke Hollanders zich staande hield in de ring, en niet alleen in Nederland, maar ook in de rest van Europa en zelfs in Thailand.

Vico noemde mij ‘de Professor’, en ook wel ‘Cousteau’. Ik had volgens hem altijd een antwoord klaar en wist leerlingen steeds goed uit te leggen hoe je jezelf naar de top kon vechten.

‘Je weet het allemaal zo mooi te vertellen,’ zei hij. Dat verklaarde nog altijd niet waarom hij mij Cousteau noemde, maar ik denk dat de Franse filmmaker en mariene bioloog de enige geleerde was die hij bij naam kende. In die tijd werden zijn documentaires regelmatig op tv uitgezonden.

Vico dacht dat ik het met Soumia bij het verkeerde eind had.

‘Ze is fel, maar te licht en te klein. Bereik je niks mee. Dit keer zit je fout, Cousteau. Laat het los.’

Soumia zou de bijnaam Zoem-Zoem krijgen, omdat ze haar tegenstandsters steeds te vlug af was en in de ring in zo’n moordend hoog tempo stoten en trappen afvuurde dat het leek of ze een bij was die erop los stak.

We zitten nog steeds naast elkaar onder het hemelse blauw, jij en ik. Het is alsof de lucht een groot filmdoek is waarop elk moment de voorstelling kan aanvangen. Ik leg mijn arm om je schouder. Er rijden auto’s voorbij. Soms stopt een auto naast de onze en dan stappen er mensen uit die wat foto’s maken en gauw weer doorrijden. We blijven zitten. Het uitzicht maakt ons nederig.

Ik schreef, jongen, maar toen ik uit het ziekenhuis kwam probeerde ik me nog steeds op allerlei manieren met sport bezig te houden, ondanks de rugpijn, ondanks het advies van de artsen. Pijn werd mijn drilinstructeur die me op mijn huid zat en tegen me zei wanneer ik me moest verbijten, wanneer ik rust moest nemen, om vervolgens weer over me heen te staan, in me te kruipen en bezit van me te nemen, waardoor ik soms misselijk werd van zijn aanwezigheid.

Waarom schikte de pijn zich niet naar een bepaald ritme? Waarom overviel hij me steeds? Pijnstillers hielpen niet, tenzij de artsen me pillen voorschreven die me half buiten westen sloegen. In die periode voelde het of ik iets te veel klappen had gekregen in de gym. Alles zoemde, tintelde,

prikte, en niets leek echt meer tot me door te dringen. Ik zat in de klas van een nieuwe opleiding en luisterde naar de monotone stemmen. Ik zag de overdreven handgebaren van de docenten, het aanstellerige gedrag van medestudenten. Na elke mislukte opleiding was er wel weer een andere opleiding waar ik aan begon en die ik ook niet afmaakte.

‘Doe maar niet zo driftig,’ zei mijn moeder. ‘Als je je afvraagt waarom we in zo’n situatie zitten, bel dan maar naar je vader.’ En daarna schreef ze me in voor het werkproject voor kansloze jongeren, want daar was ik er een van, kennelijk.

Ik ben schilder geweest die buiten op een werkplaats ijzeren aanhangwagens moest afschuren en opnieuw in de verf zetten. Het afschuren van de oude verf was het lastigste klusje, want de krachtige schuurmachine leek op een wild beest en ’s avonds snoot ik de verfdeeltjes uit mijn neus. Ik ben zwembadreiniger geweest en moest met een hogedrukspuit het mos tussen de stenen van het gemeentebad vandaan spuiten. Ik ben administratief medewerker bij de gemeente geweest en moest enveloppen dichtlikken en bestempelen. Natuurlijk durfde ik er niet over te klagen bij mijn moeder, want zij schrobde elke dag de vloeren. Soms hielp ik haar in de avonduren, en dan gaf ze me wat geld.

Toen ik drieëntwintig was keerde ik alsnog terug naar school. Ondertussen schreef ik nog altijd schriften vol.

‘Denk je dat je een schrijver kan worden?’ had mijn beste vriend gevraagd. ‘Vergeet het maar, jongens uit onze buurt worden geen schrijver.’ Laynel was de enige tegen wie ik iets over mijn gedichten en verhalen had durven te vertellen. Maar ik had ze niet laten lezen. Ik wilde niet riskeren dat hij me zou uitlachen.

Ik wilde van filosofen, denkers en schrijvers leren. En als het allemaal niet zo uitpakte als gehoopt, dan was er altijd nog de gym. Daar wist iedereen wie ik was geweest. Ik koos als trainer het liefst voor de achtergrond en liet Vico of een extra verzorger met de leerlingen meegaan naar de ring. Ik bereidde ze voor in de gym, masseerde ze voor de wedstrijd in de kleedkamer, stootte ze warm op de pads, sprak ze moed in, herhaalde de taken die ze in aanloop naar het gevecht regelmatig hadden doorgenomen. Maar ik wilde als trainer niet voor het voetlicht, daarvoor voelde ik mezelf nog te veel een vechter. Dat veranderde toen de jonge Soumia de

sportschool binnenliep. Ze had als driftige jeugdvechter aanzienlijk meer begeleiding nodig. En daardoor werd ik geleidelijk zichtbaarder als trainer. En ondertussen bleef ik schrijven. Op advies van je moeder stuurde ik mijn manuscript naar een uitgever, en daarna was het wachten op wat er zou gebeuren. Misschien wel niets. Toen ik na vier weken een brief van de uitgever kreeg liet ik die eerst een paar uur ongeopend op tafel liggen.

Ben ik iets?

Ben ik niets?

Het was een brief. Gewoon een brief. Een uitgever kon je verhaal goed vinden. Hij kon het ook afwijzen. Maar het was een landelijke uitgever. Dit zou iets kunnen betekenen. Ik scheurde de envelop open en zocht onbewust naar woorden als 'helaas' en 'tot onze spijt' en 'misschien is het beter als', maar nergens struikelde ik over die woorden.

De uitgever schreef dat hij mijn manuscript wilde uitgeven. Hij had het over 'het boek' en ik las zijn woorden opnieuw. Een uitgever in Amsterdam zou mijn boek graag willen uitgeven.

In 1999 verscheen mijn debuut, *Het boek Estee*. In een tijd dat Soumia de wedstrijdvechter maar bleef winnen, en die me na afloop van elk gevecht in de ring steeds bedankte. De jongens in de gym die ontdekten dat ik een boek had geschreven wisten niet zo goed wat ze ervan moesten vinden. Vico zei: 'Cousteau is onze professor, ik zei het jullie toch!'

Voor de uitgever was ik evenzeer een curiositeit, want hij kende veel schrijvers, maar geen enkele kickbokser. De recensies van mijn debuut waren positief.

'Geweldig, vind je niet?' vroeg mijn uitgever.

De ironie was dat ik niet eens precies wist wat recensies waren. Ik had natuurlijk op het voortgezet onderwijs wel gehoord van boekbesprekingen en dat je moest weten wat critici van het boek hadden gevonden, maar ik begreep als leerling niet wat dat oordeel voor de schrijver had betekend. En nu dat ik zelf een schrijver was moest ik blijkbaar gelukkig zijn met de lof die mij werd toegezwaaid. Maar wat moest ik precies met die aandacht? Wat had je aan die mooie bespreking? Kon ik nu schrijver *zijn*?

Ik dacht terug aan de woorden van Laynel, en hoe ik weigerde te luisteren. Bruce Lee was daarin mijn leidraad geweest: '*Defeat is a state of mind; no one is ever defeated until defeat has been accepted as a reality.*'

Jaren later zou ik Laynel als volwassen man tegengekomen op het plein voor het Centraal Station van Rotterdam. We herkenden elkaar onmiddellijk. We spraken af en tijdens een etentje zei Laynel dat hij nog altijd wist welk advies hij mij toen had gegeven.

‘Ik was je beste vriend en zelfs ik geloofde je niet. Maar de omstandigheden waren toen... nou ja, anders.’

Laynel had doorgestudeerd en was in het sociaalmaatschappelijk werk terechtgekomen. Als psycholoog begeleidde hij jonge mensen na hun tijd in een penitentiaire inrichting weer terug naar de maatschappij. Hij vertelde dat hij zich in de toekomst wilde richten op probleemgezinnen die onder toezicht van de staat staan. En zo kregen we het ook over mijn jonge pupil, die omhoogklom in de ranglijsten van verschillende kickboksbonden.

‘O, je traint nog steeds?’ zei Laynel.

Ik knikte.

‘Ik heb me, denk ik, vergist in je eigenwijsheid,’ zei Laynel lachend. ‘Nee, ik weet het zeker. Ik had het verkeerd, en jij had gelijk. Van alle jongens met wie we omgingen in onze buurt zijn wij de enigen die niet in de criminaliteit zijn beland of aan de drugs zijn geraakt, of die gewoon zijn verdwenen. God weet waar ze zijn. In leven nog, hoop ik. Maar jouw koppigheid heb ik onderschat. Je wilde verdomme niet opgeven.’

Op 3 mei 2001 werd jij geboren. Ik kreeg het nog drukker, sliep nog minder, en juist in die periode wist Soumia zich omhoog te vechten uit de nieuwelingenklasse. Ze begon op te vallen. Vier maanden later zou de wereld voorgoed veranderen, want in New York City vlogen twee passagiersvliegtuigen in de Twin Towers, op het Vrijheidsbeeld na, toen de twee meest herkenbare symbolen van de Verenigde Staten. De torens stonden voor het vrije, onafhankelijke, rijke Westen waar niets onmogelijk was. *The sky is the limit.*

Jij zou opgroeien in een wereld waarin niets meer hetzelfde was, waarin alles herijkt moest worden.

Verwarring overheerste, maar uiteindelijk bleek dat het om een terroristische aanslag ging, van een islamitische terreurbeweging. De eerste aannames, in elkaar geflanste scenario's over wat er gebeurd kon zijn, en de premature verdenkingen door de media en terreurexperts voedden overall het onderbuikgevoel. Wat betekende de aanslag? De achterdocht groeide. Was buurman Mourad verdacht? Hoe voedde hij zijn jonge kinderen op? En

de islamitische slager op de hoek, wat gebeurde daar? Ze spraken altijd in het Arabisch. Ze waren niet te verstaan. En ook die tweedeling leek ineens weer vaker en harder te worden uitgesproken: allochtonen, autochtonen. Geen enkele moslim in Nederland was bereid om zijn geloof af te zweren omdat er krankzinnigen bereid waren het moderne leven te ontwrichten met een oorlog, en ze voelden zich ook niet geroepen om zich publiekelijk tegen de gruweldaden uit te spreken, als een soort bewijs van goed gedrag. En ook dat verzet kon weer rekenen op een publiekelijke veroordeling. Moslims moesten hiertegen juist opstaan, was de heersende mening. Maar de meeste moslims, net als de niet-moslims, de christenen, de joden, en de ongelovigen, probeerden eenvoudigweg de dag door te komen, en dat was vaak al moeilijk genoeg zonder dat ze ineens in het beklagdenbankje moesten plaatsnemen.

Soumia's moeder had een ernstige nierziekte en lag regelmatig in het ziekenhuis. Ze stond op de wachtlijst voor een nieuwe nier. Haar vader had een drankprobleem en was zelden thuis. Haar oudste broer zat in een inrichting voor geestelijke zorg en haar twee andere broers zaten dan weer in detentie en kwamen dan weer vrij, om niet veel later weer in de gevangenis te belanden. Haar oudste zus probeerde zichzelf staande te houden en zocht naar allerlei manieren om geld te verdienen. Haar jongste zusje droeg twee lange vlechten zoals Pocahontas en zat nog op de basisschool, en Soumia vocht. En vocht.

Sinds de aanslagen kreeg ik steeds vaker te horen dat wat ik met 'die moco' voor elkaar probeerde te krijgen een hopeloze zaak was.

Wanneer de meeste Marokkaanse jongens in de gym naar huis waren werd me aangeraden ermee te stoppen.

'Straks heb je een mes in je lijf omdat je een Marokkaans meisje wilde helpen.'

'Moslims geloven niet in helpen. In hun ogen ben je een ongelovige barbaar die alleen maar seks met haar wil.'

'Je steekt er veel te veel tijd in. Als ze straks kampioene is, dan kun je de tering genieten, let maar op.'

Het hield niet op.

Maar ik besloot haar te trainen. Tijdens de les. Na de les. Ik scherpte het wapen dat ik van haar wilde maken. Ik hoopte dat ze er iets aan had, zoals vechtkunst ook mij altijd had geholpen, en ik wilde met haar inzet ook voor

mezelf bewijzen dat ik de top kon bereiken. 's Avonds, na de training, reed ik haar naar huis in Den Haag, en dan kregen we het over allerlei onderwerpen waar een vijftienjarige en later een zestienjarige, en zeventienjarige aan denkt. Haar moeilijke jeugd had haar vroeg volwassen gemaakt. We voerden serieuze gesprekken, behalve wanneer ze door de training te vermoeid was, en ze met haar ogen dicht naar de muziek op de radio luisterde.

Voor mij waren die autoritten, op weg naar haar Den Haag, bijzonder nuttig, want na de training in de gym kon ik haar leren hoe ze geestelijk met tegenslag om kon gaan. Ik kon mijn lessen filosofie gebruiken en probeerde haar geest te wapenen. En ook daar kwam Bruce Lee om de hoek kijken, jongen, want ze moest haar tegenstander kunnen lezen, kunnen aanvoelen. Ze moest leren de acties van haar tegenstandster te onderbreken. Onze gesprekken over haar ontwikkeling als vechter wisselden we af met gesprekken over haar favoriete muziek, haar ontluikende liefde voor een jongen bij haar in de buurt, die ook weer ophield, de onvoorspelbare situatie bij haar thuis, en, niet onbelangrijk, haar geloof.

Ik ontdekte dat ze er een pure vorm van geloofsbelijdenis op na hield. Ze ging zelden naar de moskee, maar hield zich wel aan de gebruiken en rituelen van de islam. Belangrijker voor haar dan een moskeebezoek was de persoonlijke relatie die ze onderhield met haar God. Ze richtte zich tot Hem, omdat hij alles perfect had geschapen. Ze zocht in haar geloof naar de perfecte harmonie, juist omdat het haar daar thuis aan ontbrak.

Soumia kwam vaak bij ons langs en kreeg ook een band met jou en je moeder. Ik zag hoe ze met jou speelde, en regelmatig, na het eten, viel ze naast jou op de bank in slaap. Als ze met mij over de islam sprak, dan klonk het alsof ze zojuist een prachtig gedicht had gehoord dat ze met me wilde delen. Haar geloof zorgde ervoor dat ze steeds haar morele kompas kon terugvinden, hoe het er thuis ook aan toging, en wat er ook in haar buurt speelde.

Soumia won. Ze bleef winnen.

Een meisje van 1,58 meter en 53 kilogram. De meest onwaarschijnlijke pupil die je je in de vechtsportwereld kon voorstellen.

Ik bewees voor Vico en de andere jongens in de gym dat ik mijn bijnaam eer aandeed en de professor was die het allemaal had bekokstoofd. Ik had haar gevoed met de lessen die ik op mijn beurt van Bruce Lee had geleerd.

Het waren lessen die ik eerder voor mezelf had uitgesproken, en die ik, in de toekomst, als de gelegenheid of situatie erom vroeg, zou meegeven aan mijn zoon, maar op dit moment nam een jong meisje mijn adviezen ter harte, en ging ze de strijd aan om te laten zien dat ze ertoe deed, dat ze niet over het hoofd gezien kon worden, en dat ze, ook als ze nooit meer iets zou presteren, altijd een kampioene zou blijven. Het was een weg die ik graag zelf had bewandeld, en nu liep ik hem alsnog, met haar, dóór haar. Dat nam niemand ons ooit nog af.

Soumia zei: ‘God brengt de vreemdste mensen op je pad om je te helpen. Hij gaf mij een ongelovige kaaskop, die lesgeeft en boeken schrijft. Wie gelooft zoiets?’

We konden er allebei om lachen.

Zoem-Zoem werd Nederlands kampioene kickboksen, en in de drie jaar daaropvolgend vocht ze in het buitenland, versloeg ze de kampioene van de Benelux en werd ze een van de jongste wereldkampioenes kickboksen ooit. Ze won daarbovenop het World Ladies League Championship kickboksen, een toernooi waarin wereldkampioenes van verschillende kickboksbonden het tegen elkaar opnamen.

Ze was evenzeer een kind van Bruce Lee als ik. Ze werd met haar verhaal, haar charisma en haar bijzondere sportprestaties een bekend gezicht, en sierde landelijke kranten en tijdschriften in een tijd waarin met de aanslagen in New York en de moord op Theo van Gogh het wantrouwen tegenover de islam een hoogtepunt had bereikt. Ze was apolitiek, maar in de media toonde ze een ontwapenend en trots gezicht en ze werd als fanatieke sportster die deed wat ze wilde doen een voorbeeld voor veel meisjes.

Bruce Lee zei in een interview, toen hem werd gevraagd naar het racisme in Hollywood en de weerstand die hij opriep in de Chinese gemeenschap omdat hij kungfu-les gaf aan westerlingen: ‘*Under the sky, under the heavens there is but one family.*’

Soumia en ik zijn bevriend gebleven, ook na haar sportcarrière. In zekere zin zijn we familie geworden, want de band die werd gesmeed toen we samen een onmogelijk doel voor ogen hadden laat zich met niets anders vergelijken. Er zijn niet veel situaties waarin twee mensen zo op elkaar zijn afgestemd. Als trainer en als vechter moet je elkaar durven vertrouwen. En los van alle risico’s die bij een ringsport komen kijken gaat het uiteindelijk om geloof. In jezelf. In elkaar. Je moet de positieve uitkomst van een

gevecht kunnen zien voordat het plaatsvindt. Je moet het kunnen zien, zelfs wanneer er niemand is die het ziet zoals jij, of wanneer de meerderheid weigert er zo naar te kijken. Soumia en ik zagen het.

En daarna zou iedereen het zien.

We slaan het stof van onze broeken en besluiten weer verder te rijden. Kilometer na kilometer blijven we ons vergapen aan de ruwe uitgestrektheid van de oceaan en het puurste blauw dat we ooit hebben gezien. We stoppen regelmatig om het onwaarschijnlijke uitzicht vast te leggen. Even denken we in de verte een bultrug te zien, maar daarna twijfelen we. Misschien was het een golf, of een zeeolifant die even bovenkwam. Na een uur parkeren we de auto langs de weg om een foto te maken van de Bixby Bridge, een ingenieuze boogbrug, die een uniek contrast vormt met de rotsige heuvels waartussen hij gelegen is.

‘Gaan we zo ergens eten, pap?’ vraag je, wanneer we weer op weg zijn.

‘Het restaurant moet om de bocht liggen... kijk, daar heb je het al.’

De Big Sur River Inn lijkt precies op de foto's die ik ervan heb gezien. Een herberg opgetrokken in westernstijl. We parkeren onze auto op de onverharde, stoffige parkeerplaats en lopen naar binnen. Hier zou een kantoorgezelschap uit het Manhattan van de jaren vijftig kunnen zitten, dat er in veel te nette geruite jasjes en glimmende slickbackkapsels heeft besloten erop uit te trekken, en zich te pletter rookt.

We zitten amper of er staat een jonge vrouw met blond haar en een schort met een leren buidelriem bij onze tafel die vraagt wat we willen drinken.

‘*Two cokes, please.*’

Je kijkt op je telefoon hoe lang we nog moeten rijden. Volgens Google Maps nog een paar uur tot het stadje San Luis Obispo. LA voelt ineens ver weg. Voor Bruce Lee was voornamelijk Hollywood, een nieuwe wereld die hem had uitgenodigd, maar die ook weer de deur in het gezicht smeedt. Niet dat hij zich erbij neerlegde toen het allemaal anders uitpakte dan gehoopt.

In 1967 werd na zesentwintig afleveringen de stekker uit de serie *The Green Hornet* getrokken. Hij woonde net een jaar in LA en zijn toekomst zag er wéér onzeker uit. Hoewel Bruce in zijn rol als Kato kon rekenen op een vaste schare fans, die elke aflevering wachtte op het moment dat hij eindelijk in actie zou komen, was er minder waardering voor Van Williams, die als *The Green Hornet* niet kon concurreren met Batman. De kijkcijfers

bleken te laag en de kritiek was dat de serie zichzelf te serieus nam. In tegenstelling tot de popart-serie *Batman & Robin* waarbij in elk gevecht 'Pow!' en 'Kaboom!' in beeld verscheen, leek *The Green Hornet* met Kato het soort realisme na te streven dat ongewoon was, en het gemiddelde Amerikaanse publiek wist niet goed wat het ervan moest vinden. Bij vechtsportliefhebbers was de serie echter wel populair, en het personage Kato was voor veel kleine kinderen een superheld. Maar dat enthousiasme bleek voor de studio niet genoeg om ermee door te gaan.

Bruce leefde met zijn gezin in een huurappartement toen zijn voornaamste bron van inkomsten ophield te bestaan. Hij broedde op een plan om in LA een sportschool te openen. Dat zou hem helpen om wat geld te verdienen terwijl hij aan zijn tv-carrière kon werken. Zijn trouwe leerlingen zouden hem misschien kunnen helpen bij het runnen van zijn sportschool.

Jay Sebring, de haarstylist, adviseerde hem les te geven aan bekende acteurs. Hij wierp het idee op om juist geen groepstrainingen te geven, maar individuele lessen aan beroemdheden.

'Dáár zit het geld. Bruce.'

Jay Sebring kon voor zijn diensten als haarstylist exorbitante bedragen vragen. Waarom zou Bruce Lee zijn diensten niet volgens hetzelfde model als Sebring kunnen aanbieden?

De jonge barbier vertegenwoordigde het nieuwe Hollywood waarbij het vooral draaide om hoe je jezelf presenteerde, wie je kende, en in welke kringen je je moest begeven om gezien en ontdekt te worden. En dan was niets onmogelijk. Bruce, die na *The Green Hornet* besmet was geraakt met het Hollywoodvirus hoopte dat hem nieuwe rollen zouden worden aangeboden. Hij was een onverbetterlijke optimist, maar tegen Linda had hij ook gezegd: 'Hoeveel Chinezen zie je hier op tv? Welke Chinees heeft ooit een hoofdrol vertolkt in een Amerikaanse film?'

Los Angeles had Bruce verleid, en nu wilde hij meer. Misschien kon hij de Chinees zijn die het verschil zou maken, maar eerst moesten ze hem natuurlijk leren kennen. *The Green Hornet* had een te korte loopperiode gehad om een blijvende indruk achter te laten in Hollywood. Het kwam erop neer dat hij een volslagen vreemde was voor de jetset, maar Sebring kon hem wel helpen daar verandering in te brengen. De stylist wist naar welke feestjes je moest gaan. En dat werkte. Bruce had soms een driftig temperament, maar hij was ook uitgesproken, praterig, energiek, en had een

groot gevoel voor humor. Hij wist zich met zijn charmes in elke kring geliefd te maken en vermaakte zijn toehoorders met zijn verhalen, die leken te vergeten dat ze met een Chinees te maken hadden. Ze zagen hem voornamelijk als 'Bruce', en dat was precies wat hij wilde. Hij moest het vaste beeld dat westerlingen van 'de Aziaat' hadden doorbreken.

Sebring had het goed gezien. Als je jezelf op de juiste manier wist te presenteren en als je op het goede moment op de juiste plaats was, dan gingen er deuren voor je open.

Bruce Lee begon privélessen te geven aan bekende acteurs, en gokte erop dat hij zo meer kansen in Hollywood zou kunnen afdwingen. Zijn prijs ging omhoog, en naarmate zijn selectieve sterrenstal groeide vroeg hij 275 dollar voor een uur privétraining. Al snel kon hij acteurs Steve McQueen en James Coburn, en regisseur Roman Polanski tot zijn leerlingen rekenen. Hij maakte ook kennis met scenarioschrijver Stirling Silliphant, die dat jaar een Oscar won voor zijn scenario van *In the Heat of the Night*. Silliphant kende veel tv-producers en filmmakers. Toen ze elkaar voor het eerst ontmoetten twijfelde Bruce of hij de scenarioschrijver wel les moest geven. Hij was al vijfenveertig. Kon hij hem nog iets leren? Maar de vastberadenheid waarmee Silliphant zich op zijn trainingen toelegde overtuigde hem. Misschien zou hij van Silliphant niet de beste vechter kunnen maken, maar deze schrijver zou misschien wel de filosofie en benadering van het gevecht beter kunnen begrijpen dan wie dan ook. De invloedrijke kring van Bruce Lee groeide zo stap voor stap, en daarmee zijn kansen in Hollywood.

'Wat ben je aan het doen, pap?' vraag je.

Het is mij helemaal ontgaan dat onze drankjes ondertussen zijn gebracht.

'Ben je mama aan het sms'en?'

'Ik maak wat aantekeningen,' zeg ik afwezig, 'over onze weg hiernaartoe.'

'O, ik heb trouwens twee burgers besteld,' zeg je. 'Die mevrouw die ons drinken kwam brengen vroeg wat je wilde eten, maar je zat zo te tikken op je telefoon dat ik maar iets voor je gekozen heb.'

Je probeert mee te lezen met de korte zinnestukjes die ik nog snel opschrijf.

'Maak je ook aantekeningen over Bruce Lee?'

Je weet niet dat ik bezig ben met een lange brief aan jou.

‘Waarom zou iemand eigenlijk over Bruce Lee willen lezen?’ vraag je, en dan kijk ik op. Het is een vraag die ik mezelf jarenlang heb gesteld. Toen ik met mijn tweede roman bezig was dacht ik er al aan om ooit eens een boek over hem te schrijven, maar ik wist niet of ik het kon, hoe ik het moest aanpakken en of er lezers voor zouden zijn. Er werden in Nederland voornamelijk biografieën geschreven over leden van het koningshuis, politici, schrijvers en dichters.

Ik vertel je dat Hafid Bouazza, een generatiegenoot, de enige Nederlandse literaire schrijver is die ooit iets over Bruce Lee gepubliceerd heeft. In een dunne verhalenbundel over idolen schrijft hij over ‘Bruut Lee’, en hoe de Marokkaanse jeugd in zijn geboortedorp wekelijks twee films voorgeschoteld kreeg: voor de pauze een Indiase musical, na de pauze een Chinese kungfu-film. Zijn verhaal bracht voor mij een herinnering terug. Bouazza schrijft hoe dol hij en zijn vriendjes waren op de films en dat ze cassette-recorders meenamen naar de bioscoop om de liedjes van de Indiase film op te nemen, zodat ze die fonetisch uit het hoofd konden leren.

Ik deed hetzelfde, maar dan met de films van Bruce Lee. En het ging mij niet alleen om de filmmuziek, maar om de hele film. Thuis moest ik het zonder Bruce Lee-films stellen, en om die reden besloot ik de film bij oom Bas op te nemen op een cassettebandje. Het was natuurlijk niet hetzelfde als de film echt zien, maar wanneer je oma en je opa Leo ruzie hadden, of later toen oma ongelukkig was omdat opa Leo er vandoor was gegaan, ging ik op mijn bed liggen, met mijn handen achter mijn hoofd, en dan luisterde ik met gesloten ogen naar de opname van de film, die zich dan weer in mijn hoofd afspeelde. Elk geluid van buiten mijn kamer verdrong zich naar de achtergrond. Het geschreeuw van je oma, en soms, ’s avonds laat haar gehuil dat ze op een bepaald moment in haar kussen smoorde, omdat ze dacht dat ik het dan niet zou horen.

Ik luisterde naar Bruce Lee en ik kon aan de hand van zijn katachtige geschreeuw precies opmaken welke stoot of trap hij aan zijn belagers gaf. Ik leerde de dialogen uit mijn hoofd, ook al was zijn stem, op zijn geschreeuw na, in bijna elke film – *Enter the Dragon* was hierop de uitzondering – nagesynchroniseerd. Boeken brachten mij toen nog niet meteen naar een ander universum, jongen. Daarvoor was de wereld waarin ik zat te luid aanwezig. Mijn cassettebandjes waren mijn luisterboeken.

In het verhaal van Bouazza ontdekte ik dat hij een echte fan is, en vooral dat het kón, en mócht. Naïef, natuurlijk, maar ik vroeg me in het begin van mijn schrijverschap af of je als romanschrijver je bewondering over Bruce Lee als uitgangspunt kon nemen voor een verhaal. Ik heb lang gewacht met over hem te schrijven. Ik vrees dat ik mij schaamde voor de invloed die Bruce Lee op mij heeft gehad. Het leek niet bij de Nederlandse literaire traditie te passen. Bruce Lee was lowbrow-cultuur, straat, volks.

Het verhaal *Onze Bruut Lee* is een poëtische lofzang op de held en zijn werk. Bruut Lee was van Hafid Bouazza en zijn vriendjes in Marokko, en van niemand anders. In zijn verhaal onderzoekt Bouazza waarom hij en de jongens uit zijn buurt in ‘een betoverende ban’ waren van de meester. Kwam het door Lee’s hoge strijdkreet, die ergens vertrouwd voelde, omdat Berbers een voorliefde hebben voor hoge stemmen in hun volksmuziek? Had die strijdkreet misschien ook iets te maken met de zangerige gebedsoproep van de muezzin? De kreet als aankondiging: hier staat iets te gebeuren. Bouazza vertelt in het verhaal hoe hij, nadat hij met zijn vriendjes uit de bioscoop kwam, vervuld was van wat hij had gezien, en dat iedereen in het dorp ’s avonds op de binnenplaats de imitatiekreten kon horen galmen. Het zijn beschrijvingen van een schrijver die durft te bewonderen.

Bouazza schrijft lyrisch, geestdriftig en betoverend. Wanneer hij het heeft over de schrammen die Bruce Lee op zijn gezicht oploopt in *Enter the Dragon* tijdens het gevecht met Han, dan zijn het meteen ‘kokette schrammen’. Het weinige bloot dat in de films van Bruce voorkomt is door de jonge Bouazza onthouden, en de Chinese borsten omschrijft hij als ‘zo blank als de buik van een walvis’. De belagers van Bruce zijn in het verhaal ‘hulpeloze castraten, marionetten, die slechts in beeld verschijnen als contrast voor de elegantie en souplesse van Lee’. En wanneer Bruce in *Fist of Fury* met zijn armen zwaait, verwordt hij in de verbeelding van de schrijver tot een Shiva met acht armen, als ‘je eigen spiegelbeeld in een lsd-roes’.

Bouazza komt tot de conclusie dat het voor hem en zoveel andere jonge Marokkanen ging om de stijl van Bruce Lee. Zijn held had, volgens hem, de staat van fysieke perfectie en kinetische volmaaktheid bereikt. Zijn gevechten waren sonnetten, aria’s. Zelfs wanneer Lee in een scène in *Fist of Fury* een geroosterd konijn eet, beweegt hij, volgens Bouazza, zijn kaken ‘als een buikdanseres haar heupen in slow-motion’. Bovendien: Bruce Lee

stierf jong, en dat maakte hem tot een mythe waar ook de schrijver en zijn Marokkaanse vriendjes dol op waren, omdat het hun drang tot speculaties voedde en hun fantasie op hol bracht.

‘Bruut Lee’ was de held van Bouazza. Hij was ongetwijfeld de held van bijna elk Marokkaans jongetje in de bergdorpen en in de valleien. Hij was de held van de straatjeugd in de volkswijken in Nederland. Hij was de held van miljoenen, het voorbeeld voor miljoenen. Maar buiten het korte verhaal van deze schrijver heb ik nooit iets over hem in de Nederlandse literatuur ontdekt. En dat voedde mijn aarzeling om ook maar een woord over hem op papier te zetten.

De burgers worden gebracht.

‘*Enjoy guys!*’ zegt de blonde dame, en ze wijst naar onze lege glazen. ‘*You want a refill?*’

‘*Yes, please,*’ zeg ik, terwijl we onder de indruk zijn van onze immense hamburgers, waarvan het vlees nog sist, het vet druipt, en de saus langs de slablaadjes druppelt. Sommige gasten die nog wachten op hun eten kijken verlekkerd naar onze borden en glimlachen ons aanmoedigend toe. Het wordt drukker in het restaurant. Tassen, fototoestellen en rugzakken worden tegen tafelpoten aangezet. De menukaarten worden bekeken. En de serveersters lopen driftig heen en weer naar de keuken en de bar met borden, bestellingen en dienbladen.

Je vraag of mensen over Bruce Lee willen lezen gaat voor mij niet over Bruce Lee zelf, maar of hij nu wordt gezien als highbrow of lowbrow cultuur. Het is bevreedend dat in sommige kringen nog altijd wordt gedacht dat het onmogelijk is om te genieten van de ‘Inventionen’ van Bach, of mee te kunnen neuriën met de melancholische jazzmuziek van Chet Baker, en tegelijk de tekst van ‘The Genesis’ van Nas’ debuutalbum *Illmatic* uit je hoofd te kennen of op de hoogte te zijn van de nieuwe muziek die Kanye West heeft gedropt.

Bruce Lee was juist een voorbeeld van een homo universalis, die niets schuwt en zich overal doorheen beweegt, als water door gesteente. En die boodschap van een open geest werd het belangrijkste fundament van zijn filosofie:

'It is futile to argue as to which single leaf, which design of branch, or which attractive flower you like; when you understand the root, you understand all its blossoming.'

Je gezicht zakt regelmatig weg in het sponsachtige zachte deeg van je broodje en met je mond vol probeer je het heel kort samen te vatten.

'Bruce Lee is nog altijd van nu.'

Je kaken gaan op en neer en dan zuig je aan je rietje en slik je door.

'Of *juist* van nu... Alleen zijn films zijn oud, pap. Maar echt. Ik vind ze cool, want ik hou van retro, maar ze zijn wel oud.'

'Je hebt ze niet eens gezien.'

'Niet allemaal.'

'Welke film heb je dan gezien?'

'Ik heb de beste scènes op YouTube gekeken, en jij hebt me er vaak over verteld.'

'*YouTube*,' zeg ik, alsof ik mijn vulling stukbijt.

'Ja, maar je hebt me er ook vaak over verteld, dat zeg ik toch.'

Ik wijs met een subtiel gebaar naar je gezicht.

'Je hebt ketchup op je wang, een hele klodder.'

Ik geef je een servet aan. Je hand zit ook onder de ketchup. Je hamburger lijkt een gewond dier dat leegbloedt.

'*YouTube*,' zeg ik weer en schud mijn hoofd. Jij vindt het juist goed dat er zoveel op is terug te vinden, want, leg je uit, zo is Bruce Lee nog altijd van *iedereen*. En om dat spottende toontje van je moeten we allebei lachen.

Zijn films moet je natuurlijk *zien*, jongen. Wat je niet moet doen is een samenvatting van de beste scènes bekijken. Er bestaan geen highlights van Bruce Lee-films zonder dat je de verhalen kent en weet hoe die films er toen uitzagen. Wat leveren ingekorte versies, samenvattingen en snellere routes je nu echt op? Ik zeg niet dat de scenario's briljant zijn. De schrijver Bouazza vindt de verhalen in de films van Bruce Lee, 'skeletten van plots' hebben, en hij heeft gelijk. In de meeste gevallen bestond het scenario uit wat losse vellen, was het verhaal half af, en verzon de regisseur, zeker in het geval van *The Big Boss*, het plot halverwege de film, tussen de uitslagen van de paardenraces, de middagdutjes en de uitgebreide, langdurige lunches door. En toch, ondanks de kreupele scenario's, is er meer uit de films te

halen dan de slappe constructies van waaibomenhout waaruit ze lijken te bestaan.

Maar dat moet je willen zien.

Ik reken af, en voeg de fooi toe, die keurig op de bon staat aangegeven.

'Thanks a lot guys!' zegt de blonde serveerster. *'Happy travels!'*

We verlaten het restaurant, een oase voor reizigers die de trip langs Big Sur maken, en rijden al snel weer met open ramen op de slingerende weg, langs rotsachtig gebergte met netten die onder aan de bergwanden gespannen zijn om vallend gruis en gesteente op te vangen. We raken maar niet uitgekeken op de schilderachtige panorama's en de biddende roofvogels. We kijken, en zwijgen, en kijken nog meer. We stoppen regelmatig, en je fotografeert, en je wilt dat ik je fotografeer tegen dat strakgespannen blauwe theaterdoek, en je bent niet snel tevreden met de pose die je aanneemt, en dan maak ik nog meer foto's, en dan rijden we weer, en je valt weg, en slaapt. Een kort hazenslaapje, en als je daaruit plots wakker schrikt, lijkt je je betrappt te voelen. En dan zoeken we elkaar weer op.

'Vertel dan,' zeg je met toegeknepen ogen. *'Wat mis ik?'* Weer die reizende hand op de luchtstroom. De hand die leunt, kneedt, en danst op de wind.

'Wat je mist?'

Ik kijk naar het strakke blauw voor ons, een hemels diascherm.

'Ik heb alle vechtscènes gezien, denk ik. Wat mis ik?'

Het zijn zulke gesprekken waarmee we de tijd weten samen te knijpen. De vele uren die we deze reis doorbrengen in vliegtuigen, taxi's, Ubers, hotelkamers vullen we met honderd-en-een verschillende gespreksonderwerpen. Vanzelfsprekend voor jou, misschien. Het zijn gesprekken die ook ineens weer kunnen ophouden, omdat we gegrepen worden door wat we zien onderweg, of omdat we op onze bestemming zijn aangekomen.

Wat je mist, vroeg je.

In 1967 was Bruce Lee een werkloze acteur, die hoopte dat hem nieuwe rollen zouden worden aangeboden. Maar na *The Green Hornet* verdiende hij zijn brood vooral als de kungfu-goeroe en persoonlijke trainer van de

rijke Hollywoodsterren, die – zeker in de jaren zestig – interesse hadden in alles wat nieuw, exotisch, en mysterieus leek. Ook in LA was iedereen het erover eens, van vechters tot de verwende sterren: Bruce Lee was een ware vechtkunstenaar. Zelf was hij er door zijn rol in *The Green Hornet* van overtuigd geraakt dat film en televisie de juiste media waren om de westerse wereld kennis te laten maken met kungfu, *zijn* kungfu. En wie anders dan hijzelf kon een filmverhaal bedenken waarin kungfu aan de westerse wereld werd geïntroduceerd? Iemand zou vast bereid zijn om met hem mee te denken. Zijn leerling, Stirling Silliphant, de bekroonde scenarioschrijver, hield van de langdurige gesprekken die hij met Bruce Lee had na een rigoureuze training, die, dat moest hij toch wel toegeven, veel vergde van zijn ongetrainde lijf. De jonge, bevlogen leermeester inspireerde hem zodanig dat Silliphant geen mogelijkheid onbenut liet om Bruce als personage een plek te geven in de scenario's die hij in opdracht schreef voor de studio's. Het was natuurlijk altijd de vraag of zijn opdrachtgevers dat zagen zitten.

Met een andere leerling, tv-producer Sy Weintraub, besprak Bruce zijn idee voor een tv-serie over een rondtrekkende Chinese vechtkunstenaar, genaamd Ah Sahm, die in San Francisco leefde ten tijde van de goudkoorts. De studio's waren, met de galm van de hippiebeweging die door de straten klonk, niet ongevoelig voor de populariteit van oosterse mystiek. Zelfs The Beatles reisden naar India om de leer van transcendent meditatie te doorgronden van de Maharishi Yogi, en verbleven daar op gekleurde zijden kussens in grote wietwolken, bespeelden de sitar en predikten wereldvrede. Maar dat hoefde volgens de studio's nog steeds niet te betekenen dat het blanke Amerikaanse publiek thuis op de bank het zou waarderen om elke week naar een tv-serie te kijken met een Chinees in de hoofdrol.

Nadat op 19 april 1969 hun dochter Shannon werd geboren, groeiden de financiële zorgen voor Bruce en Linda. Bruce verdiende zeker niet slecht met zijn privélessen, maar hij gaf het geld ook makkelijk uit en acteur Steve McQueen, met wie hij bevriend raakte, wist hem zelfs te overtuigen een huis met een oprit en een grote tuin te kopen in Bel Air. Bijzonder, want Bruce had nog altijd geen voet aan de grond gekregen in Hollywood. Hij woonde er met zijn gezin. Hij kende de mensen die hij moest kennen. Hij mocht aan tafel zitten en meespelen, maar echte kansen werden hem niet geboden.

Wie in LA dromen had, maar ze niet in harde dollars wist om te zetten, werd met huid en haar verslonden. Je ego werd verscheurd, je was de paria met wie niemand zich wilde inlaten. Je was het lammetje dat in een jungle werd losgelaten, en daarna keek iedereen van veilige afstand toe hoe je door de hyena's en leeuwen werd opgevreten.

Bruce was na Brandons geboorte in 1965 teruggegaan naar Hongkong om zijn familie te bezoeken en zijn ouders kennis te laten maken met Linda en Brandon. En zoals zoveel migranten die weer thuiskomen wilde hij zijn familie laten zien hoe goed het hem ging sinds hij was vertrokken. Hij maakte tijdens het bezoek goede sier met zijn westerse vrouw, die zogenaamd heel goed kon koken, maar jammerlijk faalde toen Bruce voorstelde dat zij een heerlijke pasta zou maken en de hele familie Lee het gerecht met lange tanden opat. Hij pronkte in Hongkong graag met zijn westerse kledingstijl, en gaf hoog op over zijn prestaties in de Verenigde Staten en het succes van *The Green Hornet*, al was dat, gezien de kijkcijfers, op z'n zachtst gezegd betrekkelijk.

Hij was dan ook aangenaam verrast toen hij ontdekte dat de serie in Hongkong werd uitgezonden onder de titel *The Kato Show*. Bruce Lee werd daardoor in Hongkong gezien als de Chinese zoon die het in het Westen gemaakt had. Dat was een onverwacht prettige ontvangst. Hij bezocht talkshows, hield demonstraties, en op de vraag van interviewers of hij ooit een film zou maken in Hongkong was zijn antwoord dat het scenario goed moest zijn, en dat hij de kans dus klein achtte, omdat het niveau van de kungfu-film, in zijn visie, ondermaats was. Het waren in de meeste gevallen sprookjes, met zwaardvechters die vliegen en monniken die niet kunnen sterven. Hij was een echte vechter, en als hij in een film zou spelen, dan moesten de actiescènes zo realistisch mogelijk zijn.

Toen zijn vader, de oude Lee Hoi Chuen, in 1965 overleed, zeer kort nadat hij zijn eerste kleinkind had gezien, bezocht Bruce Hongkong opnieuw om hem de laatste eer te bewijzen, en nog steeds dacht hij er geen moment aan om in Hongkong te gaan werken. Bij vertrek gaf zijn moeder hem het erfdeel van zijn vader mee, dat hij besteedde aan dure cadeaus voor Linda en Brandon, die ditmaal in Amerika waren gebleven, en eenmaal thuis kocht hij een Porsche zodat hij kon wedijveren met Steve McQueen. McQueen was een bekende acteur, maar ook een ervaren coureur, zowel met motoren als met auto's, en als hij niet was doorgebroken in Hollywood,

had hij ongetwijfeld een succesvolle carrière kunnen maken in de racerij. Toen Bruce een keer in de Porsche zat bij McQueen, die plankgas door de bochten op Mulholland Drive vloog, had Bruce schreeuwend tegen het raampje gedrukt gezeten, en had hij gezworen nooit meer naast hem te gaan zitten. Maar die ervaring had ook zijn interesse in snelle auto's aangewakkerd. McQueen had hem getoond hoe je je moest gedragen als je mannelijk en cool wilde overkomen.

Bruce leek het succesvolle leven te willen leiden van de Hollywoodsterren met wie hij zich omringde, maar in tegenstelling tot de bekende acteurs, actrices, regisseurs, producers en schrijvers miste hij het financiële vermogen om zo'n levensstijl vol te houden. Linda herinnert zich in haar biografie hoe woest hij kon worden als McQueen hem weer eens zat te sarren. Bruce kon bijzonder opvliegend zijn en zijn vrienden hadden dat ontdekt. Ze schreef dat Steve McQueen hem op een dag een persfoto van zichzelf had gestuurd met op de achterkant de tekst: 'Voor mijn grootste fan, Bruce. Hartelijke groet, Steve.'

'Geloof me, Linda,' had Bruce gezegd. 'Ik word groter dan McQueen! Groter dan iedereen!'

1969 was, nu dat ook zijn dochter Shannon was geboren, een financieel onzeker jaar. Het geld raakte op en de rekeningen moesten worden betaald. Linda nam, onder protest van haar man, een baan aan als kleuterleidster waarmee de belangrijkste kosten konden worden opgevangen. Bruce was te trots om tegen zijn rijke vrienden, die bij hem thuishkwamen voor hun privé's, te vertellen dat Linda een baan had, en dus verzoon hij allerlei smoezen waarom hij tijdelijk de zorg voor de kinderen op zich nam, en zei dat Linda elk moment thuis kon komen.

Zijn vrienden, die veel ontzag hadden voor zijn talent, konden ondanks hun bekendheid en invloed de mening van de studio's niet veranderen. Zo was zijn leerling en tv-producent Sy Weintraub bevriend met uitvoerend producent Fred Weintraub, die overigens geen familie van hem was. Fred had een geweldig scenario liggen voor een tv-serie over een rondreizende Chinees-Amerikaanse monnik, getiteld *Kungfu*, en Sy dacht daarbij onmiddellijk aan zijn eigen kungfu-meester. Toen Sy van Fred begreep dat de studio nog zocht naar een hoofdrolspeler, stelde hij voor dat Fred kennis zou maken met Bruce. Maar ondanks het feit dat de producent tijdens hun eerste ontmoeting wist dat hij zijn hoofdrolspeler had gevonden, blies de

studio het idee voor de serie om onbekende redenen af. Bruce was zeer teleurgesteld want hij dacht dat hij eindelijk een voet tussen de deur zou krijgen met een mogelijke rol in de serie *Kungfu*.

Er bestaan trouwens ook andere lezingen over de ontstaansgeschiedenis van de tv-serie *Kungfu*, waarvan de studio's, volgens één lezing, het oorspronkelijke idee zouden hebben gepikt van Bruce Lee, die niet alleen de synopsis zou hebben geschreven, maar zichzelf ook in de hoofdrol zag. Volgens die lezing zagen de studio's het idee zitten, werkten ze het uit tot een scenario, maar passeerden vervolgens Bruce voor de hoofdrol en gaven die aan de jonge acteur David Carradine, die als kind van de jaren zestig vaker beneveld dan nuchter was, geen druppel Chinees bloed had, en nog nooit een karatetrap had uitgedeeld, laat staan dat hij wist wat kungfu was.

Een variant op deze lezing is dat Bruce Lee niet de synopsis aanleverde voor *Kungfu*, maar voor een verhaal dat er nauw aan verwant was, het verhaal over Ah Sahn, de rondreizende Chinese vechtkunstenaar, dat hij ooit na de les had besproken met Sy Weintraub. De studio's zouden zijn synopsis hebben aangepast aan hun wensen, verwerkt tot een uniek treatment, waarna ze Bruce passeerden voor de hoofdrol.

De andere lezing, die aansluit bij de uitleg van de studio's, vertelt het verhaal over twee bevriende Joodse schrijvers, Ed Spielman en Howard Friedlander, die samen het scenario voor *Kungfu* schreven. Spielman bleek, sinds hij Akira Kurosawa's meesterwerk *Seven Samurai* had gezien, geobsedeerd te zijn geweest door Miyamoto Musashi, de beroemdste samoerai van Japan. In het verhaal van Spielman reisde Musashi naar China waar hij het Shaolin-klooster bezocht en bevriend raakte met een monnik die hem kungfu leerde. Met dit oorspronkelijke idee gingen Spielman en Friedlander samen aan het werk, en het resultaat was een aangepast treatment dat ze aan de studio's durfden te slijten: de samoerai verdween, de monnik werd half-Chinees, half-Amerikaans, en als locatie kozen ze niet langer voor China, maar het wilde Westen.

Hoe dan ook, de serie *Kungfu* werd in 1969 als idee 'geparkeerd' en bleef bij de studio's in de ontwikkelingsfase hangen, wat concreet betekende dat het plan van tafel werd geveegd. Toen het scenario na twee jaar, in 1971, alsnog uit de kast werd gehaald, kozen ze nog altijd niet voor Bruce Lee, maar voor Carradine.

Bruce werd door de inspanningen van scenarioschrijver Stirling Silliphant wel ingehuurd als de vechtchoreograaf en -instructeur op de set van *The Wrecking Crew*, de nieuwste film van regisseur Roman Polanski. Bruce Lee onderwees voor de actiescènes Polanski's vrouw Sharon Tate, die in de media werd gezien als de nieuwe Marilyn Monroe.

Silliphant wist hem uiteindelijk op het witte doek te krijgen door hem een bijrol te geven in de detectivefilm *Marlowe*, met James Garner. Bruce speelt daarin Winslow Wong, een goed geklede huurling van de maffia, die in zijn openingsscène het kantoor van Marlowe verbouwt. In zijn tweede scène gaat hij het gevecht aan met de detective op het dak van een flat en komt hij nogal knullig aan zijn einde doordat hij met een vliegende trap het hoofd van Marlowe mist en over de rand van het dak zijn dood tegemoet springt. Deze scènes zijn de eerste beelden van Bruce Lee die het westerse publiek van hem in de bioscoop zag.

Een jaar later lukte het Stirling Silliphant ook nog om hem in de tv-serie *Longstreet* te schrijven, waarin hij de rol mocht spelen van Li Tsung, een antiekhandelaar die de trainer wordt van de blinde verzekeringsagent Mike Longstreet. Maar na vier afleveringen was zijn rol uitgespeeld en de deuren van de studio's bleven voor hem verder gesloten.

Bruce weigerde op te geven. Zijn volharding was een mengeling van positief denken, dat hij haalde uit zelfhulpboeken, eigenwijze koppigheid, en inzicht in het gedrag van de westerling die zich bedreigd leek te voelen door alles wat anders, vreemd en exotisch was.

Nadat het droomscenario *Kungfu* aan zijn neus voorbijging, vatte Bruce Lee het plan op om dan maar zelf, samen met een paar van zijn bekende leerlingen, een compleet filmscenario te schrijven. Silliphant zou verantwoordelijk worden voor het scenario, en de acteur James Coburn zou de hoofdrol op zich nemen. Bruce Lee wilde zijn veelzijdigheid laten zien en stelde voor zelf meerdere personages voor zijn rekening te nemen. De drie mannen gingen aan het werk en hoopten de eerste oorspronkelijke kungfu-film in het Westen te maken. Bruce had aanvankelijk ook aan Steve McQueen gedacht voor de hoofdrol, maar nadat McQueen het verzoek een paar keer had ontweken, had hij onomwonden tegen Bruce gezegd waar het op stond.

Deze film zou helemaal draaien om Bruce Lee, zei McQueen. Het idee, de uitvoering, het plan, de film, het was allemaal bedoeld om *zijn* carrière te lanceren. Natuurlijk, ze waren vrienden, maar, zoals iedereen in LA die steeds het voetlicht zoekt om zelf te schitteren, was hij niet van plan om Bruce op sleeptouw te nemen. Als Bruce dacht dat hij het kon redden in Hollywood, dan moest hij dat zelf voor elkaar krijgen. In die periode, misschien wel na die ontmoeting zou Bruce, volgens Linda, zijn vuist naar hem hebben gezwaaid en hebben gezegd dat ze nog weleens zouden zien wie hier de grotere ster werd.

Het scenario dat de titel *The Silent Flute* meekreeg was in alle opzichten een te groots plan, veel te ambitieus van opzet met locaties in drie verschillende landen, personages die verschillende talen spraken, en waarbij het niet zozeer draaide om een eenvoudige vechtfilm, met thema's als wraak, eer, verlies en winst, maar om een visuele filosofische verhandeling over het gevecht en door welke stadia je moest gaan om de ultieme vechtkunstenaar te worden. De synopsis vertelde het verhaal over Cord, een spirituele ontdekkingsreiziger die op zoek was naar een vechtkunstabijbel en op zijn weg allerlei gidsen ontmoette die hem een stap verder moesten brengen. Het scenario zou verschillende versies kennen, maar bleef een geestesproduct uit de jaren zestig waarin geen idee te absurd, te gewelddadig, te erotisch of te psychedelisch was. Geen studio bleek bereid zijn om zo'n dure productie met een filmkeuring boven de achttien te verfilmen.

Bruce had veel tijd in dit plan geïnvesteerd en weigerde het idee te laten varen. Stirling Silliphant en James Coburn wilden hun vriend graag helpen, maar wisten niet hoe ze hem duidelijk moesten maken dat het scenario in deze vorm geen enkele kans van slagen had. Het was 1969. De tijd was er nog niet rijp voor. Maar al het werk dat ze erin gestoken hadden, dat kon volgens Bruce toch niet voor niets zijn geweest. Zijn geloof dat hij zou slagen in Hollywood nam af, en tegelijk weigerde hij het hoofd te buigen. Soms twijfelde hij eraan of LA de juiste plek was voor hem en zijn jonge gezin.

Het waren onrustige tijden. Vlakbij waren de zwangere Sharon Tate, de haarstylist Jay Sebring en enkele van hun vrienden in het huis van Roman Polanski overvallen en beestachtig afgeslacht door sekteleiden van The

Family, die in opdracht van hun leider, Charles Manson, een revolutie tussen blank en zwart probeerde te ontketenen.

10050 Cielo Drive, het adres van Polanski was maar twintig minuten rijden van Roscomare Road, de straat waar Bruce woonde, weliswaar het goedkoopste huis in de straat en gelegen in het veiligere Bel Air, maar hoe veilig was het?

Hij bleef in die periode met Polanski trainen, die overmand was door verdriet en waanzinnig was geworden door het verlies van zijn vrouw en de ongeboren baby. In de dagen en weken na de moord toen nog niet duidelijk was wie dit op zijn geweten had, wilde Polanski jacht maken op de daders, en dacht zelfs in al zijn wanhoop dat Bruce iets met de moorden te maken had. De politie had een bril gevonden op de plaats delict, en toen Bruce tijdens zijn les met Polanski terloops aangaf dat hij zijn bril weer kwijt was, sloegen Polanski's gedachten op hol. Zonder zijn verdenking te openbaren ontdekte hij dat Bruce een andere sterkte had dan de glazen in de gevonden bril, en hij heeft er verder nooit met hem over gesproken.

Wat was dit voor een stad? Los Angeles zoog Bruce leeg. Wat wilde Hollywood precies met hem? Wat voor vrienden had hij? Zagen ze hem slechts als aanvulling op hun luxelevens, als koopwaar die ze zichzelf konden veroorloven? Hij werd achterdochtiger. Mensen leken zijn kungfu hip te vinden. Ze vonden het geweldig om te leren. Maar hij moest zich geen illusies maken. Steve McQueen had het al gezegd: *'I love you, Bruce, but I'm not gonna carry you on my back.'*

Ondanks de vrienden die hij in deze stad had, ondanks de inspanningen die hij leverde om zijn talent te demonstreren en de overgave waarmee hij zich op het acteerwerk stortte, stond hij er alleen voor. Zijn blanke vrienden leken de rollen voor het grijpen te hebben. Ze gingen door. Ze feestten. Ze lachten. Ze leefden. En in een roes werden ze zelfs vermoord. Wat een waanzin! Wat een krankzinnige stad!

James Coburn sprak na de training weleens over spaghettiwesterns als westerse tegenhanger van de oosterse kungfu-film. Films in dat genre hadden voor een doorbraak gezorgd voor sterren als Clint Eastwood en Charles Bronson, zei Coburn. Ze hadden geen kansen in Hollywood gekregen en besloten daarom films in Europa te gaan maken, in Italië. Coburn adviseerde Bruce hetzelfde te doen, in Hongkong. Wat had hij te

verliezen? Was hij geen beroemdheid in Hongkong? Daar moest hij juist gebruik van maken.

‘*Make some of those Hongkong-movies, man,*’ zei Coburn.

Bruce was niet meteen overtuigd. Toen hij voor familiebezoek in Hongkong was, sprak hij met een paar studiobonzen en uitte hij zijn kritiek op de oosterse manier van films maken, en schopte hij als vanouds weer tegen de gevoelige oosterse schenen. Maar hij wekte, als de enige Chinese acteur die in het Westen aan de weg probeerde te timmeren, ook de interesse van producer Raymond Chow, de baas van een grote studio, die in een Chinese tv-talkshow een demonstratie van hem had gezien, en bijzonder onder de indruk was van zijn vechtkunst.

Eenmaal terug in Bel Air dacht Bruce er niet meer aan om iets in Hongkong te gaan doen. Hij wilde slagen in Hollywood. Hij wilde de eerste grote kungfu-film in het Westen maken. Hij wilde zijn rekeningen kunnen betalen.

De spanningen over een onzekere toekomst, het falen van zijn scenario *The Silent Flute*, en de korte nachten met baby Shannon braken hem op. Na een te korte warming-up en met een gebrekkige concentratie tijdens zijn ochtendtraining, die hij optimistisch had omgedoopt tot ‘*the good morning exercises*’ ging het mis. Terwijl hij bezig was met een oefening die nog het meest leek op het deadliften voelde het alsof er een gloeiendheet zwaard in zijn onderrug werd gestoken. De vlammeende pijn leek al snel zijn stekels te verliezen, maar stroomde daarna als stroperige lava via zijn onderrug richting zijn stuitje. Wat was dit? Linda had die ochtend Brandon naar school gebracht en Shannon mee naar haar werk genomen. Bruce was alleen, lag op de grond, en sleepte zichzelf naar de bank.

Die middag, toen Linda thuiskwam en hem zo aantrof, bezochten ze een arts en werd hij onderzocht in het ziekenhuis. Na een reeks testen moest hij wachten op de uitslagen, die pas een paar weken later zouden volgen. In de tussentijd kon hij niet anders dan zijn lessen afzeggen, waardoor er helemaal geen geld meer binnenkwam. Het geldgebrek en de pijn frustrerden hem. Het positieve denken waarop hij zich jaren had toegelegd werd nu zijn grootste opdracht. De beste hulp was zelfhulp, had hij geleerd. Hij moest deze tegenslag kunnen omzetten in iets positiefs, al had hij geen idee waar hij de positieve boodschap van zijn blessure moest zoeken.

De uitslagen van de arts toonden aan dat er een sacrale zenuw was beschadigd, die vanaf zijn onderste lendenwervel naar zijn heiligbeen liep. Hij zou, als de pijn afnam, nog kunnen lopen en zwemmen, maar vechtsport was uitgesloten, misschien wel voorgoed, zeiden de artsen. De schade zou niet zozeer toenemen als hij zou blijven trainen, maar de aanhoudende belasting op de onderrug zou zorgen voor chronische pijnen.

Je begrijpt, jongen, hoe gefascineerd ik over dit ongeluk heb gelezen, terwijl ik zelf in het ziekenhuis in Rotterdam in een cocon van gips lag. De grootste vechtkunstenaar van de twintigste eeuw had net als ik te horen gekregen dat hij vanwege zijn rugklachten nooit meer aan vechtsport kon doen.

Bruce hield verplicht een lange periode bedrust; voor de energieke, rusteloze vechter die hij was al een onmogelijke opdracht, maar ook geldproblemen drongen zich aan hem op, en hij wist niet hoe hij die het hoofd moest bieden.

Het was 1970, mijn geboortjaar, en Bruce Lee ontdekte dat hij, in afwezigheid van een lichaam waarop hij kon vertrouwen en dat hij kon onderwerpen aan zijn wil, nog altijd controle had over zijn geest. Hij kon zijn ogen sluiten en visualiseren wat hij wilde bereiken. Hij kon erover denken. Hij kon erover schrijven. Zoals ik een schrijfmachine kreeg aangereikt en op reis kon, zo kwam Bruce Lee zeventien jaar eerder met evenzeer een beschadigd lijf tot dezelfde conclusie.

Hij schreef, omdat het niet anders kon, omdat er niets anders was. Woorden werden zijn krukken. Ze tilden hem op en brachten hem waar hij naartoe wilde. Er was meer! Meer dan het bed waarin hij lag, meer dan de pijn die hij voelde, meer dan de uitzichtloze situatie waarin hij zich bevond. Hij lag niet geketend aan een bed, hij was niet hulpeloos, hij bevrijdde zich.

Frans, mijn taekwondo-leraar, had het steeds gezegd: er is meer. En hij had gelijk.

Bruce Lee schreef:

'Like everyone else, you want to learn the way to win, but never to accept the way to lose, to accept defeat, to learn to die is to be liberated from it. So when tomorrow comes, you must free your ambitious mind, and learn the art of dying.'

En ik begreep hem. Ik begreep hem volledig. De rijkdom die je voelt als je iemand ontdekt die zich op een vergelijkbare manier door het leven beweegt, is onbeschrijflijk. Ik vergeleek mij niet met Bruce Lee, maar ik herkende me in de cadans waarop hij bewoog. Ik voelde dat ritme, dat driftige, eigenwijze, zichzelf voortjagende tempo.

In het ziekenhuis staarde ik naar de schrijfmachine, jongen, naar de boeken op mijn tafeltje, de poster van Bruce Lee op het raam, de video's naast het tv'tje. En zoals John Coltrane ooit tot God bad en vroeg of Hij hem kon helpen om af te kicken van de heroïne, met als tegenprestatie dat hij zijn leven in dienst van de jazz zou stellen, zo bad ik ook. Ik bedoel, met dezelfde wanhoop. Ik had geen idee wie ik precies aansprak, of dat Mirjam, het christelijke meisje bij mij op school, me had beïnvloed, en ik wist ook niet of ik er iets aan had, maar ik vroeg mij af of ik iets met mijn schrijven moest doen, en als het mij zou helpen, dan beloofde ik, als de woorden bleven komen, dat ik mij er volledig op zou storten.

Wie op de grond ligt en niet in staat is op te staan graait om zich heen, op zoek naar iets wat hem overeind kan helpen. Je zoekt naar land. Houvast.

Bruce zette, toen hij aan bed gekluisterd was, zijn gedachten over zijn filosofie op papier, zijn ideeën over het gevecht. Hij schreef passages over uit boeken, stukken die hij belangrijk vond voor zijn eigen ontwikkeling. Hij schreef over de verschillen tussen de ene vechtstijl en de andere. Hij dacht strategieën uit hoe je je tegenstander zo effectief mogelijk kon overmeesteren, terwijl hij zelf niet in staat was om te bewegen.

Zijn aantekeningen waren bedoeld als een verzameling notities, losse volgeschreven vellen waar hij later nog uit kon putten, en die hij nog zou aanvullen met allerlei schriften waarin hij zijn bevindingen noteerde, en hij zou veel van die vellen ook weer weggooien, maar na zijn dood werd alles wat bewaard was gebleven verzameld en door Linda uitgegeven onder de titel: *Tao of Jeet Kune Do*. Het werd postuum zijn vechtbijbel, zijn *Art of War*, ook al is het zeer twijfelachtig of Bruce zijn zoektocht naar de essentie van zijn vechtfilosofie zelf meteen in de vorm van een handboek zou hebben gepubliceerd. Het is alsof de laatste partituren van Mozart, die hij afzonderlijk op losse vellen op zijn sterfbed schreef, na zijn dood door een leek waren samengesteld. Maar zijn fans kochten het boek, ook ik, want ik wilde weten of er iets in stond wat zijn toon had, zijn klank, zijn ritme. Je hoort in het boek, om in de vergelijking met Mozart te blijven, de muziek,

maar het orkest mist de dirigent en lijkt niet in harmonie samen te kunnen spelen.

De arts behandelde hem tijdens deze verplichte rustperiode met injecties cortison om de pijn te dempen. Bruce wist van zijn vader, die zich net als veel Chinese mannen soms terugtrok om de spanningen en verantwoordelijkheden van de dag te verliezen in een opiumkit door een pijpje opium te roken, dat opiaten de scherpe randjes kunnen weghalen en verlichtend kunnen werken. Bruce had daarnaast een grote liefde voor alles wat westers was, en de hippiebeweging had het gebruik van cannabis populair gemaakt, dus leek dat hem, als kind van de jaren zestig, de juiste drug die hij in combinatie met cortison kon gebruiken tegen zijn rugpijn. Chinezen geloofden al duizenden jaren in de helende krachten van zaden, bloemen en planten. Het gebruik van wiet paste, volgens Bruce, in die traditie. Om het niet te hoeven roken, liet hij de cannabis verwerken in koekjes en andere etenswaren.

Nu hij een methode had gevonden om de pijn af te zwakken kon hij zich langzaam richten op zijn herstel. Wandelen. Lopen. Hardlopen. Fietsen. Hij dacht aan de woorden van James Coburn. De tijd is niet rijp. Geef het op. Ga naar Hongkong. Bruce was nog altijd niet bereid om Hollywood de rug toe te keren. Hij liep niet weg van een tegenstander die groter en machtiger was dan hij. Maar soms moest je een omtrekkende beweging maken, een schijnbeweging, waardoor je je tegenstander kon verleiden om een stap naar voren te doen.

Op een dag belde producer Raymond Chow vanuit Hongkong. Hij stelde zich voor, vertelde dat hij Bruce had gezien in een talkshow en benieuwd was, met de kritiek die hij had geuit op de kungfu-films zoals ze in Hongkong werden gemaakt, wat voor soort film hij dan voor ogen had. Bruce Lee besloot, nu zijn lichaam weer aan het aansterken was, om in gesprek te gaan met Raymond Chow. Als er een goed plan ontstond, en hij zou in Hongkong goed worden betaald voor zijn eerste echte filmrol, dan was het misschien tijd om met zijn gezin LA te verlaten.

‘Je mist de sfeer van de films,’ zeg ik, ‘de nasynchronisatie van de personages die in een Chinees decor perfect Engels spreken, de verteltrant, en de kleine gebaren en mimiek van Bruce Lee. Zonder kennis over de oorsprong van iets weet je nooit precies waar je naar kijkt. Je ziet geen

ontwikkeling. Je ziet het slechts voor wat het op dat moment is. Dat geldt ook voor de acteur Bruce Lee. Hij werd natuurlijk niet geboren als de Bruce Lee die iedereen kent.'

Je haalt je arm naar binnen en doet het raampje een stukje omhoog.

'Wel grappig dat hij LA verliet en wij er juist naartoe gaan,' zeg je.

'We stoppen eerst in San Luis Obispo.'

Je weet het weer, zeg je, en herhaalt de naam van het stadje een paar keer binnensmonds.

Onze weg voert nog altijd langs de kust. We stoppen een paar keer om het uitzicht te bewonderen. We zien een luidruchtige kolonie zeeolifanten beneden bij een klif aan een stukje strand liggen. Klagerig en trots. De pelikanen glijden er stoïcijns aan voorbij.

We passeren een aantal neonborden van motels, en dan wijs je er naar één en zegt: 'Die wordt het.'

Vagabond Inn, want de naam bevalt je. Ik parkeer de auto. De kamers komen allemaal uit op het parkeerterrein. We lopen met onze koffers naar de receptie. Daar worden we warm onthaald door een Indiase familie. De jonge dochter met een prachtige zwarte vlecht in haar haar, en waarschijnlijk niet veel ouder dan jij schrijft ons in op een oude pc en vraagt naar onze papieren.

'*Long trip?*' vraagt de Indiase vader, die een dun snorretje heeft.

'*All the way from San Francisco,*' zeg ik.

'*Ah, roadtrip? Will you visit Sequoia National Park?*'

We hebben gelezen over de natuurparken. Yosemite. Sequoia. Een bezoek zal ons zeker twee dagen extra kosten. We weten het nog niet. Misschien. We zijn allebei nieuwsgierig naar LA. Omdat we een voorstelling hebben van Hollywood. Omdat jij het strand wil zien. Omdat ik mij afvraag wat er nog te vinden is over Bruce Lee.

De man geeft ons ongevraagd wat informatie over het park mee, en zijn dochter, die steeds onafgebroken naar het scherm van de pc staarde overhandigt ons nu met een ontwapenende glimlach de sleutel en onze paspoorten.

'*You decide later,*' zegt de man. '*If you want to eat, go to Benny's just across the street.*'

Benny's, the diner.

Je laat je met je armen wijd vallen op een van de bedden met een gifgroene sprei, en terwijl je met je koptelefoon op naar muziek luistert maak ik van de gelegenheid gebruik om nog wat te schrijven.

Dit verhaal ontstaat hier, tussen jou en mij. Ik weet dat je bij sommige passages straks zal zeggen: ‘Waarom vertel je me dit? Dat weet ik toch al? Dat heb je me al verteld. Ik was daar, weet je nog?’

Ik weet het. Misschien probeer ik je in deze brief niet alleen uit te leggen wat de invloed is geweest van Bruce Lee op onze levens, maar hoop ik in deze brief ook iets van jou te vangen, van hoe je nu bent. Ik zie je groeien deze reis. Je bent benieuwd hoe het voor je zal zijn na het vwo, en tegelijk twijfel je niet over je keuze.

Dat is het grote verschil tussen ons: toen je in groep acht van de basisschool zat, dacht je al na over je keuzes. Je wist dat je iets met tekenen wilde. En nu denk je na waar je precies naartoe wilt. Welke academie. Welke stad. Je denkt aan een opleiding in Rotterdam, Utrecht, of Den Haag.

Ik wist op jouw leeftijd nog niet waar ik het moest zoeken. Ik keek naar Bruce Lee. Hoe hij vocht. Hoe hij schreef. Hoe hij acteerde. Hij wist zichzelf te uiten op een wijze zoals ik dat ook wilde doen, maar dan op mijn eigen manier. En hij had het er zelfs over:

‘Self-expression is important. Only the self-sufficient stand alone. Most people follow the crowd and imitate.’

Een eenvoudige boodschap. Een motivatiespreuk die je waarschijnlijk in elk lullig zelfhulpboek kunt lezen. Maar voor mij klonk het als een aanmoediging. Je moest het natuurlijk wel allemaal zelf uitzoeken, niets wordt je gegeven. Ik zocht in zijn biografieën naar kruimels, verzamelde zijn spreuken, verdiepte mij in zijn filosofie en hoopte dat ik daarmee genoeg materiaal verzamelde. Bruce bracht me in contact met de filosoof Krishnamurti en met de beatniks die in ‘zijn’ San Francisco leefden. Ik leerde van hem over Miyamoto Musashi, de beroemde Japanse samoerai, die eigenlijk een ronin was, een krijger zonder meester. Ik ontdekte met hinkstapsprongen steeds meer boeken en schrijvers, die soms aan een dun gesponnen draadje nog altijd ergens samenhangen met de oorsprong: Bruce Lee.

Ik ben nooit iemand geweest die zomaar naar een Bruce Lee-film kon kijken en dan genoot van de actie. Ik ging erin op. Ik weet hoe mijn vriendjes naar hem keken, en ik hield van hun blikken, want hij was ook mijn held, en ze dichtten hem allerlei heldhaftige eigenschappen toe, die ik natuurlijk onderstreepte, maar zij gingen daarna, ook als ze het thuis niet al te best hadden, naar ouders die wilden weten wat ze hadden uitgevreten, of ze gingen naar broers en zussen, en Bruce was voor een ogenblik een gemakkelijke vlucht geweest. Maar ik kon niet naar huis, of nou ja, ik kon het wel, als ik bereid was het geschreeuw van je oma aan te horen. Maar zelfs als ze boos werd op mij, voelde het als iets van winst, want ik zag haar liever boos dan moedeloos. Zo wist ik dat je oma er morgen ook nog zou zijn, en dat ze niet, in haar wanhoop, zou kiezen voor een weg zonder mij.

Ik wist niet precies wat ik tegen haar moest zeggen, maar ik wist wel dat de afwezigheid van je opa Leo zorgde voor haar grote verdriet. Bij wie de schuld ook lag – als er al sprake was van schuld – dit werd allemaal veroorzaakt door een vader. Door *mijn* vader, want zo had ik hem altijd gezien.

Zoals hij verdween, en zoals mijn biologische vader er nooit was geweest, zo kon ik er misschien ook weer een herscheppen. Ik schreef het je al: Bruce Lee stapte in een vacuüm. Ik schiep een vader, zodat ik er in elk geval een *had*, en nu zie ik in hoe dat ook jou en mij heeft geholpen, want ik ben er voor je, jongen.

Ik beweer overigens niet dat ik geen steken zal laten vallen, of dat ik dat al niet heb gedaan. Zo herinner je je mij er vaak genoeg aan hoe ik je heb leren fietsen. We woonden in een flat, op de zevende verdieping, en je kon niet zonder toezicht of hulp even in een tuin of in de straat een stukje leren fietsen. Dus het werd een opdracht, een noodzakelijke les. Ik had verwacht dat je snel je evenwicht zou leren bewaren en het fietsen onder de knie kreeg, maar je had er moeite mee, en ik toonde weinig begrip voor je gestuntel. Je verloor je evenwicht als je op de pedalen stapte en wilde wegfietsen, en ik verloor elke keer weer mijn geduld. Ik herinner me dat ik tegen je begon te brullen. Ik liep naast je en hield je een beetje vast terwijl jij wiebelend op je fietsje de pedalen rondtrapte. Steeds weer verloor je je evenwicht. Steeds weer werd ik boos. Ik holde naast je in de regen en ik zag hoe je tranen zich vermengden met de regendruppels op je gezicht.

Ik leek op je oma, zoals jij haar gelukkig nooit hebt gekend, en 's avonds, toen je naar bed moest, sprak ik er met je over. Ik gaf toe dat niet jij, maar ik fouten had gemaakt. Mijn woede was nergens voor nodig geweest. Ik was bang, zoals ik nog steeds bang ben wanneer je ergens naartoe gaat, dat je de gevaren niet zag. Waarom kon jij niet fietsen zoals je vriendjes dat al wel konden? Zij wisten voetgangers, honden, en zelfs automobilisten die niet goed hadden opgelet te ontwijken, terwijl jij steeds tegen alles aan botste. Misschien werd ik wel zo boos, jongen, omdat ik niet wilde dat je voor het ongeluk was geboren.

We kunnen er nu om lachen. Mijn boosheid van die dag heeft je geen jeugdtrauma bezorgd, al beweer je soms plagerig van wel. Ik heb het je uitgelegd, en je leek het te begrijpen.

Tussen ons bestonden er vanaf het vroegste begin gesprekken. We liepen steeds pratend naar de basisschool en terug, mijn dagelijkse ochtend- en middagwandeling, een prettige onderbreking van het schrijven. Ook toen je iets ouder werd bleven we in gesprek. Woorden die we soms aan elkaar uitdelen als een linkse of rechtse directe. Woorden als vijzelstof, omdat we elkaar steeds weer opzoeken, en onze woorden herhalen, malen, aanpassen, kneden. Woorden die we niet eens meer hoeven uit te spreken, omdat we inmiddels aan een blik genoeg hebben, en dat merken we hier, onderweg, langs de westkust, hoe weinig we nodig hebben.

's Avonds eten we bij Benny's, een typisch Amerikaanse diner. We eten opnieuw burgers en bespreken het plan voor de komende dagen. Ik stel voor morgen als onderbreking landinwaarts te reizen en iets van het Sequoia National Park mee te pikken. We kunnen simpelweg niet voorbij de grote bomen gaan.

'Hoe lang is dat reizen, pap?'

'Zo'n vier tot zes uur vanaf hier, dat ligt eraan wat we onderweg tegenkomen.'

'Ben je het rijden dan niet zat?'

'We bezoeken het park, pakken er een overnachting en rijden de volgende dag weer terug naar de kust. Het kost ons maar twee dagen extra.'

'Maar daarna gaan we naar Los Angeles, hè?'

Terug op de kamer bellen we je moeder. We vertellen haar wat we hebben gedaan. We sturen foto's. Hoe het gaat. Hier. Thuis. Met de hond. Op het

werk. Of het veilig is hier, onderweg. Of ik moe ben.

Tegen jou: 'Let je een beetje op papa?'

Heb je het gehoord? Ze zei niet tegen mij: let je een beetje op je zoon?

Juffrouw Sharon van groep 1 zei het al: 'We hebben hier een serieuze kleuter.' Ze had gelijk, toen al. En ik zie je hier groeien. Je leest de kaart. Je bekijkt Google Maps. Je weet vaak beter de weg dan ik. 'Nee, pap, hier naartoe!' Je leidt. Je durft te leiden. Soms moet ik erom glimlachen. Je vraagt dan waarom ik moet lachen en als ik je vraag met een luchtig gebaar verwerp, reageer je geërgerd. Maar je moet weten, jongen, dat ik glimlach omdat je mij hier laat zien dat ik me vaak onnodig zorgen om je maak. Jij redt jezelf wel, ook wanneer we niet bij elkaar zijn, of wanneer ik te oud ben om je bij te houden. Je hebt vaak gezegd: 'Jij wordt later zo'n bejaarde die nog steeds zijn bokshandschoenen aantrekt.'

Ik betwijfel het, jongen, want mijn rug breekt me steeds vaker op – ondanks mijn pokergezicht op de sportschool – en tegelijk omarm ik het idee: een oude man, met een witte baard en bokshandschoenen aan. Waarom verdomme ook niet?

De volgende dag checken we uit, bedanken we de Indiase vader en dochter, en nemen we nog een uitsmijter met een kop koffie bij 'Benny's' voordat we weer de weg op gaan.

En terwijl we kilometers afleggen spoel ik in mijn hoofd kilometers terug, tot aan het begin. Het is belangrijk om je te vertellen dat ik je oma heb vergeven voor hoe ze als moeder voor mij is geweest. Als volwassen man heb ik haar wanhoop, haar woede over haar uitzichtloosheid en uit elkaar gespatte dromen leren begrijpen. Ik denk dat ik openhartig en eerlijk genoeg ben geweest om je een goed idee te geven van hoe het er vroeger aan toeging. Het is niet het volledige verhaal dat ik je heb verteld, maar het is wel het verhaal zoals ik je dat nu, op je zeventiende kan vertellen, en de details die je nu mist zijn, met jouw observeringsvermogen en gevoeligheid, niet nodig om de essentie te begrijpen.

Ik ben nooit die vechtsporter geworden waarop ik had gehoopt, maar ik heb met Soumia drie wereldtitels behaald, en ik ontdekte dat het niet zozeer gaat om dat ene glorieuze moment in de ring, hoe wonderschoon dat ook in tijd is gevangen, en waar ik altijd trots op zal blijven, maar om hoe je die discipline waar je je hele leven voor hebt getraind toepast in alle facetten

van het bestaan. Muhammad Ali is niet De Grootste omdat hij een fenomenale bokskampioen was, maar omdat hij dezelfde onverzettelikheden en veerkracht liet zien buiten de ring.

Vechtsport is competitie. Vechtkunst is levenskunst.

Ik schreef je dat al eerder. Dáárom zijn Muhammad Ali en Bruce Lee voor mij de allergrootste vechtkunstenaars die ooit op deze wereldbol hebben rondgelopen, omdat ze hun talent en discipline hebben gebruikt om een weg te plaveien, waar zoveel anderen gebruik van hebben gemaakt. Er bestaan ook grote vechtkunstenaars die nooit in de ring hebben gestaan, bokshandschoenen aan hebben gehad, of een trap hebben uitgedeeld. Martin Luther King, Malcolm X, Mahatma Gandhi, Nelson Mandela waren vechtkunstenaars in hun maatschappelijke strijd. In plaats van hun vuisten gebruikten ze hun woorden, maar met dezelfde doeltreffendheid als stoten, met dezelfde krijgerhouding. En als je hen op beeld ziet bewegen en hoort spreken, dan hoor je hetzelfde ritme. Je beweegt met ze mee. Je moet met ze meebewegen. Deze mannen, van wie Mandela overigens wel degelijk heeft gebokst, kozen voor de weg van de samoerai.

Kies een discipline, jongen. Leg je erop toe, geloof in wat je doet, wees kritisch, twijfel aan alles voorafgaand aan het gevecht, ruim uit de weg, los op, en twijfel nooit tijdens de uitvoering.

Ik had niet meteen de toon en de cadans zoals ik die in andere boeken had gelezen, maar een ander soort ritme betekende niet dat het mij aan ritme ontbrak. Ik wist niet met welke Nederlandse schrijver ik mij kon vergelijken, maar dat betekende niet dat ik niet schrijvend kon bestaan. Er was meer dan wat ik zag. Ik moest binnen de literatuur vechtkunstenaars ontdekken, zoals Charles Bukowski, de kroegvechter, de gokker, de alcoholist, de werkeloze, die ondanks zijn levensstijl eenmaal in de ring twaalf ronden lang kon boksen. Niet de letterlijke ring. Maar in zijn verhalen. Zijn arena was het papier, zijn wapen De Tikker, zoals hij zijn schrijfmachine noemde. En daarna waren er anderen: John Fante, J.D. Salinger, Toni Morrison, Amiri Baraka, Ernest Hemingway, James Baldwin. Ik leerde het werk van deze schrijvers tot mijn geluk allemaal kennen. De een was een asceet, de ander hield er een lossere levensstijl op na, maar ze waren stuk voor stuk maniakaal als het aankwam op hun persoonlijke strijdtoneel: het papier. Daar moesten die woorden belanden. Daar moest het gevecht plaatsvinden en worden geleverd. En ik leerde, jongen, dat er

helemaal geen verschil bestaat tussen de ene discipline en de andere. Als je doordringt, als je afdaalt, als je naar binnen gaat, en je durft de vertrouwde wanden in je hoofd af te breken, dan beweeg je vrij in een universum waarin jij je eigen weg kunt bepalen. Je bent dan Koning Arthur die het zwaard uit het rotsblok trekt, je bent Muhammad Ali die danst in de ring met geheven handen, je bent Bruce Lee, met de krassen op zijn gezicht, die met zijn katachtige gil omhoog springt, waardoor je tijdloos blijft hangen in een ruimte die je voor jezelf hebt geschapen. Je bent vrij. Je bent echt vrij. De eerste strijd moet dáár worden geleverd, in je hoofd, zodat je de vooroordelen van jezelf en van anderen kan bevechten, de obstakels uit de weg kunt ruimen, en je tegenstanders – de mensen die aan je twijfelen, de cynici en kwaadsprekers – kunt overtuigen en overwinnen, of gracieus aan ze voorbij kunt gaan, omdat jouw weg nooit stopt.

Ik was de kickbokstrainer die filosofie ging studeren, de schrijver die dozen vellen vol schreef, vingeroefeningen. Ik weigerde te stoppen. Kon niet stoppen. Totdat ik mijn werk naar een uitgever toestuurde en hij mijn manuscript uit de post haalde. Ik had gekozen voor een pseudoniem: M.L. Lee. ‘M’ was de voorletter van ‘Martijntje’ de voornaam van je oma. ‘L’ was de voorletter van opa Leo. Lee was de naam van mijn ‘aangenomen derde ouder’. Ik durfde nog altijd niet naar buiten te treden als schrijver, want jongens zoals ik werden geen schrijver, dacht ik. M.L. Lee werd mijn harnas, mijn wapenkledij.

Bruce Lee schreef:

‘If you always put limits on everything you do, physical or anything else, it will spread into your work and into your life. There are no limits. There are only plateaus, and you must not stay there, you must go beyond them.’

En dat deed ik, maar ik was ook bang. *Het boek Estee* werd, onder mijn pseudoniem M.L. Lee, mijn intrede in de letteren.

Er bestaat een foto van Bruce Lee waarop hij nu eens niet met ontbloot bovenlijf staat, en hij heeft ook geen oosters kungfu-pak aan. Ik vermoed dat de foto is gemaakt na de opnamen van de begraafplaats-scène in *Enter the Dragon*. Bruce bezoekt in zijn rol van Lee het graf van zijn moeder en zijn zus en vraagt hen op voorhand om vergiffenis voor de vergeldingsdaad

die hij later in de film zal plegen. Hij is gekleed in een driedelig pak van vermoedelijk Italiaanse snit en ziet eruit als een succesvolle zakenman en niet als een Shaolin-monnik. Op de foto heeft hij het jasje uitgetrokken en draagt hij het gilet en een zwart-wit gestreepte das. Ik heb er weleens aan gedacht dat een westers pak voor hem net zo goed een harnas moet zijn geweest, een schild, of hij droeg het als camouflage, zowel als acteur als in het echte leven, zodat hij aanvaard zou worden door het westerse publiek, dat zich dan beter in hem zou kunnen herkennen. Bruce Lee hield van mode, van de strakke Europese kledingstijl. Hij had het pak aangetrokken. Zijn blik stond op het Westen gericht, en hij zou ook hier het publiek voor zich winnen. Ten koste van wat dan ook.

Sinds ons vertrek uit het motel rijden we al een paar uur op een landelijke weg. Kilometers zinderend asfalt dwars door een agrarisch gebied. Hoe langer we landinwaarts rijden hoe warmer het wordt. We kunnen de hitte van het asfalt zien opstijgen. Niet alle boerderijen zijn in goede conditie. We schrikken soms van de bouwvallige houten krotten die in de okerkleurige velden staan waar we aan voorbijrijden. We hebben te veel films gezien, want elke keer als we voorbij zo'n bouwval rijden denken we dat zich daar een horrorscenario afspeelt met mensen die aan vleeshaken hangen.

‘Zul je net zien, pap, krijgen we hier straks pech langs de weg.’

‘En geen sterveling in de buurt,’ vul ik hem aan.

‘Ja, en dan duikt ineens Cletus the Killer op, gekleed in een smerige tuinbroek met een geschoten fazant over zijn schouder en een jachtgeweer in zijn hand.’

‘En dan zegt hij: “*You good folks need any help?*”’

Gebeeldhouwde heuvels en bergen liggen voor ons in een nevelig licht. We rijden op een tweebaansweg. Eén weg heen, Eén weg terug. Veel pick-up trucks. Maar nu en dan rijden we zomaar een halfuur door dit landschap zonder een andere auto te zien.

We luisteren naar je favoriete playlist, hiphop en jazz, terwijl de auto over het asfalt glijdt als een oliedruppel in een verhitte pan.

We denken. We kijken. We peinzen. We beginnen spontaan een gesprek. We zwijgen weer en luisteren naar de muziek. Ik ben, denk ik, nooit zoveel

vader geweest als op dit moment.

Ik schreef dat Bruce Lee Los Angeles verliet en naar Hongkong vertrok, maar dat was pas nadat hij voor zichzelf meende dat hij er alles aan had gedaan om werk te vinden in Hollywood. Na zijn teleurstelling over de afwijzing voor een rol in *Kungfu*, had tv-producer Fred Weintraub wat geld losgekregen bij de studio zodat Bruce zijn eigen scenario kon schrijven. Hij kon het geld goed gebruiken, en hij wist meteen welk idee hij voor Weintraub zou uitwerken: het verhaal over Ah Sahn.

Het werd een scenario voor een tv-serie met als titel *The Warrior*, en vertoonde sterke overeenkomsten met *Kungfu*, maar kende ook grote verschillen. *The Warrior* ging niet over een half Chinese, half Europese monnik, maar over de Chinese vechtkunstenaar Ah Sahn, die op zoek was naar zijn verdwenen zus en in allerlei avonturen verwickeld raakte. Bruce zou dan zelf de rol van Ah Sahn spelen. Hij kreeg goed betaald voor zijn schrijfwerk, maar net als *Kungfu* belandde ook dit script bij de studio's voorlopig op de plank van niet-uitvoerbare projecten; en hoewel Bruce met het geld een deel van zijn hypotheek kon afbetalen, werd het voor hem de zoveelste teleurstelling.

Zijn eerste Hongkong-film, *The Big Boss*, die hij samen met Raymond Chow maakte en waarin hij de hoofdrol speelde, werd opgenomen in een afgelegen dorp in Thailand. De correspondentie die hij gedurende die periode met Linda onderhield geeft het beeld van een verwende stedeling die het leven in een primitief dorp niet gewend is. Hij klaagt over het eten, over het gebrek aan vlees, wat hij vanwege de proteïnen absoluut noodzakelijk acht voor zijn dieet. Hij had altijd al moeite om zijn gewicht vast te houden en als hij zich niet aan een strikt eiwitrijk dieet hield, dan viel hij soms kilo's af. In Thailand voelde hij zich naarmate de opnamedagen langer duurden steeds beroerder worden. Hij had regelmatig aanvaringen met regisseur Lo Wei, die weinig onder de indruk was van de verwesterde Lee.

Bruce maakt zich in zijn brieven zorgen over zijn gezin. Hij moedigt Linda aan om naar de dokter te gaan als zij of een van de kinderen ook maar iets scheelt. Geld speelt daarin geen rol. Linda verzekert hem dat thuis alles naar wens verloopt, maar in zijn correspondentie is te lezen dat Bruce soms zonder aanwijsbare reden bezorgd raakt, en ook ongeduldig en driftig

is over het gebrek aan professionaliteit op de set. Hij gebruikte nog altijd hasj en cortison, en zijn grillige gedrag werd soms daaraan toegeschreven, maar ik geloof niet dat zijn drugsgebruik er iets mee te maken had. Ik leef sinds mijn zeventiende met chronische rugpijnen en heb verschillende pijnmedicatie geslikt, inclusief het verslavende oxycodon. Ik ben ermee gestopt, want ik wil te allen tijde voelen, ook als dat betekent dat ik niet alleen naast je moeder in bed lig, maar dat de pijn als het beest met zeven koppen, variërend van kalm tot woest en razend, als vaste metgezel mee kruipt in bed, en elke dag staat hij met mij op. De hasj die Bruce gebruikte om zich te kunnen ontspannen liet het beest dat met hem meeliep misschien iets langer slapen.

Bruce Lee's vooroordelen over Hongkong-filmmakers werden bevestigd door zijn aanvaringen met regisseur Lo Wei. Door zijn ervaring in de westerse tv-wereld was Bruce inmiddels gewend geraakt aan de westerse manier van werken, en hij wond zich op de set in Thailand dan ook steeds meer op over het lakse gedrag van de gokverslaafde regisseur, voor wie hij, naar goed Chinees gebruik, zijn respect moest tonen, vanwege zijn functie en senioriteit. Maar die etiquette lapte Bruce Lee vaak aan zijn laars. Het ging hem in de eerste plaats om de film, om zijn rol, en het succes dat hij ermee wilde oogsten. Hij zou met Lo Wei, en met de Hongkong-cinema, een haat-liefde-verhouding blijven houden, maar hij wist ook, nu hij met zijn gezin was verhuisd naar Hongkong, dat er voor hem niets anders opzat dan zich zoveel mogelijk te schikken.

In 1971 verscheen *Kungfu* in Amerika op tv en kreeg Bruce bericht van Fred Weintraub of hij nog interesse had om het script van *The Warrior* verder uit te werken, zodat de studio er wellicht iets mee kon doen. *Kungfu* deed het namelijk helemaal niet slecht en misschien zouden de studio's een vergelijkbare serie kunnen overwegen om uit te zenden.

Hij bedankte ervoor.

Bruce Lee had nu iets anders aan zijn hoofd en richtte zich voorlopig op de Aziatische markt. Als Weintraub een serieus voorstel had, dan zou hij er meteen naar kijken, maar nu had hij verplichtingen tegenover Raymond Chow. De eerste bioscoopfilm van Bruce zou binnenkort uitkomen in de Aziatische cinema's.

Bruce Lee had publiekelijk kritiek geleverd op de kungfu-film, op het gebrek aan realisme, op de academische manier van acteren, en nu stond hij op het punt om zelf onderwerp van kritiek te worden met de première van *The Big Boss*. Zou hij worden afgerekend op zijn arrogantie? Zou het Aziatische publiek hem omarmen? Het is vreemd om nu, achteraf, te lezen hoe bezorgd hij was over de ontvangst door het bioscooppubliek, want de film werd een gigantisch succes, en Bruce Lee werd in Azië van de ene op de andere dag een ster. Niemand had ooit zoiets gezien. De rauwheid, de hardheid, de directheid, en de oprechte verontwaardiging en woede die Bruce Lee in de film leek te voelen. Dit was echt en oorspronkelijk.

Het verhaal ging over de trots van de Chinese man, over gezien willen worden, over meetellen. De film had, zoals Hafid Bouazza al schreef in zijn korte verhaal, een bijzonder mager plot, maar de moralistische vertelling paste in de traditie van de Chinese cultuur, en binnen die marges had Bruce Lee het onmogelijke gedaan. Hij had de bamboewanden opgerekt, de stenen muren afgebroken en een paar meter verderop eigenhandig opnieuw gemetseld, en het publiek had het gepikt.

De navigatie geeft aan dat we nog een anderhalf uur moeten rijden, en met een vlekkeloze, schitterende hemel voor ons wordt dat het filmdoek voor het bondige cinematografische oeuvre van Bruce Lee.

Vergeet YouTube, jongen.

Bruce Lee maakte in zijn leven vier films en nam de vechtscènes op van een vijfde.

Die vijfde film kwam in 1978 uit, na zijn dood, met behulp van dubbelgangers en lachwekkende filmische kunstgrepen. Het resultaat was een gruwel, en de enige fragmenten die er echt toe doen zijn de vechtscènes, vooral met Kareem Abdul-Jabbar, de boomlange NBA-ster. De Michael Jordan uit die tijd.

Over die film later meer.

Eerst de titels: *The Big Boss*. Na het succes van *The Big Boss* volgde al snel, geheel volgens de contractuele afspraken met Raymond Chow de tweede film waarin Bruce Lee de hoofdrol speelde, *Fist of Fury* (in Amerika na zijn dood uitgebracht als *The Chinese Connection*). In Azië werd deze film een nog groter succes dan zijn eerste. Bruce Lee bereikte

een sterrenstatus die zelfs voor Hongkong-begrippen ongekend was. *The Big Boss* bracht binnen een week al 1 miljoen Hong Kong dollar binnen, en zou binnen een maand 3,2 miljoen dollar opleveren. Met een bevolkingsdichtheid van 4 miljoen inwoners hebben, volgens de *China Mail*, 1,2 miljoen Chinezen in Hongkong de film gezien. En *Fist of Fury* ging daar nog eens overheen. De distributie van de film bereikte vervolgens heel Azië.

Bruce Lee was populair bij de straatkinderen in Manila, werd geïmiteerd op schoolpleinen in Taiwan en Thailand, en kon in Hongkong niet meer over straat. Maar Hollywood gaf nog steeds geen krimp. Hij had nog altijd contact met zijn beroemde vrienden aan wie hij liet weten dat hij het in Azië had gemaakt. Hij maakte hen duidelijk dat hij Hollywood op dit punt in zijn carrière niet meer meteen nodig had. Graag nodigde hij hen uit in Hongkong, dan zouden ze met eigen ogen kunnen zien wat hij voor elkaar had gekregen. James Coburn ging op zijn aanbod in, en zou later in een interview zeggen dat het, vooral in het begin, mooi was om te zien hoe Bruce zijn succes in Hongkong omarmde.

Het huis in Bel Air had hij verkocht en Bruce Lee woonde met zijn gezin nu alweer een jaar aan de Cumberland Road in Hongkong. Linda heeft in interviews vaak over deze periode gesproken. Hongkong was voor hen in die tijd een gekkenhuis. Hij kon niet over straat zonder dat er binnen een paar minuten vijfhonderd mensen achter hem aanliepen. De Hongkong-media waren dol op hun nieuwe superster, en elke beweging die hij maakte werd opgetekend, gefotografeerd en smeugig uitgesmeerd voor de lezers van de verschillende kranten. Elke Chinese actrice met wie hij op de foto stond was onmiddellijk zijn minnares, elke andere Chinese acteur die films maakte in hetzelfde genre een rivaal.

Hongkong was benauwend en Bruce Lee en zijn jonge gezin waren onvoorbereid op de plotselinge roem en populariteit. Maar nu hem mogelijkheden werden geboden greep hij ze.

Met Raymond Chow was hij, na de aflopende contracten van de eerste twee films, een partnerschap aangegaan. Hij had nu, met Raymond Chow als zijn gelijkwaardige zakelijke partner, de touwtjes in handen en dat resulteerde in zijn derde film: *Way of the Dragon* (in Amerika na zijn dood uitgebracht als *Return of the Dragon*). Het was de eerste Aziatische film die grotendeels in Europa was opgenomen: in Rome waar de gladiatoren ooit

hadden gevochten in het Colosseum. Bruce had het scenario geschreven, speelde de hoofdrol, was de regisseur, en bemoeide zich zelfs met de filmmuziek.

Wat interessant is aan *Way of the Dragon* – naast het legendarische gevecht met zijn vriend en voormalig karatekampioen Chuck Norris, die met deze rol zijn filmcarrière begon – is dat Bruce Lee hier het terrein verkent van de vechtkunstenaar die in allerlei humoristische situaties terechtkomt, op een clowneske wijze, alsof hij ernaar verlangde een Charlie Chaplin of Buster Keaton te worden.

Bruce komt als de eenvoudige plattelandsjongen Tang Lung in Europa aan, barst van de honger en bestelt op het vliegveld van Rome, vanwege de taalbarrière, per ongeluk vijf borden soep. Hij belandt ook al onbedoeld in de kamer van een prostituee, omdat zijn kennis, Chen Ching Hua – gespeeld door de bekende Hongkong-actrice Nora Miao – hem aanmoedigt om vriendelijker tegen vreemden te zijn. Bruce Lee zet de humor in *Way of the Dragon* niet zwaar aan, de film is geen comedy, maar in tegenstelling tot de ernstige wreker die hij speelde in zijn eerste twee films laat hij zich hier van zijn lichte, humoristische kant zien. Jaren na zijn dood zou een andere Hongkong-acteur, Jackie Chan, juist dat kungfu-comedy genre, dat Bruce Lee niet verder had uitgediept, gebruiken om zich van de grote meester te onderscheiden.

De derde film werd ook een kassucces. Chuck Norris en zijn leerling Bob Wall, die ook een rol in de film kreeg, zagen van nabij hoe de ster van Bruce Lee rees. Bob Wall heeft herhaaldelijk gezegd dat het onmogelijk was om met Bruce in een restaurant in Hongkong te gaan eten. Hij vergeleek het met hoe Elvis zich met zijn gevolg in Amerika voortbewoog. Voor Bruce gold hetzelfde: als hij in Hongkong ergens naartoe ging, dan moest hij worden afgeschermd van het publiek dat een handtekening wilde of hem wilde aanraken.

Bruce Lee bleef contact houden met zijn trouwste leerlingen in Amerika: Taky Kimura, James Yimm Lee en Dan Inosanto. Hij schreef hun brieven en als je deze correspondentie leest wordt duidelijk dat hij genoot van zijn succes, maar dat het hem tegelijk steeds verder weg leek te drukken van wat hij het liefste deed: samen trainen of urenlang met geestverwanten praten over de vechtkunst. Ideeën ontwikkelen. Technieken aanscherpen. Hij miste daarnaast, zoals hij het zelf schreef, *the simple things*. Over straat wandelen.

Uit eten gaan. Hij klaagde niet over wat hij had bereikt, maar onderzocht de eigenaardige gevolgen die het succes met zich meebracht: hij kwam steeds dichterbij zijn doel om zijn vechtkunst wereldwijd te verspreiden via zijn films, maar hij leek zelf steeds verder af te staan van de kern van zijn vechtkunst. Wie het pad maakt, gaat er ook in op. Hij kon niet plotseling tijd voor zichzelf nemen. Hij moest de weg effenen. Het lukte hem bijna niet meer om te trainen, met als gevolg dat hij gewicht verloor. Hij had in een recordtempo en in een slopend ritme de ene film na de andere gemaakt, en in zijn derde filmproject waarvoor hij volledig verantwoordelijk was, weigerde hij om ook maar iets aan het toeval over te laten. Zijn streven naar absolute controle en regie pikte elke minuut in, waardoor hij roofbouw op zijn lichaam begon te plegen en overspannen raakte, om vervolgens de stress weer te dempen met het eten van hasj, een niet eens zo'n heel andere vlucht dan die van zijn vader wanneer die aan een opiumpijp lurkte om te ontsnappen aan de verplichtingen die hij had als hoofd van een groot gezin in een tumultueus Hongkong.

Na *Way of the Dragon* begon Bruce aan zijn vierde film: *Game of Death*. Hij was ook nu weer verantwoordelijk voor het scenario. In een pagode ligt op de bovenste verdieping een gestolen schat die door Bruce Lee teruggehaald moet worden. Op elke verdieping wacht hem een tegenstander die een andere vechtsstijl beheerst en probeert te verhinderen dat de schat wordt meegenomen. Op de laatste verdieping bevindt zich de geheimzinnige tegenstander, gespeeld door Kareem Abdul-Jabbar, die geen enkele stijl beheerst. Bruce Lee zal zich dus tijdens dat gevecht moeten aanpassen aan de onbekende stijl. Alleen de vechtkunstenaar die alle niveaus overleeft, krijgt toegang tot de schat.

Als je nu denkt dat dit verhaal je bekend voorkomt, dan klopt dat, jongen. Nu ben ik niet thuis in games – veel verder dan Pac-Man bij snackbar Eet Friet van Piet ben ik nooit gekomen – maar verschillende computerspelletjes zijn op deze verhaallijn gebaseerd.

Ook voor deze film vroeg Bruce of zijn vrienden zin hadden in een rol. Hij had een paar bevriende Chinese acteurs geregeld. Kareem zat al in de film en hij liet Dan Inosanto overvliegen vanuit Los Angeles om een van zijn tegenstanders te spelen. James Yimm Lee, die al een tijd had verzwegen dat hij ziek was geworden van het jarenlange inhaleren van lasrook, voelde zich te zwak om de reis te maken en bedankte voor de eer.

De vechtschènes waren al grotendeels opgenomen toen Fred Weintraub belde vanuit Hollywood. Of Bruce interesse had om in de eerste westerse kungfu-film te spelen. Deze film, getiteld *Blood & Steel*, zou een internationale productie worden. Het leek erop dat de studiobonzen in Hollywood eindelijk de potentie zagen van de Aziatische superster. Bruce legde de opnamen van *Game of Death* stil, besprak het voorstel met zijn zakenpartner Raymond Chow, en besloot, ondanks de reserves van Chow die zijn westerse collega's wantrouwde, Fred Weintraub het voordeel van de twijfel te geven. Hij nodigde hem uit om naar Hongkong te komen zodat ze het contract met elkaar konden bespreken. Chow wierp in zijn besprekingen met Fred Weintraub allerlei bezwaren op waarom Bruce waarschijnlijk niet kon meewerken aan de film: hij zat al tot over zijn oren in werk. Hij was bezig met een andere film. De deal van Hollywood was financieel niet aantrekkelijk genoeg. Maar Weintraub wist dat Bruce Lee heel graag wilde slagen in Hollywood, dus toen hij hem persoonlijk sprak, in aanwezigheid van Chow, en vertelde dat de contracten nog altijd niet getekend waren omdat Bruce volgens zijn zakenpartner geen tijd had, scheen hij Chow te hebben toegebeten: *'Make the deal!'*

De romantische versie van deze geschiedenis vertelt hoe Bruce Lee met deze eerste westerse kungfu-film, waarvan de titel op zijn initiatief werd veranderd in *Enter the Dragon*, internationaal doorbrak. Lof werd toegezwaaid, records werden gebroken. Hollywood had Bruce Lee gelanceerd. De film was de eerste internationale filmproductie tussen studio's in Hollywood en Hongkong. De film werd een gigantisch kassucces en bleek de standaard voor elke kungfu-film die daarna zou verschijnen. Bruce Lee werd door *Enter the Dragon* de eerste Aziatische superster in het Westen. Die beweringen kloppen.

Maar de ontstaansgeschiedenis van de film is minder romantisch. Toen Weintraub belde en aan Bruce enthousiast mededeelde dat Hollywood geïnteresseerd was in een samenwerking, bracht hij de boodschap een stuk positiever dan hoe er aan de vergadertafels over het initiatief was gesproken. Fred Weintraub zag dat Bruce een wereldster kon worden. Hij zag het en geloofde het, maar de andere bazen van de studio's niet. Omdat Weintraub wist hoe trots Bruce was had hij de kritische noten achterwege gelaten toen hij hem belde.

De studiobonzen bleven twijfelen. Ze zagen natuurlijk hoe die Chinees in Hongkong aan de weg timmerde, en de tv-serie *Kungfu* met David Carradine deed het inderdaad onverwacht goed, maar moesten ze nu werkelijk investeren in een Chinese acteur van wie in de Verenigde Staten bijna niemand had gehoord? Moest die Lee wel in een grote film? En als ze al in hem zouden investeren en hem een rol zouden geven, moest hij dan ook de film dragen? Konden ze niet beter een Amerikaanse acteur kiezen en Bruce een belangrijke bijrol geven? Zo werden er allerlei bezwaren opgeworpen, waardoor het voor Weintraub duidelijk werd dat ze nog steeds niet volledig in zijn project geloofden.

Ze maakten een budget vrij van 850.000 dollar, wat een belachelijk laag bedrag was voor een Hollywoodfilm, kozen als opnamelocatie Hongkong, waar de productiekosten laag waren, en jongleerden met het scenario en de cast. Bruce Lee zou eerst niet eens de hoofdrol krijgen, maar John Saxon, een Amerikaanse acteur die niet echt wilde doorbreken. Weintraub hield lange vergaderingen en wist de studiobonzen er echter van te overtuigen dat zonder Bruce Lee in de hoofdrol een westerse productie in Hongkong geen kans van slagen had. Niemand zou zich voor zo weinig geld inspannen. Naast Bruce Lee was ook nog een onbekende zwarte acteur gecast, maar die eiste te veel geld voor zijn bescheiden rol, en de studio besloot hem te schrappen. Zijn naam heeft de boeken niet eens gehaald.

De rol zou uiteindelijk naar Jim Kelly gaan, die Weintraub volgens de romantische lezing persoonlijk van straat had gepikt toen Kelly net zijn karateschool in Californië verliet. Kelly zelf heeft later in een interview verteld dat hij, na zijn successen als karatekampioen, acteur wilde worden en al een bijrol in een onbekende film had gespeeld voordat Weintraub hem via zijn agente benaderde. Nadat ze elkaar in Los Angeles ontmoette waar Kelly aan Weintraub wat karatebewegingen had laten zien en ook nog bleek te weten wie Bruce Lee was, had hij de rol gekregen. Daarmee begon de carrière van Kelly, die later een actieheld zou worden in het blaxploitation-genre, films gemaakt door zwarte filmmakers, met zwarte acteurs, en waarin niet alleen de criminelen, maar ook de helden zwart waren, en die waren bestemd voor een zwart publiek. *Enter the Dragon* zou later gezien worden als een eenmalige, unieke kruisbestuiving tussen kungfu en blaxploitation.

Regisseur Robert Clouse schrijft in zijn boek *The Making of Enter the Dragon* over de moeilijke omstandigheden waarin de film tot stand kwam, en dan met name door de communicatieproblemen tussen de Amerikaanse filmploeg en de Chinese cameramannen, stuntmannen en figuranten. Naast de taalbarrière en het gebrek aan tolken, waren er cultuurclashes, die vanwege de lange draaidagen niet in alle rust en kalmte konden worden opgelost, en waardoor de dagelijkse irritaties toenamen. En ook bij deze productie, net als bij zijn eerste film *The Big Boss*, had Bruce Lee van alles aan te merken op het scenario. Hij vond het een stuitend idee dat iemand zonder enig verstand van vechtkunst het script had geschreven voor de eerste grote westerse kungfu-film. Dat moest hij de Hongkong-regisseurs nageven: ze kenden kungfu. Ze wisten ervan en ze begrepen het. De blanke scenarioschrijver van *Enter the Dragon*, Michael Allin, was op zijn beurt geïrriteerd door de voortdurende bemoeienissen van Bruce, en vond een kinderachtige manier om hem te irriteren: hij stopte zoveel mogelijk woorden in de tekst met daarin de letter 'r', omdat hij wist dat Bruce nog altijd moeite had om die uit te spreken. Je kunt het terugzien in de eerste dialoog tussen Bruce en de acteur Geoffrey Weeks. De acteur introduceert zichzelf als de CIA-agent 'Braithwaite'. Zelfs voor een doorsnee witte Amerikaan een lastige naam om uit te spreken.

Bruce zag in de flauwe pesterijen van Allin een poging om de film te saboteren, waardoor de spanningen op de set nog meer opliepen. Bruce eiste dat de scenarioschrijver ontslagen zou worden. De studio zegde dat zogenaamd toe, maar hield Allin aan en bracht hem ergens in Hongkong onder, zodat hij alsnog, desnoods onder een andere naam, bij het scenario betrokken kon blijven. Een dwaze kunstgreep, want toen Bruce hem in Hongkong toevallig tegen het lijf liep en hij zijn aanwezigheid niet kon verklaren, dreigde de grootste ster van Azië uit de film te stappen. Daarmee zou hij meteen laten zien om wie dit project nu werkelijk draaide.

De opnamedagen bestonden, volgens Clouse, vooral uit het sussen van hoogoplopende ruzies tussen allerlei partijen, het vertalen van opdrachten en ideeën aan de Chinese filmploeg, en de continue zoektocht naar de juiste technische middelen in Hongkong, die dan weer te laat werden geleverd of ermee ophielden.

Soms kwamen de problemen op de set uit onverwachte hoek. Zo bleken de vele ingehuurd figuranten letterlijk van de straat te zijn geplukt,

waardoor rivaliserende straatbendes daadwerkelijk met elkaar op de vuist gingen terwijl de camera's draaiden. De prostituees in de film waren voor het grootste deel jonge vrouwen die echt uit het leven kwamen, want Chinese actrices leenden zich er niet voor om als hoer gecast te worden. En dan had de regisseur ook nog te maken met zijn hoofdrolspeler die ineens last kreeg van plankenkoorts en weigerde op de set te verschijnen. Linda heeft herhaaldelijk in interviews verteld hoe nerveus hij was om aan deze film te beginnen. De studio in Hollywood geloofde nog steeds niet dat een Chinees een westerse film kon dragen, maar daar had regisseur Clouse, die elke dag op een benauwde set aan het werk was, geen boodschap aan. De film moest er komen. Het dedain van de studio voor de sterrenstatus van Bruce in Azië is trouwens goed af te meten aan de introductie van de film wanneer de namen van de acteurs in beeld komen en de naam van Bruce Lee tegelijk met die van John Saxon verschijnt. De boodschap is dat hij het podium moet delen met Saxon. Ze zijn gelijkwaardig. Hij mag als hoofdrolspeler de film niet dragen. Hij déélt de film.

Voor de regisseur en de andere acteurs was het evenwel duidelijk dat de film er zonder Bruce Lee niet zou komen, en dankzij langdurige gesprekken met Bruce voor en tijdens de opnames over de bedoelingen met het scenario werden de ribbels gladgestreken. Bruce Lee werkte als een bezetene om de film tot een goed einde te brengen. Dat wil zeggen, tot 10 mei 1973.

Op die dag was hij aan het werk in de montagekamer, een zweterig, provisorisch ingericht hok waar het geluid werd opgenomen en de stemmen werden ingesproken. Hongkong kon ook toen al, zonder de smog van nu, verstikkend zijn, en dat voorjaar was bijzonder broeierig. Bruce zat al een paar uur opgesloten in het hok. Hij was klam en vermoeid en excuseerde zichzelf bij de Chinese geluidstechnicus. Toen Bruce de benauwde ruimte verliet ging de technicus verder met het werk aan de opnamen.

Op het toilet voelde Bruce zich duizelig worden. Hij werd onwel, zakte in elkaar, verloor het bewustzijn, om vervolgens weer bij te komen toen een productiemedewerker naar het toilet ging en hem zag liggen. Nadat hij even was bijgekomen begon hij plots te stuiptrekken en verloor hij opnieuw het bewustzijn. De medewerker sloeg alarm en Bruce werd naar het ziekenhuis vervoerd. De ernst van die eerste aanval is op de artsen na, door alle betrokkenen en niet in de laatste plaats Bruce Lee zelf, onderschat.

Hij had een aanval met stuip trekkingen gehad, wat leek op een epileptische aanval. Hij had koorts en bij onderzoek bleek dat zijn hersenen waren gezwollen, als een spons die zich met water had gevuld. Nadat ze hem in het ziekenhuis hadden bijgebracht lukte het hem eerst niet om iets te zeggen, maar na een paar uur leek hij weer volkomen zichzelf en maakte hij zelfs grapjes.

‘There almost wasn’t going to be a Bruce Lee.’

De artsen waren minder geamuseerd. Er was iets ernstig mis met de beroemde acteur, maar nu alle uitslagen weer normaal waren konden ze de oorzaak van de toeval niet achterhalen. In zijn bloedbeeld hadden ze wel sporen aangetroffen die erop duiden dat hij pijnstillers en cannabis had gebruikt, maar dat waren in die hoeveelheden onschuldige stoffen, en er waren geen medische verslagen waaruit bleek dat die combinatie zo’n fysieke ineenstorting zou verklaren, ook al zagen vooral de Chinese artsen een verhoogd risico in het gebruik van de westerse drug en raadden ze hem af om dat spul nog eens te gebruiken.

Bruce sloeg het advies van de Chinese artsen in de wind en vloog tijdens de montagedagen heen en weer naar Los Angeles om zich door westerse artsen te laten onderzoeken. Daar bleek opnieuw dat er niets met hem aan de hand was. Heugelijk nieuws voor Bruce, want zijn film zat in de afrondende fase. Het was een helse rit geweest, met studiobonzen in Hollywood die nog altijd niet volledig in hem geloofden. Raymond Chow, zijn gehaaide zakenpartner, had de Amerikanen nooit helemaal vertrouwd, en hij vond dat Bruce te veel naar de pijpen danste van Hollywood. In die overtuiging zat ook zijn angst verborgen dat Bruce weer zou terugverhuizen naar LA waardoor hun zakelijke relatie onder druk zou komen te staan. Bruce wilde op zijn beurt de wereld bewijzen dat de Amerikaanse studio’s zich hadden vergist. Hij had Hollywood nooit opgegeven, en nu zou hij laten zien dat ze het bij het verkeerde eind hadden gehad.

Hij had samen met regisseur Robert Clouse de montageversie gezien, en hij wist dat het indrukwekkende eindresultaat de inspanningen meer dan waard waren geweest, en Clouse wist het ook. Ze zaten bij elkaar en waren na een heftige opnameperiode voor een ogenblik compleet voldaan en tevreden met het resultaat.

‘This is going to be it, Bruce. Are you ready for it?’

De Amerikaanse artsen hadden net als de Chinese artsen toegegeven dat ze zijn ernstige aanval in Hongkong niet konden verklaren, maar zijn huidige fysieke conditie bleek uitstekend. Hij had, volgens alle medische onderzoeken, testen en scans, het lichaam van een achttienjarige, en die constatering vervulde hem met trots. Hij vertelde tegen iedereen die het maar wilde horen hoe fit hij was. Hij was klaar voor de première, klaar om zijn echte intrede te maken in Hollywood.

Maar op 20 juli 1973, een maand voordat de film feestelijk in het Chinese Theatre in Los Angeles voor het eerst aan een westers publiek zou worden getoond, was hij dood.

‘Zijn we er al?’ vraag je.

Je hebt minstens een halfuur zitten slapen. Ik weet dat zijn volledige films je onvoldoende boeien. Je stoort je vast aan de decors van bordkarton, de nasynchronisatie, het trage tempo en de gekunstelde dialogen. Je vindt vooral de manier waarop hij een plek voor zichzelf opeiste interessant. Je *moet* naar hem kijken. En dat is ook fascinerend, jongen. De mooiste kunst wordt altijd gemaakt door de musicus, kunstenaar of artiest die bereid is zichzelf volledig te geven. Nu zeg ik niet dat je per se moet lijden, maar pijn pelt af, en als je naakt voor iemand anders durft te staan, die zich op dat moment net zo kwetsbaar voelt, dan durf je naar elkaar te kijken. Je durft elkaar te raken.

De films van Bruce Lee zijn geen artistieke hoogstandjes, maar hij durfde zich in zijn films te laten zien op een manier zoals niemand dat voor hem had gedaan. En daarmee veranderde hij de kungfu-film, schiep hij een nieuw genre, en raakte hij een snaar.

In elke film is Bruce de buitenstaander, de vreemdeling die ergens aankomt. Hij is het personage dat opkomt voor de onderdrukten, voor de arbeiders, voor de leerlingen van een Chinese kungfu-school, voor de geplaagde restauranthouder, voor de weerloze vrouwen en de junkies. Hij is de ultieme wreker. Je ziet de personages die hij speelt elke keer weer worstelen met hun geweten. Hij probeert geweld koste wat kost te vermijden. De spanning in zijn films wordt daarmee natuurlijk opgebouwd, want het publiek weet dat hij als hij tot het uiterste getergd wordt, uiteindelijk zal terugslaan.

Bruce speelt personages die over het hoofd worden gezien, die worden onderschat, die er eigenlijk niet toe doen. Een volkse jongen in *The Big Boss*, die houdt van een eenvoudig leven. Een talentvolle maar voor de Japanners onzichtbare pupil van een vermoorde kungfu-meester in *Fist of Fury*. Een simpele plattelandsjongen in *Way of the Dragon*. Een bescheiden, zwijgzame monnik in *Enter the Dragon*, die de gewelddadige dood van zijn zus probeert te verwerken. En, naar het oorspronkelijke scenario van zijn onvoltooide film *Game of Death*, een nieuwsgierige moderne vechtkunstenaar, een eenling op zoek naar kennis, naar een gestolen schat die op de hoogste verdieping van een pagode bewaakt wordt, en die moet worden veroverd.

De verhalen in zijn films staan in dienst van de kunst van het gevecht. Maar hoe fictief de verhalen en hoe dun geweven de plotlijnen ook zijn, elk verhaal zegt duidelijk iets over hoe Bruce Lee zichzelf zag: als de zonderling, als de buitenstaander, als die ander. En met die terugkerende rol wist hij een universeel verhaal te vertellen over iedereen die zich anders voelt. Onbegrepen. Iedereen die er om wat voor reden dan ook niet bij hoort, maar wel gezien wil worden. En Bruce zegt: laat jezelf zien.

‘Bijna,’ zeg ik. ‘We rijden nu het stadje in.’

Maar Three Rivers is geen stad. Het is niet eens een dorp.

Vanochtend heb ik vanuit San Luis Obispo gebeld met een hotel in Three Rivers en gevraagd of ze nog plek hadden. We hadden geluk, zei de dame aan de telefoon. Het was druk, want de hevige bosbranden in de buurt van Yosemite hadden de toeristen uit dat park hun kant op gejaagd. Iedereen zocht nu onderdak in de omgeving van het Sequoia Park. Ze had nog één kamer vrij.

Three Rivers bestaat uit een smalle geasfalteerde weg die ons dwars door het stoffige dorpje leidt. Aan weerszijden van de weg pensions, restaurantjes, hotels. We hebben een kleine supermarkt gezien en een pompstationnetje.

Ons hotel is zo klein dat we er eerst aan voorbijrijden en al borden zien naar het park, maar als we keren vinden we het alsnog en dan ontdekken we dat het zelfs een zwembad heeft. Wanneer we uitstappen met onze tassen en koffers worden we overvallen door de extreme hitte. We knijpen een ogenblik onze ogen dicht tegen het opwaaiende zand, en als we richting de

receptie lopen zien we stof op de auto's liggen en gesmolten asfalt aan de rand van de parkeerplaats. Onderweg werden we al door borden gewaarschuwd dat er waterschaarste heerst. Alles wijst erop dat deze hete zomerdag geen uitzondering is. Dit deel van Californië staat droog.

We vertrokken vanochtend om acht uur en nu, vier uur later, staat de zon op z'n hoogst.

Je zegt: 'Ik kan me voorstellen hoe hier zomaar branden kunnen ontstaan, pap.'

We checken in. We worden niet heel beleefd ontvangen door de dame die een naamplaatje draagt met JUANITA.

'*Hot day,*' probeer ik.

'*Everyday,*' zegt ze. En daarmee houdt ons gesprek op.

Onze kamer bevindt zich naast het zwembad. We lopen erlangs met onze rolkoffers en horen hoe een paar Franse kinderen elkaar uitdagen om rare sprongen te maken. Het water op hun huid schittert.

Een maand na zijn dood kwam *Enter the Dragon* uit in de Amerikaanse bioscopen, en werd een kassucces. De vierde film op rij, zijn eerste in het Westen. De film die nog geen miljoen dollar had gekost om te maken leverde de studio in 1973 uiteindelijk 90 miljoen dollar op. De geruchtenstroom over de hoofdrolspeler zwol op. Waar was hij aan overleden? Hoe kon iemand die zo jong en fit was zomaar ineens sterven? In Hongkong hadden de media zich obsessief op het verhaal van zijn dood gestort. Linda besloot zichzelf en de kinderen, Brandon en Shannon, af te schermen, want het publiek, het volk, de fans, ze eisten een antwoord. Was hij vermoord? Had een minnares hem vermoord? Waarom loog Raymond Chow over de plek waar Bruce Lee voor het laatst levend was gezien? Was het de Triade geweest, de Chinese maffia? Bruce Lee had altijd veel commentaar gehad op de Chinese cinema, en die was van oudsher in handen van de maffia. Had hij een samenwerking geweigerd? Werd hij gechanteerd?

De media buitelden over elkaar heen met vragen, en de korte persverklaring van Linda in Hongkong, kort voor vertrek naar Amerika waar ze zich voorgoed zou vestigen met haar kinderen, bevredigde die honger niet. Ze had gezegd dat het bijzonder tragisch was dat Bruce Lee er niet meer was, maar dat kwaad spel geen rol had gespeeld bij zijn dood. Ze

hoopte dat de media niet langer zouden speculeren over zijn doodsoorzaak, maar zich zouden herinneren hoe hij had geleefd. Het enige wat voor haar telde was dat de man van wie ze zielsveel hield, de vader van haar twee kinderen, er niet meer was. Dat was een onbeschrijflijk verlies voor hun drietjes, en ze moesten een manier vinden om met zijn dood om te gaan. In Amerika, het land van de samenzweringstheorieën, oversteeg Bruce Lee met zijn dood de sterrenstatus die hem eerder in Hongkong ten deel was gevallen en werd er een mythe om hem heen gecreëerd, vergelijkbaar met de mythes over Elvis, Marilyn Monroe en James Dean. De westerse fans hadden een nieuwe held om aan hun borst te drukken, en nu bleek dat hij er al niet meer was. Ze namen er geen genoegen mee. Ze wilden meer. Ze eisten meer. Bruce Lee was dood, maar de legende die hij zou worden werd toen geboren.

Na een uur schrikken we wakker in onze kamer. De airco jankt en klappert. Je wrijft in je ogen.

‘Nu maar lunchen dan?’ zeg je terwijl je gapend op je telefoon kijkt hoe laat het is.

We stappen naar buiten en lopen weer langs het zwembad. Een grote Mexicaanse familie hangt op de ligstoelen. Mannen met opgeblazen, bruine buiken, vrouwen met tatoeages en volle borsten, tengere jongens in zwembroeken en voetbalshirts van Mexico en meisjes in kleurrijke bikini’s. Veel opspattend water en wilde kreten.

We stappen in de auto en rijden naar het dichtstbijzijnde restaurant, The Three Rivers Lodge. De tafeltjes op het terras zijn gedekt met opvallende kleedjes met bloemetjesmotief en franje. We zitten aan de rand van een heuvel met uitzicht op het dal en bestellen allebei een groot glas cola met ijs, veel ijs. Jij kiest een kipschnitzel, ik neem zalm.

‘Waar zit je?’ vraag je als je mijn afwezigheid bespeurt.

‘In Los Angeles,’ zeg ik.

Straks bezoeken we het Sequoia National Park, en morgen rijden we weer terug naar het kustplaatsje Pismo Beach. We zullen er overnachten en van daaruit rijden we naar LA. Dat schijnt de mooiste route te zijn.

Natuurlijk wil ik de stad zien. Ik wil de mensen zien die dromen koesteren. Ik wil de straten zien die geplaveid zijn met sterren. Ik wil weten

waardoor Bruce Lee zich liet verleiden. Welke aantrekkingskracht heeft de stad?

‘Waar denk je dan precies aan?’ vraag je.

Op de achtergrond klinkt gekletter van bestek en het geluid van stromend water. We horen een van de drie aftakkingen van de Kaweah rivier, maar door de begroeiing beneden aan de heuvel zien we hem niet.

‘Los Angeles was de strenge poortwachter,’ zei ik. ‘Zonder Hollywood had Bruce Lee ons nooit bereikt. Hij wist dat hij moest schitteren op het scherm om door te breken in het Westen, maar het heeft hem veel gekost.’

Een belangrijke Chinese krant schreef na zijn dood dat de ster was gezonken in een zee van kunst. Beeldend. Maar het klopt niet, vind ik. Hij is niet gezonken. Hij leeft. Ook al zag LA hem dan pas écht na zijn dood.

‘Hij brandde gewoon op,’ zeg je.

Na de lunch rijden we naar het Sequoia National Park. Ik had gedacht dat we er zouden moeten parkeren, en dat we er dan konden rondwandelen, maar de lange weg die slingerend steeds hoger gaat, is de beleving van het natuurpark. Nadat ik een ticket heb gekocht rijden we voorbij een slagboom, en dan zijn we er eigenlijk al. De route kent maar één richting: omhoog. Onze Nissan is een automaat en laat af en toe met een terugkoppeling weten dat ook hij moet zweten, maar we komen dichterbij. Elke boom waar we aan voorbijrijden lijkt iets groter, langer, breder en dikker dan de vorige, maar dit zijn nog niet de mammoetbomen die we inmiddels op plaatjes hebben gezien.

Wanneer we bij een parkeerstrook aankomen zetten we de auto even stil. Je wijst voorbij de vangrail, naar een stromende beek onder ons.

‘Pootjebaden?’

‘Lukt dat, denk je?’

En voordat ik erover heb kunnen nadenken stap je uit en klim je al over vangrail en daal je het zanderige gesteente af. Ik kom achter je aan. We glijden over de stoffige grond steeds een stukje naar beneden, totdat we aankomen bij de wild stromende beek. Je springt van steen naar steen totdat je bij een kei aankomt waar je op kunt zitten. Daar trek je je schoenen en sokken uit en hang je met je benen in het water.

‘Moet je ook doen,’ zeg je.

We zijn omringd door water, rotspartijen, en grote, hoge bomen met groen bladerdek. We zitten samen, naast elkaar. Ik kijk naar je voeten. Hoewel je

getint bent lijken ze in het water heel bleek. Bleek en groot.

De kei waar ik op zit is verwarmd door de zon. Ik ga er languit op liggen en je doet me na. De rug van je hand laat je rusten op je voorhoofd om je ogen te beschermen tegen het felle licht.

‘Als je nu in slaap valt en je schokt, dan donder je ervanaf,’ zeg ik.

‘Gebeurt niet.’

Het kabbelende water stroomt over onze voeten. We liggen een kwartiertje naast elkaar, allebei op een kei, in een beek, die ergens zal uitmonden in een rivier.

Be like water.

Het betekent dat je overal doorheen dringt en tegelijk onzichtbaar bent. Je bent hier, en ook daar. Je bent ongrijpbaar maar ook onvermijdelijk.

De hitte neemt toe en ik stel voor dat we verder rijden. Je trekt je benen op en maakt met je voeten vochtige afdrukken op de kei die onmiddellijk verdampen. Wanneer ook jij je sokken en schoenen hebt aangetrokken klauteren we naar boven. Met een droge mond en een stoffig gezicht komen we uiteindelijk bij de auto.

We rijden verder door, hoger en hoger. Het hoogste punt is 3700 voet. Ik weet niet of we helemaal naar de top kunnen. Het aantal bussen met toeristen neemt toe. Het bladerdek van de eikenbomen en cederbomen langs de weg wordt dichter, met bundels zonlicht die er op magische wijze doorheen schijnen. Verderop rijzen ze dan ineens op en ze tolereren geen andere boomsoort meer naast zich: de sequoia's. De kaneelkleurige, immense stammen zijn indrukwekkend en de toppen verdwijnen in het licht.

We stoppen voor een foto. Je leunt tegen een boom en spreidt je armen om de breedte van de boom weer te geven, zoals zoveel toeristen vóór ons hebben gedaan. Ik leg mijn borst tegen de bast en omarm de boom, een onmogelijke opgave.

‘Doe niet zo raar, pap.’

‘Ik mis je moeder,’ zeg ik.

We moeten allebei lachen. Je maakt een foto van me en stuurt die niet veel later naar je moeder: ‘Hij mist je, mam!’ tik je erbij met een grijnzende emoticon. Daarna eist de natuur ons weer op.

We worden stiller, want we staan in het land van de reuzen, en we beseffen dat we zoveel kleiner zijn, zoveel nietiger dan het kleinste zaadje

waaruit deze mammoetbomen groeien. Wat kunnen we anders doen dan in stilte en verwondering toekijken naar hoe het hier groeit.

Bruce Lee was al dood toen ik hem leerde kennen. Ik heb nooit om hem hoeven te rouwen. Hij was voor mij vanaf het begin de legende. De kungfu-meester. De wijsgeer. Inmiddels, na zoveel interviews, biografieën, artikelen, documentaires en films, weet ik hoe menselijk hij in zijn leven was. De sequoia's doen me denken aan zijn ongelooflijke drang om te willen blijven groeien, elke dag weer. Je zou zeggen: wat moet een boom anders? En dat is precies waar het om gaat. Bruce Lee kon niet anders.

Ik heb me weleens afgevraagd of hij kon voorzien welke offers hij zou moeten brengen om de status te bereiken die hij nu wereldwijd heeft. Hoe hij zijn jonge leven, zoals je treffend zei, versneld opbrandde, maar hoe elke stap die hij zette ook gevolgen had voor zijn gezin, voor zijn kinderen. Zou hij bereid zijn geweest deze offers te brengen als hij had geweten dat hij maar zo kort de vader voor zijn zoon kon zijn, de jonge Brandon, die ik op elke foto waarop hij met zijn vader staat zie glunderen van trots.

Brandon zocht na zijn dood naar zijn vader, las ik interviews. Hij zocht hem hier aan de westkust waar wij nu al drie weken onderweg zijn. Hij reed hier als jonge twintiger op zijn motor, de erfgenaam die zijn vader maar kort kende, en werd voortdurend aan hem herinnerd. Hoeveel kun je je eigenlijk herinneren als je je vader verliest op je achtste? Wanneer gaan herinneringen over in wensgedachten en verbeelding? Wanneer wordt zijn stem niet meer dan de zoveelste geluidsopname die je van hem hebt gehoord?

Brandon moet zich hebben afgevraagd wat zijn eigen leven precies waard was en wat er voor hem te winnen was. Hij zou immers altijd 'de zoon van' blijven. Deed het er nog toe dat hij eigen wensen had, eigen dromen? Tijdens zijn leven zou zijn vader hem ongetwijfeld vrij hebben gelaten om zijn eigen keuzes te maken, zijn eigen fouten op te lossen, en zijn eigen weg te bewandelen, maar in de dood was hij te nadrukkelijk aanwezig. Hij was overal, om hem heen, bij hem, ín hem; welke eigenschappen waren uniek, en welke waren te herleiden tot die van zijn vader, en wat vond de buitenwereld? Bruce kon zijn zoon niet beschermen. Hij kon zijn eigen status in de media niet bagatelliseren en als een trotse vader naar zijn zoon wijzen en zeggen dat het nu om hem ging. Op zijn tocht langs de westkust

besloot Brandon de last van zijn vader op zijn schouders af te leggen en terug te keren als zichzelf. Dan zou iedereen zien waartoe hij in staat was. Hij wilde zijn vader, ondanks de liefde die hij voor hem had, overwinnen. Hij wilde laten zien wat hij kon. En het leek hem te lukken. Hij nam de rol aan waarmee hij afscheid zou kunnen nemen van de schaduw van zijn vader, als het publiek bereid was om hem te zien voor de acteur die hij was. Hij werd de ultieme wreker in de rol van Eric Draven als de geschminkte wraakengel The Crow.

En toen stierf hij, en de tragiek is dat hij in het leven eindelijk zijn weg had gevonden, maar in de dood kwam hij nog altijd niet boven zijn vader uit, want de kranten kopten: ‘Brandon Lee, de zoon van kungfu-legende Bruce Lee sterft op achtentwintigjarige leeftijd.’

De zoon van.

We besluiten op 2000 voet om te keren. De drukte is ons te groot, er zijn veel toeristen die vandaag voor dit nationale park hebben gekozen. Iedereen wil dezelfde plaatjes mee naar huis nemen. Het mysterieuze licht door het bladerdek. De omvang van de bomen. De nevel in het bos. De slingerende wegen.

We rijden terug naar het dorp Three Rivers, door de drukte nu een rit van twee uur.

Als we weer in het hotel zijn trekken we onze zwembroek aan en gaan we bij het zwembad liggen, naast de luidruchtige Mexicanen, een Duits gezin en een Franse familie. We trekken een paar baantjes, hangen over de rand van het zwembad, en we kijken naar de blauwe lucht.

‘Zo heet is het in Indonesië niet eens,’ zeg je.

Je hebt gelijk. Deze hitte is knisperend, alsof we ons op een brandstapel bevinden die elk moment vlam kan vatten.

Na een uur keren we terug naar onze kamer. Ik schrijf. Jij hangt op bed. Dan kijk je ineens op.

‘Vertrekken we morgen vroeg, pap?’

Ik knik en klap mijn laptop dicht.

‘Eerst naar Pismo Beach, de dag daarna rijden we door.’ Je wist dit al, maar je vraagt er nog eens naar, omdat je het zeker wilt weten. De volgorde in je hoofd, zo leerde ik dat al toen je veel jonger was, moet kloppen. Je noemt dit, met zelfspot, een autistisch trekje.

's Avonds vallen we allebei met de kermende airco en een koor van krekels bij ons raam in slaap.

Als we uitchecken gunt Juanita ons opnieuw geen blik waardig. Het hotel fungeert als de laatste poort naar het park, en er gauw weer vandaan. We zijn passanten. Juanita is de douanier. Ze schrijft in. Ze schrijft uit. Ze controleert. Ze geeft af. Ze gaat door.

Het ga je goed, Juanita.

De rit naar Pismo Beach brengen we door zoals op eerdere dagen onderweg: we gooien de tank vol bij een benzinstation, we luisteren naar jazz en hiphop, we praten, we eten, we kijken naar het veranderende landschap, jij slaapt, ik hou mijn blik op de weg, en we bellen naar je moeder als het uitkomt met het tijdsverschil.

Met elk uur dat we dichterbij de kust komen koelt de lucht een paar graden af. Vannacht maken we een tussenstop, zodat we morgen fris en uitgerust in één streep naar LA rijden.

Pismo Beach is een toevluchtsoord voor *locals*, die landinwaarts wonen en hier op hun vrije dagen aan de hitte komen ontsnappen. Er staat aan het strand een stevige wind en wanneer de wolken over de heuvels komen en in nevelige plukken neerdalen verdwijnt de kustplaats in een stevige mist.

Het hotel aan de kust heeft voor ons een kamer vrij op de begane grond. We openen de schuifpui en zuigen onze longen vol met frisse zeelucht. De meeuwen glijden vlak voor onze neus op de luchtstroom voorbij, net als de pelikanen, die in de mist worden opgezogen.

We eten snel iets in een restaurant op nog geen kilometer van ons hotel en dan verkennen we het kustplaatsje, dat voornamelijk uit cafés, eetgelegenheden en hotels bestaat. We kopen bij een foodcorner een paar sandwiches, flesjes water en wat snacks, en over het strand lopen we weer terug naar onze kamer. We zijn loom en zwijgzaam van de reis. Je zapt langs de kanalen en ik klap mijn laptop open.

Bruce Lee werd niet, zoals hier het stadje langzaam verdwijnt in de mist, uitgegumd, waardoor iedereen het ergens wel zag aankomen. Hij werd resoluut van het speelbord geworpen. Er werd een streep door zijn naam gezet.

In al die jaren dat ik hem bewonder is het maar een enkele keer voorgekomen dat iemand aan mij vroeg of ik een idee heb hoe hij is overleden. De meeste gesprekken gaan over hoe hij heeft geleefd. De dood is slechts een uitroepteken van een leven dat exceptioneel was.

Ik ken de omstandigheden van zijn dood. Daar zijn biografieën en documentaires over verschenen. Hij verbleef bij zijn vaste minnares, de Chinese actrice Betty Ting Pei. In haar appartement had hij afgesproken met zijn zakenpartner Raymond Chow, en na een intensief gesprek over de plannen voor een nieuwe film klaagde hij over hoofdpijn. Betty gaf hem een hoofdpijntablet, Equagesic, een pijnstiller vergelijkbaar met paracetamol, en daarna ging hij op bed liggen. Chow was inmiddels vertrokken en ze zouden elkaar later in een restaurant ontmoeten. Maar toen Betty hem een paar uur later wakker wilde maken voor zijn afspraak met Chow kreeg ze hem niet gewekt en maakte hij alleen rare geluiden. Ze belde niet meteen naar het ziekenhuis, maar naar Chow, die ook niet meteen een dokter alarmeerde, maar eerst zelf de situatie wilde beoordelen.

Eenmaal in het appartement van Betty zag Chow meteen dat het mis was en adviseerde Betty om haar persoonlijke arts te laten komen, maar ook de arts wilde, toen hij het levenloze lichaam van Bruce zag, niet meteen een ambulance bellen. Niemand wilde, in een Chinese cultuur waarin gezichtsverlies lijden een doodzonde is, de verantwoordelijkheid dragen voor het lot van de superster, die toen zo goed als zeker niet meer in leven was. Toen er uiteindelijk alsnog een ambulance werd gebeld door de arts wisten de dienstdoende broeders niet wie ze op het adres zouden aantreffen, noch wat er precies aan de hand was. Vervolgens eiste de arts dat de patiënt niet naar het dichtstbijzijnde ziekenhuis zou worden gebracht, waar hij werkte, maar naar het Queen Elizabeth Hospital, dat nog een halfuur rijden was. Een veiligere keuze voor de carrière van de arts.

Als Bruce al een kans had gehad, dan verloor hij die toen de betrokkenen eerst dachten aan hun eigen reputatie.

Raymond Chow heeft, net als Betty Ting Pei, later steeds volgehouden dat het al overduidelijk was dat Bruce dood was toen hij arriveerde, maar dat hij Betty niet nog meer ongerust wilde maken, want ze was al buiten zinnen. Ze had Bruce zien overgeven, ze had hem in zijn eigen zweet zien drijven, ze had geprobeerd hem te wekken, maar ze kreeg hem niet meer bij bewustzijn, ondanks het feit dat hij trilde, beefde en zijn lichaam rare

spasmen vertoonde. Betty zelf zou vele jaren later in een interview met een Chinese journaliste met een eenvoudige verklaring komen voor zijn dood: hij was altijd al een zwak kind geweest met allerlei gezondheidsproblemen, en die waren hem blijven achtervolgen. Zijn familie wist dit en het was een wonder dat hij zo sterk en fit was geweest. Ze had altijd geweten dat hij niet heel oud zou worden, niet op de wijze waarop Bruce leefde. Ze vond het spijtig en verdrietig, maar dat was de waarheid.

Het klonk als een mantra die ze voor zichzelf eindeloos had herhaald.

Aanvankelijk probeerde Raymond Chow in Hongkong, met een woekerend roddelcircuit, de vele paparazzi, die naar Brits model alles rond de dood van Bruce Lee volgden en vastlegden, de regie te behouden, maar hij deed het tegenovergestelde van wat hij had moeten doen: hij verzoon een verhaal dat net zo losjes in elkaar geweven zat als de scenario's van de films die hij produceerde.

Hij had Linda gebeld en gezegd dat ze naar het ziekenhuis moest komen: *'Hurry, it's something like last time.'* Tegen de media vertelde hij, in overeenstemming met Linda's verhaal, dat Bruce zich thuis niet lekker had gevoeld en onderweg naar het ziekenhuis was gestorven. De samenzweringstheorieën werden gevoed door de ontdekking van de media dat Linda en hij hadden gelogen.

Bruce Lee was gestorven in het appartement van zijn minnares. Had zij hem vermoord, vergiftigd? Er gingen verhalen rond dat Bruce de relatie had willen beëindigen en dat ze toen had gedreigd met zelfmoord. Hij had haar verwend met dure cadeaus, maar had nooit iets voor haar carrière gedaan, hij had haar zelfs nooit een rol in een van zijn films gegund. Misschien wist ze dat hij van haar af wilde en wilde ze hem voor zijn? Kon ze het niet uitstaan dat zij hem niet voor zichzelf kon hebben, en dat ze, als je die overtuiging tot in het krankzinnige doorvoert, hem dan ook niet aan iemand anders gunde?

De Chinese maffia kon ook een hand in zijn dood hebben gehad. Bruce had zich sinds zijn vroege jeugd al niets aangetrokken van de onderwereld. Een van de redenen waarom hij door zijn vader als achttienjarige op de boot was gezet, had te maken met een gevoelige zaak destijds: hij had de zoon van een plaatselijke maffiabaas in elkaar geslagen en het was de politiecommissaris ter ore gekomen dat daar voor de jonge straatvechter consequenties uit zouden voortvloeien waar de commissaris niets tegen kon

doen. Lee Hoi Chuen had de boodschap begrepen en besloot dat het beter was om zijn zoon naar Amerika te sturen.

Het kon ook zo zijn geweest dat Bruce, hoewel hij een beroemdheid was geworden, nog altijd zijn straatmentaliteit had behouden en weigerde om met de maffia mee te werken. Nu had er alsnog een afrekening plaatsgevonden. In *Game of Death*, die postuum uitkwam met de oorspronkelijke vechtscènes van Bruce Lee zelf, wordt zonder enig gevoel van tact gespeculeerd dat moord niet kan worden uitgesloten. Zelfs fragmenten van de daadwerkelijke herdenkingsdienst en de open kist van Bruce in Hongkong zijn schaamteloos in de film opgenomen.

Autopsie moest uitkomst bieden om de hysterie in Hongkong te beteugelen. De uitslag toonde aan dat Bruce Lee een overgevoelige reactie had gehad op een van de vaste bestanddelen in de aspirine die hij van Betty had gehad. Het was een opmerkelijke uitslag, want sinds het medicijn bestond was er nog nooit iemand gestorven aan de bijeffecten, en ook na de dood van Bruce bleven de aspirines nog verkrijgbaar en er is nooit meer een geval gerapporteerd dat iemand na inname van het medicijn verschijnselen kreeg die verwant waren aan de gevolgen die het had gehad voor Bruce Lee. Maar de patholoog-anatoom bleef bij zijn conclusie. De sporen van cannabis, die hij had aangetroffen, waren te klein om de doodsoorzaak te kunnen zijn. Bovendien was cannabis ook in grote hoeveelheden geen levensbedreigende drug. Dat was het hoofdpijntablet dat in elke apotheek in Hongkong verkrijgbaar was natuurlijk ook niet, maar de patholoog-anatoom bleef bij zijn eindoordeel: dood door ongelukkig toeval. Een extreem allergische reactie op de aspirine Equagesic.

Wat de patholoog-anatoom misschien had aangemoedigd was dat Bruce Lee kort voor zijn dood een levensverzekering van een miljoen dollar had afgesloten, en die bleek niet te worden uitbetaald als hij enige schuld zou hebben gehad aan zijn eigen dood, zoals, bijvoorbeeld, drugsgebruik. Raymond Chow had hem op het hart gedrukt dat een dergelijk scenario wel heel ongelukkig zou uitpakken. Een veilige, concrete conclusie zou voor alle partijen, vooral voor Linda en de kinderen, de beste uitkomst zijn.

Ik kijk even naar buiten.

Pismo Beach in de mist. We missen de schoonheid van dit kustplaatsje. Ik heb prachtige foto's van vissers in boten gezien aan de wand bij de receptie.

Ze hadden rode wangen van de gure zeewind en pronkten trots met joekels van vissen aan grote haken.

Voordat we straks gaan slapen wil ik nog een stukje langs de kust lopen. Jij kijkt naar een live basketbalwedstrijd op tv en je vraagt of ik het goed vind dat je die afkijkt. Je zegt: ‘Wij hebben natuurlijk voetbal, pap. Maar als je je echt in die Amerikaanse sporten verdiept zoals basketbal en football, dan begrijp je ook wel waarom zij voetbal niet begrijpen. Bij Amerikaanse sporten draait het vanaf het eerste begin om tijd. Het is steeds een race tegen de klok.’

In een volkssport zie je de volksaard.

We kijken even samen naar de wedstrijd. Je probeert me er iets over uit te leggen, maar als je ziet dat mijn aandacht verslapt, zeg je: ‘Laat maar.’

Ik pak je bij je hoofd en kus je in je haar.

‘Zo terug,’ zeg ik, en daarna open ik de schuifpui en voel ik meteen het vocht in de lucht. Als ik mij omdraai zie ik het geflikker van snelle sportbeelden op je gezicht. Ik schuif de glazen deur dicht en loop naar het pad vlak langs de kust.

Misschien zeg je wel, als je deze brief leest, dat de inhoud geen juiste weergave is van onze reis. Of je herkent jezelf niet. Of we waren langer hier, of daar. Ik sluit niet uit dat ik een onbetrouwbare schrijver ben, en dat je tegen me zegt: ‘Maar, pap, zo is het helemaal niet gegaan. En, trouwens, waarom schrijf je me deze brief?’

Omdat ik je aan Bruce Lee wil voorstellen in al zijn verschijningen, maar ook om vast te leggen hoe je groeit, zodat ik je, voor een klein moment, vang, waarna ik je weer laat gaan. Het is zoals ik je vroeger, wanneer je lachend van me wegrende, van de grond greep en tegen mijn borst drukte. Je armpjes bungelden hulpeloos op en neer en ik begroef mijn gezicht in je nek, en jij schaterde het uit van het lachen, en die lach zal ik voor de rest van mijn leven onthouden. Je schuddebuikte en ik voelde hoe je je volledig aan me overgaf, en het zijn dit soort momenten die ik in deze brief wil vasthouden voordat ik je neerzet en jij verderloopt.

Ik hoor gepraat in de verte en de stemmen klinken ijl in de avondmist. Nu en dan zie ik schimmen op de boulevard, bewegende vegen, die zelfs van nabij niet meer op mensen lijken. Half uitgegumde silhouetten, die me met

vreemde geluiden benaderen, en mij dan toch ineens passeren, blijken kinderen die verstoppertje spelen in de mist. Kleine, krijsende demonen met donkere, holle ogen, die nu en dan bijna tegen me opbotsen.

Er zijn verhalen geschreven en verteld over hoe Bruce Lee zijn eigen dood in de hand zou hebben gewerkt, door zijn lichaam zo te folteren, tergen, en uit te hollen, dat hij zichzelf uiteindelijk opblies. Hij zou anabole steroïden gebruikt hebben, om zijn lichaam op te bouwen, en diuretica hebben geslikt, plastabletten, om het vocht in zijn lichaam af te drijven, waardoor hij het herkenbare, pezige uiterlijk kreeg. De cortison-injecties die hij nam zouden een wisselwerking zijn aangegaan met de steroïden en met het hoofdpijntablet dat hij op de avond van zijn dood innam. Er bestaat alleen geen enkel bewijs voor, en er zou destijds ook geen reden zijn geweest om zo'n ontdekking verborgen te willen houden, want anders dan nu rustte er op het gebruik van spierversterkende middelen in de jaren zestig en zeventig nog geen taboe. En als Bruce iets dergelijks had gebruikt, dan zou hij tijdens zijn leven, als de onderzoeker die hij was, ongetwijfeld zonder enige schaamte de positieve en negatieve kanten ervan hebben belicht. De patholoog-anatoom had in zijn onderzoek geen constatering gedaan die iets anders suggereerden dan een noodlottig toeval, maar was deze arts, die onder druk van Raymond Chow stond, wel te vertrouwen?

Een veel plausibeler theorie over zijn vroege dood komt van biograaf Matthew Polly, die in zijn biografie *Bruce Lee, A Life* beweert dat Bruce overleed aan een hitteberoerte.

Vrienden en kennissen van Bruce hebben vaak gezegd dat hij snel bezweet was en er oververhit uitzag als hij zich maar even inspande. Het hoorde bij hem. Ze kenden hem niet anders. Hij was altijd bezig, altijd in de weer, altijd druk. Mister Never Sits Still. Ondanks het feit dat hij zo snel transpireerde leek zijn lichaam nooit echt af te koelen. De warmteregulering van zijn lijf was voor Bruce vooral esthetisch een probleem: op foto's zag hij steeds zweetplekken onder zijn armen en dat leidde, in zijn opvatting, de aandacht af van zijn demonstraties en optredens in de media. Voordat de filmopnamen van *Enter the Dragon* begonnen had hij de zweetklieren onder zijn armen operatief laten verwijderen om dat probleem op te lossen.

De biograaf geeft in zijn boek bijzondere krachtige argumentatie voor zijn theorie van de hitteberoerte. De eerste keer dat Bruce in elkaar klapte had

hij een paar uur doorgebracht in een benauwd montagehok zonder ventilator. Hij was oververhit geraakt, werd duizelig, viel flauw op de wc, kwam weer bij, moest overgeven en begon ongecontroleerd te trillen en schokken. Twee maanden later, op 20 juli, steeg het kwik in Hongkong tot recordhoogte. In het appartement van zijn minnares had Bruce aan Raymond Chow en Betty tot in details getoond hoe hij *Game of Death* voor zich zag. *Enter the Dragon* moest nog uitkomen, maar hij was alweer verwickeld in plannen om zijn eigen productie af te maken, waarmee hij bezig was voordat hij aan zijn grote Hollywoodfilm begon. Bruce speelde in het appartement verschillende scènes na, liet zien welke gevechten hij met verschillende tegenstanders in gedachten had, bewoog alle kanten op, ging van links naar rechts, werkte zich in het zweet, was enthousiast over de nieuwe plannen, maar raakte plots vermoeid. Hij klaagde over hoofdpijn, werd duizelig, nam een aspirine van Betty en ging op bed liggen in haar slaapkamer. Raymond Chow ging alvast naar het restaurant waar hij en Bruce die avond een ontmoeting zouden hebben met George Lazenby, de acteur die in 1969 eenmalig James Bond vertolkte in *On Her Majesty's Secret Service*, voor een mogelijke rol in *Game of Death*.

Dat gesprek is er nooit gekomen.

Ik las in een oud nummer van *Runner's World* een artikel over hitteberoerte. Een op de tweeduizend mensen heeft een genetische afwijking die kan leiden tot zo'n fysieke instorting. Sportartsen zijn bij sportevenementen goed bekend met de zonnesteek en in een extreem geval moeten oververhitte sporters gekoeld worden, maar dat er iets als een genetische afwijking bestaat met een mogelijke hitteberoerte tot gevolg was binnen de sportwereld tot 2014 nog tamelijk onbekend. In het artikel vertelt een anesthesioloog dat het een genetische afwijking is die relatief weinig voorkomt en zich manifesteert bij inspanningen die niet eens meteen onder extreme condities hoeven te vallen. Die afwijking, Malignant Hyperthermia Susceptibility, afgekort: MHS, blijkt voor een verstoring te zorgen in de calciumafgifte, met als gevolg dat er te veel calcium in de spieren wordt gepompt en dat veroorzaakt heftige spiersamentrekkingen; een vrij nauwkeurige beschrijving van hoe Bruce werd aangetroffen op 10 mei in het toilet en op 20 juli toen Betty hem probeerde te wekken en hij plots begon te schokken.

Die spastische samentrekkingen zorgen voor een oververhitting, waardoor de energie in het lichaam afneemt, cellen afsterven, grote hoeveelheden kalium in de bloedbaan worden gepompt, met hartritme stoornissen tot gevolg, waarna de stervende spiercellen 'leegbloeden' en er myoglobine vrijkomt, een stof die de vitale levensfuncties kan ontregelen, met mogelijk bloedstolsels, interne bloedingen, hersenbeschadiging, en een hartstilstand tot gevolg.

Het was voor de artsen een grotendeels onzichtbaar gevecht geweest. De eerste keer waren ze net op tijd en wisten ze Bruce in een koelere omgeving te voorzien van de nodige vloeistoffen en medicatie. De tweede keer waren ze te laat.

Geen allergische reactie op een aspirine.

Geen cannabis.

Geen wisselwerking met allerlei pijnmedicatie die hij tot zich nam.

Geen dodelijk mix van anabole steroïden.

Geen samenzwering om hem om te brengen.

Geen passie moord.

Bruce Lee leed ongemerkt aan MHS, was kilo's afgevallen, had al weken last van slapeloosheid, vergat te eten, droogde steeds verder uit, en weigerde rust te nemen. Het vuur dat hem voortjoeg laaide op, hoger en hoger, totdat hij er letterlijk door verbrandde. Ópbrandde.

Jij had dat al gezegd.

Linda, zijn weduwe, die inmiddels in de zeventig is, zegt dat ze zich liever bezighoudt met hoe hij heeft geleefd dan hoe hij is gestorven. Het ongebreidelde optimisme van haar man klinkt erin door.

Walk on!

Na zijn dood koos ze voor een herdenkingsdienst in Hongkong en een begrafenisceremonie in Seattle. Ze streek de Chinezen tegen de haren in toen ze ervoor koos om hem in Amerika te laten begraven, maar Bruce Lee was in Amerika geboren, de politieke situatie in Hongkong was wankel, en ze wilde niet riskeren dat haar kinderen het graf van hun vader niet konden bezoeken. Bovendien hadden zij en Bruce elkaar in Seattle leren kennen. Daar begon het. En in de zachte miezerregen van Seattle had hij vaak hardgelopen. De lucht was fris, en bij Lake Washington had hij regelmatig

gemijmerd over zijn toekomst. Hij zou alles veranderen, had hij vroeger tegen zijn vriendinnetje Linda gezegd.

‘As long as I can remember I feel I have had this great creative and spiritual force within me that is greater than faith, greater than ambition, greater than confidence, greater than determination, greater than vision. It is all these combined. My brain becomes magnetized with this dominating force which I hold in my hand.’

Ik sta tegen de reling van de boulevard geleund, kijk voor me uit in een op het oog ondoordringbaar niets, maar ik weet dat de golven beneden mij zich tegen de klif stukslaan, want ik hoor het water zacht en dan weer hard klotsen. Ik ben hier maar ik ben er ook niet. Ik ben net zo klein als de rest van de wereld, die ik nu niet kan zien, net zo onzichtbaar. Net zo nietsbetekenend. Maar ik doe ertoe. Ik heb me staande gehouden, jongen, juist omdat ik niet ongevoelig kon zijn voor mijn omgeving, maar omdat ik voel. Soms waren het de handen van je oma, soms van tegenstanders op de mat, soms van jongens buiten op straat.

De mist hangt hier als een vaal canvas voor mijn gezicht. Schilder er de wereld op zoals jij die ziet, jongen. In deze mist ziet niemand je, behalve wat je maakt.

Ik weet dat we niet altijd dezelfde kant op zullen bewegen, soms zal je juist tegenover mij staan. Die strijd zul je nodig hebben om verder te kunnen groeien. Ik wil dat je weet dat ik dat begrijp, ook als het op zo'n moment niet zo lijkt te zijn. Zoals een samoerai knielt voor zijn tegenstander om zijn respect te betuigen, zo zal ik er ook voor jou zijn. Ik ervaar het als een voorrecht om óók je sparringpartner te zijn, om strijd te leveren, waarna we hopelijk gearmd met onze handen in de lucht de ring verlaten.

Ik check uit terwijl jij onze koffers inpakt. Als ik terugkom zie ik hoe je de hoeken van de kamer controleert of we niets zijn vergeten. Ik loop nog een rondje om de bedden, doe de schuifpui dicht, en knik je dan toe.

‘Op naar LA,’ zeg je.

De Bixby Creek Bridge in de Big Sur-kuststreek, Californië.

Onderweg stopten we herhaaldelijk om te pauzeren, ons te vergapen aan de prachtige natuur en het schitterende licht.

Vanaf San Francisco kozen we ervoor om met de auto over de Highway One naar Los Angeles te rijden.

Op weg naar Sequoia National Park.

V

LOS ANGELES

'LA is a jungle.'

Jack Kerouac

We rijden in drieënhalf uur naar Los Angeles. We zien bekende plaatsnamen op de borden. Long Beach, Calabasas, Santa Barbara, San Diego. Ik volg trouw de navigatie en die brengt ons naar de beroemde Sunset Boulevard. Terwijl we daar naartoe rijden over steeds drukkeren wegen, bekruipt me al het gevoel dat ik deze stad niet zal kunnen beschrijven. Wat we zien van LA als we de stad binnenrijden is een ansichtkaart die iedereen wel een keer in de bus heeft gehad, een filmposter boven het bed van tieners. We zijn onder de indruk van de reclameborden, de hoge palmbomen, het neon, de hippe restaurants, de brede straten, de Ferrari's, Porsches, Mustangs en Escalades, en de Amerikaanse vrouwen met hun siliconenboezem, gesculptuurde, harde billen in een spandex-legging, en het verveelde modellenloopje.

We kunnen de Nissan onder het hotel parkeren en slepen onze bagage mee naar de receptie. Ik vraag of je mijn rugtas kunt aangeven voor mijn paspoort. Een koppel dat zojuist is uitgecheckt hoort ons praten.

'Where you guys from?' vraagt de dame met een brede glimlach. Ze heeft een donkere huid en ze knippert opvallend veel met haar lange krulwimpers.

'We're from Europe. Holland, actually,' zeg ik.

'Holland? Right, right... Amsterdam, yes?'

'The other city, Rotterdam.'

Ze negeert mijn opmerking en zegt: *'We'd love to go to Amsterdam when we get the chance. Ain't that right, honey? We're from Dallas ourselves.'*

Ze tikt met haar elleboog een breedgeschouderde man met kortgeschoren kroeshaar aan, maar die pakt juist de twee koffers op en loopt ermee naar de draaideur, en roept achterom: *'Yup, love to go.'*

'O, well,' zegt de vrouw. *'You guys gonna love it here, absolutely love it, enjoy!'*

We gaan er meteen op uit. We lopen over de Sunset Strip, een lange straat van bijna drie kilometer tegen de heuvels van West-Hollywood, met winkels, cafés en clubs. We zien de beroemde Comedy Store waar alle grote stand-up comedians van weleer hebben opgetreden en de posters bewijzen dat er nog altijd gevestigde namen te vinden zijn. Na een kwartier passeren

we de Viper Room, waar River Phoenix, in 1993 op straat, voor de deur van de rockclub van vriend en collega-acteur Johnny Depp, stierf aan een overdosis drugs. Joaquin, zijn negentienjarige broer, belde het alarmnummer en schreeuwde om hulp. River was een mooie jongen met een gekwelde blik, een gevoelige wereldverbeteraar die een uniek acteertalent bezat. Je ziet daar iets van terug in Brad Pitt, Johnny Depp en Leonardo DiCaprio.

Wanneer we na een halfuur aan de overkant van de strip besluiten terug te lopen, nu met de zon op ons achterhoofd, passeren we ons hotel, en zien we bij elk restaurant of café een jonge gastvrouw of -heer met een perfecte glimlach uitnodigend staan wenken om toch vooral de menukaart te bekijken, die in de meeste gevallen op een opengeklapte standaard ligt alsof het bladmuziek van een dirigent betreft. We gaan op het terras zitten bij The Butcher, The Baker, The Cappuccino Maker en besluiten om je moeder te bellen.

Een ober met mascara, rouge, en zorgvuldig aangebrachte lippenstift noteert onze bestelling en lijkt uitzinnig gelukkig met onze keuze: *‘Excellent, choice!’*

‘Hoe laat is het in Nederland, pap?’ vraag je als je het nummer aantikt op je telefoon.

‘In de avond.’

We zien na een paar seconden het glunderende gezicht van je moeder op het scherm verschijnen. Haar grote lach. Ze is blij van ons te horen. Op het nieuws in Nederland is aandacht geweest voor de bosbranden. Of we daar nog iets van hebben meegekregen.

‘Dat was bij Yosemite,’ zeg je, ‘wij waren in Sequoia National Park, mam.’

Je laat haar zien hoe zonnig het hier is, en je vertelt dat we nu in LA zijn, hoe lang we erover hebben gedaan, wat we allemaal al hebben gezien.

‘Lekker, hoor!’ zegt ze.

In Nederland is het ook mooi weer, vertelt ze, maar ze merkt er weinig van op kantoor. En ’s avonds vindt ze het maar stil in huis, en ook onze hond vraagt zich volgens haar af waar we blijven, want hij ligt steeds bij de voordeur.

‘Wat gaan jullie allemaal nog doen?’

‘Zoveel,’ zeg je.

Je hebt het over Melrose Avenue, een winkelgebied vlak bij Santa Monica Boulevard, over Hollywood Boulevard, het strand bij Santa Monica, en natuurlijk Beverly Hills en Venice Beach.

‘O, ja, en pap wil natuurlijk kijken of hij nog iets over Bruce Lee kan vinden.’

‘Geniet maar daar,’ zegt je moeder.

De ober brengt onze cappuccino’s en lunch.

‘*Well, here you go, handsones!*’ zegt hij uitgelaten.

‘Kijk, mam!’

Je laat je pannenkoekjes met slagroom en kersen zien en een close-up van de hartjes op onze cappuccino’s.

‘Ik wil ook!’ zegt ze.

‘Doei, mam!’

Ik geef haar nog een snelle handkus.

De volgende dag staan we buiten te wachten onder de luifel van ons hotel en je zegt: ‘Eh, we moeten uitkijken naar een Maserati.’

‘Wat? Je maakt een grapje?’

Je controleert de Uber-app nog eens op je telefoon.

‘Nee, echt, pap.’

En dan kom er een zilvergrijze Maserati de bocht om. Wanneer de deur opengaat, leunt een jonge chauffeur opzij en zegt: ‘*Caya?*’

‘Ik zei het toch!’ zeg je.

Onze chauffeur blijkt op een privéschool te hebben gezeten met Kylie en Kendall Jenner, en die zijn – ‘*I’m sure you know*’ – wereldberoemd geworden als realitysterren, waarna Kylie met haar make-uplijn de jongste miljonaire ooit werd, en zus Kendall model en influencer werd, met als belangrijkste zaak: zichzelf. 119 miljoen volgers op Instagram geloven in haar. Geloven in Kendall.

‘*It’s not even a joke,*’ zegt de chauffeur. ‘*Crazy, right? And I think it’s great! Only in LA, man!*’

Zelf blijkt hij een ploeterende producer van documentaires, en hij zit nu even krap bij kas, want zijn vader weigert hem te helpen en zijn nieuwe iPhone is voor de vierde keer stukgevalen. Dus nu moet hij ervoor werken, in zijn zilvergrijze Maserati, die eigenlijk van zijn vader is.

We stappen uit op Melrose Avenue. Brede straten met versleten asfalt, vintage winkeltjes met kleurrijke murals, dure shops, en koffietentjes. We bewonderen de creatief ingerichte etalages en de modieuze kledingstijl van sommige vrouwen die ons passeren; de meeste dragen een grote, zwarte zonnebril en, ondanks het zonnige weer, kan er geen glimlach vanaf.

‘Ze lijken op wespen,’ zeg ik.

‘Wat, pap?’

‘Die vrouwen met die zwarte brillen.’

Na Melrose Avenue bezoeken we Santa Monica Boulevard. We kopen allebei een goedkope hoed om ons gezicht te beschermen tegen de zon en een paar badhanddoeken voor het strand, en daarna lopen we naar de pier. Santa Monica is een carnaval van toeristen, strandverkopers, straatartiesten, waarzegsters, kaartspelletjes, en een rad van fortuin. Uit de speakers op de pier klinkt salsamuziek. Los Angeles lijkt hier op een tamelijk uitgewoond tropisch toeristenstadje, met strand, zon, zee en te dure restaurants.

Een kilometer verderop gaan we aan het strand liggen, op de handdoeken, tussen de vele mensen. Kinderen spelen in het vochtige zand. Een paar mannen met vissershoedjes op staan met hun getatoeëerde armen over elkaar geslagen en een grote gouden ketting om hun hals tot aan hun knieën in zee, tussen het vrolijke gespetter van de kinderen. Vrouwen met wapperende haren, grote strohoeden en prachtige lichamen flaneren voorbij en ik zie de droom die ze hier verkopen. Ik zie dit dichtbevolkte strand waar iedereen zich ontspant, de zon die je nooit in de steek laat, de lichaamscultus die hier tot een plastische kunstvorm verheven is. Los Angeles is het beste verhaal dat ooit geschreven is. Of eigenlijk: het is het slechtste Amerikaanse verhaal dat het best verkocht is. Ik voel me Arturo Bandini in het werk van John Fante, die Los Angeles bewondert, aanbidt, afwijst, hekelt, en zich klein en nietig voelt en dan weer groots en machtig, de allerbeste schrijver van zijn generatie, de grootste loser van zijn bestaan. Los Angeles is volgens Bandini een treurige bloem in het zand, en dat is het. Treurig van lelijkheid, treurig van schoonheid.

’s Avonds eten we op het terras van een half overdekt Aziatisch restaurant op de Sunset Strip, vlak bij het hotel.

Ik zeg: ‘Herinner je je dat verhaal nog over dat ik met mijn hoofd tegen de bovenkant van een deurpost sprong?’

‘Toen je naar het ziekenhuis moest.’

‘Dat verhaal, ja. Nou, wat ik je –’

‘Daar heb je die bobbel van op je schedel.’

‘Wat? Ja, precies... Maar wat ik je nog niet heb verteld was dat ik een meisje wilde helpen dat steeds door een jongen werd geplaagd, lastiggevallen, eigenlijk. Ik wilde hem afschrikken en dat meisje –’

‘Nee, hoor, pap, dat heb je wel verteld.’

‘O... ja? Oké.’

Onze kip wordt gebracht. In keurige reepjes gesneden, gemarineerd in glanzende, pruttelende sojasaus. De stoom stijgt op en ik ruik een mengsel van soja, uitjes en knoflook.

‘*Be careful, hot!*’ zegt de serveerster. We pakken onze stokjes erbij.

‘Dacht je dat ik het vergeten was?’ vraag je.

Ik maak een wegwuivend gebaar.

‘Kom, eten,’ zeg ik.

Nadat ik in het ziekenhuis had gelegen liep ik in een discotheek datzelfde meisje tegen het lijf, jongen.

Dat probeerde ik je te vertellen. Hetzelfde meisje! In een overvolle discotheek, waar zij zelden kwam, en ik al een tijd niet was geweest. Ze wist toen, tijdens die klassenavond, niet goed hoe ze mijn vreemde gedrag moest beoordelen, vertelde ze later. Ze hoefde ook niet zozeer gered te worden.

We hadden elkaar bijna vier jaar niet gezien, zij was naar een andere school gegaan en nu zat ze in haar examenjaar.

In de stad had ze over mijn ongeluk gehoord.

‘Dat je verlamd was, en zo, maar dat geloofde ik natuurlijk niet.’

En ik vertelde haar erover, in de discotheek, met alle details en ik schaamde mij niet, want ik had niets te verliezen en ik ging ervanuit dat zij niet op zo’n schlemiel zou vallen met een piepend korset. Maar die avond, nadat ze mij had gevraagd of ik haar thuis kon brengen, en het zachtjes begon te miezeren, bij het licht van de lantaarnpaal, kuste ze mij. En dat meisje met haar prachtige getinte huid en kroezige haar zou jouw moeder worden. Ze vroeg me of ik altijd zo eerlijk kon blijven, en dat beloofde ik haar.

Misschien denk ik nu aan haar omdat ik haar hier mis, en omdat ze – daar ken ik haar goed genoeg voor – zoveel beter dan ik in staat zou zijn om te genieten van Los Angeles.

Om te genieten, punt.

Ze kan dan zoiets zeggen als: ‘Je moet er niet zo zwaar aan tillen. Hoe oppervlakkig ook, het is óók gewoon leuk. Beweeg mee.’

Wanneer we de volgende dag over de Abbot Kinney Boulevard lopen, niet al te ver bij Venice Beach vandaan, vraag je waar Bruce Lee in deze stad gewoond heeft.

‘Roscomare Road, in Bel Air,’ zeg ik.

Daar gaan we morgen naartoe, jongen. Het is voor mij, buiten het feit dat jij graag deze stad wilde zien, de belangrijkste reden dat we hier zijn, vooral omdat ik heb gelezen dat de wijk waarin het huis staat in al die jaren niet veel veranderd is. Het huis op nummer 2551 aan Roscomare Road was zijn eerste koophuis. Dat moet voor het jonge gezin een mijlpaal zijn geweest.

Je moeder en ik waren, nadat we kort na je geboorte van het ene flatje naar het andere waren verhuisd, de eersten in mijn familie die het aandurfdën om een huis te kopen, en ook voor ons betekende dat iets groots. We wisten niet eens of het verstandig was om te doen; niemand in onze omgeving had zoiets gedaan. Ik had nog altijd geen regelmatige inkomsten, maar na Soumia’s kampioenschappen werd ik gevraagd om naast mijn lessen bij Vico op een andere sportschool een kickboksgroep te beginnen. Ik nam het aanbod aan en besloot, buiten mijn schrijverschap en mijn lessen, ook te gaan werken op een kantoor. Het geld moest ergens vandaan komen. Ik had mijzelf ook weer aangeboden als freelancer voor bladen en magazines. Samen met je moeders vaste inkomen moesten we het nu redden. Het voelde alsof we een grote stap hadden gezet. We hadden het beter gedaan dan de eerdere generaties in onze familie. Het was vooral voor je moeder een droom die uitkwam. Een huis dat op de grond stond, in een goede buurt, met basisscholen, grasvelden, speelpleinen, en met veel andere jonge gezinnen. We kregen het beter, alsof we ergens uit waren geklommen.

Dat gevoel was van korte duur, want ik ontdekte na een jaar dat ik niet geschikt was voor freelancen. Ik stortte me op elke opdracht en ik hoopte met elk interview dat ik hield met een Bekende Nederlander op een echt

gesprek met een echt mens, maar in de meeste gevallen bleek ik een onderdeel van een pr-machine.

Een vaste medewerker op de redactie zei: ‘Maak je niet zo druk, volgende week ligt het blaadje weer in de kattenbak.’

Ze had in zekere zin gelijk. Het ging om adverteerders, om iets te ontrafelen of om een smeug verhaal. Ik was een van de karretjes in een carrousel, en de BN'er nam voor zijn of haar nieuwe programma, plaat, show, of voorstelling steeds in een ander karretje plaats en hield, ongeacht waar hij of zij zat, hetzelfde verhaal. Ik stopte met freelancen en later stopte ik ook met het werk op kantoor. Ik kon het niet goed combineren met het schrijven van mijn roman. Het huis werd nu een strop om onze nek, mijn kickbokslessen in de avonduren leverden niet genoeg op, dus als we het wilden redden, dan móést het met het schrijven gebeuren, en met niets anders. Schrijven zoals ik het wilde, zoals ik het zag. Niet om te plezieren of te behagen, maar omdat het móét, omdat ik het op geen andere manier kon. Bruce Lee legde het voor mij in een tv-talkshow zo uit:

‘I can make all kind of phony things, you see what I mean? Blinded by it or I can show you some really fancy movement. But to express oneself honestly, not lying to oneself... now that, my friend, is very hard to do.’

En hij heeft gelijk. Dat was het. Jezelf in alle eerlijkheid tonen ís zwaar.

Jij zegt: ‘Maar het lukt! Je wordt gelezen.’

Nú lukt het, jongen. En dat is genoeg.

Bruce Lee moet als jonge twintiger voor een korte periode hebben gedacht dat hij het had gemaakt, zelfs toen de stekker uit de serie *The Green Hornet* werd getrokken. Mensen kenden hem. Hij had voor zijn dertigste nota bene een koophuis in Bel Air. Hij was een vriend van de sterren, van een aantal belangrijke sterren. Hoe lang zou het succes nog op zich laten wachten?

Deze stad wilde hij veroveren. Je ziet die drang in zijn ogen als je de beroemde foto bekijkt van hem met hemd, vest en das. De geklede Bruce. Hij wilde toen hij hier in LA woonde er zo ongelooflijk graag bij horen. Hij wist dat Hollywood een poort was, een deur die hij open moest zien te wrikken. Als dat hem lukte, dan zou hij zijn boodschap over de vechtkunst over de wereld kunnen verspreiden. Hollywood móést veroverd worden.

We slenteren over de boulevard van Venice Beach, langs de strandtentjes, en we worden ingehaald door een rolschaatser in een glitterstring met een Rod Stewart-pruik op, die slalommend voorbijglijdt. Even later loopt een Gene Simmons-imitator, bij wie de Kiss-make-up uitgelopen is, ons juist weer tegemoet. Op Muscle Beach, een krachthonk aan het strand, trainen een paar mannen met opgepompte spieren en een huid van koper, die elkaar opfokken dat het beter kan, en zwaarder. Het móét zwaarder!

‘Die gast lijkt op Lou Ferrigno,’ zeg ik. ‘De Hulk.’

‘Op wie?’

Je kijkt nog eens om.

‘Zei je “de Hulk”?’

Los Angeles voelt ordinair en obsceen, en tegelijk is het bevrijdend, want het kan blijkbaar niet gek genoeg. Een treurige bloem in het zand, misschien. Maar ook de enige bloem, een unieke bloem, die erop wacht om geplukt te worden.

Niet alleen in Hongkong staat een beeld van Bruce Lee, er is er ook een hier in Los Angeles. Ik heb gelezen dat het beeld hier sinds 2013 staat en in Chinatown te vinden is, maar dat het nog altijd een permanente standplaats moet krijgen, en daarmee dus ook een officiële onthulling. Fans weten het beeld ondertussen te vinden en op internet heb ik er foto’s van gezien.

’s Middags cruisen we met onze Nissan over de Sunset Strip richting Chinatown, op weg naar het beeld. Een rit van een uur. Ik probeer me voor te stellen hoe het hier geweest moet zijn in 1969, het jaar waarin Bruce zijn plek hoopte te vinden. Er staan delen van de wereld in brand, maar als je in je cabriolet over de Sunset Strip glijdt met de lauwe wind door je haar en een meisje naast je, dan denk je inderdaad dat de wereld aan je voeten ligt, dat het hier allemaal begint en eindigt.

Over dit licht glooiende wegdek, dat door de dalende zon langzaam oranje kleurt, zouden we eeuwig kunnen rijden. Je laat je hand weer dansen op de wind. We zijn alleen met onze eigen gedachten.

Als we in de buurt komen van Chinatown, worden we begroet door een paar gouden draken, die als schitterende ornamenten over de weg hangen. We parkeren de auto langs een van de brede straten en wandelen naar de ingang van de wijk, een poort met rode pilaren en een pagodisch dak. Op een paar toeristen na, die op zoek lijken te zijn naar de drukte van

Chinatown, valt meteen op hoe stil het is. De rode lampionnen hangen, net als in het Chinatown in San Francisco, als kerstversiering in de straten, maar het is hier kleiner. Kleiner, stiller, spookachtiger.

In een koffietentje vragen we aan de barista, een meisje met rood haar en de witste huid die we hier aan de westkust hebben gezien, of zij weet waarom het zo rustig is.

'It's like that here,' zegt ze schouderophalend. Ik gok dat ze niet veel ouder is dan jij. Een student kunstgeschiedenis, misschien. *'Well, it depends,'* vult ze aan. Soms is het druk, als er bussen vol toeristen langskomen, maar Los Angeles staat niet bekend om Chinatown. De meeste mensen kiezen voor het echte Hollywood. De strip, Hollywood Boulevard, Rodeo Drive, de stranden.

Of ze weet waar hier ergens een beeld van Bruce Lee staat.

Ze glimlacht en zegt: *'You're not the first.'* Ze moet ons het antwoord schuldig blijven, maar weet wel dat het hier moet staan, ze weet alleen niet precies waar.

'They move it around, I believe. Don't know why exactly. It's pretty funny, actually. If you think about it.'

We bedanken het meisje en gaan op zoek. Ze wenst ons succes.

Een paar oude Chinese mannen in vale hemden zitten op een bankje voor een verlaten noedelshop en spelen mahjong, een Chinees spel met stenen en fiches en waar ik niets van begrijp.

Weten zij waar het beeld van Bruce Lee staat?

Ze staren me aan, en ik gok erop dat ze geen Engels spreken, of zo weinig mogelijk.

'Bruce Lee... Lee Siu Loong?' probeer ik.

Zijn Chinese bijnaam herkennen ze, en de mannen beginnen te grijnzen en te knikken. Een man met een sjekkie in zijn mondhoek dat aan zijn onderlip blijft plakken wijst naar een onbestemde plek.

'Maybe there, behind fence.'

We hebben geen idee naar welke straat hij wijst, maar we bedanken hem toch vriendelijk en lopen in het zo goed als verlaten Chinatown rond, dat niet veel groter is dan een paar blokken. We wandelen ook door de dwarsstraatjes, waar je op het eerste gezicht geen beeld zou plaatsen. Maar

als we ieder een kant op lopen, om elkaar straks op het pleintje weer te treffen, hoor ik je na vijf minuten roepen.

‘Pap, hier!’

Ik zie je om de hoek staan, je handen om het traliewerk van een ijzeren hek, dat afgesloten is met een ketting en een paar sloten.

‘Hij staat hier gewoon in een steeg,’ zeg je.

Verdomd.

In deze afgesloten steeg staat hij tussen lege dozen, opwaaiend krantenpapier, kattenstront en lege bierflesjes.

Het beeld lijkt door dezelfde kunstenaar gemaakt als de twee beelden in Hongkong. De stijl is hetzelfde, de pose is anders: ditmaal steekt zijn linkerhand omhoog, met zijn handpalm naar voren, alsof hij iemand wil groeten of juist op afstand probeert te houden, terwijl hij in zijn andere hand een nunchaku vasthoudt, waarvan het andere stokje onder zijn oksel geklemd zit. Voor Bruce Lee-fans een iconische houding, net als zijn fameuze zijwaartse trap of de gevechtshouding waarbij hij zijn vingers in een sierlijke pose houdt.

Wat doet het beeld hier?

Wanneer ik terug naar de straat loop en bij een van de studio’s een deur zie openstaan, klop ik aan. Een meisje met lange dreadlocks, dat gebogen stond over een paar schilderijlijsten, kijkt verschrikt op.

‘*God, you scared me!*’

‘*I’m sorry,*’ zeg ik.

Ik vraag of ze weet dat in haar steeg een beeld staat van Bruce Lee, en of ze weet waarom het op die plek staat?

‘*It’s not my alley,*’ zegt ze. ‘*I don’t have a backdoor.*’ Het is een afgesloten steeg van een Chinese organisatie. Het meisje huurt de studio, samen met haar kunstcollectief. Ze weet ons niets te vertellen, behalve dan dat het haar is opgevallen dat het beeld steeds ergens anders staat. O, en volgend jaar schijnen ze het officieel te willen onthullen, met zijn dochter erbij.

‘Shannon Lee?’

‘*I guess so, if that’s her name.*’

Ze knikt ons toe met een vriendelijke glimlach. ‘*See you later, guys.*’

We maken een paar foto’s van het levensgrote beeld achter het hek, waar we nog even aan rammelen, alsof het dan plots open zou gaan.

O, Los Angeles, wat laat je je treurigheid hier zien, door een icoon in een verloren steeg te plaatsen en het te laten bevuild door straatkatten en het stof dat er tegenaan waait.

De romantiek is, als je die erin wilt zien, dat in vergelijkbare stegen, hier, of in het Marokko van Hafid Bouazza, of in een naamloos gat in de buurt van Rotterdam, er jongetjes rondliepen die hem nadeden, hem wilden zijn. Wat zouden zulke gastjes denken als ze in de vallende schemer plots op zo'n gigantisch beeld van hem zouden stuiten?

Het is, nu ik erover nadenk, misschien wel de juiste plaats, of zelfs de enige plaats waar hij zou moeten staan. We hebben Bruce Lee in een vieze steeg gezien, en we konden er niet bij, we konden hem niet aanraken, en het was goed, want we hebben hem in elk geval gevonden.

Op de laatste dag rijden we met onze Nissan naar Bel Air. Het is een rit door de groene heuvels van LA. Ik heb veel foto's gezien van deze buurt en ik herken de lage daken van de houten huizen, die lijken op het huis van Bruce en Linda. De stenen huizen verderop zijn groter, hoger, maar elk houten huis hier zou hét huis kunnen zijn. Onze navigatie brengt ons na een uur en een kwartier rijden tot de deur: 2551 Roscomare Road.

Hier is het.

Er zitten kranten tegen het raam geplakt. Is het huis onbewoond? Staat het te koop? Het heeft iets armoedigs. In mijn jeugd plakten sommige Turkse gastarbeiders kranten tegen het raam of ze hingen er lakens voor, uit gebrek aan geld voor vitrage en gordijnen.

We stappen uit, en ik twijfel of we zomaar de oprit op kunnen lopen. Maken we ons dan schuldig aan het betreden van verboden terrein? We zijn in Amerika. Ik ben hier met jou, en ik voel er weinig voor dat er straks iemand met een honkbalknuppel of getrokken wapen naar buiten komt gestormd.

We staan midden op straat en kijken even om ons heen en dan zie jij twee hoofden door het keukenraam van het huis aan de overkant gluren.

'Misschien weten de burens iets, pap.'

De hoofden gaan heen en weer als twee nieuwsgierige uilenkoppen. Na een paar minuten gaat de deur open en komt een goed geklede, oudere man met slanke schouders en een klein buikje even poolshoogte nemen: '*Are you guys here for Bruce?*'

Ik heb je al verteld hoe ik in mijn jeugd met een meisje uit mijn klas meeding naar de kerk en ondanks het feit dat je oma me niet religieus heeft opgevoed zijn de bijbelverhalen van toen goed blijven hangen. En nu dat we hier voor het huis van Bruce Lee staan, lijkt die oude man met zijn hagelwitte poloshirt en hemelsblauwe bermuda en loafers aan ineens Lucas 24:1-12 te citeren.

'Why do you seek the living among the dead?'

'Sorry?' vraag ik.

Ik loop met een uitgestoken hand naar hem toe en stel mijzelf voor.

'Ah, you're from Europe? Holland? All right, yes...'

Meestal als er mensen in de straat staan of foto's maken van het huis aan de overkant, zijn het Europeanen die willen weten waar Bruce Lee gewoond heeft, vertelt hij.

'Does anybody live there now?' vraag ik. Niet dat ik ervan uitga dat de huidige bewoners me zouden binnenlaten, maar ik vraag me af of ze weten wie er gewoond heeft.

'An Iranian guy lives there now, friendly guy,' zegt de man die zich nu voorstelt als Dan. Zijn Iraanse buurman doet iets in de olie.

'He has no idea who Bruce was.'

Ik kijk hem verbaasd aan.

'No idea at all. Strange, right?'

Dans buurman vond het maar een vreemde bedoening toen hij hier kwam wonen en steeds toeristen voor zijn deur had. Hij dacht dat ze iets van hem moesten, of dat het te maken had met zijn etnische achtergrond.

'Being an Arab and all, you know,' zegt Dan. Maar op een middag, toen Dan zijn buurman een beetje had leren kennen, heeft hij het hem uitgelegd.

'That's why he put the newspapers against the windows. He got sick and tired of it. I believe he wants to sell it.'

'Is he at home?'

Dan schudt zijn hoofd. Ik hoef me geen zorgen te maken, zegt hij.

'You can take pictures if you like. You want me to make one of you and your boy?'

We poseren voor het huis waar Bruce Lee zijn beroemde leerlingen ontving voor privélessen. We staan gearmd, en daarna kijken we om naar het huis. Hier woonde hij. Hier, op de oprit, speelde hij met zijn Deense dog, Bobo. En, daar, boven de garagedeur zat een basket gevestigd en daar

plaatste Kareem Abdul-Jabbar de kleine Brandon in, die toen nog maar een jaar of drie was, en het uitschreeuwde van angst en plezier.

'When did you move here, Dan?' vraag ik uit beleefdheid.

'O, let's see, a long time ago. I believe it was 1966, a year before Bruce moved here with his young family.'

Dan vertelt, alsof het de gewoonste zaak van de wereld is, hoe Bruce in zijn straat kwam wonen met Linda en Brandon, en kort daarna vader werd van zijn tweede kind, een meisje.

Jij en ik kijken elkaar even aan en we proberen onze verbazing niet te tonen.

'So, did you know him?'

'Bruce? O, yes,' zegt Dan kalm. *'But you must understand that he wasn't famous back then.'*

Hij was de eerste Chinees die in de buurt kwam wonen, dat wel. Dus hij viel op, zegt hij. Bruce had vaak beroemdheden over de vloer, die bij hem kwamen trainen. Dat nieuws verspreidde zich snel in de buurt. Iedereen in de straat wist wie hij was en wat hij deed, maar voor Dan en zijn buren was hij gewoon Bruce, de buurman.

'Did you guys get to talk?'

'Sure,' zegt Dan. *'Little things, neighbour stuff, you know. But I did ask him about his martial arts, and he demonstrated some moves, right here in front of my lawn.'*

Dan neemt een voorzichtige karatehouding aan.

'Very quick moves,' zegt hij. *'Bruce was a great neighbour, always polite, always smiling.'*

'Sorry, sir, but what kind of moves did he show you?' vraag jij.

Dan staat met zijn gebruinde armen over elkaar en kijkt mijmerend voor zich uit, naar het huis van Bruce.

'That's a good question, son.' Hij weet het niet precies. Hij weet alleen dat het allemaal te snel voor hem ging. En als Bruce enthousiast werd, dan gingen zijn handen alle kanten op, en wilde hij je van alles tegelijk laten zien.

'I was afraid that he would hit me,' zegt Dan, *'But then Bruce would say: "You're fine, trust me!" All smiles, you know.'*

Dan zegt dat we zulke verhalen vast al eerder hebben gehoord, anders waren we niet hier. Hij weet niet zo goed wat hij ons nog meer over zijn

buurman kan vertellen. Hij woonde hier een paar jaar en verhuisde toen weer terug naar Hongkong.

Misschien heeft hij dit verhaal aan talloze andere fans en bewonderaars verteld, maar nu vertelt hij het aan jou en mij. Dat telt, jongen.

We lopen nog een keer heen en weer voor het huis, maken weer foto's, en bedanken Dan voor zijn tijd. We schudden hem de hand en stappen in de auto.

Wanneer we de hoek van de straat om gaan zeg je: 'Dat was te gek, of niet? Hij heeft hem gewoon gekend, pap. Dat zag je gewoon. Hij was, denk ik, wel een totaal ander soort man dan Bruce. Ik denk niet dat hij hem echt begreep. Maar toch heel cool!'

'Dat is het,' zeg ik.

En hier verdween hij. Misschien niet weggejaagd of verdreven, maar hij was realistisch genoeg om in te zien dat een Chinees hier in die tijd nooit een kans zou krijgen. Hij verkocht dit huis en vertrok naar Hongkong. Later, toen hij daar bezig was met de opnames van *Enter the Dragon*, benaderde zijn vriend en leerling Stirling Silliphant hem en vroeg of hij interesse had om samen met James Coburn het project dat ze met z'n drieën waren begonnen, *The Silent Flute*, alsnog tot leven te wekken. De ergernissen die Bruce had gehad ten tijde van het project, de manier waarop Steve McQueen hem had gekleineerd toen hij hem had gevraagd om met het project mee te doen, de lafheid die hij bij zijn vrienden had gezien toen ze de film niet van de grond kregen en meteen de handdoek in de ring hadden gegooid, waarna zij weer terugkeerden naar hun andere aanbiedingen, projecten en werkzaamheden, was hij, ondanks hun vriendschap en de hulp die ze hem in LA hadden geboden, niet vergeten.

Dit keer bedankte hij ervoor. Bovendien, zei hij, was hij nu al een veel grotere ster dan Coburn.

'*I'm not gonna carry Coburn on my back,*' zei hij, en daarin resoneerden duidelijk de woorden van McQueen. Maar, zo voegde hij toe, het stond Siliphant en Coburn vrij om te onderzoeken of het project ook zonder hem kon slagen.

Deze stad van vermoorde vrienden, opgegeven dromen, aan lagerwal geraakte acteurs, armoedige schrijvers en jonggestorven sterren had Bruce Lee veranderd. Zijn beste vriend James Yimm Lee was, toen Bruce in Hongkong was voor de opnamen van *Enter the Dragon*, op 52-jarige

leeftijd in Oakland gestorven aan kanker. Deze gebeurtenissen hadden hem harder gemaakt. Ondanks alles bleef hij bevriend met James Coburn en Steve McQueen, en hij wist dat hij ook nog altijd kon rekenen op zijn trouwe leerlingen Dan Inosanto en Taky Kimura, maar na de dood van hun vriend en meester hebben ook zij, in hun eigen milde bewoordingen, gezegd dat zijn lange weg naar het succes hem wantrouwig had gemaakt. Hongkong had er met zijn genadeloze roddelpers nog een schepje bovenop gedaan. Als hij ook maar iets vertrouwelijks tegen iemand had gezegd stond het de dag erna in de krant. Hij leefde daar onder een vergrootglas en het verstikte hem. Alles wees erop dat hij na de opnames van *Game of Death* zou terugkeren naar Los Angeles, terug naar de stad die hem daarvoor niet wilde. Het zou zijn triomftocht zijn.

We rijden over Mulholland Drive, een prachtige route naar het centrum, met haarspeldbochten, weelderige bomen, mergelkleurige rotswanden, met steeds een blik op de drukke stad.

Je hebt deze reis niet zo veel getekend als je had gewild, zeg je ineens. Er waren te veel indrukken. Op dit moment is het allemaal nog te vers.

‘En jij, pap? Is het gelukt met het schrijven?’

Er bestaat een anekdote over Albert Einstein die een afspraak had met een goede vriend in Praag. Toen Einstein bij de Karelsbrug op zijn vriend stond te wachten kwam die een kwartier later dan afgesproken hijgend aan, en excuseerde zich voor zijn vertraging, maar Einstein verwierp zijn excuus en tikte met zijn wijsvinger tegen zijn slaap.

‘Er is geen tijd verloren gegaan, ik heb gewerkt.’

We zijn op deze reis steeds samen, jongen, en de meeste zinnen heb ik geschreven toen we onderweg waren. Niet altijd op papier, of op de laptop. Maar ik heb geschreven, elke dag weer, en anders doe ik dat nog, op weg terug in het vliegtuig, of thuis, maar ik heb je geschreven. En daarom tik ik met mijn wijsvinger tegen mijn slaap en zeg: ‘Ja, jongen, vooral hier!’

Voordat we echt vertrekken willen we hem nog één keer zien, nu als ster.

Bij het hotel parkeren we de auto onder in de garage en regel jij snel een Uber naar Hollywood Boulevard.

‘Het is een Ford,’ zeg je.

We wachten heel even in de lobby, op twee leren fauteuils, en jij houdt de route van de Uber in de gaten op je telefoon. Na een paar minuten knik je

met je hoofd naar de draaideur.

De Ford komt aanrijden en we springen erin.

Het is twee uur 's middags, geen gunstige tijd om naar de boulevard te rijden. Na twintig minuten zegt de chauffeur: '*It's better I drop you off here, at the corner.*'

We lopen de bocht om, en de drukte slaat ons in het gezicht.

'Wat een gekte!' roep je uit.

We zien de verklede superhelden, de grote billboards, de eindeloze stroom toeristen, de jonge artiesten die proberen hun mixtapes te verkopen, en de vele souvenirshops. We gaan met de stroom mee, over *The Hollywood Walk of Fame* met de tegels van de sterren, totdat we uitkomen bij de vereeuwigde hand- en voetafdrukken op het sterrenplein voor The Chinese Theatre.

We kunnen Los Angeles niet verlaten zonder een bezoek aan *The Walk of Fame*, aan de droom die in deze stad in stand wordt gehouden, en die Bruce Lee najoeg. Het gemetselde pad van de eeuwige roem, de onsterfelijkheid. Nergens anders wordt die droom zo in leven gehouden als op deze plek met de tegels.

En hij heeft er een.

Bruce Lee kreeg postuum een ster op 28 april 1993, een maand nadat Brandon Lee om het leven kwam op de set van *The Crow*. Een wrange speling van het lot, alsof Hollywood, nog altijd even wreed en rancuneus, het leven van de zoon opeiste om de vader het eeuwige leven te geven. De al eerder geplande ceremonie werd overschaduwde door de dood van Brandon.

Een cynicus zou in de ster de hypocrisie zien van Hollywood, dat er niet onderuit kon om Bruce Lee een ster te geven, gezien de wereldfaam die hij ondanks deze stad verwierf.

Ik weiger er zo naar te kijken, jongen. En nu we bij The Chinese Theatre komen, waar de ster met zijn naam vlakbij moet liggen staan we vast in een opstopping. Er waren eerder opstoppingen op de boulevard. Er was er een bij de gesloopte ster van president Donald Trump. Er stond een groep mensen om de ster van Steven Spielberg, en we zagen eerder hoe een groep toeristen zich verzamelde bij de ster van Marilyn Monroe.

De opstopping bij de ster van Bruce Lee komt door een aantal toeristen dat zich wil laten filmen of fotograferen. Ze nemen vechtposes aan. En ik

snap ze. Ze zien zijn naam, de mannen die ooit jongens waren, en ze worden meteen weer even die jongen, en ook vrouwen die zijn naam lezen roepen enthousiast uit: *‘O, look, it’s Bruce Lee!’* De mensenmassa die hier aan hem voorbij gaat is eindeloos en er is niemand die hem niet lijkt te kennen. Deze ster hier is niet de finish die hij zocht, maar het onderstreept zijn unieke plek in de geschiedenis. En zijn vriend James Coburn zei het na zijn dood in een talkshow: *‘He really did achieve what he said he would do. That’s no small thing.’*

We staan bij een lantarenpaal toe te kijken hoe de mensen bij zijn ster stoppen en zich erbij laten fotograferen.

‘Moet ik een foto van jou maken, pap?’

‘Nog even wachten.’

Ik wil, hoe nietszeggend zo’n *Walk of Fame* ook is, eerst zien hoe mensen hem bewonderen. Ik zie Aziaten, Europeanen, Zuid-Amerikanen en Afrikanen langstrekken, en mensen van wie ik de afkomst alleen maar kan raden, en ze laten allemaal dezelfde soort reactie zien op het moment dat ze zijn naam lezen: ze lachen, ze poseren, ze ballen hun vuisten, ze proberen een trap te maken. Ze zullen niet allemaal zijn filosofie kennen. Ze zullen niet weten welke offers hij heeft gebracht, maar zijn naam is synoniem geworden met vechtkunst, zijn kunst, die hij heeft gebracht als een nieuw geloof, en die miljoenen mensen heeft geïnspireerd, heeft verrijkt en verbonden, ongeacht ras, kleur, overtuiging, geslacht of afkomst.

Bruce Lee zei, toen hem in een talkshow gevraagd werd naar zijn Chinese achtergrond:

‘Do you know how I want to think of myself? As a human being.’

En in al zijn eenvoud en onschuld was dat een antwoord waar presentator Milton Berle niet meteen een weerwoord op had. Bruce geloofde in de mensheid als één familie, ondanks de onderlinge verschillen, en die familie zien we hier, in al haar facetten, speels en vrolijk, op de boulevard, bij zijn hard bevochten ster: zijn dochters, zijn zonen. En de vreemde capriolen die ze maken lijken op hun persoonlijke overwinningsdansen, die ze speciaal voor hem opvoeren.

Ik kniel bij de ster neer, en nadat ook wij foto’s hebben gemaakt, zeg ik: ‘Het is hem gelukt, hij werd gezien. Ik zag hem in het naamloze gat waar ik

vandaan kom, en voor mij was zijn bestaan genoeg om de dag door te komen, het idee dat ik me in iemand kon herkennen, iemand die iets deed waarvan ik droomde, en dat ik niet alleen was.'

Daarna staan we op, lopen we door en kijken we nog een keer om, maar dan is het genoeg, en kiezen we ervoor om terug te keren naar het hotel. En uiteindelijk terug naar huis, waar je moeder en onze hond, na een reis van een maand, op ons wachten. En waar jij je weg zal vervolgen.

Maak de wereld zoals jij die ziet, jongen. Sluit je niet af, stel je niet verdedigend op, toon wie je bent. Je kwetsbaarheid is je grootste kracht. Het is de kunst van het gevecht zónder het gevecht, weet je nog? Schilder wat je ziet. Wees nooit angstig of verbitterd of onverschillig. Laat je werk spreken. Reik uit. Sta naakt.

NAWOORD

In *Enter the Dragon* legt het personage van Bruce Lee aan zijn leerling uit dat hij zijn les niet moet opvatten als de absolute waarheid, maar dat hij aan zelfonderzoek moet doen: *‘It is like a finger, pointing away to the moon. Don’t concentrate on the finger or you will miss all that heavenly glory.’*

Om de schoonheid van de vechtkunst werkelijk te zien moet je die niet slechts in een gedachte proberen te vangen. Je moet haar *voelen*.

Als tiener verzamelde ik zo’n beetje alles wat ik van Bruce Lee kon vinden: posters, stickers, foto’s, video’s, tijdschriften, vlaggen, poppetjes, beeldjes, en natuurlijk boeken. Ik las, leende en kocht verschillende biografieën. Ik zag elke documentaire die op vhs en later op dvd verscheen. Daarna werd internet een onuitputtelijke schatkamer, en met YouTube dregde ik vanuit de bagger allerlei bruikbare informatie op die de verhalen in sommige boeken ondersteunde of aanvulde en andere weer ontkrachtte. Ook de erven van Bruce Lee kwamen tegemoet aan de nieuwsgierige honger van de fans, met als voornaamste initiatiefnemer dochter Shannon Lee, die eind 2000 een bedrijf opzette met een website en webshop. Vanaf 2011 beheert en bewaakt ze de culturele nalatenschap van haar vader volledig.

Mijn fascinatie voor Bruce Lee bleef, ook in mijn volwassen leven. De posters en plaatjes werden minder belangrijk, het verhaal bleef en kreeg, zoals dat gaat naarmate je een leven meer afpelt, steeds meer gelaagdheid. Mijn persoonlijke Bruce Lee-bibliotheek groeide. Zelfs in een periode dat ik mij minder met hem leek bezig te houden wilde ik toch altijd weer die ene nieuwe biografie hebben.

Zijn verhaal heb ik lang bij me gedragen en elk boek dat ik over hem heb gelezen was voor mij een gekleurd steentje dat ik inzette in het kleurrijke mozaïek dat uiteindelijk zijn volledige portret toont. Naar dat portret heb ik gekeken toen ik aan dit boek begon. Het is voor mij onmogelijk om precies aan te wijzen welke informatie ik uit welk boek heb gehaald. Ik heb ongetwijfeld rijkelijk geput uit alle biografieën die ik ooit heb gelezen. Het

zijn de ingemetselde steentjes in het portret waar ik steeds naar heb gekeken.

Ik richt mij in dit boek tot mijn zoon. Met die vorm zocht ik naar de intimiteit die soms tussen de lezer en de schrijver kan ontstaan. Zoals met elke roman die ik heb geschreven geldt ook nu dat ik dit boek niet kon schrijven zonder elementen van fictie te gebruiken. Ik heb, met andere woorden, de waarheid soms geweld aangedaan, niet om te verfraaien of om te dramatiseren, maar om uit te kleden, om er vervolgens op een wijze naar te kijken zoals ik nooit eerder had gedaan. Misschien is 'geweld' niet het juiste woord, in elk geval niet voor een romanschrijver. In *The Last Interview* wordt Ernest Hemingway gevraagd naar de functie van kunst, de betekenis van literatuur, en waarom er moet worden gekozen voor fictie in plaats van het feitelijke verhaal. Hij zegt het beter dan ik ooit zou kunnen:

'From things that have happened and from things as they exist and from all things that you know and all those you cannot know, you make something through your invention that is not a representation but a whole new thing truer than anything true and alive, and you make it alive, and if you make it well enough, you give it immortality. That is why you write and for no other reason that you know of.'

En zo is het.

Alex Boogers

Een vader en zoon bezoeken een vader en zoon.

BRONVERMELDING

Bibliografie

- Chinese Gung Fu, The Philosophical Art of Self Defense.* Door Bruce Lee, 1963.
- Oosterse Vechtkunst.* Door Donn F. Draeger en Robert W. Smith, 1969.
- Wing Chun Kung-Fu, Chinese Art of Self-Defense.* Door James Yimm Lee, 1972.
- Black Belt, Bruce Lee 1940 – 1973, Memorial Editie,* 1974.
- Bruce Lee, My Martial Arts Training Guide: Jeet Kune Do.* Door James Lee, 1974.
- De Grootste, Mijn Levensverhaal.* Door Muhammad Ali, met Richard Durham, 1975.
- The Tao of Jeet Kune Do.* Door Bruce Lee, 1975.
- Bruce Lee's Fighting Method, Volume 1 tot en met 4. 1. Self-Defense Techniques, 2. Basic Training, 3. Skill in Techniques, 4. Advanced Techniques.* Door Bruce Lee en M. Uyehara, 1977.
- Speciale Editie Kung-Fu, nummer 1.* Magazine. Met foto's van Chester Maydole, 1978.
- Speciale Editie Kung-Fu, nummer 2.* Magazine. Samengesteld door Dennis en R. Hutchinson, 1978.
- Zen in the Martial Arts.* Door Joe Hyams, 1979.
- Jeet Kune Do, The Art and Philosophy of Bruce Lee.* Door Dan Inosanto, 1980.
- The World of Bruce Lee.* Samengesteld door Jim Lau, Norman Borine en Linda Lee, 1981.
- De Oosterse Krijgskunst, De Paradox van de Martial Arts, Techniek, Filosofie, Rituelen.* Door Howard Reid en Michael Croucher, 1984.
- Bruce Lee, The Untold Story.* Samengesteld door CFW Enterprises, 1986.
- Jeet Kune Do, Kickboxing.* Door George Foon, Chris Kent en Tim Tackett, 1986.

The Legendary Bruce Lee. Samengesteld door de redactie van Black Belt Magazine, 1986.

The Making of Enter the Dragon. Door Robert Clouse, 1987

The Art of War. Door Sun Tzu, 1988.

Bruce Lee, The Incomparable Fighter. Door M. Uyehara, 1988.

Bruce Lee, The Biography. Door Robert Clouse, 1988

The Bruce Lee Story. Door Linda Lee en Tom Bleecker, 1989.

In Search of the Ultimate Martial Art. Door Jerry Beasley, 1989.

Unsettled Matters, The Life and Death of Bruce Lee. Door Tom Bleecker, 1996.

Bruce Lee, Fighting Spirit. Door Bruce Thomas, 1997.

Bruce Lee, Words of the Dragon, Interviews. Samengesteld door John Little, 1997.

Bruce Lee, Letters of the Dragon, correspondence, 1958-1973. Samengesteld door John Little, 1998.

Bruce Lee, The Art of Expressing the Human Body. Samengesteld door John Little, 1998.

Bruce Lee, Artist of Life. Samengesteld door John Little, 1999.

Striking Thoughts, Bruce Lee's Wisdom for Daily Living. Samengesteld door John Little, 2000.

Bruce Lee, The Celebrated Life of the Golden Dragon. Samengesteld door John Little, 2000.

The Tao of Bruce Lee. Door Davis Miller, 2000.

Onze Bruut Lee. Door Hafid Bouazza. Uit de verhalenbundel *Idolen*, 2001.

Fight Club. Door Chuck Palahniuk, 2003.

Tao Te Ching. Door Lao-Tzu. Vertaald door Stephen Addiss en Stanley Lombardo, 2007.

The Lost Interview, transcript The Pierre Berton Show – 9 december 1971. Uitgegeven door BN Publishing, 2009.

Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through Film, Philosophy and Popular Culture. Door Paul Bowman, 2013.

The Treasures of Bruce Lee, The Official Story of the Legendary Martial Artist. Door Paul Bowman, 2013.

The Last of the Four Musketeers, Allen Joe's Life and Friendship with Bruce Lee. Door Allen Joe, met Svetlana Kim en Dmitri Bobkov, 2015.

Bruce Lee, Beyond the Limits. Door Bruce Thomas, 2016.

Striking Distance, Bruce Lee & The Dawn of Martial Arts in America. Door Charles Russo, 2016.

Bruce Lee, The Authorized Visual History. Door Steve Kerridge, 2018.

Bruce Lee, A Life. Door Matthew Polly, 2018.

The Bruce Lee Way, Motivation, Wisdom and Life Lessons from the Legend. Door Tim Baker, 2019.

Dit is een hitteberoerte, Runner's World. Tekst door Melchior Meijer, november 2014 / online-editie: 8 april 2019.

Filmografie

Marlowe, misdaadfilm, 1969.

Longstreet, tv-serie, 1970.

The Big Boss, actiefilm, 1971.

Fist of Fury, actiefilm, 1972.

Way of The Dragon, actiefilm, 1972.

Enter the Dragon, actiefilm, 1973.

Game of Death, actiefilm, 1978.

Bruce Lee, The man and the Legend, documentaire, 1973.

The Curse of the Dragon, documentaire, 1993.

Bruce Lee, A Warrior's Journey, documentaire, 2000.

Bruce Lee, The Immortal Dragon, documentaire, 2001.

Bruce Lee, The Legend Continues, documentaire, 2001.

Bruce Lee, 30th Anniversary box, films en documentaires, 2003.

How Bruce Lee Changed the World, documentaire, 2009.

I am Bruce Lee, documentaire, 2012.

The Crow, actiefilm/neo noir, 1994

VERANTWOORDING

In het Taekwon-Do is er een onderverdeling in het ITF- en het modernere WTF-systeem. Omdat ik les heb gehad in het ITF- systeem, hanteer ik de daar gangbare schrijfwijze 'Taekwon-Do'. In het WTF-systeem wordt 'taekwondo' gebruikt. In mijn jeugd werd het ook wel geschreven als: Tae-Kwon-Do.

Om anachronismen te voorkomen en recht te doen aan het tijdbeeld heb ik 'blank' en 'wit' zo veel mogelijk gehanteerd passend naar het gebruik in de specifieke tijdperioden.

Ik heb gekozen om de Kantonese spelling van de familienaam van Bruce Lee te gebruiken in plaats van het Mandarijn waarin zijn achternaam als 'Li' wordt geschreven. De naam van zijn vader wordt in het Kantonees geschreven als 'Lee Hoi Chuen' in plaats van 'Li Hoi Chuen'. Zijn geboortenaam wordt dan Lee Jun Fan en niet Li Jun Fan. En zijn bijnaam, de Kleine Draak Lee, is dan Lee Siu Loong en niet Li Siu Loong.

En het is altijd Bruce Lee.

Van Alex Boogers verschenen bij Uitgeverij Podium:

Het boek Estee

Het waanzinnige van sneeuw

Lijn 56

Het sterkste meisje van de wereld

De tijger en de kolibrie

Alle dingen zijn schitterend

Wanneer de mieren schreeuwen

Alleen met de goden

De lezer is niet dood

Onder een hemel van sproeten

Lang leve de lezer